

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2917
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1874

ULUSLARARASI HUKUK II

Yazarlar

Yrd.Doç.Dr. Galip Engin ŞİMŞEK (Ünite 1)
Prof.Dr. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ (Ünite 2-5)
Yrd.Doç.Dr. Elif UZUN (Ünite 6, 7)
Arş.Gör.Dr. Verda Neslihan AKÜN (Ünite 8)

Editörler

Prof.Dr. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ
Yrd.Doç.Dr. Elif UZUN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcıları

Doç.Dr. Murat Ataizi

Yrd.Doç.Dr. Mestan Küçük

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanları

Dilek Kılbyık

Hatice Çalışkan

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Uluslararası Hukuk II

ISBN

978-975-06-1580-1

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 25.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz vii

Uluslararası Hukukta Devletin Yetkisi.....	2
DEVLETİN YETKİLERİ	3
Münhasır Yetki İlkesi	3
Devletin Kanun ve Mahkemelerinin Yetki Alanı	3
Bir Devletin Vatandaşları Bakımından Uluslararası Hukukta Sahip Olduğu Bazı Yetki ve Yükümler.....	5
Ülkesel Yetkiye Uluslararası Hukuk Uyarınca Getirilebilecek İstisnalar	5
Bir Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen	6
Devletlerin Egemen Eşitliği ve İç İşlerine Karışma Yasağı.....	9
Özet.....	11
Kendimizi Sınayalım.....	12
Yaşamın İçinden.....	13
Okuma Parçası	14
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	14
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	15
Yararlanılan Kaynaklar.....	15
Başvurulabilecek Kaynaklar	15

I. ÜNİTE

Uluslararası Deniz Hukuku.....	16
ULUSLARARASI HUKUKTA DENİZ ALANLARI	17
İÇ SULAR VE KARASULARI	17
Karasularının İç Sınırının Saptanmasında Bazı Özel Kurallar.....	18
İç Suların Hukuki Rejimi.....	19
Karasularının Dış Sınırı	20
Karasularının Genişliği	21
Karasularının Hukuki Rejimi.....	22
Zararsız Geçiş Hakkı	22
Kıyı Devletin Karasularında Yetkileri ve Yükümleri.....	24
Kıyı Devletin Yargı Yetkisi	25
BOĞAZLAR.....	25
Uluslararası Boğazlar.....	25
Transit Geçiş Rejimi	26
Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi	26
BİTİŞİK BÖLGE	29
KITA SAHANLIĞI	30
Kıta Sahaneliğinin Sınırlandırılması.....	30
Kıyı Devletin Kıta Sahaneliğinde Yetkileri	32
MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE	33
Kıyı Devletin Hakları	33
Üçüncü Devletlerin Hakları	33
AÇIK DENİZLER VE ULUSLARARASI DENİZ YATAĞI.....	34
Açık Denizlerde Düzen ve Bu Düzenin Sağlanmasında Yetki	35
Deniz Haydutluğunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasıyla İlgili Yetkiler ..	35
İzinsiz Radyo Yayınlarının Önlenmesi İçin Tedbir Alma Yetkisi.....	35
Açık Denizde Gemiyi Durdurma ve Ziyaret Yetkisi.....	36
Kesintisiz Takip (İzleme) Yetkisi	36

2. ÜNİTE

Uluslararası Deniz Yatağı.....	37
Özet.....	38
Kendimizi Sınayalım.....	39
Yaşamın İçinden.....	40
Okuma Parçası	40
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	41
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	41
Yararlanılan Kaynaklar.....	42
Başvurulabilecek Kaynaklar	42

3. ÜNİTE

Uluslararası Çevre Hukuku	44
ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI	45
ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ROL OYNAYAN TEŞKİLATLAR.....	49
ÇEVRE KORUMA İLE İLGİLİ ULUSLARARASI ANDLAŞMALARIN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİLERİ	50
ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ.....	52
ULUSLARARASI ÇEVREYİ KORUMA VE MUHAFAZADA KULLANILAN HUKUKİ DÜZENLEME TEKNİKLERİ	54
Özet.....	56
Kendimizi Sınayalım.....	57
Yaşamın İçinden.....	58
Okuma Parçası	58
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	59
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	59
Yararlanılan Kaynaklar.....	60
Başvurulabilecek Kaynaklar	60

4. ÜNİTE

İnsancıl Hukuk.....	62
İNSANCIL HUKUKUN TANIMI.....	63
ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI.....	64
JUS AD BELLUM VE JUS IN BELLO KAVRAMI ARASINDAKİ AYIRIM.....	64
ULUSLARARASI SİLAHLI GÜÇLER VE BARIŞ GÜCÜ UYGULAMALARI	65
İÇ SAVAŞ VE ÇATIŞMALAR, MUHARİPLİK VE ASİLİK.....	66
TERÖRİZMLE MÜCADELE VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK	66
SAVAŞ HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ.....	68
SAVAŞ VEYA SİLÂHLİ ÇATIŞMALAR HUKUKUNUN TANIMI VE TÜRLERİ	68
Uluslararası Nitelikte Olan Silahlı Çatışmalar	69
Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar	69
SAVAŞ VEYA SİLÂHLİ ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI, DÜŞMANCA DAVRANIŞLARIN SÜRESİ VE SAVAŞIN SONA ERMESİ	70
KLASİK SAVAŞ HUKUKUNUN BAZI AYIRIMLARI	71
Tarafsız ve Savaşan Ayırımı	71
Coğrafi Sınır Ayırımı.....	71
Askerî, Sivil Hedef, Kişi ve Nesnelere Arasındaki Ayırım	72
Savaşa Katılanlar: Çarpışan ve Çarpışmayan Ayırımı	73
SAVAŞ HÂLİNDE İŞGAL	74
İNSANCIL HUKUKUN İHLALİNİN ENGELLENMESİ, KURALLARINA RİAYETİN SAĞLANMASI VE BU KURALLARIN UYGULANMASI.....	74
İnsancıl Hukuka Riayetin Sağlanması	75
İnsancıl Hukukla İlgili Suçlar Bunların Cezalandırılması ve Uluslararası Ceza Mahkemeleri.....	76

Devletin Sorumluluğu	76
Özet	78
Kendimizi Sınavalım	79
Yaşamın İçinden	80
Okuma Parçası	80
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	80
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	81
Yararlanılan Kaynaklar.....	83
Başvurulabilecek Kaynaklar	83

Uluslararası Hava ve Uzay Hukuku 84

5. ÜNİTE

ULUSLARARASI HAVA HUKUKU.....	85
Hava Sahasının Hukuki Statüsü	85
Hava Ulaştırması	86
Hukuki ve Kurumsal Çerçeve	86
Uçak Kaçırma ve Terör İçeren Diğer Eylemlerin Önlenmesi	88
Haberleşme.....	89
UZAY HUKUKU	90
Uluslararası Sistemin Yapısı ve Kurumları.....	90
Hukuki Rejim.....	91
Uzaydan Haberleşme	93
Özet	95
Kendimizi Sınavalım	96
Yaşamın İçinden	97
Okuma Parçası	97
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	98
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	98
Yararlanılan Kaynaklar.....	99
Başvurulabilecek Kaynaklar	99

Devletin Sorumluluğu 100

6. ÜNİTE

ULUSLARARASI SORUMLULUK KAVRAMI VE KAPSAMI.....	101
SORUMLULUĞUN KOŞULLARI	102
Uluslararası Hukuka Aykırı Eylem	102
Devletin Eylemden Sorumlu Tutulması	103
Doğrudan Devlete Ait Eylemler	103
Dolaylı Olarak Devlete Ait Eylemler.....	104
Başka Bir Devletin Eylemleri Nedeniyle Sorumluluk	105
SORUMLULUĞUN SONUÇLARI.....	106
Uluslararası Hukuka Aykırı Davranan Devletin Yükümlülükleri	106
Eylemi Durdurma ve Tekrarlamama Yükümü	107
Onarım Yükümü	107
Onarım Çeşitleri	108
Uluslararası Hukukun Emredici Kurallarına Aykırı Eylemlerin Hukuki Sonuçları.....	109
Özet	111
Kendimizi Sınavalım	112
Yaşamın İçinden.....	113
Okuma Parçası	114
Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı	114
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	114
Yararlanılan Kaynaklar.....	115
Başvurulabilecek Kaynaklar	115

7. ÜNİTE

Uluslararası Mülteci Hukuku	116
MÜLTECİLER VE ULUSLARARASI HUKUK.....	117
MÜLTECİ STATÜSÜ VERİLMESİNİN KOŞULLARI	120
Zulme Uğramaktan Haklı Nedenlerle Korkma.....	121
Zulme Uğrama Korkusunun Irk, Din, Tabiiyet (Milliyet), Belirli Bir Toplumsal Gruba Mensup Olma veya Siyasi Düşüncelerden Kaynaklanması.....	122
Ülkesi Dışında Bulunma	123
Kendi Ülkesinin Korumasından Yoksun Bulunma, Yararlanmak İstememe veya Ülkesine Göre Dönememe, Dönmek İstememe.....	123
Mülteci Statüsü Kapsamı Dışındakiler.....	123
GERİ GÖNDERMEME İLKESİ	123
MÜLTECİ STATÜSÜNÜN SONA ERMESİ	128
MÜLTECİLERİN HAKLARI.....	129
Salt Fiziksel Olarak Bulunanların Hakları.....	130
Hukuka Uygun Olarak Bulunanların Hakları.....	132
Hukuka Uygun Olarak Kalanların Hakları	134
Özet	136
Kendimizi Sınayalım	137
Yaşamın İçinden	138
Okuma Parçası	138
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	139
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	139
Yararlanılan Kaynaklar.....	140
Başvurulabilecek Kaynaklar	141

8. ÜNİTE

Uluslararası Ekonomi Hukuku	142
ULUSLARARASI EKONOMİ HUKUKU	143
Tanım ve Kapsam	143
Uluslararası Ekonomi Hukukunun Kişileri	144
Uluslararası Ekonomi Hukuku'nun Kaynakları	144
Uluslararası Ekonomi Hukuku'nda Uluslararası Örgütlerin Rolü.....	144
Uluslararası Ekonomi Hukuku'nda Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları ..	145
Uluslararası Finans Hukuku.....	146
Avrupa'da Parasal Birlik	148
Uluslararası Yatırım Hukuku	149
İki Taraflı Yatırım Andlaşmaları (BITs).....	149
Uluslararası Hukuk, Millî Hukuklar ve Yabancı Yatırımların Korunması	150
Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü	151
Uluslararası Ticaret Hukuku	152
Uluslararası Ticaretin Tarihçesi ve Dış Ticaret Teorileri	152
GATT ve Dünya Ticaret Örgütü	154
DTÖ Kuruluş Andlaşması ve DTÖ Andlaşmaları	155
DTÖ'nün Organları	156
DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması.....	157
Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası, Gümrük Birliği ve DTÖ	158
Özet.....	160
Kendimizi Sınayalım.....	162
Yaşamın İçinden.....	163
Okuma Parçası	163
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	164
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	164
Yararlanılan Kaynaklar.....	165
Başvurulabilecek Kaynaklar	165

Önsöz

Ulaşım ve iletişim olanaklarının artışı, dünyayı her geçen gün daha küçük bir mekan haline getirmekte ve insanlar arası ilişkilerin sıklığını ve türünü değiştirmektedir. Bu değişim, devletlerin birbiriyle olan ilişkilerine de yansımaktadır. Dünya devletleri, eskiye oranla çok daha yakınlaşmış durumda ve–aksi tutum sergileyen birkaç devlet dışında– çok daha yoğun temas içindedirler. Bu gelişme, insan topluluklarından da bildiğimiz üzere, çözülmesi gereken sorunları da beraberinde getirmektedir. Bahsi geçen sorunların çözümünde ilk akla gelen yol, ilkel toplulukları andırır şekilde, kaba güce başvurulmasıdır. Ne yazık ki dünya tarihi, anlaşmazlıkların çözümünde tercih edilen kaba gücün, yani savaşın yıkıcı örnekleriyle doludur ve yine ne yazık ki savaşlar döneminin sona erdiğini iddia etmek mümkün değildir. Ancak, insanlık, devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için, yerel/ulusal ölçekte yapmayı başardığı gibi uluslararası alanda da bir hukuk düzenini kurma idealini hayata geçirebileceği inancını hala taşımaktadır. Sorunların, anlaşmazlıkların ve çıkar çatışmalarının mümkün olan en az zararlı halledilebilmesi için başvurulabilecek, devletlerin ilişkilerini düzenleyen kuralların ve bu kurallara uymayı sağlayacak mekanizmaların sayısı her geçen gün çoğalmaktadır. Uluslararası hukuk dersinin elinizdeki ikinci kitabında, uluslararası hukuk düzeninin ‘Devletin Yetkisi’, ‘Uluslararası Hukukta Sorumluluk’ gibi bazı temel yönleri yanında, ‘Uluslararası Deniz Hukuku’, ‘Uluslararası Çevre Hukuku’, ‘İnsancıl Hukuk’, ‘Hava ve Uzay Hukuku’, ‘Mülteci Hukuku’ ve ‘Uluslararası Ekonomi Hukuku’ gibi, bu düzenin çeşitli alanlardaki görünümünü de inceleme imkanını bulacaksınız. Uluslararası hukukun öneminin her zamankinden daha fazla hissedildiği çağımızda, bu kitabın uluslararası hukuku anlamayı kolaylaştıracak bir anahtar olmasını diliyoruz.

Ünitelerin başında belirlenen **Amaçlarımız** ile o ünitenin amacı ortaya konulmaktadır. Her ünitenin başında **Anahtar Kavramlar** ile ünitenin içindeki önemli kavramların dikkatinizi çekmesi amaçlanmaktadır. Ünite içinde yer alan açık uçlu **Sıra Sizde** çalışmaları ile üniteye edindiğiniz bilgileri kendi kendinize değerlendirmeniz ve tartışmanız beklenmektedir. Ünitenin sonunda yer alan **Okuma Parçası**, konuyu farklı bir şekilde ele alan yazarların görüşleriyle tanışmanızı sağlayarak, yeni yaklaşım olanaklarını değerlendirmenize imkan verecektir. **Yaşamın İçinden** ile güncel haberlerle konuları somutlaştırabileceğiz. **Kendimizi Sınayalım** ile de, işlenen konuyu kavrayıp kavramadığınızı anlamanız amaçlanmaktadır.

Editörler

Prof.Dr. Ayşe Nur TÜTÜNCÜ

Yrd.Doç.Dr. Elif UZUN

Amaçlarımız

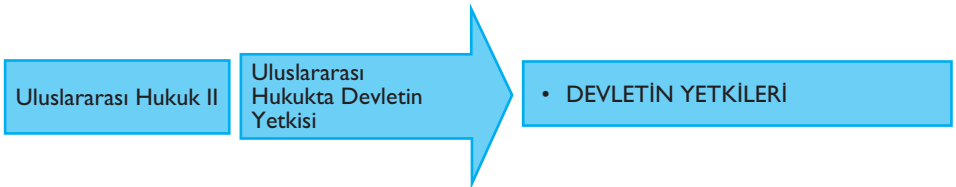
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir devletin devlet olması nedeniyle uluslararası hukukta ona atfedilen yetkilerin içeriğini ve sınırlarını sınıflandırabilecek,
- Bir devletin münhasır yetkilerini kullanmasına sınırlar getiren uluslararası hukuk kurallarını tanımlayabilecek,
- Bir devletin münhasır yetki alanını koruyan uluslararası hukuk kurallarını listelebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Münhasır Ülkesel Yetki
- Evrensel Yetki
- Diplomatik Himaye
- Azınlıklar
- İnsan Hakları
- Yabancılar
- Sığınmacılar
- Egemen Eşitlik ve İç İşlerine Karışma Yasağı
- İnsani Müdahale

İçindekiler

Uluslararası Hukukta Devletin Yetkisi

DEVLETİN YETKİLERİ

Münhasır Yetki İlkesi

Uluslararası hukuk uyarınca egemenlik devlete kendi ülkesinde bulunan kişi ve şeyler (bunların içine o devlet ülkesinde kayıtlı olan deniz ve hava araçları ile o araçlarda çalışanlar da dâhildir) bakımından tek başına kural koyma (yasama) ve bunları uygulama (yürütme ve yargı) yetkisi verir. Bu yetkinin ülkeselliği ve münhasırlığı ilkesidir. Bu çerçevede devlet kendi ülkesinde bulunan kişiler ve şeyler hakkında kanunlar çıkarabilir, vatandaşlarının ve yabancıların hakları ve malları üzerinde tasarruf etme yoluna gidebilir. Yetkinin ülkeselliği ilkesi çerçevesinde Uluslararası Daimi Adalet Divanı, devletin yetkilerini kural olarak sadece kendi ülkesinde kullanabileceğini ve uluslararası örf ve adette veya andlaşmalarda bulunan müsaade edici bir kural olmaksızın devletin yetkisini ülkesi dışında kullanamayacağını ifade etmiştir (MDAD'nın 1927 tarihli Lotus-Bozkurt Davası kararı).

Yine münhasır yetki ilkesi gereği bir devletin ülkesinde bulunan yer üstü ve altı doğal kaynakları üzerinde daimi egemenlik hakkı mevcut olup bunlar üzerinde tek başına tasarruf yetkisine haizdir (BM Genel Kurulunun 1962 yılında aldığı 1803 Sayılı Karar). Ancak bir devletin ülkesinden geçip başka ülkelerde devam eden uluslararası nitelikteki nehirler konusunda uluslararası hukuk, devletin yetkisine bazı sınırlamalar getirebilmektedir. Bu nehirlerin arasında gemilerle ulaşımda kullanılmaya müsait olanlar arasında Ren ve Tuna nehri gibi nehirler açısından uluslararası andlaşmalarla bütün devletlerin ticari gemilerine ulaşım serbestliği getirilmiştir. Buna karşın ulaşım elverişli olmasa da birden fazla devletin ülkesinden geçen nehirlerin sularının kullanılması, idaresi ve korunmasını düzenlemek amacıyla 1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım dışı Kullanılması Hukuku Konvansiyonu yapılmıştır. Konvansiyona göre her devlet ülkesinden geçen nehri hakça ve makul bir şekilde kullanmalı ve kullanım tarzını belirlerken nehri kullanan diğer devletlerin aynı nehre dayalı menfaatlerini de dikkate almak ve onlara önemli bir zarar vermemek için gereken tedbirleri almak yükümü altındadır.

Devletin Kanun ve Mahkemelerinin Yetki Alanı

Her ne kadar uluslararası hukuk devletlere yetkilerini kendi ülkeleri içinde kullanma zorunluluğu getiriyorsa da bir devletin kanunlarının uygulama ve mahkemelelerinin yetki alanını ülkesi dışında bulunan kişi, şey ve eylemlere teşmil etmesi kimi

hâllerde mümkündür. Bu bakımdan devlet yabancı ülkede bulunan vatandaşları hakkında vatandaşlık prensibi uyarınca her zaman yetkisini kullanabilir. Bunun dışında devletler evrensel cezai yetki iddiası ile korsanlık, köle ticareti, uyuşturucu ticareti, terörizm, işkence, ırk ayrımcılığı, uçak ve gemi kaçırma, rehine alma, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırım suçları gibi konularda yetkilerini ülke dışındaki olay ve şeyler üzerinde kullanmaktadır. Bu konuda değişik ülke mahkemelerinde verilmiş Filartiga, Noriega, Eichmann, Zardad ve Pinochet kararları zikredilebilir. Bu çerçevede ilgili devlet, ülkesinde bulunmayan kişiler hakkında yargılama yapabilmek için o kişiyi bulunduğu devletten, dava konusu suçu düzenleyen bir uluslararası andlaşmaya ya da bu devletle yapılmış suçluların iadesi andlaşmasına dayanarak isteme hakkına da sahip olabilir. Yargılama yapmak üzere suçluların iadesi andlaşmasına dayanarak bir suçluyu isteyebilmek için isteyen devletin, söz konusu eylemin her iki devlette de suç oluşturduğunu, suçla ilgili yeterince delile sahip olduğunu, yalnızca o eylemle ilgili yargılama yapacağını ve suçluya işkence yapmayacağını ispatlaması gerekmektedir. Bunun dışında bir devletin başka bir devlet ülkesinde bulunan suçluyu yargılamak üzere o devletin rızası olmadan kaçırması uluslararası hukuka aykırıdır.

1990'lı yıllardan itibaren devletler insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve soykırım suçlarına ilişkin evrensel yetkilerini uluslararası alanda kurulan ceza mahkemeleri ile paylaşmaya başlamışlardır. Bu konuda özellikle 1993 ve 1994 yıllarında Güvenlik Konseyi kararları ile kurulan Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi ve Ruanda Ceza Mahkemesi ile 2002 ve 2003 yıllarında BM ile ilgili devlet arasında bir andlaşma ile kurulan Sierra Leone Mahkemesi ve Kamboçya Olağanüstü Mahkemesi başı çekmiştir. Yine 2002 yılında yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü de söz konusu suçlarda devletlerin yargılamak istemediği veya yargılamadığı suçluları yargılama yetkisine haizdir. Bunların dışında devletlere terörizm konusunda cezai yetki veren pek çok uluslararası andlaşma yapılmıştır: 1979 Rehine Almaya Karşı Konvansiyon, 1997 Terörist Bombalamaların Önlenmesi Konvansiyonu, 1999 Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Konvansiyonu, 2005 Nükleer Terörizmin Önlenmesi Konvansiyonu, 2005 Terörizmin Önlenmesi Hakkında Avrupa Konvansiyonu ve 1999 Terörizmle Mücadele Hakkında İslam Konferansı Konvansiyonu. Bu andlaşmalar taraf devletlere ülkelerinde bulunan söz konusu suçu işlemiş kişileri yargılama ya da yargılamak isteyen devlete iade etme yükümü getirmektedir.

Ancak bir devletin evrensel yetki hâli dışında kalan genellikle ceza hukuku dışındaki konularda (genellikle uluslararası ticaret, haksız rekabet, vergi, para ve kambiyo konularında) ülkesi dışındaki kişi ve olaylar hakkında yetki kullanması hâlini düzenleyen ve ülke aşıcı kanunların etkisi adı verilen yetki kullanma biçiminin esası konusunda tartışma vardır. Bu çerçevede uluslararası doktrinde devletin bu hakkını 'yetkinin belli bir devlete tanınmasını adil ve makul kılacak ölçüde söz konusu olaylara yakın, doğrudan ve esaslı bir ilgisinin bulunması' hâlinde kullanabileceği savunulmaktadır. Bu açıdan pek çok devlet kanunları ve mahkemeleri ilgili davalarda zarara uğrayan kişinin kendi vatandaşı olması, olayla ilgili iş yerinin merkezinin veya dava konusu malın ülkede bulunması ya da dava konusu olayın olumsuz sonuçlarından ülke devletinin doğrudan etkileniyor olması gibi şartların bulunmasını gerekli görmektedirler. Bu konuda açılmış davalarda mahkemeler söz konusu olaya bakmanın devletin menfaatine olup olmadığını da dikkate almaktadırlar.

Bir Devletin Vatandaşları Bakımından Uluslararası Hukukta Sahip Olduğu Bazı Yetki ve Yükümler

Bir devletin ülkesinde yaşayan insanları bu devlete vatandaşlık bağı ile bağlayan sürekli hukuki ilişkiye *uyrukluk* denmektedir. Bu çerçevede uluslararası hukuka göre uyrukluk verilmesi her devletin münhasır yetkisi içinde olup bir devlet bu bağa dayanarak kendi uyrukluğunda bulunan bir gerçek veya tüzel kişinin başka devletlerde uğradığı haksızlıklar adına uluslararası alanda hak arama yetkisine sahiptir. Buna uluslararası hukukta *diplomatik himaye* denir.

Bir devletin vatandaşı namına diplomatik himaye hakkını kullanabilmesi için o kişinin haksız fiilin vuku bulduğu anda ve bu hakkın kullanıldığı anda o devletin tabiiyetinde bulunuyor olması gerekir. Söz konusu kişinin o devletin tabiiyetinde bulunup bulunmadığı veya birden fazla devletin tabiiyetinde olması (çifte vatandaşlık) hâlinde hangi devletin bu hakkı kullanacağı sorun oluşturur. Bu konuda uluslararası hukuk gerçek kişiler bakımından kişinin tabiiyetinin devlete diplomatik himaye hakkını verebilmesi için o kişi ile devlet arasında bir sosyal bağlılık vakiasının olması gerektiği, bunun da “gerçek ve etkin” bir ilişkiye dayanması gerektiği kuralını getirmiştir. Buna göre kişinin etkin tabiiyetle bağlı olduğu devlet diplomatik himayeye başvurabilecektir (BMAD’nın 1955 tarihli Nottebohm Davası kararı). Tüzel kişiler açısından tabiiyet iç hukuklarda kuruluş yeri esası, idare merkezi esası ve şirket faaliyetlerinin yoğunlaştığı yer esası gibi farklı esaslara tabi kılınmakta bu ise diplomatik himayenin bunlardan hangisi tarafından başvurulacağı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Birden fazla ülkede faaliyet gösteren şirketlerle ilgili konuları düzenlemek üzere genellikle devletler kendi aralarında çok taraflı yatırımların korunması andlaşmaları yapma ve uluslararası tahkime gitme yoluna başvurmaktadırlar. BM Adalet Divanı, bu konuda somut olayın incelenerek şirketin hangi devletle gerçek bir bağlılık içinde olduğunun bulunması gerektiğini ifade etmiştir (BM Adalet Divanı’nın 1970 tarihli Barcelona Traction Davası kararı).

Uluslararası hukuka göre vatandaşlarından birinin talebini benimseyip diplomatik himaye yolu ile uluslararası hak arama yollarına başvuran bir devlet aslında kendi hakkını yani vatandaşının şahsında uluslararası hukukun yabancıları koruyan kurallarına saygı gösterilmesini sağlama hakkını ileri sürmektedir. Bu hakkın ileri sürülebilmesi için tabiiyet ilişkisinin bulunması şart olduğundan vatansızlar adına herhangi bir devlet hak arama yoluna gidememektedir. Yine bu hakkın aslen devlete ait olduğu kabul edildiği için diplomatik himayeye başvurmak kişinin mensubu bulunduğu devletin takdirine bırakılmıştır. Kişi bunu devletinden talep edemeyeceği gibi bu haktan kendi başına da vazgeçemez. Ancak bir devletin vatandaşı adına bu hakkı ileri sürebilmesi için o kişinin haksızlığa uğradığı devlette mevcut olan “etkin ve işler durumda olduğu sürece” bütün mahkeme ve hak arama yollarına başvurmuş ve buna rağmen hakkını koruyamamış olması gerekir. Buna uluslararası hukukta iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı adı verilir.

Ülkesel Yetkiye Uluslararası Hukuk Uyarınca Getirilebilecek İstisnalar

Uluslararası hukuk, bir devletin yukarıda açıkladığımız ülkesel yetkisine kimi istisnaların getirilebileceğini de öngörmüş ve buna ilişkin kurallar getirmiştir. Bu kuralların bazıları uluslararası örf ve adet hukukunun parçası hâline gelmiştir: Her devletin başka bir devletten onun ülkesini diğerinin zararına olacak faaliyetlerde kullanılmamasını isteme hakkı (Komşu devletten yayılan zehirli dumanların ön-

lenmesine ilişkin 1941 tarihli Trail Smelter Hakemlik kararı), bir devletin kendi işlem ve malları, devlet başkanı, diplomatik temsilcisi, savaş gemileri ve silahlı güçleri adına başka bir devletin ülkesel yetkisinden muaf tutulmayı isteme hakkı ve bir devletin karasularından başka bir devlete ait gemilere geçme hakkı veren “zararsız geçiş” hakkı. Bir devletin ülkesinde tehdit veya kullanma amaçlı nükleer silah bulundurup bulunduramayacağına ilişkin BM Adalet Divanı’nın 1966 tarihli Nükleer Silahların Hukukiliğine ilişkin Danışma Görüşünde, Divan bu tür silahların kullanılmasının insancıl hukuka aykırı olsa da bulundurulmasının meşru müdafaa hakkına dayandırılabilceğini ifade etmiştir.

Bunun dışında bir devletin andlaşma yapmak suretiyle başka devletlere veya uluslararası teşkilatlara kendi ülkesi üzerinde birtakım haklar ve muafiyetler sağlama da mümkündür. Bu çerçevede devletlerin ülkelerinde bulunan uluslararası kanallardan (Süveyş, Panama ve Kiel kanalları) başka devletlerin gemilerine geçiş hakkı veren andlaşmalara ve yine kendi hava sahalarından başka devletlerin hava araçlarına geçiş hakkı veren andlaşmalara rastlanmaktadır. Bunların dışında birtakım andlaşmalar yoluyla devletlerin başka devletler yararına ülkesini askersizleştirme ve tarafsızlaştırma yükümleri yüklendiği de uygulamada gözlenmektedir. Uluslararası Daimi Adalet Divanı bu tür andlaşmalarla devlet egemenliğine getirilen önemli sınırlamaların devletin egemenliğinin bir parçası olan anlaşma yapma hakkına dayandığı için bunun egemenlikten vazgeçme olarak değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir (Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın 1923 tarihli SS Wimbledon Davası kararı).

SIRA SİZDE

1923 Lozan Andlaşması’nın 12. maddesi uyarınca diğerlerinin yanında Çanakkale Boğazı çıkışında yer alan Limni Adası da askersizleştirilmek şartı ile Yunanistan’a bırakılmış ve yine Lozan’a ek Boğazlar Sözleşmesi’nde Türkiye’ye de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını askersizleştirme yükümü getirilmiştir. 1936 yılında Montreux Boğazlar Konvansiyonu ile Türkiye tekrar boğazlarda asker bulundurma yetkisini elde etmiş ancak Yunanistan’a ait adaların statüsüne dokunulmamıştır. Yunanistan 1964 yılından itibaren Montreux Konvansiyonu’nda Türkiye lehine getirilen değişikliği ve Bozcaada ile Gökçeada’da bulundurulmuş askerî üsleri gerekçe göstererek Limni ve diğer adalarında askerî üsler kurmaya başlamıştır. Sizce Yunanistan iddiasında haklı mıdır?

Bir Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen

Günümüzde bir devletin kendi ülkesi üzerinde yaşayanlar hakkında sahip olduğu münhasır yetkisinin uluslararası hukukça sınırlandığı en önemli alan insan hakları hukukudur. Bu konuyu ayrıntılı olarak ele alan belli başlı uluslararası andlaşmalar arasında 1948 Jenosit Konvansiyonu, 1966 Her Türlü Irk Ayrımının Yasaklanmasına Dair Uluslararası Konvansiyon, 1966 Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Konvansiyonu, 1966 Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konvansiyonu, 1979 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yasaklanmasına Dair Konvansiyon, 1989 Çocuk Haklarına Dair Konvansiyon, 1989 İşkence ve Diğer İnsanlık Dışı Muamelelere Karşı Konvansiyon ile 2006 Özürlülerin Haklarına Dair Konvansiyon gelmektedir. Bu andlaşmalar devletlere ülkelerinde veya ülkesi dışında yetki kullandığı yerlerde (gemiler, uçaklar, elçilikler, askerî üsler vb.) bulunan bütün insanların (vatandaş veya yabancı) haklarını koruma yükümü yüklemektedir. Ancak ilgili andlaşmalar devletin savaş veya milletin varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike hâlinde yaşam

hakkı, işkence yasağı, kölelik ve cezaların yasallığı dışındaki haklara aykırı tedbirler alabileceğini de kabul etmektedir.

Söz konusu **uluslararası andlaşmalara** göre devletler insanların devletle olan ilişkilerinde bu hakları devletin eylem ve işlemlerine karşı korumakla yükümlüdür. Ayrıca aynı andlaşmalarda devletlerin bunlara uygun davranıp davranmadıklarını denetleyip, bunları Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna rapor eden İzleme Komiteleri (BM İnsan Hakları Komitesi, Irk Ayrımcılığını Önleme Komitesi, İşkenceyi Önleme Komitesi vb.) kurulmuştur. Bunların dışında devletlerin ülkelerinde çalışan insanların çalışma yaşamına ilişkin haklarını koruma amacıyla kurulmuş olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kendi bünyesinde hazırladığı uluslararası andlaşmalarla bu konularda uluslararası bir düzen oluşturmaktadır. İnsan haklarını bölgesel düzeyde korumaya yönelik uluslararası andlaşmalar da yapılmış olup bunların arasında başlıcaları 1950 İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Konvansiyonu, 1969 İnsan Haklarına Dair Amerika Konvansiyonu, 1981 İnsan ve Halkların Haklarına Dair Afrika Şartı ve 1994 İnsan Haklarına Dair Arap Şartı'dır. İnsan haklarını bölgesel düzeyde koruyan andlaşmalar içinde en etkin çalışanları devletlere karşı vatandaşlara bir uluslararası insan hakları mahkemesi önünde dava açma (bireysel başvuru) hakkı getiren 1950 Avrupa Konvansiyonu ile 1969 Amerika Konvansiyonu'dur. Yine 1966 BM Medeni ve Siyasi Haklar Konvansiyonu'na ek Protokol'le bireylere ihlal iddiasını BM İnsan Hakları Komitesi önüne getirme hakkı tanınmışsa da burası bir mahkeme olmadığından kararları bağlayıcı değildir.

Yine bir devletin ülkesi içinde yaşayıp o devletin vatandaşı olmakla beraber toplumun baskın nüfusuna dahil olmayıp ondan ırk, dil ya da din bakımından farklılık gösteren gruplar da bulunabilir (Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın 1935 tarihli Arnavutluk'taki Yunan Azınlık Okulları Danışma Görüşü). Bunlara uluslararası hukukta azınlık adı verilmekte ve bu tür ulusal azınlıkların korunmasını amaçlayan andlaşmalar yapılmaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra yapılan bu tür andlaşmalarda şu esaslar yer almaktadır:

- Herkesin dil, din, ırk gibi ölçütlere dayalı ayrımcılığa uğramadan eşit haklardan yararlanması;
- Azınlık gruplarının özelliklerini korumaya ve geliştirmeye yönelik düzenlemeler yapılması.

Günümüzde uluslararası hukukta azınlık gruplarının haklarının korunmasını amaçlayan belgelerin başlıcaları BM Genel Kurulunun 1992 tarihli Ulusal ya da Etnik, Dini veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri ile Avrupa Konseyi'nin yaptığı 1995 tarihli Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'dir.

Türkiye'nin taraf olduğu andlaşmalar arasında azınlıklara ilişkin yükümler taşıyanlardan ilki 1923 tarihli Lozan Andlaşması'dır. Andlaşma'nın II. bölümünün III. kesiminde Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan azınlıkların statüsü ele alınmıştır. Buna göre bu gruplar dil ve dinlerini serbestçe kullanabilecek ve bu amaçla okul, hayır kurumu ve dinî mekân kurabileceklerdir. Bu azınlıklardan olan Rum Ortodoks ahali 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi ile zorunlu olarak Yunanistan'a buna karşın Yunanistan'da bulunan Müslüman ahali de Türkiye'ye göç ettirilmiş olup bundan sadece İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslümanlar hariç tutulmuştur. Buna mükabil yine Lozan Andlaşması uyarınca Yunanistan'da yaşayan Batı Trakyalı Müslüman Türk azınlıkların benzer hakları da güvenceye alınmıştır. Bu hakların yanı sıra özel mülkiyetin korunmasına ilişkin diğer güvenceler

İnsan haklarını koruyan uluslararası andlaşmalara göre devletler korunmakta olan hakların ihlali hâlinde insanlara haklarını aramak üzere etkin bir şekilde işleyen bağımsız ve tarafsız yargı yollarını sağlamak zorundadırlar.

Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan azınlıklar Rum ve Ermeni hristiyanlar ile yahudilerdir.

daha sonra 1923 Mübadele Sözleşmesi, 1926 tarihli Atina İtilafnamesi, 1930 ve 1933 tarihli Ankara Sözleşmeleri ile teyid edilmiştir. Son olarak Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın hakları da 1919 tarihli Neuilly Andlaşması ile 1925 tarihli Bulgaristan ve Türkiye İkili Dostluk Andlaşması ile güvenceye alınmaya çalışılmıştır.

Bir devletin egemenliğini kullandığı ülkesinde o ülkenin tabiiyetinde bulunmayan gerçek veya tüzel kişiler de olabilir. Yabancı statüsünde yer alan bu kişiler buldukları ülkenin yasalarına uymak yükümü altında bulunmakla beraber söz konusu devlet de bu kişilere uluslararası hukuka göre belli bir biçimde muamele etmekle yükümlüdür. Bu çerçevede uluslararası örf ve adet hukukuna göre devlet bu kişilerin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarına saygı göstermek ve mahkemelerinde kendi vatandaşlarına sağladığı hukuki korumanın aynısını yabancılara da sağlamak zorundadır (BM Adalet Divanı'nın 1970 tarihli Barcelona Traction Davası kararı). Aksi takdirde söz konusu kişinin mensubu bulunduğu devlet kendi vatandaşları için yukarıda bahsolunan diplomatik himaye yoluna gidebilir.

DİKKAT

Bir devletin ülkesinde bulunan yabancılara uygulanacak hukuk genellikle o devletin iç hukukunun bir parçası olan kanunlar ihtilafı kanunu adı verilen ve yabancılik unsuru taşıyan davalarda hangi hukuk kurallarının uygulanacağını gösteren kanunla düzenlenir.

Uluslararası hukukun devletin ülkesinde bulunan yabancı ile tebaası arasında ayırım yapma yasağı, yabancıya tebaaya tanınan bütün hakların tanınması anlamına gelmez. Buna göre devlet yabancıların ülkeye girişine izin vermemek, insan haklarına uygun biçimde sınır dışı etmek ülkesinde çalışma ve mal edinme haklarını sınırlandırmak, siyasi haklardan mahrum bırakmak yetkisine haizdir. Bununla beraber bir ülkeye kanuni yollarla giren ve bir süre ülkede yaşayan yabancıların sınırdışı etme kararına karşı dava açma hakkı uluslararası hukukta tanınmaktadır (Madeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Konvansiyonu ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Protokol No. 7). Yine uluslararası hukukta bir devlet ülkesinde bulunan yabancılara "asgari bir adalet standardına uygun bir biçimde davranmak" ve bu kişiler ülkesinde bulunduğu sürece bunların güvenliğini sağlamak ve bu bakımdan "gerekli özeni göstermek" yükümü altındadır. Günümüzde bir devletin bu yükümlerinin içeriğini temel insan hak ve hürriyetlerini koruyan uluslararası andlaşmalar oluşturmaktadır.

Ayrıca devletler kendi aralarında yapacakları ticaret, dostluk ve konsolosluk andlaşmalarıyla ülkelerinde bulunan yabancıların ticari ilişkilerine ve mallarına uygulanacak hukuku ayrıca düzenleyebilirler. Bu çerçevede devletler biraraya gelecek aralarında ekonomik iş birliğini arttırmayı ve uluslararası ticareti hukuken kolaylaştırmayı sağlayacak çok sayıda evrensel ve bölgesel uluslararası teşkilatlar kurma yoluna da gitmektedirler. Devletler arasında ekonomik iş birliğini sağlama amacıyla kurulmuş uluslararası örgütler arasında başlıcaları Dünya Ticaret Örgütü, AB, OECD, OAS, NAFTA, MERCOSUR, ASEAN, APEC, ECO, Avrasya Ekonomik Topluluğu, Afrika Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve Arap Ligi'dir.

Bunların dışında özellikle yabancıların özel mülkiyetlerinin ve yatırımlarının korunması amacıyla devletler arasında çok sayıda çifte vergilendirilmenin önlenmesi ve ikili (BIT) ve çok taraflı yatırımların korunması andlaşmaları yapılmıştır. Bunların arasında başlıcaları 1965 tarihinde kurulan Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID), 1988'de kurulan MIGA ve 1994 tarihli Enerji Şartı Andlaşması'dır. Bu andlaşmalarda taraf devletler vatandaşlarına yatırım yaptığı devleti doğrudan uluslararası tahkim yoluyla dava etme, davaya uygulanmasını is-

tediği hukuku seçme ve tahkim kararını davalı devlet mahkemesinde tenfize gitmeden doğrudan uygulamaya hakları tanımakta ve özellikle yatırımlarının kamulaştırmalardan korunmasına ilişkin yasaklar getirmektedir.

Bir devletin ülkesinde bulunabilecek bir başka insan topluluğunu da sığınmacılar oluşturmaktadır. Sığınmacı sayılmayanların durumu 2003 tarihli BM Ülkeaçıcı Organize Suçlar Konvansiyonu ve buna ek Protokoller ile Uluslararası Göç Teşkilatı tarafından düzenlenmektedir.

1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 tarihli Ek Protokol'le uluslararası hukuk tarafından korumaya alınmış olan mülteciler, vatandaş olduğu devletin dışında yabancı bir ülkede bulunan ve ülkesine döndüğü takdirde ırkı, dini, etnik veya belli bir sosyal gruba mensubiyeti yüzünden fiziki veya hukuki bakımdan zulme uğrayacağına dair ciddi korkusu olan ve bu nedenle vatandaş olduğu ülkeye dönemeyen insanlardır. Bu şartları taşıyan insanların uluslararası hukuka göre mülteci başvurusunda bulunma ve mülteci olma hakları ve her ne şekilde girmiş olurlarsa olsunlar ülkesinde buldukları devletin de bunları ülkesine kabul etme, aralarında ayrımcılık yapmama, ülkesinde öğrenime devam etme, işe girme ve sosyal güvenlikten yararlanma gibi haklar tanıma ve ülkesinde kanuni olarak bulunan yabancılara yaptığı muamelenin aynısını yapma yükümü vardır. Her ne kadar söz konusu devletin bu kişileri zulme uğrayacakları devlete geri göndermeme yükümü varsa da devlet bunları millî güvenlik veya kamu düzeni gerekçesiyle başka bir devlete gönderebilir. Devletlerin söz konusu Sözleşme ve Protokole uygun davranmaları BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce denetlenmektedir. Savaş suçu, insanlığa karşı suç ve terörizm suçu işleyenler bu statüden yararlanamazlar.

Yabancı ülke karasuları bu alana dahildir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk uyarınca kuruluşunu belgeleyen 1923 Lozan Andlaşması'nın 40. madde'si uyarınca Türkiye vatandaşı gayrimüslim azınlıklara kendi inanç ve dillerini öğretebilecekleri eğitim kurumları açma hakkını tanımıştır. 1844 yılında Ortodoks din adamı yetiştirmek amacıyla kurulan Heybeliada Ruhban Okulu 1971 yılına kadar öğretime devam etmiş ancak aynı yıl Anayasa Mahkemesi kararı uyarınca bir özel yüksek okul sayılarak Anayasa uyarınca bir Türk üniversitesine bağlanması şartı getirilmiştir. Patrikhane bu şartı kabul etmediğinden okul kapatılmış ve bu sorun günümüze kadar çözülememiştir. Sizce okulun kapatılması hukuka uygun mudur?

Devletlerin Egemen Eşitliği ve İç İşlerine Karışma Yasağı

Devletlerin yetkisinin ülkeselliği ilkesi uluslararası hukukta devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine karışma yasağı ile güvenceye alınmıştır. BM Şartı Madde 2/1 uyarınca tüm üye devletler hukuken eşittir. Buna göre devletler ayırım gözetilmeksizin uluslararası hukukun devletlere tanıdığı hak ve korumalardan yararlanabilirler. Yine bu eşitlik devletlere kendi aralarındaki ilişkileri mütekabiliyet yani 'karşılıklılık' ilkesi uyarınca düzenleme imkânı verir, yani hiç bir devlet başka bir devletin herhangi bir karşılığı olmayan bir hukuki ilişkiye girmeye zorlayamaz. Yetkinin ülkeselliği ilkesini koruyan ikinci kural BM Şartı Madde 2/4'de yer alan devletlerin iç işlerine karışma yasağıdır. Buna göre bir devlet başka bir devletin kişiliğine, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine karşı ister silahlı ister başka şekilde olsun her türlü müdahale ve tehdit kullanmaktan kaçınmak zorundadır. Yine bu çerçevede BM Şartı Madde 2/6 uyarınca devletlerin özü itibarıyla millî yetkisine giren işler koruma altına alınmıştır. Bu yasaklar uyarınca başka devletler ve teşkilatlar bir

devletin millî yetki alanına giren konulara onun rızası olmadan müdahale edemezler. BMAD 1949 tarihli Korfu Boğazı Davası ve 1986 tarihli Nikaragua Davası kararlarında her devletin bir dış müdahaleye uğramadan iç işlerini yürütme hakkının bir örf ve adet kuralı olduğuna hükmetmiştir. Bu hukuki düzeni korumak üzere devletler BM Şartı ile oluşturdukları Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği korumak için kendiliğinden harekete geçebileceğini ve bu çerçevede alınan kararların iç işlerine karışma sayılmayacağını kabul etmişlerdir.

Devletlerin egemen eşitliği ve birbirlerinin iç işlerine karışmasını yasaklayan kurula uluslararası hukukta getirilen tek istisna BM Şartı Madde 51'de yer alan bir devletin kendisine silahlı saldırıda bulunan devlete karşı kullanabileceği meşru müdafaa hakkıdır (Bkz. Uluslararası Hukuk I Ünite 7). Ancak iç işlerine karışma yasağı devletlere temel insan haklarına aykırı olmadıkça başka bir devlete çeşitli gerekçelerle silah kullanılmasını içermeyen ambargo uygulanmasını engelleyici nitelikte değildir.

İç işlerine karışma yasağına getirilen istisnalar bakımından tartışmalı bir örnek insani müdahale hakkıdır. İnsani müdahaleden bir yabancı ülkede bulunan kişileri (ister o ülke ister başka bir ülke uyuşunda olsun) pek yakın ve hayati bir tehlikeden korumak için bir başka devlet tarafından buna izin veren bir BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın yapılan müdahaleler anlaşılmaktadır. Bu açıdan uygulamada kimi zaman ülke devletinin rızasına dayanılarak yapılan insani müdahale örnekleri mevcuttur. Ancak İngiltere'nin 1982 Falkland müdahalesi, ABD'nin 1983 Grenada müdahalesi, 1990 yılında Batı Afrika Devletleri Birliği'nin Liberya'ya müdahalesi, 1991 ve 92 yıllarında Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde oluşturulan uçuşa yasak bölge uygulaması, NATO'nun 1999 başında gerçekleştirdiği Kosova müdahalesi ve Fransa'nın 2002 Fil Dişi Cumhuriyeti müdahalesi gibi herhangi bir rıza veya yetkilendirmeye dayanmayan müdahaleler de mevcuttur. Bu uygulamaları uluslararası hukukta savunanlar soykırım, etnik temizlik ve ciddi insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmanın BM'nin ana amaçları içinde yer aldığını ve bu nedenle Şart'ın 2/4 maddesinde yer alan iç işlerine karışma yasağına aykırı düşmediğini iddia etmektedirler.

Özet

Bir devletin devlet olması nedeniyle uluslararası hukukta ona atfedilen yetkilerin içeriğini ve sınırlarını sınıflandırmak.

Uluslararası hukuk uyarınca egemenlik devlete kendi ülkesinde bulunan kişiler ve şeyler hakkında kanunlar çıkarma, vatandaşlarının ve yabancıların hakları ve malları üzerinde tasarruf etme hususunda münhasır bir yetki tanımaktadır. Ancak kimi durumlarda bir devletin mahkemelelerinin ülke dışındaki kişi ve şeyler hakkında yargılama yapma imkânı da tanınmaktadır. Yine uluslararası hukuka göre bir devletin kendi uyrukluğunda bulunan bir gerçek veya tüzel kişinin başka devletlerde uğradığı haksızlıklar adına uluslararası alanda hak arama yetkisine sahiptir.

Bir devletin münhasır yetkilerini kullanmasına sınırlar getiren uluslararası hukuk kurallarını tanımlamak.

Bir devletin münhasır ülkesel yetkisini kullanırken gerek uluslararası örf ve adet hukukundan gerek taraf olduğu uluslararası andlaşmalardan kaynaklanan yükümlerine de uygun davranmak zorundadır. Bu çerçevede uluslararası hukukta bir devletin yetkilerini kullanırken insan hakları, azınlıklar, yabancılar ve sığınmacıların haklarını koruyan hukuk kurallarına uyması özel önem taşımaktadır.

Bir devletin münhasır yetki alanını koruyan uluslararası hukuk kurallarını listelemek.

Her devlet uluslararası hukuka göre diğerleri ile hukuken eşit sayıldığından münhasır yetkilerini kullanırken diğer devletlerin de benzer haklarına saygı göstermek ve bunlara müdahale etmekten kaçınmak zorundadır.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığınızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplayamadığınız sorulara ilişkin bölümlere yeniden çalışıp çalışmayacağınıza karar veriniz. **UNUTMAYIN Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRECEK KİŞİ ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Aşağıdakilerden hangisi bir devletin yetkisinin ülkeselliği ve münhasırlığı ilkesi ile ilgili **değildir**?

- Ülkesinde bulunan kişiler ve şeyler hakkında kanun çıkartma
- Ülkesinde bulunan doğal kaynaklar üzerinde tasarruf etme
- Vatandaşlarının başka ülkelerde uğradığı zararlara karşı diplomatik himayeye gitme
- Ülkesinde aranan bir suçluyu yargılamak için başka bir ülkedeyken zorla kaçırıp getirme
- Ülkesinden geçen nehirlerden hakça ve makul bir şekilde faydalanma

2. Evrensel cezai yetki hangi suç için söz konusu **olamaz**?

- İşkence suçu
- Savaş suçları
- Soykırım suçları
- Dolandırıcılık suçu
- Terörizm

3. Yabancı bir ülkede faaliyet gösteren bir şirketin ticari işlemleri bir devletin haksız rekabet kanununu ihlal eder nitelikte ise devlet **hangi esasa** dayanarak yargı yetkisi olduğunu iddia edebilir?

- Diplomatik himaye
- Evrensel cezai yetki
- Münhasırlık ilkesi
- Dava konusu olayın olumsuz sonuçlarını ülke devletini doğrudan etkilemesi
- Kapütilyasyonlar

4. Bir devletin vatandaşı adına uluslararası alanda diplomatik himayeye başvurabilmesi için aranan **şartlardan biri** aşağıdakilerden hangisidir?

- İç hukukta hak arama yollarının tüketilmiş olması
- Himaye edilen kişinin çifte vatandaş olmaması
- Himaye edilenin tüzel kişi olmaması
- Himaye edilenin suçsuz olması
- Himaye edilenin hayatta olması

5. Her devletin başka bir devletten onun ülkesini diğerinin zararına olacak faaliyetlerde kullandırılmamasını isteme hakkı aşağıdaki olaylardan hangisi için bir hukuki gerekçe olabilir?

- Komşu devlette faaliyet gösteren bir fabrikadan çıkan zehirli dumanın engellenmesini istemek
- Bir okyanus adasında yer altında yapılacak nükleer denemeyi engellemek
- Dünya'yı yok edecek bir kara delik oluşturabilecek bir fizik deneyini engellemek
- Savunma amaçlı depolanan nükleer füzelerin üretilmesini ve saklanması yasaklamak
- Ülkesine yönelik bölücü propaganda yapılmasına izin verilmesini engellemek

6. İnsan hakları hukukuna göre aşağıdaki haklardan hangileri olağanüstü durumlarda dahi askıya **alınmaz**?

- Yaşam hakkı
- İşkence yasağı
- Cezaların yasallığı
- Kölelik
- Hepsi

7. Bir devlet ülkesinde bulunan bir yabancı karakolda tutuklu iken ölü bulunursa bu konuda devlete sorumluluk yükleyen hukuki esas hangisidir?

- Münhasır egemenlik ilkesi
- Diplomatik himaye
- Evrensel cezai yetki
- Gerekli özeni gösterme yükümü
- İşkenceye sıfır tolerans

8. Çok taraflı yatırımları koruma andlaşmaları yabancı yatırımcılara aşağıdakilerden hangi hakkı **vermez**?

- Devleti yabancıların ülkesinde dava etme hakkı
- Uyuşmazlığa uygulanacak hukuku seçme hakkı
- Tahkim kararını doğrudan uygulatma hakkı
- Devlet aleyhine uluslararası tahkime gitme hakkı
- Tahkim kararlarını tenfize gitmeden uygulatma hakkı

Yaşamın İçinden

9. Mülteci statüsü sınımlan devlete hangi yükümü yük-
lemez?

- Mülteci talebini kabul etme
- Ayrımcılık yapmama
- Ülkesine geri göndermeme
- Vatandaşlık verme
- Mültecilere ülkesinde öğrenime devam etme hakkı verme

10. Uluslararası ilişkilerde sıklıkla kullanılan karşılıklılık ilkesi hangi hukuki esasa dayanmaktadır?

- Egemen eşitlik
- Kuvvet kullanma yasağı
- İnsan hakları
- Ekonomik eşitsizlik
- Dişe diş ilkesi

Kırklareli'nin Pehlivan köy ilçesinde 750 mülteci ve sığınmacının kalabileceği tarama ve barınma merkezi yapılacak.

Avrupa Birliği (AB) Eşleştirme Projesi çerçevesinde, Hollanda Federal Göç ve Vatandaşlığa Kabul Birimi (IND) ve Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü'nce yürütülen, "Mülteci ve sığınmacılar için bir kabul, tarama ve barınma merkezi" projesi kapsamında, Türkiye'de 7 ilde düşünülen Kabul Tarama ve Barınma Merkezlerinden birinin de, Kırklareli'nin Pehlivan köy ilçesinde yapılacağını söyledi.

Merkezin 2013 yılında faaliyete geçmesinin beklendiğini dile getiren yetkili, şunları söyledi:

"Pehlivan köy ilçemize 750 kişilik mülteci ve sığınmacılar için kabul, tarama ve barınma merkezi kurulacak. Bu 150 dönümlük arazi üzerine inşa edilecek. Bu inşaatın altyapı sorununu belediye çözecek. Burada kalacak olan insanlar sadece barındırılacak. Akşam merkezde kalacaklar, sabahları da istedikleri gibi gezip alışveriş yapabilecekler. Merkez bölge ekonomisine katkı sağlayacak." Diğer merkezlerin de, Ankara, Erzurum, Van, Kayseri, Gaziantep, İzmir ve Kırklareli'nde yapılacağını söyledi. Merkezdeki yabancı uyrukluların rahatlıkla merkezin dışına çıkabileceklerini ifade eden yetkili, "Şahıslar merkezde bir otelde kalır gibi kalacaklar. Pehlivan köy'de çay içecekler, yemek yiyecekler, alışveriş yaparak ilçe ekonomisine ciddi anlamda katkı sağlanmış olacaklar. Merkezin kurulmasını biz emniyet teşkilatı olarak olumlu bakıyor ve çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Merkezin güvenliğini ilk etapta emniyet teşkilatı yapacak daha sonrada özel eğitilmiş güvenlikçiler tarafından sağlanacak." dedi. Halen sınırı yasa dışı geçerken veya Türkiye'de kalma süresini geçirenlerin barındırıldığı Kırklareli Gaziosmanpaşa Yabancı Kabul ve Barındırma Merkezinin ise kapanmayacağı söylendi.

Kaynak: Star Gazetesi, 25 Kasım 2010.

<http://www.stargazete.com/guncel/multeci-ve-siginmacilara-barinma-merkezi-yapiliyor-haber-311364.htm>

Okuma Parçası

Pan Am 103 uçağı Aralık 1988'de İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerinde uçarken parçalanarak düşmüştür. Olayı araştıran İngiliz yetkililer uçağın iki Libya vatandaşı tarafından yerleştirilen bombanın patlaması yüzünden düştüğü sonucuna ulaşmışlar ve Libya'dan bu iki kişiyi İngiliz mahkemelerinde yargılanmak üzere teslim etmesini istemişlerdir. Libya'nın bu talebi reddi üzerine İngiltere ve ABD, BM Güvenlik Konseyi'ne giderek Libya'yı soruşturma ve yargılamaya yardımcı olmaya zorlayan iki karar çıkartmışlardır. Libya bunun üzerine BM Adalet Divanı'na başvurarak sivil havacılığın güvenliğine karşı suçları düzenleyen Montreal Konvansiyonu hükümleri uyarınca bu kişileri kendi ülkesinde yargılama hakkı olduğunu ve dolayısıyla İngiltere'nin yargılama talebinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia etmiştir. Adalet Divanı kararında uluslararası hukuka göre Güvenlik Konseyi kararlarının Montreal andlaşması hükümlerinden üstün olduğuna ve bu nedenle Libya'nın söz konusu kişileri ülkesinde yargılayamayacağına hükmetmiştir.

Kaynak: BM Adalet Divanı'nın Lockerbie Davası kararı, (1992) ICJ Reports.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için, "Münhasır Yetki İlkesi" konusuna bakınız.
2. d Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Kanun ve Mahkemelerinin Yetki Alanı" konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Vatandaşları Bakımından Uluslararası Hukukta Sahip Olduğu Bazı Yetki ve Yükümler" konusuna bakınız.
4. a Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Vatandaşları Bakımından Uluslararası Hukukta Sahip Olduğu Bazı Yetki ve Yükümler" konusuna bakınız.
5. a Ayrıntılı bilgi için, "Ülkesel Yetkiye Uluslararası Hukuk Uyarınca Getirilebilecek İstisnalar" konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen" konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen" konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen" konusuna bakınız.
9. d Ayrıntılı bilgi için, "Devletin Ülkesinde Yaşayan İnsanlar Açısından Uluslararası İnsan Hakları, Azınlıklar, Yabancılar ve Sığınmacılar Hukuku Tarafından Getirilen Düzen" konusuna bakınız.
10. a Ayrıntılı bilgi için, "Devletlerin Egemen Eşitliği ve İç İşlerine Karışma Yasağı" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Montreux Konvansiyonu, Türkiye'nin boğazları silahlandırmasına imkân vermekle birlikte Yunanistan'a ait adaların askersizleştirme statüsüne ilişkin hükümler getirmemiştir. Bu yönde bir hükmün bulunmamasına rağmen Lozan'da bu adalarla ilgili öngörölmüş hukuki düzenin Montreux ile ortadan kaldırıldığını ileri sürmenin uluslararası hukuki geçerliliği yoktur.

Sıra Sizde 2

Yunanistan ile Türkiye arasında Kıbrıs sorunu yüzünden bozulan ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ruhban okulu meselesi sadece bir hukuki mesele olarak ele alınırsa çözüme ulaşılması mümkündür. Zira Türkiye uluslararası hukuka göre Lozan Andlaşması ile kendi ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların haklarını garantiye alan birtakım yükümler yüklenmiştir. Bu yükümler uluslararası hukuka göre iç hukuk hükümlerinin üstünde yer almaktadır ve buna uyulması gerekir. Şayet iç hukuk hükümleri andlaşmaya aykırılık taşıyorsa bu hükümlerin usulünce değiştirilmesi ve andlaşmaya uygun hâle getirilmesi gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Acer, Yücel & Kaya, İbrahim (2010). **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, USAK Yayınları.
- Aust, Anthony (2010). **Handbook of International Law**, 2nd Edit., Cambridge University Press.
- Brownlie, Ian (1998) **Principles of Public International Law**, 5th Edit., Clarendon Press.
- Sur, Melda (2006) **Uluslararası Hukukun Esasları**, 2nci Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- Toluner, Sevin (1989). **Uluslararası Hukuk Dersleri Devletin Yetkisi**, 4ncü Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- The Foreign Relations Law of the United States, Volumes 1 and 2**, (1990), American Law Institute.

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Pazarcı, Hüseyin (2010) **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turan Kitabevi.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası hukuktaki deniz alanlarını sınıflandırabilecek,
- Deniz alanlarında kıyı devletinin yetkisi ile üçüncü devletlerin hak ve yükümlülüklerini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- İç Sular
- Karasuları
- Bitişik Bölge
- Münhasır Ekonomik Bölge
- Kıta Sahaneliği
- Açık Deniz
- Uluslararası Deniz Yatağı

İçindekiler

Uluslararası Hukuk II

Uluslararası Deniz Hukuku

- ULUSLARARASI HUKUKTA DENİZ ALANLARI
- İÇ SULAR VE KARASULARI
- BOĞAZLAR
- BİTİŞİK BÖLGE
- KİTA SAHANLIĞI
- MÜNHASİR EKONOMİK BÖLGE
- AÇIK DENİZLER VE ULUSLARARASI DENİZ YATAĞI

Uluslararası Deniz Hukuku

ULUSLARARASI HUKUKTA DENİZ ALANLARI

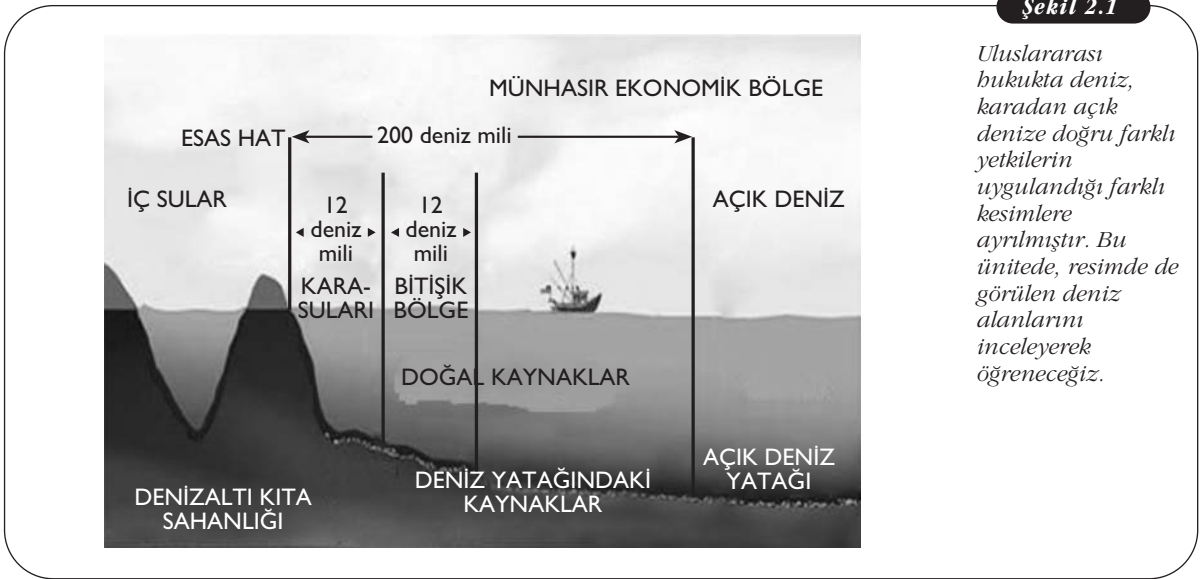
Uluslararası hukuk açısından deniz, her biri farklı hukuki rejime tabi olan kısımlara ayrılır: Devletin egemenliğine tabi deniz kesimi, açık deniz kesimi

Devletin egemenliğine tabi deniz kesimi için iki ayrı hukuki rejim vardır: İç sular, karasuları. Açık denizin kıyıya yakın olan kesimlerinde de kıyı devleti lehine bazı özel rejimler öngörülmüştür. Bu rejimler bitişik bölge, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge.

Uluslararası hukukta deniz alanlarını sınıflandırmamız mümkün müdür?

1 SIRA SİZDE

Şekil 2.1

Uluslararası hukukta deniz, karadan açık denize doğru farklı yetkilerin uygulandığı farklı kesimlere ayrılmıştır. Bu ünite, resimde de görülen deniz alanlarını inceleyerek öğreneceğiz.

İÇ SULAR VE KARASULARI

İç sular, devlet, kara ülkesinde kullandığı bütün yetkileri aynen kullanır. Karasularında ise devletin yetkileri bazı bakımlardan sınırlanmıştır.

Rejimler farklı bir şekilde tespit edildiğine göre bu rejimlerin sınırlarının ve genişliklerinin tespiti gerekir. Bu bağlamda iç sular rejimi, karasularının iç sınırının

başladığı yerde biter. Yani, karasularının iç sınırı ile kara ülkesi arasında kalan deniz kesimi iç sulardır. Bu sınırın saptanmasında bugün iki usul vardır.

1. *Normal esas bat:* Kıyı doğrultusundaki en düşük cezir hattıdır. (1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), m. 5) Cezir zamanında suların sahilten açık denize doğru en fazla çekildiği yerden sahile paralel olarak çekilen çizgidir. Gelgit (med-cezir) olayı yaşanan kıyılarda önemi olan bir esastır.
2. *Kıyının uygun noktalarını birleştiren düz esas batlar:* (1982 BMDHS, m. 7.) İstisnaîdir. Uç noktaların birleştirilmesi ile oluşturulur.

Karasularının İç Sınırının Saptanmasında Bazı Özel Kurallar

Kıyıdaki bir koy ya da körfezin ağız genişliği 24 deniz milini aşmıyor ise her iki uç birleştirilir ve düz bir hat çizilir. Bunun berisinde kalan sular iç sulardır.

Eğer genişlik 24 milden fazla ise ağız genişliği şartının yanında derinlik şartı aranır. En çok suyu içeride bırakacak şekilde 24 mil genişlikte olan kesimin iki ucu düz bir hatla birleştirilir. Ayrıca düz hattın berisinde kalan suların, alanın çapı körfez ağzına çekilen düz hat kadar olan yarım daire alanı kadar veya bundan daha geniş olması gerekir. Körfezin ağzında adalar varsa bu adalar alanı düz hattın genişliğinde dikkate alınmaz. **Tarihî körfezler** bu düzenin dışında tutulmuştur (1958 Sözleşmesi, m. 7; 1982 BMDHS, m. 10).

Kıyıda denize dökülen bir nehir varsa nehrin her iki yakasında suların en çok çekildiği noktalardan çizilecek düz hat karasularının iç sınırını oluşturur.

Karasularının iç sınırı, limanın ayrılmaz bir parçasını teşkil eder ve en dış daimi liman tesisinin dışından geçen çizgidir. Demirleme yerleri, karasularının dışında bulunsa da karasularına dâhil edilir. Kıyının ötesindeki tesisler ve suni adalar, liman tesisleri deyiminin kapsamına girmez.

Adalar, sular yükseldiği zaman da suyun üzerinde kalan doğal kara parçalarıdır. Cezir yükseklikleri, yalnız sular çekilince su üstüne çıkarlar; doğal olmaları nedeniyle de suni oluşumlardan ayrılırlar. 1982 BMDHS 121. maddesi, kıta ülkesi ve ada ülkesi arasında bir ayırım yapmamış, her iki durumda da aynı ilkelerin uygulanmasını öngörmüştür.

Cezir yükseklikleri, karasuları içinde ise adalarda olduğu gibi, karasularının genişlemesine yol açar. Esas hattın hesaplanmak üzere karasuları dışında ise kendilerine mahsus karasuları yoktur; karasularının genişlemesine yol açmazlar. Cezir yükseklikleri üzerinde inşa edilseler bile suni tesislerin, kendilerine mahsus karasuları yoktur.

Takımadalar, iki veya daha fazla adadan meydana gelen ve coğrafi bakımdan bir bütün olan doğal yapıdır. Bu yapılar coğrafi açıdan çeşitlilik gösterir. Ada devleti, bütün ülkesi adalardan meydana gelen devlettir. Ada devletine örnek olarak Fiji, Filipinleri verebiliriz. Bir de esas kıta ülkesi yanında ada ülkesine de sahip olan ada da olabilir (Yugoslavya, Norveç kıyıları). Bu çeşitlilik, tek düze bir rejiminin kabulünü güçleştirir. 1958 Sözleşmesi ile takımadalarla ilgili özel bir hüküm kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Dolayısıyla düz hatlar usulü takımadalarda da uygulanır. Ancak daha çok esas kıta ülkesi yanında ada ülkesine de sahip olan adaların coğrafi konumu öngörülerek düzenlenen bu koşullar, bütün ülkesi adalardan meydana gelen coğrafi konumda olan adalar açısından güçlük arz edebilir. Zira bu tipte, esas kara ülkesinin hangi ada olduğunu saptamak her zaman mümkün değildir. III. Deniz Hukuku Konferansı'nda, sorun tartışılmış ve takımadalar ilkelinin düzenlenmesi konusunda bir eğilim ortaya çıkmıştır. Karasularının genişli-

Bir körfez andlaşmada öngörülen körfez tanımına uymasa da, devlet, söz konusu körfez suları üzerinde çekişmesiz uygulamaya dayalı bir hak kazanmış ise, tarihi körfezdır.

ği mesafesi gündeme gelince bu çeşit takımadalara sahip olan devletler, ayrı bir hukuki düzene haiz olmak istemişlerdir. 1982 BMDHS ile getirilen bir yenilik de takımadalara ilişkin bir hukuki düzenin kabul edilmiş olmasıdır.

1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 46. maddesi ile ilk defa takımadalara ilişkin ilkeler tespit edilmiş ve Sözleşme içinde bunlara ayrı bir yer verilmiştir. Takımada devleti, bir veya birden fazla takımadadan oluşan ve diğer adaları da kapsayabilen devlet olarak tanımlanmıştır. Takımada ise coğrafi, ekonomik ve siyasi bakımdan bir bütün meydana getirecek kadar birbiriyle ilgili olan ve öteden beri böyle olduğu kabul edilen bir grup ada, adaların aralarındaki sular ve diğer yapılar olarak nitelendirilmiştir.

1982 BMDHS, bir anlaşmadır ve takımadalara ilişkin bu tanım da yeni bir düzenlemedir. Türkiye gibi bu ilkelerin bazı coğrafi konumlarda uygulanmayacağını ileri süren devletlere karşı daha geniş kapsamlı olarak ileri sürülemez.

Takımadalarda düz hatlar nasıl çizileceği, karasuları bu hatlardan itibaren başlayacağı için önemli bir konudur. Bu hat, eğer en dış adadan esas alınarak çizilirse bu hattın gerisinde kalan sular ve üzerindeki hava hattı, takımada devletin egemenliğine tabi bir alan olacaktır.

Sözleşme şu ilkeleri kabul etmiştir: Takımadalardan düz hatlar çizilirken başlıca adalar saptılır. Düz hatların gerisinde kalan sular karanın dokuz mislini aşmayacaktır. Bu koşullarla takımadayı oluşturan en dış adalardan düz hatlar çizilecektir. Düz hatlar usulü için öngörülen koşullar takımada sularının belirlenmesinde de aranır. Ayrıca takımada bir kısmı komşu bir devletin ülkesinin iki kısmı arasında bulunuyorsa o devletin bu sulardaki hakları ve öteden beri kullandığı meşrû çıkarları ve bu devletler arasındaki bir anlaşmada öngörülen bütün hakları devam eder ve bunlara saygı gösterilmesi icap eder. Özellikle balıkçılık, diğer meşru çıkarlarını tanıma, denizaltı kablolarına saygı gösterme, bakım ve onarımı ve değiştirilmesi faaliyetlerine izin vermeye ilişkin çıkarları söz konusu olabilir.

Yabancı devletlere ait gemilerin takımada sularından zararsız geçiş hakları saklı tutulmuştur. Bazı kesimlerden geçiş açısından transit geçişe benzer bir geçiş düzeni kabul edilmektedir. (BMDHS, m. 53) Böylece takımada sularında ne iç sular, ne karasuları rejimlerine benzemeyen özel bir hukuki rejim vardır.

İç Suların Hukuki Rejimi

Kıyı devletinin bu sularda yetkisi tamdır. İç sularına yabancı gemilerin girişini ve bu sulardan geçişini yasaklayabilir.

Devlet uygulaması incelendiğinde gözlenen gemi türleri arasında farklı bir düzenlemenin olduğuudur. Savaş gemileri bakımından genellikle sayı sınırlamaları getirilebilmekte ve ön bildirimde bulunma koşulu aranabilmektedir. Ayrıca devletlerin, yabancı savaş gemilerinin limanlara girmesini yasaklama hakkı olduğu kabul edilir.

Ceza hukuku açısından mürettebat arasında işlenen suçlar ve geminin iç düzeniyle ilgili suçlarda, kıyı devleti genelde yetki kullanmaz. Devlet uygulamasında, mürettebattan olmayan kişilerle, mürettebat ve yolcular arasında işlenen suçlar bakımından kıyı devletleri yetki kullanmaktadır. Savaş gemileri, iç sular ve limanlarda bulunuyorsa kıyı devletinin düzenine saygı göstermek durumundadır. Ancak kıyı devletinin savaş gemisi içinde özel hukuktan ve ceza hukukundan kaynaklanan hususlarda yargı yetkisi yoktur. Çünkü savaş gemilerinin dokunulmazlığı söz konusudur. Ama eğer mürettebat, kıyıya çıktıktan sonra suç işlerse kıyı devletinin yetkisi tamdır.

Aksini öngören bir andlaşma olmadığı sürece yabancı ticaret gemilerine sığınma olmaz. Savaş gemileri genelde siyasal suçluların sığındığı görülür. Devletler arasındaki uygulamalarda adi suçlular bakımından böyle bir hak kabul edilmez. Yabancı bir savaş gemisine uluslararası hukuka aykırı olarak bir sığınma olursa kıyı devletinin gemiye girerek sığınmacıyı alma hakkı yoktur. Çünkü savaş gemisinin dokunulmazlığı vardır. İçeri girip arama yapılamaz, yargılamaz, tutuklanamaz; Ancak suları terk etmesi istenebilir, bayrak devletiyle temasa geçilir, ilgili işlemler bu devletle yapılır.

1982 tarihli Türk Karasuları Kanunu'na göre karasularının başlangıcını oluşturan esas hattın tespiti konusundaki yetki Bakanlar Kuruluna aittir. Esas hatların kara tarafında kalan sular ve körfez suları Türk iç sularıdır. Yabancı savaş gemilerinin Türk iç sularına giriş çıkışı izin alma koşuluna bağlıdır. 1983 tarihli Yabancı Silahlı Kuvvetlere Bağlı Gemilerin Türk İç Sularına ve Limanlarına Gelişleri ve Bu Sullardaki Hareket ve Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik (R. G. 15.12.1983, No: 18252) uyarınca yabancı savaş gemilerinin Türk iç suları ve limanlarına gelebilmeleri ve bu sullarda kalabilmeleri için en az 30 gün önceden izin alma koşulu kabul edilmiştir. Aynı Yönetmelik'in bir diğer maddesi uyarınca nükleer güçle çalışan savaş gemileri Türk iç sularına girebilmek için 60 gün önceden izin almalıdır. Bu yönetmeliğin 1987 ve 1997 yıllarında bazı maddelerinde özellikle süre ile ilgili konularda değişiklik yapılmıştır (bkz. 13, 14/2, 22, 23, 27 ve 28. maddeler).

618 Sayılı Liman Kanunu'na göre yabancı gemiler, Türk limanlarına girdikten sonra Türk yasalarına uymak yükümlüdürler. Yabancı savaş gemileriyle ilgili olarak da 1983 tarihli Yönetmelik'le bu yüküm teyit edilmiştir.

Türk iç sularında ya da limanında bulunan yabancı bir ticaret gemisinin, Türk yargı organlarının yargılanması kural olarak kabul edilmiştir. 1983 tarihli Yönetmelik'te, yabancı savaş gemilerinin Türk iç sularında ve limanlarında neden oldukları zararların Türk yargı organlarınınca saptanması kabul edilmiştir. (1983 Y., m. 7) Ancak Türk yetkililerinin Türk yasalarına aykırı davranan savaş gemisi üzerinde izinsiz bir denetimde bulunması ya da gemiye el koyması mümkün değildir. Bunlar, karasularını terke davet edilir ve bayrak devletiyle diplomatik yoldan gerekli önlemler alınır. (1983 Y., m. 33)

Karasularının Dış Sınırı

1958 tarihli Sözleşme'nin 6. maddesi ve 1982 BMDHS'nin 4. maddesinde konuyla ilgili hükümler vardır. Karasularının dış sınırı, her noktası esas hattın en yakın noktasına karasularının genişliğine eşit uzaklıkta bulunan hattır.

İki şekilde uygulanmaktadır. Daire kavisleri usulü, karasularının genişliğine eşit çapta çizilen daire kavisleri olduğu gibi bırakılır. Daire kavislerine teğetler çizilir ve dış sınırın bu düz hatlar olduğu kabul edilir.

1958 Sözleşmesi'nin 12. maddesi uyarınca kıyıları karşı karşıya olan komşu kıyıdaş devletler arasındaki sınırlandırma meselesi deniz alanları iki devletin karasularının genişliğinden fazlaysa problem yoktur. Ama eğer sınırlandırması söz konusu olan deniz alanları her iki devletin karasuları genişliğinden daha dar ise sınırlandırılacak olan her noktası karasularının esas hattına en yakın noktaya eşit uzaklıkta bulunan hat yani orta hat esas alınarak çizilir (*Eşit uzaklık ilkesi*). Bu ilkenin, taraflar arasında aksine bir andlaşma veya çekişmesiz uygulama yoksa ya da özel durumlar farklı bir çözümün kabulünü gerektirmiyorsa karasularının dış sınırının saptanmasında uygulanması gereken bir usul olduğu belirtilmiştir.

Kıyıları yan yana olan devletler arasında dış sınırın tespiti açısından çeşitli usuller mevcuttur:

1. *Kara sınırını denize doğru karasularının dış sınırına kadar uzatmak*: Bu usul kara sınırı ile kıyı bir dik açı meydana getiriyorsa kullanılabilir.
2. *Kara sınırı ile kıyının birleştiği noktada, kıyıya bir dikey çizmek*: Kıyı kavisi ise bu dikey çizgi bir başka noktada kıyı ile kesişebilir.
3. *Yan yana devletler arasında eşit uzaklık ilkesi*: Her noktası esas hattın en yakın noktasına karasularının genişliğine eşit uzaklıkta bulunan orta hattır.

Bunlardan en sakıncalı olanı, eşit uzaklık ilkesidir. Bu sakıncalar, özel durumlar ve aksine anlaşma istisnaları kabul edilerek giderilmeye çalışılır. BM Sözleşmesi, karasularının sınırlandırılması konusunda Cenevre Sözleşmesi'nin düzenini aynen tekrarlamıştır.

Komşu devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması sorunu, denizlerle çevrili bir ülke olması dolayısıyla Türkiye açısından önemlidir. 20 Mayıs 1982 tarihinde çıkarılan Karasuları Kanunu Türkiye ile kıyıları bitişik ve karşılıklı olan devletler arasında karasularının andlaşmayla belirlenmesi ve bu andlaşmanın, bölgenin ilgili bütün özellikleri ve durumları gözönünde bulundurularak hakkaniyet ilkesine göre yapılması belirtilmektedir. Böylelikle Türkiye'nin resmî tezine uygun bir Karasuları Kanunu kabul edilmiştir. Bu konuda, Bakanlar Kurulu yetkilendirilmiştir.

Karasularının Genişliği

Karasularının genişliği meselesinde ilk tespitler, devletin kıyıdan denize doğru egemen olabileceği genişliğe göre tespit edilmiştir. 18. yüzyılda bu mesafe, yani kıyıdan denize doğru egemen olabileceğiniz mesafe top atışı menzili denilen **üç deniz milidir**. Uzun yıllar bu böyle devam etmiş ama denizlerdeki ekonomik zenginlikler ve bunlardan yararlanma imkânı geliştiği için bu kural genel bir kural haline gelememiştir ve 1950'li yıllarda karasularının genişliğinin 6 ile 12 mil arasında tespit edilmesi yolunda eğilimin arttığı görülmüştür.

III. Deniz Hukuku Konferansı'na gelindiği vakit, devletler arasında karasularının genişliğini 12 mil olarak saptama eğilimi ortaya çıkmıştır ve Sözleşme'de devletlerin karasularının genişliğini, azami 12 deniz mili olarak tespit edebileceği belirtilmiştir. Yani, karasularını 12 deniz milini geçmeyecek bir sınıra kadar saptama hakkına sahiptirler. Kural olarak devletler, karasularının genişliğini kendi iç hukuklarındaki düzenlemeyle tespit eder ama kıyı devletine tanınan bu takdir hakkı, coğrafi ve hukuki nedenlerle kısıntıya uğrayabilir. 1982 BMDHS'nde karasularının genişliğini 12 mile kadar saptama hakkının bulunduğu kabul edilmesi, bu hakkın kullanımının tamamen kıyı devletinin egemenlik hakkı içinde bulunduğu manasına gelmez.

1951 tarihli Birleşik Krallık ve Norveç Arasındaki Balıkçılık Davası'nda, 1974 tarihli Birleşik Krallık ve İzlanda Arasındaki Balıkçılık Davası'nda Uluslararası Adalet Divanı'nın da tespit ettiği üzere: *Deniz alanlarının sınırlandırılmasının uluslararası bir yönü vardır. Yalnızca kıyı devletinin iç hukukunda açıklandığı şekildeki iradesine tabi olamaz. Her ne kadar bu işlem tek taraflı ise de üçüncü devletler bakımından bu sınırlandırmanın geçerliliği uluslararası hukuku da ilgilendirir.*

1 dm (deniz mili): 1856 metre.

Türkiye'nin karasularının genişliği konusunda uyuşmazlık yaşadığı komşusu var mıdır? Araştırınız.

Karasularının Hukuki Rejimi

Kıyı devletinin deniz ülkesi, devletin egemenliği altındadır. Dolayısıyla uygulanan uluslararası hukuk, karasularının üstünde bulunan hava sahası, altında bulunan deniz yatağı ve toprak altını o devletin egemenliğine tabi kılar.

Bu su alanları hem karasularının egemenliği altındadır hem de bu egemenlik, uluslararası deniz ulaşımını serbest olması lehine sınırlamalara tâbi tutulmuştur. Hem kıyı devletinin güvenliği hem yabancı devletlerin buradaki deniz ulaştırmasından faydalanması serbestisi dikkate alınacaktır.

Kıyı devletinin karasularındaki egemenliğinin iki açıdan kısıtlaması söz konusudur:

1. Yabancı devlete ait gemilerin karasularında zararsız geçiş hakkını haiz olması.
2. Karasularında yargı yetkisine getirilen birtakım kısıtlamalar.

Zararsız Geçiş Hakkı

İki unsura ayırarak incelenebilir. Geçiş ve geçişin zararsız olması. Karasularından geçiş, üç amaçla olabilir:

1. Açık denizden bir devletin iç sularına veya limanlarına ulaşmak için karasularından geçilebilir.
2. İç sulardan veya limanlardan açık denize ulaşmak için karasularından geçilebilir.
3. İç sulara girmeksizin karasularında seyredilebilir.

Geçiş, sürekli ve çabuk yapılmalıdır. Karasularında durma veya demirleme, ulaştırmanın olağan bir gereğiye veya mücbir bir sebep dolayısıyla durulmuşsa zaruret halinde bulunan bir gemiye, uçağa veya kişilere yardım amacıyla durulmuşsa, bunlar geçiş halinin bozulduğu manasına gelmemektedir.

Geçişin zararsız olması icap eder. Bu çok tartışılan bir konu olmuştur. Hangi geçiş zararsızdır? Bunun için ilk tanımlama, 1930'lu yıllarda yapılmıştır. Zararsızlık, kıyı devletinin karasularının bu devletin güvenliğine, kamu düzenine veya mali çıkarlarına zarar verecek bir eylemin yapılması kullanılmaması olarak tarif edilmiştir. Burada, zararsızlık tespit edilirken geçişin biçimi, yani geminin karasularında davranışları üzerinde durulmaktadır. Gemi geçerken bazı hukuka aykırı eylem ve işlemler yapması vakiasına dayanılarak tanımlanmıştır.

1958 Sözleşmesi'ne gelince Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi zararsız geçişi, kıyı devletinin barış, düzen ve güvenliğine zarar verilmemesi olarak tanımlanmıştır. Burada geminin karasularındaki tutumu esas alınmış ama farklı bir çözüm kabul edilmiştir. Mali çıkarlar ögesine burada yer verilmemiştir. 1930'daki düzenlemeden farklı olarak zararın objektif bir şekilde belirlenmesi söz konusu edilmiştir. Yani, geminin karasularındaki davranışları ve karasularındaki geçerli olan hukukî düzeninin birbirinden ayrılması söz konusudur. Bu bakımdan kıyı devletinin barış, düzen ve güvenliğine zararlı olan dışındaki geçişler, zararsız geçiş niteliğini kaybetmez. Bu durumda geçişin zararsız olarak nitelendirilmesi, yalnızca geçiş hakkını kullanılmasına engel olunmaması manasına gelir. Gemi geçiş sırasında o devletin karasularındaki hukukî düzeni ihlal ederse eğer bu kıyı devletinin barış, düzen ve güvenliğine zarar vermiyorsa geçiş zararsız olmaya devam eder. Dolayısıyla zararsız olma niteliğinden yoksun kalmaz. Ama hukuki düzen ihlal edilmiş olabilir. Dolayısıyla kıyı devlete bir zarar verilmişse bunun ödettilmesi, sorumluların cezalandırılması olasılığı ortadan kalkmaz. Ancak geminin karasularında geçerli olan hukuki düzeni ihlâl edilmeyebilir ama sadece geçiş, barış, düzen ve güvenliğe zarar verebilir. Bu durumda geçiş, zararsız olma vasfını yitirir; dolayısıyla müdahale edilebilir.

Bu durumda hukuki düzenin ihlali ile geçişin zararsız olması meselesi birbirinden ayrılmıştır. Bir tek durumda bu birleşmiştir. O da balıkçılıkla uğraşan yabancı gemilerin geçişidir. (Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, m.14/5.) Balıkçılıkla ilgili yabancı gemilerin geçişi, geçişi zararlı kılar hem de o devletin hukuki düzenini ihlal eder. Bunun dışında hukukî düzenini ihlal edildiği her halde geçiş zararlı hale gelmez.

1982 BMDHS'nde zararsızlığın geçiş biçimine göre tanımlanması yolunda bir eğilim olmuştur ve kabul görmüştür. 1982 BMDHS, 19. madde, geçişin zararsızlığı unsurunu tanımlamaktadır. Devletin barış, düzen ve güvenliğine zarar vermedikçe geçiş, zararsız geçiştir demektir. Ama bir açıklık getirmek amacıyla geçişi zararlı kılacak eylemler, 12 madde hâlinde düzenlenmiştir. Bunlar tüketici değildir ve işin özü, geçişle doğrudan ilgili olmayan herhangi bir faaliyette bulunmaktadır.

Geçiş sırasında kablo boru döşemeyi nasıl değerlendirirsiniz?

Geçişin zararsızlığını kıyı devleti değerlendirecektir. Ancak verilecek bu kararın sonuçları başka devletlerin haklarına tesir edeceği için kıyı devletinin verdiği bu kararlar diğer devletler bağlanmaz ve onlar tarafından tartışılabilir. Eğer bu karar kabul edilmezse bir uyuşmazlık çıkmış olur. Bu durumda genel kural olarak barışçıl yollardan hâletmeye çalışılır.

Devletler, bu usullere başvurmazsa hukuki durumun her iki taraf için bağlayıcı olması söz konusu olmaz ve görüş ayrılıkları, geçiş hakkının özüne dokunan birtakım sorunlara yol açabilir. 1958 ve 1982 Sözleşmesi'nde takdir yetkisi meselesine açıklık kazandıran bir hüküm yoktur. Onun için bu konu değerlendirilirken Korfu Boğazı Davası'na başvurulur. Divan zararsız olmak koşuluyla barış zamanında savaş gemilerinin açık denizin iki yakasını birleştiren uluslararası ulaşımında kullanılan boğazlardan geçmesini kabul etmektedir ve aksini öngören bir anlaşma bulunmadığı sürece kıyı devletinin bu zararsız geçişi engellememesi, yasaklamaması kararını vermiştir. Birleşik Krallık'ın geçişi siyasi amaçlıdır; ikinci geçişte ise hakkını teyit için geçmektedir. Divan, Arnavutluk'un hukuka aykırı olarak geçiş hakkını reddettiğini söyler. İkinci geçişle, geçiş zararlı hale gelmemiştir. Arnavutluk'un egemenliğinin ihlali söz konusu değildir. Bu konumdaki boğazlardan savaş gemilerinin geçişi izne tabi tutulamaz. Divan, zararsız geçişin ertelenemeyeceği yargısına vardığı için Arnavutluk'un bunu kuvvet kullanarak engellemek istemesini hukuka aykırı bulmuştur.

Geçişin zararsızlığı, zararsız geçiş hakkının bir hak olarak ortaya çıkması için bulunması zorunlu olan bir unsurdur. Geçişin zararsız olması gerekir ki uluslararası hukuktan doğan bir hakkın olduğunu ileri sürebilesiniz. Geçişin zararsızlığı konusunda kıyı devleti ve geminin mensubu olduğu devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkarsa geminin mensubu olduğu devlet kuvvet kullanarak görüşünü kıyı devletine kabul ettirmeye çalışırsa bu hukuka uygun olmaz. Zira geçiş hakkı varlığı tartışmasız olan bir hak değildir. Dolayısıyla kuvvet kullanma eylemi de bu nitelikteki bir geçiş sınırlamasına yönelik olmayacaktır.

Geçişin zararsızlığı açısından Sözleşmelerde kullanılan, barış, düzen ve güvenlik ifadeleri, niyetleri itibarıyla muğlak ve soyut oldukları için belli bir derecedeki takdir hakkını kıyı devletine bahşederler. Ancak kıyı devleti, bu noktadaki değerlendirmeyi yaparken makul olmalıdır. Makuliyet hukukta kabul edilen, özellikle

boğazlardan ve karasularından geçişte kıyı devletinin ölçü kabul edebileceği bir kıstastır. Kıyı devletinin geçişin zararsız olup olmadığına ilişkin kararında makuliyet kıstasını değerlendirmesi, kolaylıkla tartışılmayacak karar almasına yol açar. Yani, değerlendirmeyi yaparken makul olunursa devletler buna itiraz etmezler. Aksi durum, mahkeme kararı veya başka bir yolla saptanırsa uğranılan zararın tazmin ettirilmesi yoluna gidilebilir.

Savaş gemileri ve ticaret gemileri açısından zararsız geçiş hakkı aynı mıdır? Durum ticaret gemileri açısından bir itiraz yaratmaz. Ama savaş gemileri bakımından kamu yetkileri kullanan devlet gemileri bakımından kesin bir çözüm elde edilememiştir. Korfu Boğazı Davası'nda savaş gemilerinin açık denizin iki kesimi arasında bulunan ve uluslararası ulaşırmada kullanılan boğazlarda önceden izin almaksızın zararsız geçiş haklarının bulunduğu ilkesi, genellikle kabul edilen ve uluslararası örf ve âdetten kaynaklanan bir hak olarak kabul edilmiştir. Ama bu tür boğazlar dışında, karasularında gemilerin geçişi konusunda herhangi bir şey belirtilmiş değildir.

1958 tarihli Cenevre Konferansı'nda konu tartışılmış; ama, yalnız devletlerin çoğunluğu ihbar koşulunu öngören hükmü uygun karşıladığı, fakat izin koşulu ileri süren devletler bunu reddettiği için herhangi bir hüküm Sözleşme'ye konulamamıştır. Bu nedenle 1958 Sözleşmesi içinde savaş gemileriyle ilgili ayrı bir hüküm yer almaz. Ancak, bu durum, savaş gemilerinin geçiş hakkının teyit edildiği mânâsına gelmez. 1982 BMDHS'nde bu konuda özel bir düzenleme yapılmasına dair bazı öneriler olmakla birlikte, savaş gemilerinin karasularından geçişinin izin ya da ihbar koşuluna bağlanmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin düzenlemelerine bakılırsa kıyılarımızı çevreleyen denizlerde, yeni bir durum, gelişme ortaya çıkması karşısında bir hareket serbestisi kazanmak için 1983 tarihli bir yönetmelik iç sular için bir düzenleme getirmekle beraber, yabancı savaş gemilerinin Türk karasularındaki durumuna ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Dolayısıyla hâlihazırda yabancı savaş gemilerinin Türk karasularından geçişine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Kıyı Devletinin Karasularında Yetkileri ve Yükümleri

Kıyı devleti, yabancı devletlerin gemilerinin zararsız geçiş hakkını kısıtlamamalı ve reddetmemeli, ulaşım ile ilgili tehlikeleri duyurmalı, geçiş için herhangi bir ücret almamalı ve gemiler arasında hukuken ve fiilen bir ayırım yapmamalıdır.

Kıyı devleti, zararsız olmayan geçişi önlemek için gerekli önlemleri alma yetkisi ve karasularında geçerli olan hukuki düzenini uygulamak yetkisini haizdir. Karasularında geçerli olan hukuki düzenin uygulanmaması, her durumda geçişi zararlı hale getirmemektedir. Dolayısıyla kendi hukukunda öngördüğü bütün tedbirleri alabilir. Geçen gemiler de devletin bu düzenlemelerine uygun davranmalıdır.

Kıyı devletinin karasularında kullanabileceği yetkilerden bir tanesi de zararsız geçişin ertelenmesi yetkisidir. Bu erteleme yetkisi, birtakım şartlara tabi olarak kullanılabilir. Zararsız geçiş, güvenliğinin korunması için **elzem** ise ertelenebilir. Karasularının belirlenmiş kesimlerinde, geçici olarak yabancı gemiler arasında bir ayırım yapılmaksızın erteleme yapılabilir. Erteleme kararı uygun bir biçimde ilan edildikten sonra uygulanabilir.

Bu koşullara bağlanarak kabul edilmiş olan erteleme yetkisi, bazı özellikleri olan **boğazlarda** kullanılmaz. Bu tür boğazlardan zararsız geçiş hakkı ertelenemez ama karasularından zararsız geçiş hakkı ertelenebilir.

Silahlı tatbikatlar, bu kapsamda değerlendirilir.

Açık denizin bir kısmı ile diğer bir kısmı veya yabancı bir devletin karasuları arasında uluslararası ulaşımında kullanılan bir boğaz söz konusu ise buradan geçiş de zararsız geçişe tabi olur.

Kıyı Devletinin Yargı Yetkisi

Kıyı devletinin yargı yetkisi incelenirken savaş gemileri ile ticaret gemilerinin ayrılması gerekir. Ticaret gemilerinin üzerinde yargı yetkisinin kullanılması, ceza ve hukuk davası olmasına göre ayırma tâbi tutulmaktadır.

Ceza davalarında:

1. Suçun sonuçları kıyı devletine sirâyet ederse;
2. Suç kıyı devletinin barış ve düzenini bozuyorsa;
3. Bayrak devletinin diplomatik temsilcisi veya geminin kaptanı talep ederse;
4. Uyuşturucu kaçakçılığı varsa kıyı devleti gemide yargı yetkisini kullanır.

Hukuk davasına ilişkin olarak gemi ve kişilere ilişkin bir ayırım yapılmaktadır. Kıyı devletinin, karasularından geçen yabancı ticaret gemisindeki kişilerle ilgili hukuk davalarında, yargı yetkisini kullanmak üzere gemiyi durdurması ve yolundan çevirmesi yasaklanmıştır. Gemiyle ilgili, iç sulara girdikten sonra karasularından geçen ve karasularında yatan gemiler için kanunların öngördüğü icrai ve ihtiyari tedbirlerin kullanılması sınırlanmamıştır. Bunun dışında kıyı devleti, karasularından geçiş sırasında ve geçiş amacıyla ilgili yükümlere dair **gemiyle ilgili talepler** açısından kanunlarının öngördüğü bütün icrai ve ihtiyari tedbirleri alabilir.

Bu düzenleme savaş gemileri açısından uygulanmaz. Örf ve âdet kuralları gereğince bir başka devletin egemenliğini temsil eden gemiler üzerinde yargı yetkisi kullanılmaz. Savaş gemileri dışında, ticari amaçla kullanılmayan devlet gemileri üzerinde de, devletin muafiyetiyle ilgili kurallar uyarınca herhangi bir yargılama yapılmayacaktır. Kıyı devleti, yabancı savaş gemilerinin ve ticari amaçla kullanılan devlet gemilerinin neden olacağı kayıp ve zararların, ilgili geminin bayrak devleti tarafından karşılanmasını isteyebilir.

Kılavuzluk ücreti, limanların kullanılması için ücret, kurtarma yardım, çatma nedeniyle doğan tazmin borcu gibi.

BOĞAZLAR

Boğazlar ulusal boğazlar olabilir, uluslararası boğazlar olabilir. Tek bir devletin kıyıdaşı olan veya kapalı bir denize bağlanan dar suyolları, **ulusal boğazlar** olarak nitelendirilmektedir. Karadeniz'i Azak Denizi'ne bağlayan Kerç Boğazı, Sovyetler Birliği döneminde millî bir boğazdır.

Ulusal boğaz özelliğine sahip bir boğaz, bir anlaşmayla uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı bir boğaz niteliğine gelebilir.

Uluslararası Boğazlar

Kıyı devletinin ulusal egemenliğindeki suyolu genişliği, karasuları genişliğinin iki katı ise ve tarihsel haklar yoksa bu suyolunun orta yerinde açık deniz alanı uluslararası hukuka tabi olacaktır. Dolayısıyla böyle bir boğaz ulusal bir boğaz olmaz.

Divan'ın Korfu Boğazı Davası'nda belirttiği gibi coğrafi durum, boğazın hukuki düzenlemesini yapmak açısından belirleyici bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Boğazın uluslararası deniz ulaşımı açısından önemli bir ulaşım noktası olması veya deniz trafiğinin yoğun olması uluslararası boğaz olması için kâfi değildir. Coğrafi konum önemlidir. Uluslararası ulaşım bakımından iki deniz kesimini doğal olarak birbirine bağlayan boğazlar olduğu gibi insan yapımı **kanallar** da olabilir. Bunların hukuki statüsü çoğu kez bir anlaşma ile düzenlenir (Toluner 1996, s. 148 vd.)

Süveyş Kanalı, Panama Kanalı, Kiel Kanalı insan yapımı kanaldır.

1982 BMDHS'yle birlikte münhasır ekonomik bölge hukuka yeni giren bir kavram olduğu için, açık deniz ve münhasır ekonomik bölge ile açık deniz, münhasır ekonomik bölgeyi bağlayan ve bir veya birden fazla devletin karasuları içine dahil olan, uluslararası ulaşımında kullanılan bir boğaz transit geçişe tabi bir boğaz olur. Örneğin Hürmüz Boğazı, Dover Boğazı gibi boğazlar transit geçişe tabidir.

Açık deniz veya münhasır ekonomik bölgenin bir kısmıyla yabancı bir devletin karasuları arasında uluslararası ulaşımda kullanılan boğazlar (Tiran Boğazı) veya bir ada ile kıta ülkesi arasında bulunan ve kıyıları aynı devlete ait olan bir boğaz (Korfu Boğazı) söz konusuysa bu tür boğazlar zararsız geçiş rejimine tabi olur. Yalnız bu konumdakilerin, zararsız geçiş rejimine tâbi olabilmesi için adanın ötesinde diğer yanında, adanın ulaşımına elverişli bir açık deniz ya da münhasır ekonomik bölge kısmının bulunması icap eder. Boğazın kıyıları aynı devletin egemenliğine tabi değilse söz konusu boğazdan geçiş, transit geçiş rejimine tabi olacaktır.

Transit Geçiş Rejimi

Geçişe ilişkin bir rejimdir ve uluslararası boğazlara ilişkin kurallar bir andlaşmayla belirlenmişse bunu değiştirmemektedir. Bu kavram, hem denizden hem de boğazlar üzerindeki hava sahasından geçiş hakkını kapsamına alır. Zararsız geçiş ise sadece denizden geçişi kapsamaktadır.

Transit geçiş, kesintisiz ve hızlı bir geçiş manasına gelmektedir. Kuvvet kullanma veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak yasaktır. Gemiler, kıyı devletinin ulaşım güvenliğine, kirlenmeyle ilgili genel kabul görmüş uluslararası kurallara uygun düzenlemelerine riayet etmelidir. Transit geçiş, sırasında denizde araştırma yapılamaz. Kıyı devletince bu geçiş ertelenemez, engellenemez. Bir devletin karasularıyla, açık deniz ve münhasır ekonomik bölge arasında bulunan uluslararası boğazlar zararsız geçiş rejimine tabi olurlar. Ancak bu tür boğazlarda, geçiş, karasularından farklı olarak askıya alınamaz. Transit geçişin özelliği, zararsız geçişe nazaran daha fazla serbestlik getiren bir rejim olmasıdır.

Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi

Türk Boğazları, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı ile Türkiye'nin bir iç denizi olan Marmara Denizi'nden oluşmakta ve ilgili uluslararası sözleşmelerde deniz ulaştırması maksadıyla kullanılan tek bir yolu olarak kabul edilmektedir.

Montrö öncesi düzen olan 1923 tarihli Lozan Boğazların Rejimine Dair Sözleşme ile uluslararası nitelikli kurallara tabi kılınmıştır. Ticaret gemileri, Boğazlardan serbest geçiş ve ulaşım serbestisinden istifade edecektir. Savaş gemileri, barış zamanında, gündüz ve gece Boğazlardan geçebilirler. Tonaj kısıtlaması getirilmiştir. Boğazlar bölgesi silahsızlandırılmıştır. Boğazlar Komisyonu oluşturulmuştur.

20 Temmuz 1936 tarihli Boğazların Rejimine Dair Sözleşme (Montrö Sözleşmesi) ise Türk Boğazları'ndan geçişin tabi olacağı rejimi düzenleyen son uluslararası belgedir. Uluslararası ulaştırmanın serbestliği ve sürekliliği genel ilkesi ile Türkiye'nin yetkileri arasında bir denge oluşturmuştur. Amacı, Boğazlardan geçişi ve gemilerin ulaşımını, Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliği çerçevesinde koruyacak biçimde düzenlemektir. Hükümleri barış zamanı, savaş zamanı ve pek yakın savaş tehlikesi durumuna göre; ticaret gemisi ve savaş gemisi ayırımına göre uygulanır.

1. Ticaret gemileri;

- a. Barış zamanında, bayrağı ve yükü ne olursa olsun, gündüz ve gece, serbestçe geçebilir. Yalnız Boğazların girişine yakın bir yerde sağlık kontrolüne tabi olurlar. Bu kontrol, kural olarak gündüz ve gece, en çabuk bir biçimde yapılır ve gemiler bundan sonra geçiş sırasında durdurulamazlar. Kılavuzluk, ihtiyaridir. Boğazlardan geçiş serbestisi ve mali yükümlülükler açısından Türk bayrağını taşıyan ve gemilerle diğer gemiler arasında ayırım yapılamaz.

- b. Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı, ticaret gemileri, bayrağı ve yükü ne olursa olsun, barış zamanı için öngörülen esaslar uyarınca, geçiş serbestisinden yararlanırlar.
  - c. Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı, tarafsız devletlere mensup ticaret gemileri, düşmana yardım etmemek şartıyla, geçiş serbestisinden yararlanırlar. Bu gemilerin taşıdığı yük, kontrol edilebilir. Gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve Türk makamları tarafından gösterilen yolu izlemeleri gerekir. Kılavuz alınması mecburiyeti getirilebilir; bu durumda ücret alınabilir.
  - d. Türkiye'nin kendisini pek yakın bir harp tehlikesi tehdidinde maruz saydığı durum, ticaret gemileri, barış zamanı düzenine göre geçebilecektir. Fakat, gemilerin Boğazlara gündüz girmeleri ve Türk makamları tarafından gösterilen yolu izlemesi gerekir. Ayrıca, ücrete tabi olmamak koşuluyla, kılavuz kullanma mecburiyeti konabilir.
2. Savaş gemileri bu belgede kabul edilmiş olandan daha farklı bir tanım yapılamaz.
    - a. Barış zamanıyla ilgili düzen, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini ve Karadeniz'deki durumlarını kapsamına alır. Boğazlardan geçiş Türkiye'nin güvenliği için bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Aynı şekilde, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliklerinin korunması için, yabancı devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri deniz kuvveti sınırlanmıştır.

Savaş gemilerinin, geçişlerini siyasi yoldan Türk Hükümeti'ne ihbar etmeleri gerekir. Kural olarak 8 gün önce ihbar yapılmalıdır. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler açısından süre 15 gündür. İhbarda, gidecekleri yer, isimleri, tipleri, sayıları ve gidiş ve dönüş tarihleri belirtilmelidir. Boğazlardan barış zamanında, istisnalar saklı olmak üzere, yalnız, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler geçebilir. Boğazlara gündüz girmeleri gerekmektedir. Boğazların girişindeki bir işaret istasyonuna, durmağa mecbur olmaksızın, kimliklerini bildirmek zorundadırlar. Boğazlardan transit geçen savaş gemisi, üzerinde bulunabilecek olan hava gemilerini kullanamaz. Hasara ve arızaya uğrama durumu hariç, geçiş için gerekli olan süreden daha uzun bir süre, Boğazlarda kalamaz. Toplam tonaj, 15.000 tonu aşamaz. Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemiler ile geçiş sırasında hasara uğramış olan gemiler ve tek başına geçen bazı yardımcı gemiler, bu miktara katılmaz. Sınıfları ve tonajları bakımından kabul edilen bu sınırlamalar iki durumda uygulanmaz:

1. Türk Hükümeti'nin daveti üzerine, Boğazlardaki bir limanı, bir süre için ziyaret edecek olan yabancı devlet gemileri. Ancak bunların, geldikleri yoldan Boğazları terk etmeleri gerekir. Transit olarak geçmek için gerekli koşullar gerçekleşmiş ise bir başka yoldan da Boğazları terk edebilirler.
2. Karadeniz'e kıyıdaş olan devletler yararına olarak 15.000 tondan yüksek bir tonajda da olsa, hattıharp gemileri, teker teker ve en çok iki torpido refakatinde geçebilir.

Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin barış zamanında Karadeniz'de bulundurabilecekleri deniz kuvvetlerinin miktarı da toplam tonaj olarak 30.000 tonilatoyu aşamaz. Bu en kuvvetli deniz filosuna sahip olan devletin tonajı nispetinde artırılabilir. Fakat 45.000 tonilatoyu geçemez. Bu 30000 veya 45000 tonilatuluk deniz kuvvetinin ancak üçte ikisi tek bir devlete ait olabilir. Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri, bu denizde bulunmalarının amacı ne olursa olsun, Karadeniz'de 21 günden fazla kalamazlar.

- b. Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı, barış zamanında öngörülen koşullar uygulanır. Savaşan devletlerin savaş gemileri, Boğazlardan geçemez ve bu nedenle Karadeniz'e de açılmaz. Ancak Karadeniz'e kıyıdaş olsun veya olmasın, muharip devletlere ait olup da savaşın başlangıcında limanlarından ayrılmış bulunan savaş gemilerine, bu limanlara gitmek üzere Boğazlardan geçiş izni verilir. Bu gemiler, Boğazlarda, savaş hukukunun muhariplere tanıdığı hakları kullanamazlar.

İki istisna getirilmiştir: 1- Milletler Cemiyeti çerçevesinde, Türkiye'nin taraf olduğu bir karşılıklı yardımlaşma andlaşması gereğince, saldırıya uğrayan devlete yardım etmek üzere muharip devletlere ait savaş gemileri, Boğazlardan geçebilir. 2- Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bir tavsiyesi üzerine ortak bir harekete katılan muharip devletler savaş gemileri, Boğazlardan geçebilir. Birleşmiş Milletler Teşkilatı çerçevesinde alınan zorlayıcı tedbirlerin uygulanması, bugün, Boğazların muharip devletler savaş gemilerine kapalı tutulması ilkesinin bir istisnasını oluşturur.

- c. Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı, tarafsız olsun veya muharip olsun, Karadeniz'e kıyıdaş olsun veya olmasın, yabancı devletlere mensup savaş gemilerinin geçişini düzenlemek, tamamen, Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır.
- d. Türkiye'nin kendisine pek yakın bir harp tehlikesi tehdidine maruz saydığı durumda, Muharip olduğu savaş zamanı için öngörülen düzen uygulanır. Bu düzenin uygulanmasına başlamadan önce, mensup buldukları limanlardan ayrılmış olan savaş gemilerine, bu limanlara ulaşmak üzere geçiş izni verilir. Bu düzenin uygulanmasına, davranışlarıyla sebebiyet veren devletlere mensup savaş gemileri, bu haktan yararlanamazlar. Pek yakın tehlikede bulunup bulunmadığını Türkiye takdir edecektir. Bu takdir hakkı **Milletler Cemiyeti'nin denetimine** tabidir (Toluner 1996, s. 177-178). Takdir hakkının kullanış biçimi, normal uluslararası usuller uyarınca, diğer âkit taraflar tarafından tartışılabilir.

Hava gemileri, Boğazlar üzerindeki hava sahasında, yalnız sivil hava gemileri, Akdeniz-Karadeniz arasında olmak üzere, geçiş hakkını haizdirler. Bu yönde arızî uçuşlar yapan sivil hava gemileri, geçişlerini 3 gün önceden Türk Hükûmeti'ne bildirmek; muntazam seferler yapan hava gemileri ise geçiş tarihlerini belirten genel bir ihbarda bulunmak suretiyle, geçebilirler. Türkiye'nin andlaşmalarla, diğer devletlere, Boğazlar üzerindeki hava sahasından geçiş hakkı tanınması mümkündür.

Montrö Sözleşmesi, 28. madde uyarınca 20 yıl yürürlükte kalacaktır. Bu 20 yıllık sürenin dolmasından sonra Andlaşma, âkit taraflardan birisinin talebi üzerine, bütün âkit taraflar arasındaki ilişkiler açısından feshedilebilir. Artık 20 yıllık süre dolduğuna göre, bu hak, herhangi bir zamanda kullanılabilir. 28. madde de geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibinin süresiz olduğu hükmü yer almaktadır.

Andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 5 yıllık sürenin sonunda, âkit taraflardan her biri, andlaşmanın bir veya birkaç maddesinin değiştirilmesini önerebilir. Bu öneriyi, kural olarak diğer iki âkit devletin desteklemesi gerekir. Fakat öneri, Boğazlardan geçecek savaş gemilerinin sayı ve tonajlarına ilişkin 14. madde ve savaş gemilerinin Karadeniz'deki durumunun düzenleyen 18. maddesinin değiştirilmesi ile ilgili ise, âkit devletlerden birisi tarafından desteklenmesi yeterlidir. Öneri, 5 yıllık sürenin dolmasında 3 ay önce, diğer âkit devletlere bildirilmelidir. Diplomasi yoluyla çözüm sağlanamazsa, âkit taraflar, bu konuda toplanacak olan bir konfe-

BM Teşkilatı Genel Kurulu'nun M. C.'nin siyasi fonksiyonlarını üstlenme konusunda 1946'da verdiği kararla bu tür fonksiyonlar, âkit devletler tarafından talep edildiği takdirde Genel Kurul veya ilgili organın kararıyla BM tarafından ifa edilebilir.

ransa katılmayı taahhüt ederler. Kural olarak âkit tarafların oybirliği aranır. 14. ve 18. maddelerin değiştirilmesi için akit tarafların 4'te 3'nün olumlu oyunun bulunması yeterlidir. Türkiye dâhil Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin 4'te 3'ünün, bu 4'te 3'ün içinde bulunması gerekmektedir. Türkiye'nin veto hakkı vardır.

Uluslararası boğazlara ilişkin rejim ve Türk Boğazlarının hukuki rejimini karşılaştırınız.

SIRA SİZDE

BITİŞİK BÖLGE

Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin sağladığı olanaklar, açık denizin kıyıya yakın kesimlerinde kıyı devleti lehine bazı istisnai rejimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan bir tanesi de bitişik bölgedir.

1958 Cenevre Sözleşmesi'nde ortaya çıkmıştır. Karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 24 mile kadar olan alan bitişik bölgedir. Bitişik bölgede 12 millik alan içinde, doğrudan doğruya daha fazla haklar bahşeden karasuları hakları uygulanır.

Bu bölgede, belirli amaçlar için kıyı devleti lehine egemen haklar tanınır. Bu, egemenlik yetkisi değildir. Bitişik bölge 1958 Sözleşmesi'nde, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren 12 mildir. Ama karasularının genişliği, 1982 BMDHS ile azami 12 mil olunca bu da değişmiş ve 1982 BMDHS'nde 24 millik bir deniz alanı bitişik bölge olarak nitelendirilmiştir.

Bitişik bölge kıyı devletinin gümrük, maliye, sağlık ve muhaceret konusundaki çıkarlarının korunması maksadıyla ihdas edilebilir. Bugün için güvenlik maksadıyla bitişik bölge ihdası mümkün değildir.

24. ve 33. maddeler uyarınca kıyı devleti, bitişik bölge ihdasıyla kontrol ve cezalandırma yetkileri kullanacaktır. Kıyı devleti kontrol yetkisini, belli konulardaki düzenlemelerinin ülkesinde ve karasularındaki ihlalini önlemek ve ülkesinde ve karasularındaki ihlalini cezalandırmak için kullanır. Henüz ihlal söz konusu olmamış; ama davranışlarıyla karasularına girdiğinde ihlal edeceği şüphesini uyandırır, tutuklama yapamaz. Bu durumda henüz ülkede ihlal vukû bulmadığı için gemi tutuklanamaz. Ama bitişik bölgede kaldığı sürece, ihlali önlemek için kontrol icra etmek yetkisini kullanır. İhtar, uyarı, soruşturma ve arama yetkileri söz konusu olabilir.

Kıyı devletine tanınan bu kontrol icra etme yetkisini kullanabilmesi için önemli bir husus vardır. O da bu yetkilerin ancak ülkesinde haiz olduğu yetkinin uygulanmasını kolaylaştırmak maksadıyla tanınmış olmasıdır. Bu tanım uyarınca devletin yetkileri kullanabilmesi için geminin söz konusu devletin karasuları veya iç sularına girmiş olması gerekir. Karasularına girmeksizin, bitişik bölgede bulunan bir geminin, 1958 Sözleşmesi, 24. m. ve 1982 BMDHS 33. maddelerinde aranan düzenlemelere tabi olması ve bunların ihlali durumunda cezalandırılması söz konusu olamaz. Ancak bir durumda, gemi karasuları ve iç sulara girmemiş olsa dahi, karasularında söz konusu amaçlarla ilgili düzenlemelerin ihlal edildiği varsayılarak muamele yapılabilir. O da 1982 BMDHS uyarınca denizde bulunan arkeolojik ve tarihî nesnelerin kaçakçılığının kontrolü için bitişik bölgenin deniz yatağından kıyı devletinin rızası olmaksızın çıkarılması durumunda, gümrük, maliye, sağlık ve muhaceret konularındaki düzenlemelerinin karasularında ihlal edildiği varsayımıyla hareket edilebileceği kabul edilir.

Bitişik Bölge alanına girecek deniz kesimleri 1982 BMDHS altında münhasır ekonomik bölge alanına gireceği için bitişik bölgenin komşu devletler arasında sınırlandırılmasında aynı ilkelerin uygulanması düşünülmüş olmalıdır.

KITA SAHANLIĞI

Kısaca kıyı devletinin kara ülkesinin deniz altında süren doğal uzantısıdır. Kıta Sahanelığı ilk defa 1945 yılında Truman'ın bildiriyle ortaya çıkmış ve çok kısa bir zamanda benimsenmiştir. Hatta bir örf ve âdet kuralı olduğu kabul edilmiştir. Kıyı devleti buradaki hakları, ilana gerek olmaksızın fiilen ve başlangıçtan itibaren kullanır.

1958 Cenevre Sözleşmesi, sabit sınır kıstası, işletilebilirlik kıstasını getirmiştir. 1982 BMDHS'de ise şu ilkeler kabul edilmiştir: Denize kıyısı olan her devlet, kıta sahanlığına sahiptir. Kıta eşliğinin doğal uzantısının dış kenarına kadardır. 200 mile ulaşmıyorsa 200 mile tamamlanır. Kıta uzantısı 200 milden fazla bir genişlikte ise kıta sahanlığı üzerindeki haklar sınırsız değildir; 350 mile veya 2500 metre derinlikten öteye 100 deniz milini aşmaması koşulu vardır.

Kıta Sahanelığının Sınırlandırılması

Cenevre Sözleşmesi'ne baktığımız zaman kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan devletlere ait kıta sahanlığının sınırlanması meselesinde, temel felsefesi itibariyle karasularının sınırlandırılması ile aynı hususlar kabul edilmiştir. İster yan yana, ister karşılıklı devletler olsun, kıta sahanlığının sınırı tarafların anlaşmasıyla saptanır. Bu konuda bir anlaşma yoksa ve özel durumlar farklı bir sınırın saptanmasını haklı kılmıyorsa ülkeleri karşı karşıya olan devletler açısından her noktası karasularının esas hattına en yakın noktaya eşit uzaklıkta bulunan hat yani orta hat esas alınarak çizilir. Ülkeleri yan yana olan devletler arasında sınır, her noktası her devletin karasularının esas hattının en yakın noktasına eşit uzaklıkta bulunan hat yani orta hat esas alınarak çizilir. Eşit uzaklık, özel durumlar istisnası unsurlarını içeren bu düzenleme, karasularının sınırlandırılmasında da kabul edilmiş olan bir düzenlemedir. Özel durumlar istisnası, 1958 Sözleşmesi 6. maddesinin ayrılmaz bir unsurunu oluşturur ve bu "özel durumların" hangi durumları içerdiği konusunda maddede bir açıklık yoktur. **Hazırlık çalışmaları** da yeteri kadar aydınlatıcı değildir (Toluner 1996, s. 203-265).

Almanya'yla Danimarka ve Hollanda arasındaki kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davaları'nda Divan, eşit uzaklık ilkesini kıta sahanlığı davasına mündemiç bir ilke olmadığını, kıta sahanlığı kavramı bakımından yakınlıktan önemli olanın, bunun kara ülkesinin bir uzantısı olması vakıyası olduğunu belirtmiştir. O'na göre, kıta sahanlığının, kara ülkesinin bir devamı olup olmadığı saptanırken yakınlık vakıyasına değil, coğrafi ve jeolojik verilere bakılması gerekir. Ancak 1985 Libya Malta Davası sonrasında yakınlık vakıyası, mesele kavramının, hak kazanım esası olmasıyla birlikte önem kazanmıştır.

Divan, eşit uzaklık ilkesinin, özellikle nisfete aykırı sonuçlara yol açarsa uygulanmasının zorunlu olmadığını; kıta sahanlığı rejiminin tarihî gelişimi, sınırların saptanması sorununun, nisfete uygun ilkeler uygulanarak anlaşma yoluyla çözümlenmesi gereğini doğrulamıştır. Divan'ın görüşü uyarınca, 1958 Sözleşmesi'nin 6. maddesi düzeni, bir anlaşma yoksa ve özel durumlar farklı çözümleri gerektirmiyorsa, eşit uzaklık ilkesinin uygulanmasını öngörmektedir. Yalnız bu düzen, Kıta Sahanelığı Sözleşmesi'ne taraf devletler arasında uygulanması hukuken zorunlu bir düzendir; anlaşmaya taraf olmayan devletler bakımından bağlayıcı değildir.

1977 tarihli Fransa'yla Birleşik Krallık arasındaki ve 1982 tarihli Libya ile Tunus arasındaki yargı kararlarında, ülkeleri jeolojik olarak aynı kıta sahanlığına bitişik olan komşu devletler arasındaki sınırlandırmada, doğal uzantı ilkesinin, kendiliğinden bir çözümlenme getirmediği, nisfete uygun ilkelerin de önem kazandığı vurgulanmıştır.

Kıyının özel biçimi, sınırlandırılacak alanda ada veya adacıkların bulunması özellikle yabancı devletlere yakın adaların bulunması, eşit uzaklık ilkesinin uygulanması durumunda birtakım haksız sonuçlara yol açabileceği, bu nedenle de ilkenin uygulanmasının uygun bulunmadığı durumlar arasında değerlendirilmiştir.

Sınırlandırılmanın nisfete uygun ilkeler uyarınca gerçekleştirilmesi, *ex aequo et bono* karar verilmesi veya bir uzlaşma ya da adil bir paylaşımın gerçekleşmesi anlamına gelmez. Böylelikle nisfet kavramı, doğrudan doğruya hukuk olarak uygulanan bir genel ilke olarak kıta sahanlığının sınırlandırılmasında karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası hukuk, sınırlandırılmanın nisfete uygun ilkeler uyarınca gerçekleştirilmesini öngörmekle beraber, bunların neler olduğunu belirtmemektedir. Dolayısıyla bu husus, sınırlandırılacak alan hangisiyse onun coğrafi özellikleri göz önünde bulundurularak saptanır çünkü coğrafyanın yeniden biçimlendirilmesi söz konusu değildir. Bir ilkenin nisfete uygunluğu, nisfete uygun bir sonuca gerçekleştirmiş olmasından kaynaklanır. Bu nedenle nisfete uygun ilkelerin neler olduğunun soyut olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Her bir belirli durumda nisfete uygunluğun, o durumun özel hâl ve koşullarına göre değerlendirilmesi gerekir. 1982 BMDHS'nin 83. maddesinin 1. fıkrası kıta sahanlığının kıyıları karşı karşıya veya yan yana devletler arasında sınırlandırılması nisfete uygun bir çözümü gerçekleştirmek için, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün **38. maddesinde** öngörüldüğü biçimde uluslararası hukuk uyarınca andlaşmayla gerçekleştirilir demektir. 4. fıkrası ilgili taraflar arasında bir andlaşma bulunursa kıta sahanlığının sınırlandırılması ile ilgili sorunların bu andlaşma uyarınca çözümleneceği hükme bağlanmaktadır. Burada sınırlandırmada uygulanacak ilkelerin neler olduğu konusunda uluslararası hukuka göndermede bulunarak bir düzenleme yapılmıştır.

Kıta sahanlığının sınırlandırılmasında belirtilen 83. maddede öngörülen Divan Statüsü'nün "*38. maddede öngörüldüğü biçimde*" karar verilmesi" demek, m. 38/2'de sözü edilen *ex aequo et bono* (*hakkaniyet ve nisfet uyarınca*) karar verilmesi anlamına gelmez. Hukuka dayandırılan bir yargıya varılmasıdır. Nisfet kavramı, doğrudan doğruya hukuk olarak uygulanan bir genel ilkedir. 83. maddede uluslararası hukuka bir atıf yapılarak çözüm önerilir. Sınırlandırmanın nisfete uygun ilkeler uyarınca gerçekleştirilmesi, bunu zorunlu kılan bir uluslararası hukuk kuralının uygulanması anlamını taşır. Kazai uygulamaya bakarsak doğal uzantı ilkesi ile nisfete uygun ilkeler esaslarına ağırlık tanındığı ve orta hat ya da eşit uzaklık ilkesinin, nisfete uygun bir sonuca götürdüğü takdirde uygulanabilen bir ilke olduğu görülmektedir. Bugün, her sınırlandırmada uygulanması gereken temel esas, nisfete uygun sonuç elde edilmesi doğrultusunda, eşit uzaklık ilkesine, uygulanmasının zorunlu olduğu kabul edilmeksizin öncelik verilmesi ve bunun geniş kapsamlı özel durumlar ışığında ayarlanmasıdır. Özellikle deniz alanlarının sınırlandırılması konusu, Divan'ın önüne çok götürülen bir meseledir.

1982 tarihli *BMDHS* kabul edildikten sonra Divan önüne getirilen sınırlandırmaya ilişkin **davalarda**, 1982 BMDHS sonrasında nisfete uygun ilkelerin neler olduğu ve bunların işlevi konusunda önceki yargıların teyit edildiği görülür. Bu davalarda, sınırlı sayıda olmamakla beraber, nisfet ilkeleri, nisfetin mutlaka eşitlik anlamına gelmeyeceği ilkesi, coğrafyanın yeniden biçimlendirilmemesi veya doğadan gelen eşitsizliklerin telafi edilmemesi ilkesi, taraflardan biri tarafından, diğerinin doğal uzantısının kapatılmaması ilkesi, bütün ilgili durumlara saygı gösterilmesi ilkesi, âdil paylaşım meselesinin söz konusu olmaması ilkesi şeklinde örneklenmiştir.

1982 BMDHS düzeni içinde münhasır ekonomik bölge açısından da kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin hükümlere (m. 74) atıfta bulunmaktadır.

Divan, m.38/2 uyarınca hakkaniyet ve nisfete göre, taraflar yetkilendirirse ve ayrıca hakkaniyet ve nisfete göre karar verilmesini de isterse karar verecektir.

1984 tarihli Kanada'yla ABD arasında Maine Körfezi Davası, 1985 tarihli Libya'yla Malta arasındaki Kıta Sahanlığı Davası; 1993 tarihli Danimarka ile Norveç arasındaki Jan Mayen Davası; 2001 tarihli Katar ve Bahreyn Davası; 2002 tarihli Kamerun ve Nijerya Davası ve 2007 tarihli Honduras ve Nikaragua Davası.

Kıyı Devletinin Kıta Sahanlığında Yetkileri

Kıyı devletinin, kara ülkesinin deniz altındaki doğal bir uzantısı olan kıta sahanlığındaki yetkilerinin varlık nedeni, kara ülkesindeki egemenlik hakkıdır. Bu yetkileri kazanması için herhangi bir başka işlem yapmasına gerek yoktur yani talep etmesi, kullanması, işgal etmesi gerekmemektedir.

Her ne amaçla olursa olsun, kıta sahanlığında kuyu açmak kıyı devletinin izne bağlıdır. Kıta sahanlığının araştırılması ve işletilmesi için tesis ve cihazlar kurulması, çalıştırılması, bunların bakımının yapılması için ayrıca yetkilerden söz açılır ve kıyı devleti bu amaçla birtakım tesisler ve cihazlar kurmuşsa bunların etrafında 500 metreyi aşmayan genişlikte güvenlik bölgeleri oluşturabilir ve bu bölgeler ada sayılmaz. Bu bölgelerin korunması için gerekli tedbirler alınabilir. Alınan tedbirlere, buradan geçiş hakkından yararlanan bütün gemiler riayet etmek durumundadır. Kıyı devleti, denizin canlı kaynaklarının korunması için uygun olan bütün önlemleri almak zorundadır.

Münhasır ekonomik bölge kavramı kabul edildiği için 200 mil genişlikteki bir alan içerisinde kıta sahanlığına ek olarak eğer o devlet tarafından münhasır ekonomik bölge kabul edilmişse ekonomik bölge hakları da kullanılabilir. Bu hakları da kullanılabilmektedir.

Kıta sahanlığındaki yetkinin, konu olarak belirtilmesi söz konusudur. Sözleşme oluşturulurken, askerî üs ve tesislerin kurulması konusunda bir yasak olsun diye öneriler sunulmuştur ancak reddedilmiştir.

1982 BMDHS'nde, kıta sahanlığında yapay ada tesis ve yapı kurulması ve bunlara izin vermek yetkisi münhasır ekonomik bölge kavramının hükümlerine atıf yapılmak suretiyle düzenlenmiştir. Bu düzen altında askerî tesis ve yapıların kurulması ekonomik bölge haklarının kullanılmasına bir müdahale teşkil ediyorsa, kıyı devletinin iznine ve yetkisine tabi olacaktır.

Doğal kaynaklar ne demektir? Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 2. maddesi 4. fıkrası, BMDHS'nin m. 77/4. fıkrası bu konuları düzenler. Deniz yatağı ve toprak altının maden ve diğer canlı olmayan kaynakları doğal kaynaklar kapsamına girmektedir. Sabit türden canlı organizmalar da bu kapsamda değerlendirilir. Deniz yatağına ve toprak altında sürekli olarak fiziki temas hâlinde bulunmadığı sürece **hareket edemeyen organizmalarda** bu kapsamdadır. Bunların araştırılması ve işletilmesi bakımından yetki kullanabilecek kıta sahanlığı içinde 200 mil genişliğinde özellikle sabit türden canlı organizmaların bu kapsamda değerlendirilmesi, balıkçılıkta ileri olan devletlerin itirazına yol açmıştır.

200 mil genişlikteki münhasır ekonomik bölgede canlı kaynaklardan yararlanma bakımından kıyı devletine inhisari (tekelci) haklar tanındığı için kıta sahanlığı haklarının kapsamına girecek canlı kaynaklar tanımlanmıştır. III. Deniz Hukuku Konferansı'nda tartışılmaksızın aynen benimsenmiştir.

Kıta sahanlığı alanı içinde diğer devletlerin yararlandığı açık deniz serbestilerinden biri, kablo ve boru döşeme hakkıdır. Kıyı devletinin kıta sahanlığının araştırılması ve doğal kaynakların işletilmesi yetkisi, petrol borularının neden olduğu kirlenmenin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü için makul önlemleri alma hakkına tabi olarak vardır. Kablo, boru döşeme hakkında kullanılacak boruların biçimi ve döşenmesi, kıyı devletinin izni alınarak saptanır.

Kıta sahanlığında bilimsel araştırma yapılması, bir başka faaliyettir. 1958 tarihli Sözleşme bu faaliyetin, kıyı devletinin iznine bağlı olduğu hükmünü getirmiştir. 1982 BMDHS, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölgede bilimsel araştırmanın kıyı devletinin iznine tabi olduğunu belirtmiştir. Bu faaliyetin düzenlenmesi, yürütülmesi,

Hareket edemeyen organizmalara örnek vermek gerekirse sünger, midye, mercan, istakoz gibi sabit türden canlı organizmalar doğal kaynaklardır. Maden ve canlı olmayan başka kaynaklardan olan petrol, uranyum, doğalgaz da bu sınıfa girer.

buna izin verme, kıyı devletinin yetkisine giren bir husus olarak belirlenmiştir. Ancak normal durumlarda, rıza gösterme yükümü söz konusudur. Kıyı devletinin bu tür faaliyete izin verme konusunda takdir hakkı bulunduğu durumlar da vardır.

MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE

III. Deniz Hukuku Konferansı'yla uluslararası hukukun gündemine girmiştir. Kıyı devleti karasularının ölçülmeye başlandığı hattan itibaren 200 deniz mili içindeki deniz alanlarında, deniz yatağında, toprak altında ayrıca üzerindeki sularda canlı ve canlı olmayan doğal kaynaklar üzerinde bazı ekonomik haklar kullanır.

Normal olarak münhasır ekonomik bölge varsa kıta sahanlığı haklarını doğal olarak içerir. Ama münhasır ekonomik bölge ilan edilmeden kıta sahanlığı varsa, üzerindeki sular açık deniz olma özelliğini devam ettirir. Kıta sahanlığı otomatik olarak münhasır ekonomik bölge haklarını içermez. Balıkçılık bölgesi ve açık denizde, balıkçılık konusunda devletlerin öncelikli hakları, "Münhasır Ekonomik Bölge" adı altında ve daha geniş bir çerçeve içinde dikkate alınmıştır.

Yaygın bir kabul görmüştür ve pek çok devlet tarafından uygulamaya konmuştur, Türkiye de 1986'da bir kararnameyle Karadeniz'de münhasır ekonomik bölge ilân etmiştir. Özellikleri olan yarı kapalı denizlerde genel kuralın uygulanmayacağı yolundaki tezimizle tutarlı olarak bütün denizlerimizde münhasır ekonomik bölge ilan edilmesi yoluna gidilmemiştir.

Romanya ve Bulgaristan da, münhasır ekonomik bölgeye sahiptir. Günümüzde 59 ülkenin münhasır ekonomik bölgesi mevcuttur.

Andlaşmada münhasır ekonomik bölgede kıyı devletinin diğer devletlerin haklarını ihlal etmesi nedeniyle ortaya çıkacak uyuşmazlıkların, yargı yoluyla çözüm yükümü kapsamına alınmıştır (297. madde 1. fıkra a ve b bendi bunu öngörmektedir.). Ancak m. 298/1-b fıkrasındaki askerî faaliyetlerle ilgili uyuşmazlıklar konusunda çekince ileri sürme hakkı saklı tutulmuştur.

Kıyı Devletinin Hakları

Kıyı devletleri münhasır ekonomik bölgede canlı ve canlı olmayan doğal kaynakların araştırılması, işletilmesi, korunması, idaresi; sudan, rüzgârdan enerji üretilmesi gibi ekonomik araştırma ve işletme faaliyetleri konusunda egemen haklar kullanır.

Yapay adaların ekonomik amaçlar için kurulan tesis ve yapıların ve yine kıyı devletinin haklarının kullanılmasına müdahale edecek nitelikteki tesis ve yapıların yapılmasına izin vermek, bunları düzenlemek, işletmek, kullanmak hakkını kıyı devleti münhasıran sahiptir. Bu adaların etrafında 500 metreyi geçmemek koşuluyla güvenlik bölgeleri oluşturulabilir ama bunları da tanınmış su yolları üzerinde kurmamak lâzımdır.

Kıyı devleti, münhasır ekonomik bölgede yapılacak avlanma kotasını tespit etmek hakkına haizdir.

Üçüncü Devletlerin Hakları

Diğer devletlerin ulaşım, uçuş, kablo ve boru döşeme ve diğer hukuka uygun kullanım biçimleri, hakları açıkça saklı tutulmuştur. Üçüncü devletler, bu hakları kullanırken kıyı devletinin hak ve yükümleri dikkate alınacak, uluslararası hukukun ve andlaşmanın kurallarına uygun olarak yapacağı düzenlemelere uyulacaktır. Meselâ kıyı devleti, münhasır ekonomik bölgede uluslararası genel kabul görmüş kurallara uygun olarak kirlenmenin önlenmesine dair düzenleme yapabilir, kanun ve kurallar kabul edebilir.

Münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması sorunu, kıta sahanlığına atf yapılarak düzenlenmiştir.

Münhasır ekonomik bölgede diğer devletler veya yetkili uluslararası teşkilatlar tarafından yapılacak bilimsel araştırma, kıta sahanlığında girişilecek bu tür faaliyetler için hükümlere tâbi tutulmuştur.

SIRA SİZDE

5

Kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge arasında ne gibi farklar olduğunu belirleyiniz.

AÇIK DENİZLER VE ULUSLARARASI DENİZ YATAĞI

Burada geçerli rejimin temelinde, örf ve âdet hukuku yer alır. Bu temel ilkeler, ilk defa 1958 tarihli Açık Denizler Sözleşmesi'nde yazılı olarak belirtilmiştir. 1982 BMDHS ile aşağı yukarı aynı hükümlerle tekrarlanmıştır.

Açık denizlerin serbestliği ilkesi söz konusudur. Bu ilkeye göre ulaştırma, avlanma, deniz altına kablo ve boru döşeme ve uçma serbestileri vardır. 1982 BMDHS ile iki yeni serbesti daha gelmiştir. Bunlar uluslararası hukuk tarafından müsaade edilmiş suni ada ve diğer tesisleri kurma ile bilimsel araştırma yapmaktır.

Bu serbestilerden, denize kıyısı olsun olmasın bütün devletler yararlanır. Denize kıyısı olmayan devletlerin denize açılma hakkını düzenleyen 3. madde uyarınca, deniz ve denize kıyısı olmayan ülke arasındaki bir konumda bulunan devlet, kıyısı olmayan devlete karşılıklılık koşuluyla ülkesinden transit geçme hakkını, bu devletin bayrağını taşıyan gemilere de kendi gemileri ve herhangi bir devletin gemileri için öngörülen aynı şartlarla limana girme ve bunları kullanma hakkını tanıma yükümlüdedir. 1958 Sözleşmesi ile karşılıklılık koşuluyla ülkesinden transit geçme hakkını ve gemilerinin limanlara girme ve limanlarını tanıma yükümü getirilmiştir.

1982 BMDHS, 124 ve 132. maddeleri uyarınca bu denize açılma ve ülkeden transit geçen serbestisi, 1958'e nazaran daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Transit serbestisinin kullanılması biçimi ise burada karşılıklılık koşuluyla değil, 1982 BMDHS'ne şartları ve şekli anlaşmalarla (bu anlaşma iki taraflı veya bölgesel nitelikte olabilir) düzenlenmesi hüküm altına alınmıştır.

Ülkesinden transit geçilen devlet, meşrû çıkarlarının ihlal edilmemesini sağlayacak bütün önlemleri alma hakkını haizdir.

Açık deniz serbestileri sadece bu sıraladığımızla sınırlı değildir. Serbestiler, mutlak haklar bahşetmez. Bundan yararlanan devletler, diğer devletlerin açık deniz serbestilerini kullanmadaki çıkarlarını makul bir ölçüde gözetmek suretiyle kullanmalıdır. Makul olarak gözetilmek, bir kullanma biçiminin bir tarafa sağlayacağı yarara karşılık diğer tarafa vereceği zararı göz önünde tutmak suretiyle değerlendirilecektir. 1982 BMDHS'nde, makuliyet ölçütü, "uygun biçimde gözetilecek" şeklinde değiştirilmiştir.

Zaman içinde açık denizlerin kullanım biçimleri değişmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bazı kullanım biçimleri ortaya çıkmıştır. Askerî manevralar, havada ve denizde nükleer denemeler, dipteki kaynakların işletilmesi, bilimsel araştırma yapılması, radyoaktif atık depolanması gibi.

Karaları ve kıta sahanlığı dışındaki su altı alanlarının deniz dibi ve toprak altı kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi meselesi, yakın zamanın önem taşıyan konularından bir tanesidir. Bu kaynakların işletilmesi, araştırılması konusunda uluslararası rejim kabulü, kıyı devletinin yetkilerinin buraya uzatılması veya açık denizlerin serbestliği ilkesinden hareket edilmesi gibi görüşlerle baskın olan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Serbestilerin kullanılmasının sınırı, diğer devletlerin bu noktadaki makul serbestileri kullanmadaki çıkarlarıdır.

Açık Denizlerde Düzen ve Bu Düzenin Sağlanmasında Yetki

Açık denizlerde bayrak devletinin yetkisi söz konusudur. Açık denizlerin serbestliği ilkesi hiçbir düzenin olmadığı anlamına gelmemektedir. Her devlet kendi bayrağını taşıyan gemi üzerinde yetki kullanabilir. Bir başka devletin gemisi üzerinde yetki kullanamaz.

Açık denizlerde tek bir devletin bayrağı altında seyir yapılabilir ve gemiler kimin bayrağını çekmişlerse onun inhisari (tekelci) yetkisi altındadırlar. Açık denizlerin serbestisi ilkesi ve açık denizlerde münhasıran bayrak devletinin yetkili olması ilkesinin bazı istisnaları vardır:

1. Deniz haydutluğunun önlenmesi ve cezalandırılmasıyla ilgili yetkiler
2. Açık denizde gemiyi durdurma ve ziyaret yetkisi
3. Kesintisiz takip (izleme) yetkisi,
4. III. Deniz Hukuku Konferansı'yla izinsiz radyo yayınlarının yani korsan yayınların önlenmesi için önlem alma yetkisi.

Devlet, bu istisnaî yetkileri, sadece ticarî gemiler üzerinde kullanabilir. Yabancı savaş gemileri ve ticarî amaçla kullanılmayan devlet gemileri, bayrak devletinden başka bir devlet yetkisine tabi olamazlar. Çünkü bunlar ülkesel egemenliği temsil ederler ve de yargı bağımsızlığına haizdirler.

Deniz Haydutluğunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasıyla İlgili Yetkiler

Deniz haydutluğu, özel bir gemi veya uçak mürettebatı veya yolcularının, şahsi çıkar sağlamak için açık denizdeki diğer bir gemi veya uçağa veya içindeki kişi veya mallara herhangi bir devletin yetkisi dışında bir yerde bulunan gemi veya uçak, mallara karşı şiddet, tehdit, yağmalama fiillerini işlemesi, bilerek bu harekete iştirak etmesi veya fiilleri teşvik ve isteyerek kolaylaştırmasıdır. Ancak bir gemi içinde veya uçağın mürettebatı veya yolcuları tarafından aynı gemi veya uçağa karşı yapılırsa bunlar deniz veya hava haydutluğu anlamına gelmemektedir.

Şahsi çıkar sağlamak amacıyla işlenmelidir. Siyasî amaçla işlenen fiiller, aksini öngören bir andlaşma olmadıkça uluslararası örf ve adet kuralları ve bu andlaşma düzeninde deniz haydutluğu sayılmamaktadır.

Deniz haydutluğu durumunda fiilli işleyen gemiyi, her devlet durdurabilir, zapt edebilir, içindeki kişileri tutuklayabilir, içindeki mallara el koyabilir. Ceza yetkisi de zapt eden devlet mahkemelerine aittir. Eğer haksız nedenlerle böyle bir şey yaparsa, bunu tazmin etmekle yükümlü kılınır.

İzinsiz Radyo Yayınlarının Önlenmesi İçin Tedbir Alma Yetkisi

Açık denizlerdeki bir gemiden veya tesisden uluslararası düzenlemelere aykırı olarak, toplum tarafından alınması amacıyla yapılan sesli radyo veya televizyon yayınları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Geminin bayrak devleti, tesisin ülkesinde tescil edildiği devlet, müsaadesiz yayın yapan kişinin vatandaşı olduğu devlet, -bunlar zaten klasik yetki esasları uyarınca bağlantıları olduğu için gerek ülke itibarıyla gerekse vatandaşlık bağı itibarıyla yetki kullanabilecek devletlerdir-, yayınların alındığı ülke devlet ve müsaadeli radyo iletişimasyonuna müdahale edilen devlet de yetki kullanabilir.

Bu yayını yapan kişiler veya bu yayının yapıldığı gemi ve tesisler üzerindeki istisnâ yetkiler, açık denizde arama, yayın yapan kişilerin tevkifi, kendi mahkemeleri önünde yargılanma ve cezalandırma ve yayın araçlarına el konulmasıdır.

Açık Denizde Gemiye Durdurma ve Ziyaret Yetkisi

Geminin deniz haydutluğu, esir ticareti yaptığı veya yabancı devlet bayrağını taşımakla veya bayrağını göstermekten kaçınmakla beraber, gerçekte savaş gemisiyle aynı tabiyette olduğu yolunda şüphe uyandıracak makul sebepler varsa bir ticaret gemisiyle açık denizde karşılaşılan savaş gemisi bu gemiyi durdurup ziyaret hakkını haiz olur. Bu amaçla bir subay komutasında sandal gönderebilir. Belgelerin kontrolünden sonra şüphe giderilememişse mümkün olan bütün ihtimamı göstererek daha ileri incelemeler yapabilir.

1982 BMDHS, bu yetkiyi kullanacak gemi türlerini genişletmiştir. Savaş gemileri, askerî uçaklar, devlet tarafından usulüne uygun olarak görevlendirilmiş devlet hizmetindeki diğer gemi ve uçaklar bu yetkiyi kullanabilir. Durdurup aranabilecek gemiler ise savaş gemisi olmayan gemiler ve ticari maksatla kullanılan devlet gemileridir.

Müsaadesiz radyo yayınlarının yapıldığına dair makul sebeplerin olması da durdurma ve ziyaret yetkisi kapsamına alınmıştır. Ancak bu durumda her devlet değil, sadece az önce yetkisini belirttiğimiz devletler bu yetkiyi kullanabilir.

Bu yetki kapsamına a-denetleme, b-Gemi belgelerinin kontrolünden sonra savaş gemisi ile aynı tabiyette olduğu doğrulanırsa savaş gemisinin millî mevzuatında öngörülen bütün yetkiler uygulanır.

Eğer şüphe uyandıran makul nedenler varsa gemi zapt edilemez durumda olmasına rağmen böyle bir şey yapılmışsa ve yerinde olmadığı doğrulanırsa devletin uluslararası alanda sorumluluğu söz konusu olur. Esir ticareti yapıldığına dair makul sebepler varsa bu husus incelemeye doğrulanırsa bile geminin zaptı yetkisi tanınmamıştır. Bayrak devletinin bunun önlenmesi ve cezalandırılması konusunda yetkili olması esastan ayrılmamıştır.

Durdurma ve ziyaret yetkisi sadece bu sınırlar çerçevesinde kullanılır. Durdurma ve ziyaret sonucunda şüphelerin yersizliği anlaşılırsa ve durdurulan geminin şüphenin uyanmasını haklı kılan davranışı da yoksa bu sebeple uğranan zararların tazmini istenebilir. Şüphenin doğrulanması, durdurma ve aramanın hukuka uygun olması için gerekli değildir. Şüphe için makul sebeplerin olması yeterlidir. (1982 BMDHS. m. 110/3, 1958 Söz. m. 22/3)

Kesintisiz Takip (İzleme) Yetkisi

İzleme yetkisinin kullanılabilmesi için kıyı devletinin kanun ve düzenlemelerinin ihlâl edilmiş olduğu inancını uyandıran yeterli nedenler bulunmalıdır. Takip edilecek geminin, takip başladığı sırada takip eden devletin iç sularında, karasularında veya bitişik bölgesinde bulunması gerekir. 1982 BMDHS madde 111'de kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge ve buralardaki güvenlik bölgelerinde bu bölgelerin ihdasına yol açan nedenlerin ihlâl edildiğine dair inanmak için yeterli nedenler varsa takibin bu bölgelerde de başlayabileceği belirtilmektedir.

Takibin, savaş gemisi, askerî uçak veya bu amaçla görevlendirilen diğer gemi ve uçaklarla yapılması lazımdır.

Takibin başlamış sayılabilmesi için geminin görebileceği ve duyabileceği bir uzaklıktan görülebilen ve duyulabilen bir işaretle durma emrinin verilmesi gerekmektedir. Durma emrini veren geminin, takip edilen gemide olduğu gibi iç suları, karasuları veya bitişik bölgede bulunması şartı aranmamaktadır. Telsiz, durma emrinin verilmesinde kabul edilen bir araç değildir.

Takibin kesintisiz olarak yapılması lazımdır. Bu aynı vasıta ile yapılacağı anlamına gelmez. Gemiyle başlayıp uçakla devam edebilir. Takip edilen gemi, kendi karasularına veya bir başka devlet karasularına girdiği anda takip son bulur. Bundan sonra tekrar açık denize çıksa bile, karasularına girmesiyle takip kesilmiş ve kesintisiz olma şartı ortadan kalkmış olmaktadır.

Bir devletin yetkisi dahilinde tutuklanmış ve yetkili makamlarca soruşturma açılmak üzere o devletin limanına götürülmekte olan bir gemi ve refakat gemisinin, yolculuk sırasında şartların gerektirmesi nedeniyle açık deniz veya münhasır ekonomik bölgenin bir kısmından geçmiş olması durumunda, bu geçiş sebebiyle geminin serbest bırakılması istenemez. (m. 111/7)

Bu yetkinin kapsama giren işlemler, gemi karşı koymadığı sürece durdurma, arama, refakatine olarak limana götürme ve yargılama ilkesini kapsamaktadır. Bir ticaret gemisi takip yetkisi kullanmak suretiyle açık denizde haklı olmayan bir şekilde durdurulur ya da tevkif edilirse takibi yapan devlet, geminin uğradığı kayıp ve zararı tazminle yükümlü kılınmıştır. (1982 BMDHS, m. 111/8)

Uluslararası Deniz Yatağı

1982 BMDHS'nde kısaca Bölge olarak belirtilen alan, insanlığın ortak mirası olan bir deniz alanıdır. Bu deniz alanının işletilmesi, Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi'nce düzenlenecektir. Bu alandan barışçıl amaçlarla yararlanabilir. Buradan elde edilen gelir, üye devletler arasında paylaşılacaktır.

Açık denizde kullanılabilecek serbestleri sıralayabilir misiniz?

Özet

Uluslararası hukuktaki deniz alanlarını sınıflandırmak.

- Uluslararası hukuk açısından deniz, her biri farklı hukuki rejime tabi olan kısımlara ayrılır: Devletin egemenliğine tabi deniz kesimi, açık deniz kesimi. Devletin egemenliğine tabi deniz kesimi için iki ayrı hukukî rejim vardır: İç sular, karasuları. Açık denizin kıyıya yakın olan kesimlerinde de kıyı devleti lehine bazı özel rejimler öngörülmüştür. Bitişik bölge, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge özel rejimlerdir.

Deniz alanlarında kıyı devletinin yetkisi ile üçüncü devletlerin hak ve yükümlülüklerini açıklamak.

- İç sulara devlet, kara ülkesinde kullandığı bütün yetkileri aynen kullanır. Karasularında ise devletin yetkileri, yabancı devlete ait gemilerin karasularında zararsız geçiş hakkını kullanmaları ve yargı yetkisini kullanırken ceza ve hukuk davalarında bazı kısıtlamalara tabi olması bakımlarından sınırlanmıştır. Karasuları içinde açık deniz ve münhasır ekonomik bölge ile açık deniz, münhasır ekonomik bölgeyi bağlayan uluslararası ulaşımda kullanılan bir boğaz varsa buradan geçiş rejimi transit geçişe tabi olur. Transit geçişin özelliği, zararsız geçişe nazaran daha fazla serbestlik getiren bir rejim olmasıdır. Kıyı devletince, bu geçiş, ertelenemez, engellenemez. Bitişik bölge, kıyı devletinin, gümrük, maliye, sağlık ve muhaceret konusundaki çıkarlarının korunması amacıyla ihdas edilen ve kontrol ve cezalandırma yetkileri kullanılabilceği bir deniz alanıdır. Kıta sahanlığı, talep kullanma, işgal gerekmeksizin sünger, midye, mercan, istakoz gibi sabit türden canlı organizmalar ile Maden ve canlı olmayan başka kaynaklardan olan petrol, uranyum, doğalgaz gibi doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesi amacıyla bazı egemen haklara sahip olunan bir deniz alanıdır., Kıyı devleti, kıta sahanlığında kuyu açma, araştırılma ve işletme için tesis ve cihazlar kurma, çalıştırma, bunların bakımını yapma, canlı kaynakları koruma için yetki kullanabilir. Kıta sahanlığı alanı içinde diğer devletlerin yararlandığı açık deniz serbestilerinden biri kablo ve boru döşeme hakkıdır. Bilimsel araştır-

ma yapılması ise bir başka faaliyettir. Normal olarak münhasır ekonomik bölge varsa, kıta sahanlığı haklarını doğal olarak içerir. Ama münhasır ekonomik bölge ilan edilmeden kıta sahanlığı varsa üzerindeki sular açık deniz olma özelliğini devam ettirir. Kıyı devleti karasularının ölçülme-ye başlandığı hattan itibaren 200 deniz mili içindeki deniz alanlarında, deniz yatağında, toprak altında ayrıca üzerindeki sularda canlı ve canlı olmayan doğal kaynaklar üzerinde bazı ekonomik haklar kullanır. Yapay adaların ekonomik amaçlar için kurulan tesis ve yapıların ve yine kıyı devletinin haklarının kullanılmasına müdahale edecek nitelikteki tesis ve yapıların yapılmasına izin vermek, bunları düzenlemek, işletmek, kullanmak, bölgede yapılacak avlanma kotasını tespit etmek hakkını kıyı devleti haizdir. Diğer devletlerin münhasır ekonomik bölgede ulaşım, uçma, kablo ve boru döşeme ve diğer hukuka uygun kullanım biçimleri, hakları açıkça saklı tutulmuştur. Üçüncü devletler, bu hakları kullanırken kıyı devletinin hak ve yükümleri dikkate alınacaktır. Açık denizler, hiçbir devletin egemenliğine tabi olmayan bütün devletlerin kullanımına açık olan deniz alanlarıdır ve bu alanların serbestliği ilkesi söz konusudur. Bu ilkeye göre bütün devletlerin ulaştırma, avlanma, deniz altına kablo ve boru döşeme ve uçma, suni ada ve diğer tesisleri kurma ile bilimsel araştırma yapma serbestileri vardır. Serbestiler, mutlak haklar bahsetmez. Bundan yararlanan devletler, diğer devletlerin açık deniz serbestilerini kullanmadaki çıkarlarını uygun biçimde gözetmek suretiyle kullanılmalıdır. Bölge ise insanlığın ortak mirası olan bir deniz alanıdır.

Kendimizi Sınayalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRİCEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Zararsız geçiş rejimi, aşağıdaki hangi deniz alanında geçerlidir?

- Münhasır ekonomik bölge
- Kıta sahanlığı
- İç sular
- Bitişik bölge
- Karasuları

2. Aşağıdaki deniz alanlarından hangisinde devlet tam bir egemenliği haizdir?

- İç sular
- Takımadalar
- Münhasır ekonomik bölge
- Kıta sahanlığı
- Karasuları

3. Karasularının dış sınırının saptanmasında aşağıdaki usullerden hangisi uygulanır?

- Normal esas hat
- Düz esas hat
- Eşit uzaklık
- Paralel hatlar
- En düşük cezir hat

4. Aşağıdaki boğazlardan hangisinde transit geçiş rejimi geçerlidir?

- Korfu Boğazı
- Tiran Boğazı
- Kerç Boğazı
- Dover Boğazı
- Türk Boğazları

5. Aşağıdakilerden hangi durumlarda Montrö Sözleşmesi uyarınca yabancı devletlere mensup savaş gemilerinin geçişini düzenlemek, tamamen, Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır?

- Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanı
- Türkiye'nin muharip olduğu savaş zamanı
- Çok yakın savaş tehlikesi
- Barış zamanı
- Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düştüğü zaman

6. Aşağıdakilerden hangisi bitişik bölgenin tahsis amaçları arasında **yer almaz**?

- Gümrük
- Maliye
- Muhaceret
- Sağlık
- Güvenlik

7. Aşağıdakilerden hangisi kıta sahanlığının sınırlandırılmasında esas alınan nisfete uygun ilkelerden **sayılmaz**?

- Coğrafyanın yeniden biçimlendirilmemesi
- Bütün ilgili durumlara saygı gösterilmesi
- Uluslararası ulaştırmanın serbestliği ve sürekliliği
- Adil paylaşım meselesinin söz konusu olmaması
- Doğadan gelen eşitsizliklerin telâfi edilmemesi

8. Münhasır ekonomik bölgede kıyı devletince kullanılmayan haklar hangisidir?

- Canlı ve canlı olmayan doğal kaynakların araştırılması, işletilmesi
- Sudan, rüzgârdan enerji üretilmesi
- Avlanma kotasını tespit etme
- Zararsız geçiş hakkını erteleme
- Ekonomik araştırma ve işletme faaliyetleri yapılması

9. Aşağıdakilerden hangisi açık denizlerin serbestileri arasında **yer almaz**?

- Nükleer deneme yapma
- Uçma
- Avlanma
- Ulaştırma
- Bilimsel araştırma yapma

10. Aşağıdakilerden hangisinin açık denizlerde münhasıran bayrak devletinin yetkili olması ilkesinin istisnası olan durumlarla bağlantısı yoktur?

- Deniz haydutluğunun önlenmesi ve cezalandırılması yetkisi
- Açık denizde gemiyi durdurma ve ziyaret yetkisi
- Kesintisiz takip (izleme) yetkisi
- İzinsiz radyo yayınlarının önlenmesi için önlem alma yetkisi
- Kablo ve boru döşeme yetkisi

Yaşamın İçinden

“

15 Temmuz 2010

“Türkiye Oniki Adalar ile Kıbrıs arasındaki bölgeyi kuşatıyor”

Yunan basını, Doğu Akdeniz’de sismik araştırma yapacak olan Piri Reis gemisinin denize açılmasıyla “Türkiye’nin, Girit ile Rodos adalarının doğusu, Meis adasının güneyi ve Kıbrıs’ın tüm batı sahillerini kapsayan deniz bölgesini sıkı kuşatma altına alma girişiminde bulunduğu” iddia etti. Medya, Piri Reis’in faaliyetlerine geniş yer verdiği haber-yorumlarda, geminin yürüttüğü araştırmanın, süresi ve bölgenin genişliği göz önünde tutulduğunda Türkiye’nin en büyük “operasyonlarından” biri olacağı yorumunu yaptı. Haberlerde, Türkiye’nin 12 Temmuz tarihli bildirisiyle “13 Temmuz-20 Ağustos arasında Türk bandıralı Piri Reis gemisinin bilimsel araştırmalar gerçekleştireceğini, bu çalışmalar sırasında geminin 1500 metre uzunluğunda bir kablo uzatacağını” beyan ettiği, ancak uluslararası hukukta öngörüldüğü şekilde bölgede sahilleri olan Yunanistan ve Kıbrıs’a niyetini bildirmedeği savunuldu.” Ankara’nın Meis Adası, Rodos Adası’nın doğusundaki bölge ve Kıbrıs’ın batı sahillerinin tümünü çembere almaya, böylelikle Meis’i de kapsamak üzere adaların kıta sahanlığına sahip olmadıklarına dair tezini uygulamada da savunmaya çalıştığı” ileri sürüldü. Bu arada, mevcut bilgilere göre, Piri Reis’in Kaş’ta olduğu, şu an ise güneye, uluslararası sulara yöneldeği belirtilirken, geminin Yunanistan’ın kıta sahanlığına dokunmadığı kaydedildi.

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/-turkiye-oniki-adalar-ile-kibris-arasindaki-bolgeyi-kusatiyor-/dunya/sondakika/15.07.2010/1264052/default.htm>
(B.T. 01.05.2012)

Okuma Parçası

Deniz hukuku, milletlerarası hukukun en eski konularından birisidir. Deniz hukukuna girerken, ünlü Hollandalı hukukçu *Hugo Grotius* (1588-1645) ile İngiliz *John Selden* (1584-1654) arasında geçen tarihi bir tartışmadan kısaca söz açılması, gelenek olmuştur. Bu tartışmanın açıldığı yıllar, büyük denizci devletlerin geniş deniz alanları üzerinde egemenlik hakları iddia ettikleri bir dönemdir. *Grotius*, *Mare liberium* adıyla anılan ve 1609’da yayınlanan kitabını, Hint Okyanusunda egemenlik hakları ileri sürerek Hollanda ticaretini engellemek isteyen Portekiz’e karşı *East India Şirketi*’nin haklarını savunma amacıyla hazırlamıştır. *Grotius*, bu kitabında denizin belli bir devletin egemenliğine tabi kılınmayacağı tezi, şu gerekçelerle doğrulamaya çalışmıştır: Denizin bazı kimseler tarafından kullanılması (ulaştırma ve balıkçılık), diğerleri tarafından kullanılmasını engellemez; bu nedenle, denizlerin paylaşılması gereksizdir. Hava gibi elle tutulmaz bir nesne olan denizde sınırlandırma gerçekleştirilemeyeceği gibi zilyedlik de olanaksızdır; bu nedenle, işgal yoluyla iktisap söz konusu olamaz. Ticaret serbestisi, hukukun öngördüğü bir haktır; bütün devletlerin rızası olmadıkça ilga edilemez. *Grotius*’un bu gerekçeleri, özellikle İngiliz Adaları çerçevesindeki deniz alanları üzerinde egemenlik hakları ileri süren İngiltere’nin tutumunu savunmak amacıyla tartışılmıştır ki, bu aksi görüşü ilk kez olmasa da en iyi biçimde işleyen *John Selden* olmuştur. 1618 tarihinde tamamlanan ve fakat 1635’te yayınlanan *Mare clausum seu de dominio maris libri duo* adlı iki ciltlik eserinde *Selden*, uygulamaya dayanarak *Grotius*’un gerekçelerini çürütmeğe çalışmış; denizlerin egemenliğe tabi kılınabileceği görüşünü savunmakla beraber insanlığa karşı olan bir ödev ve ters düşmemek için bu deniz kesimlerinde ulaşmanın engellenemeyeceğini ileri sürmüştür.

Kaynak: Toluner, 1996 s. 55-56.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Ayrıntılı bilgi için “İç Sular ve Karasuları” konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için “İç Sular ve Karasuları” konusuna bakınız.
3. c Ayrıntılı bilgi için “İç Sular ve Karasuları” konusuna bakınız.
4. d Ayrıntılı bilgi için “Boğazlar “ konusuna bakınız.
5. b Ayrıntılı bilgi için “Boğazlar” konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için “Bitişik Bölge” konusuna bakınız.
7. c Ayrıntılı bilgi için “Kıta Sahaneliği” konusuna bakınız.
8. d Ayrıntılı bilgi için “Münhasır Ekonomik Bölge” konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için “Açık Deniz ve Uluslararası Deniz Yatağı” konusuna bakınız.
10. e Ayrıntılı bilgi için “Açık Deniz ve Uluslararası Deniz Yatağı” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Devletin egemenliğine tabi deniz kesimi iki ayrı hukukî rejimini içerir: İç sular, karasuları. Açık denizin kıyıya yakın olan kesimlerinde de kıyı devleti lehine bazı özel rejimler öngörülmüştür; bitişik bölge, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge.

Sıra Sizde 2

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'ne ilişkin uyuşmazlıkların en önemlilerinden biri karasularının genişliğine ilişkindir. Hâlihazırda her iki devletin Ege Denizi'nde karasularının genişliği 6 deniz mili olmakla beraber Yunan Meclisince Hükümete genişliği 12 deniz miline çıkarma konusunda yetki verilmiştir. Yunanistan 82 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin tarafıdır. Türkiye bu Sözleşme'ye taraf olmamıştır. Yunanistan buna dayanarak Türkiye ile gerginlik yaşadığı her vesilede karasularının genişliğini 12 mile çıkaracağı açıklamalarında bulunmaktadır.

Sıra Sizde 3

Geçiş sırasında kablo ve boru döşenmesi, geçişle alakalı olan bir şey değildir. Bu, zararsız geçişi zararlı hale getirecek bir eylemdir.

Sıra Sizde 4

Boğazın uluslararası deniz ulaşımı açısından önemli bir ulaşım noktası olması veya çok trafiğinin bulunması uluslararası boğaz olması için kâfi değildir. Coğrafi konum önemlidir. Uluslararası ulaşımında kullanılan bir boğaz, açık deniz ve münhasır ekonomik bölge ile açık deniz, münhasır ekonomik bölgeyi bağlayan ve bir veya birden fazla devletin karasuları içine dahil olan, uluslararası ulaşımında kullanılan bir boğaz transit geçişe tabi olur ve uluslararası boğazlara ilişkin kurallar bir andlaşmayla belirlenmişse bu düzeni değiştirmez. Bu kavram, hem denizden hem de boğazlar üzerindeki hava sahasından geçiş hakkını kapsamına alır. Uluslararası boğazlardan bir kısmı da zararsız geçişe tabi olur. Açık deniz veya münhasır ekonomik bölgenin bir kısmıyla yabancı bir devletin karasuları arasında uluslararası ulaşımında kullanılan boğazlar ile bir ada ile kıta ülkesi arasında bulunan ve kıyıları aynı devlete ait olan bir boğaz, adanın diğer yanında, ulaşım elverişli bir açık deniz ya da münhasır ekonomik bölge kısmının bulunması koşuluyla zararsız geçiş rejimine tabi olur. Transit geçişin özelliği, zararsız geçişe nazaran daha fazla serbestlik getiren ve uluslararasılaştırılmış bir rejim olmasıdır.

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi ise uluslararası boğazlara ilişkin kurallar bir andlaşmayla belirlenmişse andlaşmayla belirlenen bu düzeni değiştirmeyeceğinden Türk Boğazları'ndan geçişin tabi olacağı rejimi düzenleyen belgedir. Hükümleri barış zamanı, savaş zamanı ve çok yakın savaş tehlikesi durumuna göre; ticaret gemisi ve savaş gemisi ayırımına göre uygulanır. Uluslararası ulaştırmanın serbestliği ve sürekliliği genel ilkesi ile Türkiye'nin yetkileri arasında bir denge oluşturmuştur. Montrö Sözleşmesi akdedildiği sırada transit geçiş rejimi mevcut olmadığı için Montrö'nün düzenlemediği hususları yorumlanırken zararsız geçiş rejimi esas alınmalıdır.

Sıra Sizde 5

İki deniz alanı arasındaki farklılıkları şu şekilde belirleyebiliriz: Kıta sahanlığı, doğal oluşumdur, münhasır ekonomik bölge ilan ile kazanılır. Kıta sahanlığı, istisna hâlinde 350 mile çıkarılabilir; MEB, mutlak olarak 200 milidir. MEB, kıta sahanlığından farklı olarak üzerindeki su kütleindeki kaynaklara da sahip olma imkânı verir.

Sıra Sizde 6

Ulaştırma, avlanma, deniz altına kablo ve boru döşeme, uçma. 82 Sözleşmesi ile 2 yeni serbesti daha gelmiştir: uluslararası hukuk tarafından müsaade edilmiş suni ada ve diğer tesisleri kurma, bilimsel araştırma.

Yararlanılan Kaynaklar

- Acer, Y. Kaya, İ. (2010). **Uluslararası Hukuk, Temel Ders Kitabı**, Ankara: USAK Yayınları.
- Churchill, R. R. & Lowe A. V. (1999). **The Law Of The Sea**, Third Edition, Manchester University Pres.
- Gündüz, A. (1998). **Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- Pazarıcı, H. (2009). **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sur M. (2010). **Uluslararası Hukukun Esasları**, Geliştirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- Toluner, S. (1996). **Milletlerarası Hukuk Dersleri, Devletin Yetkisi, Yer ve Kişiler Bakımından Çevresi ve Niteliği**, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, İstanbul: Beta Yay.
- Yılmaz Ejder, (1992). **Hukuk Sözlüğü**, Ankara: Yetkin Yay.

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Batır Kerem, (2011). **Yirmibirinci Yüzyılda Deniz Haydutluğu Ve Uluslararası Hukuk**, Ankara: USAK Yayını.
- Baykal, F. Hakan, (1998). **Deniz Hukuku Çalışmaları**, İstanbul: Alfa Yay.
- DURAN Gökhan, Yaşar - ERGÜN, Çağdaş Evrim, (2011). **Uluslararası Hukukta Adalar**, Kocaeli: Çakmak Yayınevi.
- Gökalp İbrahim, (2008). **Milletlerarası Adalet Divanı'nın Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına Dair Kararlarında Dikkate Aldığı İlkeler**, İstanbul: Beta, Yay.
- Kuran Selami, (2009). **Uluslararası Deniz Hukuku**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Okur Aydın Derya, (2009). **Deniz Hukukunda Liman Devleti Yetkisi ve Denetimi**, İstanbul: XII Levha.
- Özman Aydoğan, (2006). **Deniz Hukuku I**, Ankara: Turan Kitabevi.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası çevre hukukunun gelişimi ve kaynaklarını açıklayabilecek,
- Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynayan teşkilatları gruplandırabilecek,
- Çevre koruma ile ilgili andlaşmaların uluslararası ticarete etkilerini özetleyebilecek,
- Çevre hukukunun temel ilkelerini sıralayabilecek,
- Bu alandaki hukuki düzenleme tekniklerini tanımlayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Stokholm Bildirisi
- Rio Bildirisi
- Birleşmiş Milletler Çevre Programı
- İhtiyat İlkesi
- Önleme İlkesi
- Sürdürülebilir Gelişme

İçindekiler

Uluslararası Hukuk II

Uluslararası Çevre Hukuku

- ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI
- ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ROL OYNAYAN TEŞKİLATLAR
- ÇEVRE KORUMA İLE İLGİLİ ULUSLARARASI ANDLAŞMALARIN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİLERİ
- ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ
- ULUSLARARASI ÇEVREYİ KORUMA VE MUHAFAZADA KULLANILAN HUKUKİ DÜZENLEME TEKNİKLERİ

Uluslararası Çevre Hukuku

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI

Devletler, 19. yy. dan itibaren uluslararası balıkçılığı düzenlemek ve belli hayvan ve çeşitli bitki türlerini korumak ve özellikle kirlenmeyi önlemek için suların kullanımını konusunda anlaşmalar akdetmesine rağmen çevre sorunlarının tanınması ve özellikle bu sorunların uluslararası alanda düzenlenmesi konusundaki çalışmaların geçmişi fazla eski değildir. Giderek artan şehirleşme ve nüfus yoğunluğu, bilim ve teknikteki ilerlemeler doğal çevrede büyük bir değişim yaratarak ciddi çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. İşte bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalar, ilk defa 1968'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun insan çevresine dair bir konferansın toplanmasını önermesi üzerine 1972 yılında Stockholm'da toplanan **BM İnsan Çevresine Dair Konferans**'ta yoğunlaşmıştır. Burada 113 devlet temsilcileri, uluslararası ve hükümetlerarası ve hükümet dışı teşkilatların birçok temsilcisi çevreye dair bütün sorunları tartışmak üzere toplanmıştır.

Bu Konferans ertesinde, insan çevresinin korunması ve geliştirilmesi konusunda teşvik edici ve yol gösterici olmak amacı yayınlanan *İnsan Çevresine Dair Bildiri* kabul edilmiştir. *Bildiri*, 26 ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkeler ile devletler, ulusal düzeyde, kalkınma, çevrenin korunması ve geliştirilmesi ihtiyaçlarının dengelenmesi için akılcı bir planlama oluşturmaya; doğal kaynakların kullanımının planlanması; idaresi ve kontrolüyle yetkili millî kurumları oluşturmaya; bilimsel araştırma ve incelemeleri teşvik etmeye; çevre sorunlarına ilişkin eğitime ve toplumun bilinçlendirilmesine önem vermeye davet edilmişlerdir. Ayrıca, uluslararası düzeyde, çevre sorunlarının çözümü için standartların kabul edilmesi ve bu standartların iş birliği ve yardımlaşma içinde uygulanması kararlaştırılmıştır. Yine çevrenin uluslararası düzeyde korunması ve geliştirilmesinde uyumlu, etkili ve dinamik bir rol üstlenecek uluslararası kuruluşların görevlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Burada kabul edilen ilkelerin çoğu, üstü kapalı ve koşullara bağlı olmakla beraber, devletlerin daha özel uluslararası çevre anlaşmaları, millî hukuklar ve kurumsal inisiyatiflerin geliştirilmesine temel oluşturan taahhütlerini yansıtmaktadır.

Bununla birlikte 109 tavsiyeyi içeren siyasi olarak bağlayıcılığı bulunan *İnsan Çevresine Dair Eylem Planı* kabul edilmiştir. Burada çevresel tehditleri belirlemek ve çözüm bulunmasına ve aynı zamanda mali ve kurumsal karşılıkların desteklenmesine dair özel bir dikkat gösterilmiştir. Eylem Planının sonucu olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1972'de *Birleşmiş Milletler Çevre Programı* (UNEP)'ni kurmuştur.

Bu Konferans, uluslararası çevre sorunlarının diğer uluslararası sorunlar arasında ayrı bir sınıf oluşturduğunun ve çözümlerinin teker teker devletleri aşan sorunlar olduğunun anlaşılması bakımından yapıcı bir rol oynamıştır.

Konferans'tan sonraki 20 yıl içinde devletler, çeşitli alanlarda uluslararası çevre hukukunu geliştirme yönünde hareket etmişlerdir. Mesela tehlikeye atılan türlerin korunmasına ilişkin olarak 1973 tarihli *Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine Dair Sözleşme* yok olma tehlikesine giren türlerin ticaretini sıkı bir şekilde düzenleyen küresel bir sistem tesis etmiştir. Sınır aşan hava kirlenmesi açısından endişe duyan Avrupa ve Kuzey Amerika Devletleri, 1979'da *Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirlenmesine Dair Sözleşme*'yi akdederek, sülfür dioksit ve diğer uzun menzilli kirleticilerin salıverilmesini protokoller vasıtasıyla düzen altına almıştır. Bu Sözleşme'ye göre taraf devletler, ozon tabakasının bozulmasının, bilimsel olarak izlenmesi, değerlendirilmesi ve önlenmesi amacıyla önlemler alınması için iş birliği yapmak üzere anlaşmışlardır (m.2-3). Sözleşme, bir çerçeve sözleşmedir. 1987'de taraflar *Ozon Tabakasına Zarar Veren Maddelere İlişkin Montreal Protokolü*'nü kabul etmiştir. Bu Protokol ile eklerinde sıralanan ozon tabakasına zarar veren belirli çeşit kimyevi maddelerin üretiminin ve kullanımının kademeli olarak azaltılmasına ve sona erdirilmesine çalışılmıştır. Protokole sonradan yapılan değişikliklerle kontrol listesine yeni kimyevi maddeler ilave edilmiştir. Daha sonra Taraflar Konferansı bazı değişiklikler yapmıştır. 1990'daki değişiklik, Protokole uymak için yapılan artan masrafları karşılamak üzere gelişmekte olan devletlere yardım amacıyla mali ve teknik yardım mekanizması oluşturmuştur. Montreal Protokolü'nün önemli bir özelliği, uyulmaması durumuna ilişkin usuldür. Bu husus, daha sonra Taraflar Konferansı'nda geliştirilmiştir. Söz konusu usule göre, taraflardan herhangi biri yükümleri karşılamada zorluk yaşarsa veya diğer bir tarafın yükümlülüklerini yerine getirmesine dair endişeleri varsa bunu icra komitesine rapor edebilir. Komite, bilgi toplar ve Taraflar Konferansı'na meseleyi bildirir. Burada ilgili tarafın yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmesinde atması gerekli adımlar kararlaştırılır. Bu adımlar, teknoloji transferi, eğitim veya mali destek şeklinde olabilir. Bir devlet yükümlülüklerini yerine getirmemezse, uyarılır. Nihayet, Protokol uyarınca elde edilen hak ve ayrıcalıklar ertelenir.

1992 tarihli *İklim Değişikliğine Dair Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesi*, küresel ısınmaya karşı hazırlanan bir sözleşmedir. Devletler, bu Sözleşme'yle iklim sistemine tehlikeli müdahaleyi önleyecek düzeyde bulunan atmosferdeki sera etkisi yapan gazların yoğunluğunu dengede tutmak üzere anlaşmışlardır (m.2). Sözleşme, sera etkisi yapan gazların salınımının daha önceki seviyelerine dönmesi gerekliliğini kabul etmiştir. Fakat bunun için özel bir zaman çizelgesi ve hedef belirtilmemiştir (m.4).

1997'de Kyoto'da, bu Sözleşme'ye kural olarak gelişmiş devletlerin belirli bir zamanda hedefi yerine getirmek için yüküm altına sokulmasını kabul eden bir protokol yapılmıştır. *Kyoto Protokolü*'ndeki hedef, salınımların 2012'ye kadar 1992 düzeyinin %5.2 altına çekilmesidir. Ancak Protokol'ün onaylanma süreci, nasıl işleyeceğine dair önemli sayıdaki sorunun çözümünde başarısız olunması sebebiyle yavaşmıştır. Avrupa Birliği ve Japonya gibi gelişmiş devletler Protokolü onaylamıştır.

1992 tarihli *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*, **biyolojik çeşitliliği** korumak ve muhafaza etmek için yapılan geniş kapsamlı bir çerçeve sözleşmedir. Sözleşme, esasen devletlerin biyolojik çeşitliliğe dair ulusal düzeydeki hak ve sorumluluklarını düzenler. Böylelikle Sözleşme, devletler üzerine yetkileri içinde biyolojik çeşitliliğin önemli bileşenlerini belirlemeleri ve çeşitliliğe olumsuz etkileri olabilecek faaliyetleri izlemeleri gereğini yüküm olarak getirir (m.7). Yine devletlerin, ulusal karar verme sürecinde biyolojik çeşitlilik için endişelerini bütünleştirmek suretiyle bu

Biyolojik çeşitlilik; karasal, deniz ve diğer suyla ilgili ekosistemler ve bunların bir parçası olduğu ekolojik çok parçalı olanlar dahil bütün kaynaklardaki canlı organizmalar arasındaki çeşitliliktir.

konuda ulusal stratejiler ve planlar geliştirmek amacıyla bu bilgiyi kullanmaları gereğini vurgular (m.6 ve 10). Genetik kaynağa ulaşma kararları, kaynağın bulunduğu ulusal hükümetin elinde olacaktır. Devletler, biyoteknoloji uygulamalarının sonuçlarını genetik kaynağın bulunduğu devletle adil ve hakkaniyete uygun bir şekilde paylaşmak üzere önlem alabileceklerdir.

Denizlere ilişkin olarak 1982 tarihli *Deniz Hukukuna Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*, deniz çevresinin korunması ve muhafazasına dair yeni ve geniş hükümler ihtiva etmektedir. Kara kökenli deniz kirleticilerle ilgili olarak 1989 tarihli *Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınımının ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne Dair Basel Sözleşmesi*, ihbar ve rıza rejimi vasıtasıyla sınırlar arasında tehlikeli atıkların çevre dostu idaresi ve bertarafını öngörmüştür. Devletlerin egemenlik alanlarının ötesindeki alanlarda 1991 tarihli *Antartika Andlaşmasında Çevresel Korumaya Dair Protokol*, Antartika'nın hassas ekosisteminin çevresel korumasına dair bütünleşmiş bir yaklaşım getirmiştir. Andlaşma formunda kabul edilmemesine rağmen, BM Genel Kurulu'nun 1982 yılında kabul ettiği *Dünya Doğa Şartı*, doğanın muhafazası için devletlerin hukuk ve uygulamalarının bütünleşmesini istemektedir. Bu evrensel düzenlemelerin yanı sıra birçok bölgesel ve iki taraflı uluslararası çevre andlaşmaları da akdedilmiştir. Örnek olarak 1968 tarihli *Doğanın ve Doğal Kaynakların Muhafazasına Dair Afrika Sözleşmesi*'ni verebiliriz. **Avrupa Topluluğu (AT)** da çevre korunmasına dair üye devletler üzerinde bağlayıcılığı olan bazı yönergeler kabul etmiştir.

Uluslararası çevre hukukunun oluşmasında önemli bir aşama olan *Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı*'nda kabul edilen 16 Haziran 1972 tarihli *İnsan Çevresine Dair Bildiri*'de öngörülen ilkeler, yirminci yıldönümü olan 3-14 Haziran 1992'de toplanan *Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı*'nda teyid edilmiş ve geliştirilmiştir.

Bu Konferans'ta benimsenen *Çevre ve Gelişmeye dair Rio Bildirisi*, uluslararası hukukta oluşmakta olan hukuki çerçeveyi, diğerleri arasında şu ilkelerle belirler: “Sürdürülebilir bir gelişme kaygısının merkezinde insan vardır; insan, çevre ile uyumlu biçimde, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkını haizdir” (İlke 1). “Gelişme hakkı, gelişmiş ve gelecek kuşakların gelişme ve çevre gereksinimlerini hakkaniyet ve nısfete uygun olarak karşılayacak biçimde gerçekleştirilmelidir” (İlke 3). “Sürdürülebilir bir gelişmenin gerçekleştirilmesi için çevre koruma, gelişme sürecinin ayrılmaz bir parçası olacaktır ve bundan ayrı olarak ele alınmaz” (İlke 4). “Çevrenin korunması için devletler, olanakları ölçüsünde, önleyici bir yaklaşımı yaygın olarak uygulamalıdır” (İlke 15). Rio Bildirisi'nde, çevre koruma siyasetine temel oluşturması gereken bu ilkeler yanında, çevre kirlenmesinde sorumluluk konusunda temel alınması gereken ilkeler de yer alır: “Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca kendi kaynaklarından kendi çevre ve gelişme siyasetleri uyarınca yararlanma egemen hakkına sahiptirler ve yetki ve kontrolüne tabi faaliyetlerin başka devletlerin çevresine veya ulusal yetki sınırları ötesindeki alanlara zarar vermemesini sağlama sorumluluğu altındadırlar” (İlke 2). “Devletler, kirlenme ve diğer çevre zararlarına uğrayanlar için sorumluluk tazminat ilkeleri konusunda ulusal hukuklarını geliştireceklerdir” (İlke 13). Bu düzenlemelerde, “kamu yararı gözetilerek ve uluslararası ticaret ve yatırım çarpıtılmaksızın, kural olarak kirlenmenin kirlenme zararını üstlenmesi yaklaşımı” göz önünde bulundurulacaktır (İlke 16). Bu Bildiri, **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalınma Konferansı**'nda onaylanmıştır.

1980 tarihli Sülfür Dioksit ve Askıda Zerreler için Hava Kalite, Sınır ve Kılavuz Değerlerine Dair KONSEY Yönergesi gibi.

Bu Konferans B.M Genel Kurulu'nun Aralık 1989 tarihli ve 44/228 numaralı kararı uyarınca, mevcut eğilimleri değiştirmek ve sürekli ve dengeli bir yaşam tarzı için temel oluşturmak gayesi ile bir konferans çağrısı üzerine toplanmıştır.

Rio Bildirisi, daha önce evrensel boyutta kabul edilmemiş olan pek çok ilkeyi içermektedir: Kalkınma hakkı, yoksulluk, gelişmiş ülkelerdeki üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, çevre ve insan sağlığını tehdit eden faaliyet ve maddelerin diğer ülkelere transferinin önlenmesi, küresel çevre bozulmasında ülkelerin ortaklaşa ancak farklı düzeyde alacakları sorumluluklar, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları Bildiri de kabul edilen başlıca ilkelerdir.

Konferans'ta onaylanan bir diğer belge, *Gündem 21*'dir. *Gündem 21*, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar uzanan süre içinde ve sonrasında, çevre ve kalkınma konularının uluslararası düzeyde bütünleşmesini amaçlayan bir eylem planıdır. Yani, *Rio Bildirisi*'nde yer alan ilkelerin uygulanmasını sağlayacak bir belgedir. *Gündem 21*, dört temel bölümden oluşmaktadır: Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma için Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Etkin Grupların Rolünün Güçlendirilmesi, Uygulama Mekanizmaları. *Gündem 21*'in başarılı bir şekilde uygulanması büyük ölçüde mali kaynak teminine bağlı olduğundan, uygulama mekanizmaları içinde, fonlara özellikle mekanizmalarına yer verilmiştir. Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA - International Development Association), bölgesel kalkınma bankaları, Küresel Çevre İmkânı (Global Environment Facility - GEF), teknik iş birliği kuruluşları, ikili yardım programları, borçların hafifletilmesi, gönüllü katkıları bu mekanizmanın parasal kaynaklarını oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere sağlanacak yeni ve ek mali kaynaklar konusu, *Konferans*'ın en ağırlıklı olarak görüülen konularındandır. *Gündem 21*'in uygulanması ve takibinden sorumlu olmak üzere B.M. bünyesinde *Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (UN Commission on Sustainable Development (CSD))* kurulmasına karar verilmiştir. Bu Komisyon, doğrudan doğruya Ekonomik ve Sosyal Konsey'e rapor verecektir.

Bu Konferans'tan itibaren on yıl içinde uluslararası toplum, yeni anlaşmalar ve protokoller yoluyla çevre hukukunu geliştirmeye devam etmiştir. 1994'te *Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşme Tecrübesi Yaşayan Ülkelerde Çölleşmeyle Mücadeleye Dair Sözleşme* kabul edilmiştir. 2000 yılında *Biyolojik Çeşitliliğe Dair Sözleşme'nin Biyogüvenliğe İlişkin Kartegana Protokolü* kabul edilmiştir. Bu Protokol ile ithal edecek devletin çevresine getirilmesi tasarlanan genetiği değiştirilmiş organizmalar için ihbar ve rıza rejimi tesis edilmiştir. 2001 yılında *Dayanıklı Organik Kirleticilere Dair Stokholm Sözleşmesi*, hava ve su ile uzun mesafelere ulaşabilen ve çevreyi bozan tehlikeli kimyevi maddelerin üretimini ve ticaretini düzenler.

Uluslararası yargı kararlarında da çevreye dair anlaşmaların önemi vurgulanmıştır. Uluslararası Adalet Divanı, 1996 tarihinde vermiş olduğu *Nükleer Silâhların Tehdit ve Kullanımının Hukuka Uygunluğuna Dair Danışma Görüşü*'nde çevrenin soyut bir şey olmadığını, doğmamış nesiller dahil insan sağlığı ve hayat kalitesinin canlı bir alanı temsil ettiğini, devletlerin yetkileri içindeki veya başka devletlerin veya ulusal kontrol alanlarının ötesindeki faaliyetlerde çevreye saygı gösterilmesinin sağlamlasının genel bir yükümlülük olduğunu ve çevreye dair uluslararası hukukun esasının bir parçasını oluşturduğunu kabul eder (para. 29). Uluslararası Adalet Divanı, Gabcikovo Nagymaros Kararı'nda çevrenin korunması ile ekonomik gelişmenin dengelenmesine dair zorluklarla karşılaşmıştır. Bu dava, anlaşmanın yorumlanmasında çevresel değerlendirmenin önemini kabul eder ve çevre hukukunda tarafların yeni gelişmelere dayanabileceğini, yeni kural ve standartların "sadece yeni faaliyetler için değil geçmişte başlayan faaliyetler için de dikkate alınması gerektiği" (p. 140) ifadesiyle belirlemiştir (Tütüncü 2004, s. 18-19).

Asırlar boyunca insanoğlu, ekonomik ve diğer sebeplerle sürekli olarak doğaya müdahale etmiştir. Geçmişte bu, çevre üzerindeki olumsuz etkiler dikkate alınmaksızın yapılmıştır. Yeni bilimsel anlayış ve insanlığa karşı riske dair artan endişe sebebiyle, yeni norm ve standartlar geliştirilmiş ve son yirmi yılda birçok belge yapılmıştır. Çevrenin korunması ve ekonomik gelişimin uzlaştırılması ihtiyacı, yerinde olarak sürdürülebilir gelişme kavramı ile açıklanır.

Uluslararası çevre hukukunun gelişim sürecindeki temel noktaları ve asli kaynakları tartışınız.

SIRA SİZDE

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE ROL OYNAYAN TEŞKİLATLAR

Stokholm Bildirisi, devletleri uluslararası teşkilatların çevrenin geliştirilmesi için uyumlu, etkin ve dinamik bir rol oynamalarını sağlamaya davet etmiştir (İlke 25). Bu alanda uluslararası teşkilatların rolü çeşitli sebeplerle önemlidir. Çevreye dair tehditler hakkında bilimsel bilgilerini paylaşmayı sağlar. Bu tehditlere karşı, vasıta olarak uluslararası kural ve standartlar geliştirmelerini temin eder. Kural ve standartlardaki belirsiz durumların çözüme kavuşturulması ve koşulların değişmesi durumunda kurallar kabul etmek için bir forum oluşturur. Devletlerce kurallara riayet izlenmesi açısından bir yol oluşturur. Norm ve standartlara uymada zorluk yaşayan devletlerin, mali ve diğer kaynaklara dair hükümlerini uyumlaştırmalarını sağlar.

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde yalnızca uluslararası çevre sorunlarıyla ilgili Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kurulan iki önemli uluslararası teşkilatın vurgulanmalıdır: *Birleşmiş Milletler Çevre Programı* (UNEP) ve *Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu* (CSD).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Birleşmiş Milletler sistemi içinde ilk defa çevre gündemi ile yetkilendirilen özel bir hükümetler arası organdır. Bu teşkilatın temel görevi, BM içindeki ve uygun olduğunda BM sistemi dışındaki çevre girişim ve programları arasında iş birliği sağlanmasıdır. İkinci olarak, küresel çevre alanında kural ve standartlar geliştirmektir. UNEP, bağlayıcılığı olmayan ama devletler için yol gösterici olan **sayısız ilke** kadar pek çok uluslararası küresel ve bölgesel andlaşmanın yapılmasına öncülük etmiştir.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin işlevsel bir komisyonudur. Esas görevi, uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde *Gündem 21*'in icrasına ilişkin tavsiyeler yapmak ve izlemektir. Ayrıca, devletler ve diğer uluslararası teşkilatlar raporlar alır ve gelişmeyle ilgili amaçlar ile çevreyle ilgili amaçları bütünleştirmeye ilgilidir.

Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı, Dünya Sağlık Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Bankası gibi Birleşmiş Milletlerin birçok uzman kuruluşu, Afrika Birliği Teşkilatı (Organization Of African Unity-OAU), Amerika Devletleri Teşkilatı (Organization Of American States- OAS) veya Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations-ASEAN) gibi bölgesel teşkilatlar ve Avrupa Birliği (European Union-EU) gibi ulusüstü teşkilatlar, uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynamıştır.

1991'de Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, beraberce ozon tabakasının bozulması, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin korunması, uluslararası suların korunması konularında, gelişmekte olan devletlerce küresel çevre yararının elde edilmesinde artan maliyetlerin karşılanması-

Bu ilkeler, esnek hukuk (soft law) örneği oluştururlar.

GEF, çevresel koruma amaçlı en büyük ödenek kaynağı fonudur ve İklim Değişikliği ve Biyolojik Çeşitlilik, Çölleşmeyle Mücadele, Kalıcı Organik Kirlenimlere İlişkin Sözleşmelerin mali mekanizması olarak hareket etmektedir.

da ödenek kaynağı fonu olarak hizmet etmek amacıyla bağımsız mali bir teşkilat olan **Küresel Çevre İmkânı** (Global Environment Facility - GEF)'ni kurmuştur.

Ayrıca *Dünya Yaban Hayatı Fonu* (The World Wide Fund for Nature (WWF)) gibi uluslararası hükümet dışı teşkilatlar (NGO) da uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynamaktadır. Bu teşkilatlar, uluslararası belgelerin müzakeresi ile hükümetlerin desteklenmesi ve çevre girişimleri için kamuoyu desteğinin harekete geçirilmesine yardımcı olmaktadır.

SIRA SİZDE

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynayan teşkilatları gruplandırınız.

ÇEVRE KORUMA İLE İLGİLİ ULUSLARARASI ANDLAŞMALARIN ULUSLARARASI TİCARETE ETKİLERİ

Gelişmiş ülkelerde oluşan sivil toplum duyarlılığı, bu devletleri çevre kirliliğinin önlenmesi için ileri düzeyde **çevre standartları** benimsemeye sevk etmiştir. Bu da üretim maliyetlerini yükselten bir husus olup, sanayileşmiş ülkelerdeki ihracatçıların yakınmalarına sebep olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bu standartların gözetilmemesi ve ona bağlı olarak üretim maliyetlerinin asgari düzeyi koruyor olması, üreticileri isyan ettirmekte haksız rekabet iddialarını gündeme getirmektedir. Bir taraftan az gelişmiş ülkelerde bu standartların yükseltilmesi, diğer yandan, aradaki farkı telafi etmek amacıyla ek gümrük vergisi alınması talepleri dile getirilmektedir. Hatta, üreticilerin gelişmiş ülkelerde çevre standartlarının gevşetilmesi talepleri de gözden kaçmamaktadır.

Uluslararası çevre anlaşmaları, ticareti çeşitli şekillerde etkileyebilir. Devletler, bir devlet anlaşmaya katıldıktan sonra, anlaşmaya taraf olanların anlaşmaya uygun davranmalarını geliştirme veya taraf olmayanların anlaşmaya katılımlarını teşvik etme vasıtası olarak ticari tedbirler koyabilirler. Anlaşmaların amaçlarını yerine getirmek için belli çeşit ürünlerin ticaretini doğrudan sınırlayabilir veya yasaklayabilirler. Mesela 1989 tarihli Basel Sözleşmesi uyarınca Sözleşme'nin tarafı olan bir devlet, taraf olmayan devletle daha az çevre dostu olmayan ayrı bir anlaşma yapmadıkça taraf olmayan devletten herhangi bir tehlikeli atığı ne ihraç edebilir ne de ithal edebilir (m.4-5, 11). Ayrıca, taraflar arasında bile Basel Sözleşmesi uyarınca kabul edilen ihbar ve rıza rejimine uygun olan ticaret ve bu çeşit atık ithalini yasaklamak isteyen bir devletin yapabileceği hariç tehlikeli atık ticareti yapılamaz (m.4-6).

Uluslararası anlaşmalar serbest ticarete müdahale ederse uluslararası hukukun temelini oluşturan değerlerle uyumsuzluk başlayabilir. Ayrıca, uluslararası ticaret yükümlerinin, çevreyi korumayı hedefleyen ulusal hukukları etkileyebilmek için kullanılabileceğinden de kaygılar duyulmaktadır. İşte bu durum, uluslararası ticaretle bağlantılı birçok çevre uyumsuzluğunu ortaya çıkarmıştır. Aslında, ticari bir uyumsuzluk karakterindeki bu uyumsuzluklar, çevre sorunlarını içermektedir. Bu uyumsuzlukların hâlli için ana forum, Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) döneminden başlayarak 1995'te kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) önündeki uyumsuzluk çözüm mekanizmasıdır.

Kısaca, GATT uyumsuzluk çözüm organı önünde görülen *Tuna /Dolphin Case* olarak anılan *ABD- Ton Balığı İthalatında Sınırlamalara İlişkin Davası*'nın konusu, ABD'nin, Meksikalı balıkçıların (sarı kanatlı) ton balığı avcılığı esnasında yunusları öldürmesi karşısında, Meksika'dan ton balığı ithalatına bazı sınırlamalar getirmesidir. Amerikan Deniz Memelilerini Koruma Yasası, Pasifik Okyanusu'nda hem

Bu standartlar geri dönüşüm, atık suların arıtılması, kara taşıtlarında hava kirliliğini önleyici önlemler alınması vs. gibi konularındaki önlemlerin alınmasına ilişkin olabilir.

Amerikan hem de bu sulara faaliyet gösteren yabancı balıkçı gemilerinin avlanması sırasında yunusların korunmasına dair bazı standartlar getirmektedir. Yasaya göre, ABD'ye ton balığı ihraç eden bir ülke, Amerikan hukuku uyarınca yunusların korunması için gerekli standartları sağladığını kanıtlayamazsa Amerikan Hükümeti, bu ülkeden tüm deniz ürünlerinin ithalatına ambargo koyabilmektedir. GATT döneminde görülen bu davayı ABD kaybetmiştir. Panel Heyeti, Meksika yasalarının Amerikan standartlarını karşılayamadığı gerekçesiyle böyle bir ambargonun uygulanamayacağına ve hayvan sağlığı veya tükenbilir doğal kaynakları koruma adına GATT hükümlerinin hiçbir devletin diğer bir devlet üzerinde ülke aşıcı yetkiler icra etmesine yol açacak şekilde yorumlanamayacağına karar vermiştir.

Brezilya ve Venezüella'nın ABD'ye açtığı *Konvansiyonel ve Yeniden Formüle Edilmiş Benzine dair Standartlar (Reformulated Gasoline)* Davası'nda, uyumsuzluk konusu, ABD pazarındaki yerli ve ithal benzin arasında salınım etkileri ve tüketim bakımından Amerikan yasaları ile ayırım yapılmasıdır. Bu davada, Temyiz Mercii, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi devletlerin, DTÖ Andlaşmalarından doğan haklarına riayet ettikleri, yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece çevrenin korunmasını hedefleyen ticaret politikaları benimsemekte serbest olduklarına hükmetmiştir. Temyiz Mercii'ne göre, ABD de yabancı ithalatçılar arasında ayırım yapmamak kaydıyla hava kirliliğini önlemek amaçlı en yüksek standartları kabul edebilecektir. Ancak ABD, ithal benzin karşısında yerli üreticiye daha gevşek standartlar uygulamış olmasından dolayı, DTÖ üyelerine ayrımcı davrandığı gerekçesi ile davayı kaybetmiştir.

Kısaca *Shrimp-Turtle Case* (Karides-Kaplumbağa Davası) olarak bilinen *ABD-Karides ve Bazı Karides Ürünlerinin İthalat Yasağı Davası* ise ABD'nin, 1973 tarihli "Soyu Tüklenen ve Yok Olma Tehlikesi ile Karşı Karşıya Kalan Türler Yasası"ndan kaynaklanmıştır. Bu yasa uyarınca, dünya üzerinde varolan yedi çeşit deniz kaplumbağasından beş çeşidinin Amerikan sularında yaşamını sürdürdüğü tespit edilerek, bu türlerin, karasularında ve kıyıya yakın açık deniz kesiminde, herhangi bir şekilde bu kaplumbağalara zarar verilmesi, avlanması, yakalanması, öldürülmesi ve bu eylemlere girişme yasaklanmıştır. Yasa ile Amerikan balıkçılarının, karides trol teknelerinin avlanırken bu kaplumbağaları da yakalayan tarak ağı ve benzeri ağ ve aletleri kullanmaları da yasaklanmıştır. İthalatla ilgili diğer bir Amerikan Yasası'na göre ise belli türdeki deniz kaplumbağalarına zarar veren yöntemlerle avlanan karides ve karides ürünlerinin ülkeye ithali men edilmiştir. Bu sebeple, Hindistan, Malezya, Pakistan ve Tayland, ABD'yi DTÖ uyumsuzluk çözüm organları önünde dava etmiştir. Temyiz Mercii kararında, devletlerin zaten çevreyi koruma hakkını haiz olduğunu, DTÖ'nün bu konuda rızasına ihtiyaç olmadığını, egemen devletlerin çevreyi koruma ve muhafaza için tedbirler alabileceğini, deniz kaplumbağalarının korunmasının da "Genel İstisnalar" başlıklı GATT m. 20 bağlamında insan, hayvan ve bitki sağlığı açısından tanınan istisnalardan biri olduğunu belirtmiştir. Ancak, ABD'nin, çevreyi koruma saiki ile benimsediği ticari tedbiri, çevreyi koruma gerekçesi ile değil, DTÖ üyeleri arasında ayrımcılık yapmış olmaktan dolayı DTÖ Andlaşmalarına aykırı bulunmuş, sonuçta ABD davayı kaybetmiştir.

Asbest içeren malların ithalatının ve satışının yasaklanmasına ilişkin *AT- Asbest ve Asbest İçeren Ürünleri Etkileyen Tedbirler Davası*nda ise insan sağlığı için tehlikeli ve son derece zehirli bir madde olan asbeste geçici olarak maruz kalmanın bile risk doğurduğundan hareketle, AT, insan sağlığının korunması amacıyla asbest ve asbest içeren malların ithalatına yasak getirmiştir. Dünyada asbest üretiminde ikinci sırada olan Kanada, AT'nin kararını DTÖ önünde dava konusu etmiştir. Hem

Panel Heyeti hem de Temyiz Mercii, AT lehine hükme varmıştır. AT'nin yasağı, bir ihlal oluşturmakla beraber, GATT m.20'deki insan, hayvan ve bitki yaşamı ve sağlığı açısından öngörülen istisnalar kapsamında değerlendirilmiştir.

Serbest ticaretin uygulayıcısı DTÖ ve selefi GATT'ı çevre sorunları ile karşı karşıya bırakan durum, çevreye zarar veren yöntemlerle üretilen mallara getirilen ticareti kısıtlayıcı, serbest ticaretin önünü tıkayan engellerdir. Çevreci sivil toplum kuruluşları, maliyetleri düşürmek gayesiyle üreticileri çevre kirliliğine yol açan yöntemleri kullanmaya sevk ettiği düşüncesi ile serbest ticaret düzenini ve DTÖ'yü şiddetle eleştirmektedir. Bu sebeple, 2001'deki Doha Müzakere Turu'nun ele aldığı konulardan biri çevredir. Çevre konuları, uluslararası ticaret düzeninde ancak ticareti esaslı bir şekilde etkilediğinde ele alınmaktadır. Bu yüzden DTÖ, devletlerin çevre politikaları hakkında doğrudan doğruya müdahil olmak istememekte, sadece ticaretin, çevre problemlerinin doğrudan sebebi olması halinde rol oynamayı ve bu bağlamda, mevcut uluslararası çevre anlaşmaları üzerinden bu konuların yürütülmesini tercih etmektedir. Ticari kısıtlamaları, çevre korunmasında tek etkin önlem olarak algılamamaktadır.

DTÖ Anlaşmaları arasında çevrenin korunmasına münhasır bir anlaşma bulunmamakla beraber, üye devletlerin çevreyi koruma hakkı, anlaşmalarda yer alan bir husustur. DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın giriş kısmında da sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması, DTÖ'nün amaçları arasında sayılmıştır.

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) da çevre koruma konusunda aynı hükümleri içermektedir. M.1114/2 yerel sağlık, güvenlik ve çevresel tedbirlerin hafifleterek yatırımları desteklemenin uygun olmadığını belirtmiştir.

SIRA SİZDE

3

Çevre koruma ile ilgili uluslararası anlaşmaların uluslararası ticarete etkilerinin ne yönde gerçekleştiğini açıklayınız.

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ

Çevreyi geliştirme, koruma için devletlerin kendilerini sorumlu kıldığı ana vasıta anlaşmalardır. Devletler, anlaşmaların geliştirilmesi, yorumlanması ve icra edilmesinde belirli anahtar ilkelere atıfta bulunurlar. Bunlardan bazıları;

İnsanlığın ortak mirası ve insanlığın ortak kaygısı ilkesi: İnsanlığın ortak mirası ilkesi, devletlerin ülkelerinin dışında bulunan açık deniz ve açık deniz yatağı, Antartika ve uzay gibi kaynaklarda bütün insanların çıkar sahibi olması anlamına gelir. Hiçbir devlet bu küresel müşterek alanların kaynaklarını tüketemez ve bütün devletler, bunların idaresini barışçıl bir şekilde iş birliği içinde yapmaya zorlanır (1967 tarihli *Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dabil Olmak Üzere Uzayın Keşfi ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen İlkeler Üzerinde Bir Anlaşma*'da olduğu gibi). *İnsanlığın ortak kaygısı ilkesi* -ki anlaşmalarda daha az kabul edilmiştir- devletlerin ülkeleri içinde yerleşik bulunan kaynaklara saygı gösterilmesi ile benzer bir kavramı anlatır. Biyolojik Çeşitliliğe Dair Sözleşme'nin önsözünde biyolojik çeşitliliğin muhafazasının insanların ortak kaygısı olduğu belirtilir.

Çevre zararının önlenmesi ilkesi: *Stockholm Bildirisi'nin 21. ilkesinde* "Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca kendi kaynaklarını kendi çevre siyasetlerine uygun olarak işletmek egemen hakkını ve kendi yetki ya da kontrolüne tabi faaliyetlerin başka devletlerin çevresine veya ulusal yetkiye tabi sınırlar ötesindeki yerlere zarar vermemesini sağlamak sorumluluğunu baizdir" ifadesi yer alır.

Rio Bildirisi'nin 2'inci ilkesi de bu ifadeyi az bir değişikle tekrar etmiştir. Bu ilke, iki zıt fikri içerir: Biri devletlerin doğal olan egemenlik hakkı ve diğeri bu egemenliği kullanırken ülkeleri ötesindeki çevreye zarar vermemeyi sağlamaları. Uygulamada bu ilkenin, bütün sınıraşan çevre zararını yasakladığı düşünülemez. Gerçekte kirlenme, kirlen devletlerin uluslararası hukuku ihlal ettiği düşüncesi olmaksızın sınırlar arasında gerçekleşir. Bu ilkenin daha çok, önemli zararı yasakladığı veya bu zararı önlemeye çalışmada, devletin özen gösterme yükümünü taşıması gerektirdiği düşünülmektedir. Bu ilkenin desteklendiği örnek davalara örnek olarak, *Trail Smelter Tabkimi*'ni verebiliriz. Bu tahkimin konusu, Kanada'da faaliyette bulunan özel bir işletme olan Trail Smelter'in maden eritme tesisinden çıkan dumanların, A.B.D. ülkesinde meydana getirdiği zararın giderilmesidir. Kararda, Kanada'nın "*Hiç bir devletin ülkesinin başka bir devletin ülkesine veya buradaki kişilere ve mallara dumanlarla zarar verecek şekilde -eğer bu ciddi sonuçlara yol açıyorsa ve zarar açık ve inandırıcı kanıtlarla saptanmışsa- kullanamayacağı ve kullanılmasına izin veremeyeceği*" gerekçesi ile sorumlu olduğuna karar verilmiştir. Diğer bir örnekte *Lanoux Gölü Tabkimi* dir. Lanoux Gölü'ne dair karara konu olan olay, Fransa Hükümeti'nin Lanoux Gölü'nü akaçlayan Carol Nehri sularının doğal akışını, bir hidroelektrik barajı projesinin gerçekleştirilmesi için saptırmasından doğmuştur. Burada Fransa'dan İspanya'ya akan suların olumsuz etkisi varsa Fransa'nın İspanya'nın haklarını ihlal edeceği vurgulanır. Mahkeme, bu projenin, İspanya tarafından ileri sürülen nehrin sularını değişime yol açtığı iddiaları ispatlanamadığı için kararını, Fransa lehine sonuçlandırmıştır.

İhtiyat ilkesi: Genellikle bu tehditlerin gerçekleşeceğine dair tam bir bilimsel kesinlik yoksa ciddi veya geri dönülemez zarar tehdidinin, çevrenin bozulması ihtimalinin önlenmesi amacıyla diğer etkili önlemlerin ertelenmesi için bir gerekçe olarak kullanılmayacağını öngörür. *Rio Bildirisi*'ne göre ihtiyat ilkesi, çok genel bir basiretli olma davranış kuralı oluşturur. Bu Bildiri, devletlerin bilimsel gelişmelerle başabaş ve sürekli bir şekilde önleme yükümlerini gözden geçirme ihtiyacının altını çizer. İhtiyat ilkesinin diğer yorumları, 1990'dan beri bütün uluslararası çevre andlaşmalarında mevcuttur.

Çevre zararının önlenmesine dair ilke gibi ihtiyat ilkesi de çevre zararının önlenmesine çalışır. Bu ilke henüz, gelecekteki çevre zararının bilimsel kesinlik ile tahmin etmedeki zorluklar ile ilgilidir ve devletleri bilimsel belirsizliğe rağmen hemen harekete geçmeye davet eder.

Kirlenen öder ilkesi: Bu ilke ilk kez, 1972'de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic Cooperation and Development-OECD) Konseyi'nce ileri sürülmüştür. Kim çevre zararına neden olursa zararı gidermek için yapılan masrafları ödemeye zorlanmalıdır. İlkenin özü, kirlen devletlerin, ekonomik olarak etkili kararlar verirken çevresel faktörleri de dikkate almasıdır. Rio Bildirisi'nde de bu esas vurgulanmaktadır. "*Kamu yararı gözetilerek ve uluslararası ticaret ve yatırım çarpılmaksızın, kural olarak kirlenenin kirlenme zararını üstlenmesi yaklaşımı*" gözönünde bulundurulacaktır (İlke 16).

Ayırım yapmama ilkesi: Bu ilke, her devletin çevre koruma rejiminin, kirlenmeden etkilenen devlet veya devletler arasında ayırım yapmamasını öngörür. Bu ilkenin en önemli örnekleri, devletlerin yetkileri içindeki projelerin sınıraşan çevre etkilerini bu projelerin ulusal etkilerinde olduğu gibi değerlendirmelerini gerekli gören çevresel etki değerlendirmelerine dair çok uluslu andlaşmalarda görülebilir (1991 tarihli "*Sınıraşan Çerçeve Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi*" (ES-POO Sözleşmesi) gibi).

Rio Bildirisi İlke 15
"Çevrenin korunması için devletler, olanakları ölçüsünde, önleyici bir yaklaşımı yaygın olarak uygulamalıdır".

Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi: Bu ilke uyarınca, gelişmiş devletler, küresel çevre bozulmasına orantısız şekilde katkıda bulunduğu ve daha fazla mali ve teknolojik kaynak yönettiği için bu devletler, küresel sürdürülebilir gelişmenin devamının ağırlığını omuzlamak sorumluluğunu haizdirler. *Rio Bildirisi*'nin 7'inci ilkesi de, çevre korunmasında etkili planlama açısından iş birliğinin zorunlu bir unsur olduğunu kabul eder. Önleme konusunda daha özel iş birliği şekillerine yer verilmiştir. Önleyici tedbirlerin etkinliğinin artırılması açısından, etkilenen devletin katılımı amaçlanmıştır. Bu ilkenin bazı yorumları, 1990'dan beri aktedilen bütün küresel çevre sözleşmelerinde görülür.

Nesillerarası eşitlik ilkesi: Bu ilke, mevcut nesillerin ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama hakkında tercihler yapılmasında gözden çıkarılmayacağını vurgular. Rio Bildirisi İlke 3, "*Gelişme hakkı, gelişmiş ve gelecek kuşakların gelişme ve çevre gereksinimlerini hakkaniyet ve nüfete uygun olarak karşılayacak biçimde gerçekleştirilmelidir*" ifadesi ile aynı hususu düzenlemektedir.

SIRA SİZDE

Uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerini sayınız.

ULUSLARARASI ÇEVREYİ KORUMA VE MUHAFAZADA KULLANILAN HUKUKİ DÜZENLEME TEKNİKLERİ

Bütün çevre anlaşmalarında bazı şekilde küresel çevreyi koruma ve muhafaza yolları aranırken devletlerin davranışlarını düzenlemek üzere çeşitli teknikler kullanılmaktadır. Küresel çevreye yapılan tehditlere dair güvenilir bilgi edinmek amacıyla anlaşmalarda, devletin çevre kalitesini etkileyebilecek faaliyetleri izlemeyi ve bilgilendirmeyi gerektiren hükümler içerebilir. (1982 tarihli *Deniz Hukukuna Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*, m.204; *Biyolojik Çeşitliliğe Dair Sözleşme*, m.7.) Özel kalkınma projeleri hususunda ise anlaşmalar devletleri, daha fazla çevre dostu olan alternatifler kadar projenin muhtemel çevre sonuçlarını dikkate alacak çevresel etki değerlendirmesi yapmasını gerekli görebilir. ESPOO Sözleşmesi gibi tamamen çevresel etki değerlendirmesine adanan anlaşmalar olabileceği gibi anlaşmaların içindeki hükümlerde bu yönde hükümler mevcut olabilir (*Biyolojik Çeşitliliğe Dair Sözleşme*, m.14/1/a.).

Andlaşmalar, olumsuz çevre etkilerini izlemek ve değerlendirmekten çok devletlerin **en uygun teknolojiyi** uygulamalarını veya bu olumsuz etkiyi ortadan kaldırmak için en elverişli vasıtaları kullanmalarını gerektirebilir (*Uzun Menzilli Sınırtaşan Hava Kirlenmesine Dair Sözleşme*, m.6.). Andlaşmalarda, ürünlerin üretilme biçimine veya ürünün kendisine dair standartlar belirlenebilir. Petrol tankerleri veya fabrikalar gibi belirli bir kaynaktan çevreye zararlı salınlara veya boşaltımlara sınır getirilebilir (*Gemi Kökenli Kirlenmenin Önlenmesine Dair Sözleşme MARPOL 1973/78* gibi). Eğer çevre zararı riski özellikle yüksekse anlaşmalar belirli ürün veya yöntemleri sıkı bir şekilde sınırlayabilir veya özel inatçı organik kirleticilerin üretimine dair yasak gibi tamamen yasaklayabilir. Bu düzenlemeler yapıldığında, anlaşmalar, devletleri bir lisans veya izin sistemi, etiketleme sistemi oluşturmaya veya düzenleme yöntemlerine ihraç/ithal sınırlamaları koymaya davet edebilir.

En uygun teknoloji, ekonomik uygulanabilirlik gibi çeşitli faktörlere bağlıdır.

Bazı yeni andlaşmalar, özel sınırlamalar yüklemekten ziyade, çevreyi kirleten faaliyetlerde verimliliği teşvik etmek için piyasa temelli önlemlere davet eder veya izin verir. Bu gibi önlemler, salınımlarla kirletenlere vergi konulması veya devredilebilen bir izin sistemini içerebilir. Böylelikle en ekonomik üretici varlık, kirletme hakkını daha az ekonomik üretici varlıktan satın alabilir.

Bazı sınırlı hâl ve durumda devletler, özel kişilerin diğer kişilere sebep olduğu çevre zararı için hukuki sorumluluk getiren andlaşmalar yapabilir. Bu rejimler içinde en gelişmiş olan 1969 tarihli *Petrol ve Türevleri Zararından Hukuki Sorumluluğa Dair Uluslararası Sözleşme*'dir. Bu Sözleşme, çeşitli defalar değiştirilmiştir ve *Petrol ve Türevleri Zararını Tazmin İçin Uluslararası Bir Fon Kurulmasına Dair Sözleşme*yle birleştirilmiştir. Bu Sözleşme, bir taraf ülkesinde yük olarak petrol ve türevleri taşıyan gemilerden yapılan boşaltımla zarar meydana gelirse kusursuz olsa bile gemi sahibinin sorumlu olduğunu öngörür. Sözleşme'ye göre gemi sahibi sorumluluğunu aşan yüküm ve zararlar finansal olarak karşılamada yeterli olmazsa birleşik uluslararası fonun belli bir sınıra kadar ödeme yapmasını öngörür. Başka hukuki sorumluluk sözleşmeleri yapılırsa da yaygın katılım sağlamada önemli bir zorlukla karşılaşmıştır. Bu alandaki daha yeni bir girişim, 1999 tarihli *Tehlikeli Atıklar ve Bunların Kullanımının Sınıraşan Hareketinden Doğan Zararın Tazmini ve Sorumluluğuna Dair Protokol*'dür.

Çevreyi koruma ve muhafazada devletlerin davranışlarını düzenlemek üzere kullanılan teknikleri belirleyiniz.

Özet

Uluslararası çevre hukukunun gelişimi ve kaynaklarını açıklamak.

- Çağdaş uluslararası çevre hukukunun başlangıcı, 1972 tarihli *B.M. İnsan Çevresine Dair Bildiri*'ye dayanır. Daha sonra çeşitli alanlarda çok taraflı ve bölgesel andlaşma ve protokoller akdetmek suretiyle geliştirilmiştir. Uluslararası örf ve adet hukuku vasıtasıyla bağlayıcı ilkelere dönüşen esnek hukuk belgesi yaratan B.M. Genel Kurul Kararları, bildirimler ile uluslararası çevre hukukunu yöneten bazı ilkeleri oluşturan uluslararası yargı kararları da bu hukuku biçimlendirmiştir.

Uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynayan teşkilatları gruplandırmak.

- İlgili teşkilatları, uluslararası evrensel ve bölgesel teşkilatlar ile hükümet dışı teşkilatlar olarak gruplandırabiliriz.

Çevre koruma ile ilgili andlaşmaların uluslararası ticarete etkilerini özetlemek.

- Çevre koruma ile ilgili andlaşmalara tarafların yükümlülüklerine riayetini geliştirme veya taraf olmayanların andlaşmaya katılımlarını teşvik etme vasıtası olarak ticari önlemler koyulması, andlaşmaların amaçlarını yerine getirmek üzere belli çeşit ürünlerin ticaretinin doğrudan yasaklanması ya da sınırlanması şeklinde etkiler görülebilir.

Çevre hukukunun temel ilkelerini sıralamak.

- İnsanlığın ortak mirası ve insanlığın ortak kaygısı, çevre zararının önlenmesi ilkesi, ihtiyat ilkesi, kirleten öder ilkesi, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi, nesiller arası eşitlik ilkesi.

Bu alandaki hukuki düzenleme tekniklerini tanımlamak.

- Çevrenin korunma ve muhafazasında, devletlerin davranışlarını düzenlemek üzere izleme ve bilgilendirme, çevresel etki değerlendirmesi yapılması, en uygun teknolojiyi uygulama veya olumsuz çevresel etkiyi ortadan kaldırmak için en elverişli vasıtaları kullanma, belirli ürün veya üretim yöntemlerinin sınırlanması veya tamamen yasaklanması, çevreyi kirleten faaliyetlerde verimliliği teşvik etmek için piyasa temelli önlemler alma, hukuki sorumluluk yükleyen andlaşmalar yapma gibi teknikler kullanılmaktadır.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRİCEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası çevre hukukunun kaynaklarından biri **değildir**?

- Çok taraflı küresel ve bölgesel andlaşmalar
- Uluslararası yargı kararları
- BM Genel Kurul Kararları
- Bildiriler
- BM Güvenlik Konseyi kararları

2. Aşağıdaki cümlelerden hangisi 1972 tarihli *B.M. İnsan Çevresine Dair Konferans*'la ilgili kabul **edilemez**?

- Uluslararası çevre sorunlarının, diğer uluslararası sorunlar arasında ayrı bir yeri olduğu kabul edilmiştir.
- Dünya Doğa Şartı kabul edilmiştir.
- Sonucunda *Birleşmiş Milletler Çevre Programı* (UNEP) kurulmuştur.
- Çevreye dair belirli bir sorun değil, bütün sorunlar tartışılmıştır.
- Çevrenin uluslararası düzeyde korunması dinamik bir rol üstlenecek uluslararası kuruluşların görevlendirilmesi tavsiye edilmiştir.

3. Uluslararası çevre sorunlarının gelişiminde rol oynayan uluslararası teşkilatlardan hangisi Birleşmiş Milletler sistemine dahil **değildir**?

- Çevre Programı
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu
- Dünya Yaban Hayatı Fonu
- Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı
- Dünya Sağlık Teşkilatı

4. Çevre koruma ile ilgili andlaşmaların uluslararası ticarete etkileri açısından hangisi **yanlıştır**?

- Ticari tedbirler
- Ticari yasaklamalar
- Ticari sınırlamalar
- Çevresel tedbirleri hafifleterek yatırımları destekleme
- Belli uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına başvuru

5. Aşağıdakilerden hangisi, insanlığın ortak mirası ilkesinin kapsamı dahilinde **değildir**?

- Karasuları
- Açık deniz yatağı
- Antartika
- Uzay
- Açık deniz

6. Aşağıdakilerden hangisinde çevre zararının önlenmesi ilkesine **değilmemiştir**?

- Stockholm Bildirisi
- Rio Bildirisi
- Trail Smelter Tahkimi
- Lanoux Gölü Tahkimi
- Bergen Bildirisi

7. İhtiyat ilkesini aşağıdakilerden hangisi açıklar?

- Devletlerin kendi kaynaklarını kendi çevre siyasetlerine uygun olarak işletmesi
- Devletlerin çevreye veya millî yetki sınırları ötesindeki alanlara zarar vermemesi
- Devletlerin ülkeleri içinde yerleşik bulunan kaynaklara saygı gösterilmesi
- Devletlerin çevrenin korunması için olanakları ölçüsünde, önleyici bir yaklaşımı uygulaması
- Devletlerin ekonomik olarak etkili kararlar verirken çevresel faktörleri de dikkate alması

8. Aşağıdaki ilkelerden hangisi uluslararası çevre hukukunun ilkeleri arasında **bulunmaz**?

- Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi
- Kirlenen öder ilkesi
- Yetkinin ülkeselliği ilkesi
- Ayrım yapmama ilkesi
- Nesillerarası eşitlik ilkesi

9. Uluslararası çevrenin korunma ve muhafazasında devletlerin hukuki düzenleme teknikleri arasında aşağıdakilerden hangisi **yer almaz**?

- Önleyici tedbirlerin etkinliğinin artırılması
- İzleme ve bilgilendirme
- Çevresel etki değerlendirmesi yapılması
- En uygun teknolojiyi uygulama
- Hukuki sorumluluk yükleyen andlaşmalar yapma

10. Aşağıdaki uluslararası yargı kararlarından hangisinde çevre ile bağlantı **yoktur**?

- Gabcikovo Nagymaros
- Petrol Platformları
- Trail Smelter
- Lanoux Gölü
- Karides-Kaplumbağa

Yaşamın İçinden

“

7 Mayıs 2010

Meksika Körfezi'ndeki petrol sızıntısı

ABD İçişleri Bakanı Ken Salazar, Meksika Körfezi'nde büyük deniz kirliliğine yol açan platform kazası konusunda, "İlgili şirketlerin kuyu açma faaliyetleri sırasında çok büyük hatalar yaptığının belirlendiğini" söyledi.

Salazar, olaydan sorumlu tutulan BP şirketi yetkilileriyle görüştüktan sonra yaptığı açıklamada, "İlgili şirketler çok büyük hatalar yapmış. Konuyla ilgili araştırma tamamlanmadan denizde petrol kuyusu açılması için izin verilmeyecek" dedi.

Araştırmanın 28 Mayıs'a kadar tamamlanarak Başkan Barack Obama'nın değerlendirmesine sunulmasının planlandığını ifade eden Salazar, ABD hükümetinin bu zamana kadar denizde yeni kuyu açılmasına izin vermeyeceğini bildirdi. Salazar, denizdeki mevcut kuyuların işletiminin ise süreceğini kaydetti.

Denizdeki petrol sızıntısının oluşturduğu kirliliğin giderilmesinden BP şirketinin yasal olarak sorumlu olduğunu söyleyen Salazar, şirketin kirliliğin giderilmesi için şirketin yapabileceği herşeyi yapacağından emin olmak istediklerini belirtti.

Meksika Körfezi'nde 28 Nisanda çıkan yangın ve patlamanın ardından batan platformun olduğu bölgede günde yaklaşık 800 bin litre ham petrol denize karışıyor. Bugüne kadar sızan petrolün kapladığı alan, 22 bin kilometre kareyi buluyor

Kaynak: <http://www.stargazete.com/dunya/meksika-korfezi-ndeki-petrol-sizintisi-haber-260362.htm> (B.T. 20.05.2012)

Okuma Parçası

Bu dava, 16 Eylül 1977 tarihinde Macaristan Halk Cumhuriyeti ve Çekoslovak Halk Cumhuriyeti arasında, Tuna Nehri üzerinde Gabčíkovo-Nagymaros adı verilen bir yükseltme havuz sistemi inşâ ve işletimine dair olarak yapılan andlaşmanın ertelenmesi ve nihaî olarak sona erdirilmesinden doğmuştur. Macaristan ile Çekoslovakya arasında 1977 yılında yapılan bu andlaşma ile Tuna nehrinin bu iki ülke arasında aynı zamanda sınır oluşturan kesimi üzerinde, üç ayrı baraj ve ek tesisler yapılması kararlaştırılmıştır. Projenin uygulanmaya başlanmasından bir süre sonra Macaristan ekolojik nedenleri sürerek, projeyi önce askıya alınmış, sonra da durdurulmuştur. 1992 yılında da tek taraflı bildirimle 1977 Andlaşması'nın sona erdiğini açıklamıştır. Projenin Çekoslovakya ayağında ise Gabčíkovo barajının tamamlanmasının ardından, Varyant C etabı sonuçlandırılıp çalıştırılmaya başlanmıştır. Macaristan ve Slovakya birbirlerinin yaklaşım ve eylemlerinin hukuka aykırı olduğunu ileri sürmekteydiler ve her iki tarafın dile getirdiği kaygılar içinde çevresel boyut öne çıkmaktadır. Neredeyse silâhli çatışma noktasına kadar tırmanan gerginlik, Avrupa Topluluğu'nun arabuluculuğu neticesinde azaltılarak, uyuşmazlığın Milletlerarası Adalet Divanı önüne götürülmesi sağlanmıştır. Divan'ın, beklenen ölçüde irdelenmemiş olmakla birlikte, milletlerarası çevre hukuku kavram ve ilkelerinin önemini kabul eden bir karar vermiş olması, bu davanın başlıca özelliğidir. Gabčíkovo Nagymaros Kararı'nda çevre hukukunun temel ilkeleri, özellikle sürdürülebilir kalkınma ilkesi ele alınmaktadır.

Kaynak: Güneş 2006, s. 91-92.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Kaynakları" konusuna bakınız.
2. b Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Kaynakları" konusuna bakınız.
3. c Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişiminde Rol Oynayan Teşkilatları" konusuna bakınız.
4. d Ayrıntılı bilgi için "Çevre Koruma ile İlgili Andlaşmaların Uluslararası Ticarete Etkileri" konusuna bakınız.
5. a Ayrıntılı bilgi için "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri" konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri" konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri" konusuna bakınız.
8. c Ayrıntılı bilgi için "Çevre Hukukunun Temel İlkeleri" konusuna bakınız.
9. a Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Çevrenin Korunma ve Muhafazasında Devletlerin Hukuki Düzenleme Teknikleri" konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Kaynakları" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Devletler, 19. yy. dan başlayarak uluslararası balıkçılığı düzenlemek ve belli hayvan ve çeşitli bitki türlerini korumak ve özellikle kirlenmeyi önlemek için andlaşmalar akdetmekle beraber, sonraki zamanlarda tehlikeye atılan türlerin korunması, sınır aşan hava kirlenmesi, küresel ısınma, biyolojik çeşitlilik ve deniz çevresini koruma ve muhafaza etme, tehlikeli atıkların çevre dostu idaresi ve bertarafı, devletlerin egemenlik alanlarının ötesindeki alanların ekosisteminin çevresel korunması gibi çeşitli alanlarda çok taraflı ve bölgesel andlaşma ve protokoller akdetmek suretiyle uluslararası çevre hukukunu geliştirme yönünde hareket etmişlerdir. Ancak, modern uluslararası çevre hukukunun ve siyasetinin başlangıcını oluşturan 1972 tarihli *B.M. İnsan Çevresine Dair Bildiri* dir. Ondan yirmi yıl sonra kabul edilen 1992 tarihli *Çevre ve Gelişmeye Dair Rio Bildirisi* ise daha önce evrensel boyutta kabul edilmemiş olan pek çok yeni ilkeyi gündeme getirmiştir. Uluslararası örf ve adet hukuku vasıtasıyla bağlayıcı ilkelere dönüşen esnek

hukuk kavramını ortaya koyan BM Genel Kurul Kararları, bildirimler ile uluslararası çevre hukukunu yöneten bazı parametreleri tesis eden uluslararası yargı kararları da bu hukuku biçimlendirmiştir.

Sıra Sizde 2

İlgili teşkilatları, uluslararası evrensel ve bölgesel teşkilatlar ile hükümet dışı teşkilatlar (NGO) olarak sınıflandırabiliriz. Birleşmiş Milletler, Genel Kurulunca kurulan iki önemli uluslararası evrensel teşkilat, UNEP ve CSD'nin yanı sıra birçok uzman kuruluşuyla da konuyla ilgili en önde gelen teşkilattir. Ayrıca Avrupa Birliği gibi ulusüstü teşkilatlar, çeşitli bölgesel teşkilatlar uluslararası çevre hukukunun gelişiminde rol oynamıştır. Dünya Yaban Hayatı Fonu gibi uluslararası hükümet dışı teşkilatlar da uluslararası belgelerin müzakeresi ile hükümetlerin desteklenmesi ve çevre girişimleri için kamuoyu desteğinin harekete geçirilmesine yardımcı olarak bu gelişime katkıda bulunur.

Sıra Sizde 3

Uluslararası çevre andlaşmalarının, ticareti etkilemesi çeşitli şekillerde görülebilir. Uluslararası andlaşmaya taraf olanların andlaşmaya riayetini geliştirme veya taraf olmayanların andlaşmaya katılımlarını teşvik etme vasıtası olarak ticari tedbirler koyulabilir. Ayrıca andlaşmaların amaçlarını yerine getirmek için belli çeşit ürünlerin ticareti doğrudan yasaklanabilir ya da sınırlanabilir. Ancak ticari kısıtlamalar, keyfi veya savunulamaz ayırım oluşturmamalı veya ticarete gizli sınır getirecek bir durumda uygulanmamalıdır. İnsan, hayvan ve bitki hayatı ve sağlığını korumak veya tükenebilecek doğal kaynakların muhafazası için gerekli tedbirler alınabilir. Uluslararası andlaşmalar serbest ticarete müdahale ederse, uluslararası hukukun temelini oluşturan değerlerle ihtilaf başlayabilir. Bu ihtilafların hâlli için ana forum, Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması döneminden başlayarak Dünya Ticaret Örgütü önündeki uyuşmazlık çözüm mekanizmasıdır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması da çevre koruma konusunda aynı hükümleri içermektedir.

Sıra Sizde 4

İnsanlığın ortak mirası ve insanlığın ortak kaygısı, çevre zararının önlenmesi ilkesi, ihtiyat ilkesi, kirlenmeden öder ilkesi, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi, nesiller arası eşitlik ilkesi.

Sıra Sizde 5

Andlaşmalarda, çevreyi koruma ve muhafazada devletlerin davranışlarını düzenlemek üzere çeşitli teknikler kullanılmaktadır. Çevresel tehditlere dair güvenilir bilgi edinmek amacıyla devletin çevre kalitesini etkileyebilecek faaliyetleri *izlemeyi ve bilgilendirmeyi* gerektiren hükümlere yer verilebilir. Projelerin muhtemel çevre sonuçlarını dikkate alacak *çevresel etki değerlendirmesi yapılması* gerekli görülebilir. Devletlerin *en uygun teknolojiyi uygulamalarını* veya olumsuz çevresel etkiyi ortadan kaldırmak için *en elverişli vasıtaları kullanmalarını* gerektirebilir. Ürünlerin *üretilme biçimine veya ürünün kendisine dair standartlar* belirlenebilir. Zarar riski yüksekse *belirli ürün veya üretim yöntemleri sınırlandırılabilir veya tamamen yasaklanabilir*. Bazı yeni andlaşmalar, akid devletlere özel sınırlamalar yüklemekten ziyade, çevreyi kirleten faaliyetlerde *verimliliği teşvik etmek* için piyasa temelli önlemlere davet eder veya izin verir. *Hukuki sorumluluk* yükleyen andlaşmalar da yapılabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Birnie P., Boyle A. (2002) **International Law & The Environment**, Second Edition, London: Oxford University Press.
- Buergenthal, T., Murphy S.D. (2007) **Public International Law**, Forth Edition West Publishing Co.
- Evans M.D. (2010), **International Law Third Edition**, Oxford University Press, .
- Güneş, Ş. A. (2006) **Gabcikovo-Nagymaros Davası**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl, Cilt 55, Sayı 2, s. 91-116.
- Seyidoğlu H. (2007) **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul.
- Kızılsümer Özer, D. (2009) **Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri**, Ankara: USAK Yayınları.
- Turgut, N. (1998) **Çevre Hukuku**, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Tütüncü, A.N. (2004) **Gemi Kaynaklı Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi, Azaltılması ve Kontrol Altına Alınmasında Devletin Yetkisi**, Yenilenmiş 3. Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- Tütüncü A. N. (2002) **Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun 53'üncü Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Yıl: 22, Sayı: 2, s. 931.

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abdullayev Cahid (2005) **Uluslararası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği (Yetki-Sorumluluk-Zararın Tazmini)**, Ankara: Yetkin Yay.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası insancıl hukukun tanımı ve kaynaklarını özetleyebilecek,
- Jus Ad Bellum ve Jus In Bello kavramı arasındaki ayırımı tanımlayabilecek,
- Uluslararası silahlı güçler ve barış gücü uygulamalarını ayırt edebilecek,
- Savaş hukukunun temel ilkelerini ve klasik savaş hukukunun bazı ayırımlarını sıralayabilecek,
- Savaş veya silahlı çatışmaları yöneten kural ve uygulamaları açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Jus Ad Bellum
- Jus In Bello
- Silahlı Çatışma
- Uluslararası Nitelikte Olan Silahlı Çatışmalar
- Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar
- Savaş Hâlinde İşgal
- Terörizmle Mücadele
- Barış Gücü

İçindekiler

Uluslararası Hukuk II

İnsancıl Hukuk

- İNSANCIL HUKUKUN TANIMI
- İNSANCIL HUKUKUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI
- JUS AD BELLUM VE JUS IN BELLO KAVRAMI ARASINDAKİ AYIRIM
- ULUSLARARASI SİLAHLI GÜÇLER VE BARIŞ GÜCÜ UYGULAMALARI
- İÇ SAVAŞ VE ÇATIŞMALAR, MUHARİPLİK, ASILIK
- TERÖRİZMLE MÜCADELE VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK
- SAVAŞ HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ
- SAVAŞ VEYA SİLAHLI ÇATIŞMALAR HUKUKUNUN TANIMI VE TÜRLERİ
- SAVAŞ VEYA SİLAHLI ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI, DÜŞMANCA DAVRANIŞLARIN SÜRESİ
- SAVAŞIN SONA ERMESİ ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALARIN SONA ERMESİ
- KLASİK SAVAŞ HUKUKUNUN BAZI AYIRIMLARI
- SAVAŞ HÂLİNDE İŞGAL
- İNSANCIL HUKUKUN İHLALİNİN ENGELLENMESİ, KURALLARINA RIYAYETİN SAĞLANMASI VE BU KURALLARIN UYGULANMASI

İnsancıl Hukuk

İNSANCIL HUKUKUN TANIMI

Savaş veya silahlı çatışma durumlarının etkilerini sınırlandırmak amacıyla insanlara yapılması gerekli olan asgari davranış ve yardıma dair kurallar bütünüdür. Savaş hukuku veya silahlı çatışma hukuku olarak da bilinir. Uluslararası hukukun parçasıdır. Kodlaştırılmasına 19. yy. da başlanmıştır. Pek çok hükmü teamül hukukudur. Münferit eylemleri kapsamına almaz. Bu çerçevede yalnızca bir haydutluk eylemi veya teşkilatlanmamış ve kısa süren ayaklanmalar bir avuç bireyin devlete karşı ayaklanması veya bir polis merkezine saldırı silahlı çatışma olarak nitelendirilmemiş ve insancıl hukuk kapsamına dahil edilmemiştir.

İnsancıl hukuk ve insan hakları hukuku arasında esas itibarıyla önemli farklar vardır. *İnsancıl hukuk*, devlet ile devlet arasındaki ilişkileri düzenler. Eşitlerarası ilişkiler söz konusudur. İnsan hakları hukuku, devlet ile bireyler, yani devlet ile tebaası arasındaki ilişkileri düzenler. Kural olarak, her zaman (*barış zamanı veya savaş zamanı*) uygulanır. Ancak, bazı andlaşmalar, hükümetlerin, savaş durumunda veya olağanüstü hal durumlarında bazı **istisnalar** dışında insan temel hak ve özgürlüklerini askıya alabilmesine izin verir.

İnsancıl hukukun düzenlediği hakların ise askıya alınması söz konusu değildir. İnsancıl hukuk, savaş durumunda uygulanır. Savaş hukukunda, barış zamanında olmayan yeni **birtakım haklar** devreye girer (*I. Cenevre Sözleşmesi*, m. 12; *Ek Protokol I*, m. 11).

Savaş hukuku da insanların korunmasını amaçlar. Ancak, savaşanların hasmını yenmek için yapması gerekenleri yasaklamaz. Burada askerî zorunluluk/gereklilik ilkesi önde gittiği için sivil, savaşanların eylemlerinden dolayı şekilde zarar görebilir. Amaç, değerlerin lüzumsuz yere tahrip edilmesini önlemektir. Savaş hukukunda, tarafsız-savaşan devlet, asker-sivil ayrımları vardır.

Bazı yazarlar, klasik savaş hukuku ile 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri*ndeki düzenlemeleri birbirinden ayırır. Bunlara göre, klasik savaş hukuku, savaş durumunda söz konusudur ve askerî zorunluluk kavramı üstün tutulur. İnsancıl hukuk ise, *Cenevre Sözleşmeleri*ndeki düzenlemeleri konu alır. Oysaki insancıl hukuk, 1907 tarihli *Lahey Sözleşmeleri* üzerine inşa edilmiştir. İlgili andlaşmalar, savaşta insanların korunmasını öngören ilk andlaşmalar olup, konuya dair ilk kuralları biçimlendirmişlerdir. İnsancıl hukukun temelini ise genellikle 1945 sonrasında atıldığı öne sürülmektedir. Oysaki bu dönem kuvvet kullanma yasağının olduğu bir dönemdir. İnsancıl hukuk, artık iç silahlı çatışmalara doğru yol almaktadır.

Yaşam hakkı, işkence ve zulmün yasaklanması, insanlık dışı ve aşağılayıcı davranış ve cezaların yasaklanması veya kölelik ya da kulluğun yasaklanması geçmişe etkili cezai mevzuatın yasaklanması gibi

Örneğin, bireylerin tıbbî ve bilimsel deneylere tâbi tutulma yasağı vs.

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI

Silahlı çatışma hukuku ve teamül kuralları, büyük ölçüde Lahey'de yapılan 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri dâhilindeki kodlaştırma çabalarının konusunu oluşturmuştur ve kısmen de 1874 tarihli Brüksel Konferansı'nın sonuçlarıyla, 1868 tarihli St. Petersburg Bildirisi'ne dayanır. Söz konusu *Lahey kuralları* ve özellikle, *Kara Savaşındaki Kural ve Örfelere Dair Düzenlemeler*, savaşan tarafların hareket esnasındaki davranışları açısından geçerli olan hak ve yükümlülükleri düzenler ve uluslararası bir silahlı çatışma sırasında, düşmana zarar veren araç ve yöntemlerin seçimine dair sınırlamalar getirir. Bunlara, *Cenevre kuralları* da ilave edilmelidir. Bunlara 1864, 1906 ve 1929 tarihli *Savaş Alanındaki Ordularda Bulunan Hasta ve Yaralıların Durumunun İyileştirilmesine dair Cenevre Sözleşmeleri ile 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri*nde içeren kurallar ilave edilmelidir.

Uluslararası insancıl hukukun önemli bir kısmını oluşturan 1949 tarihli dört *Cenevre Sözleşmesi*, dünyadaki hemen her devletin bağlanmayı kabul ettiği andlaşmalardır. Birleşmiş Milletler (BM) üyesi devletlerin tamamı dahil olmak üzere birçok devlet bu andlaşmaların tarafı olmuştur. Bu andlaşmalar, konusu itibarıyla savaş mağdurlarını korur, savaş mağduru olmayan sakat silahlı kuvvet personeline ve düşmanca davranış içinde olmayan kişilere garanti sağlar ve 1977 tarihli *Ek Protokoller*'le geliştirilmişlerdir. Bütün bunlar, askerî hareket esnasındaki davranışların bir hukuki düzenlemeler bütününe tabi olduğunu gösterir. Söz konusu bütün içinde yer alan diğer belgelerden bazıları şunlardır:

1899 (*Üç adet sözleşme ve üç adet Lahey Bildirisi*) ve 1907 (*13 adet*) **Lahey Sözleşmeleri**, 1925 tarihli *Savaşta Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Savaş Yöntemlerinin Kullanımının Yasaklanmasına Dair Protokol*, 1954 tarihli *Silahlı Çatışmalarda Kültürel Değerlerin Korunmasına Dair Sözleşme* ve iki Protokolü, 1980 tarihli *Fark Gözetmeyen Etkileri Olan ve Aşırı Izdıraba Yol Açan Silahların Kullanılmasına Dair Sınırlar veya Yasaklara İlişkin Sözleşme ve beş Protokolü*, 1997 tarihli *Anti-personel Mayınların Kullanılması, Depolanması, Üretilmesi ve Naklinin Yasaklanması ve İmbasına Dair Ottova Sözleşmesi*, 2000 tarihli *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Silahlı Çatışmalara Çocukların Dabil Olmasına Dair İhtiyarî Protokolü*.

Savaş hukukuna ilişkin örf ve âdet hukuku, bu sözleşmelerle yazılı hâle getirilmiştir.

JUS AD BELLUM VE JUS IN BELLO KAVRAMI ARASINDAKİ AYIRIM

Uluslararası insancıl hukukun iki yüzü mevcuttur: İnsancıl hukukun birinci yüzü, *BM Şartı*nda zikredilen ve uluslararası hukukun ayrı ama önemli bir kısmını oluşturan devletlerin güç kullanıp kullanamayacağı meselesi ya da başka deyişle silahlı güç kullanımının meşru olup olmadığı, uluslararası hukukun güç kullanımını meşru saydığı hâllerle ilgili kurallar (*jus ad bellum*, *savaş yapma hakkı*)dır. İkinci yüzü ise çatışmalar süresince uygulanacak hukuki rejimi düzenleyen kurallar (*jus in bello*, *savaş içindeki haklar*, *yükümlülükler*)dir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki savaş meşru olsun olmasın, insancıl hukukun amacı, bir savaş durumunda asgari bir uygarlık standardının gerçekleştirilmesini sağlamak, değerlerin gereksiz tahribini önlemektir. Böylelikle, bu hukukun gayrimeşru savaşlarda da geçerli olduğu ileri sürülebilir. *Şart* düzeninde, savaş yasaklanmıştır. Savaşın yasaklanması, silahlı çatışmalarda sınır olmadığını göstermez. *Jus in bello*'nun uygulanması çatışmanın başlamasına bağlıdır. Çatışmanın meşru olup

olmadığı veya savaşa başvuru hakkına sahip olunup olmadığı önemli değildir. Dolayısıyla *jus ad bellum* ve *jus in bello* arasında bu anlamda bir bağıllık mevcuttur ve her ikisi de uluslararası hukukun parçasıdır. Savaş içindeki hak ve yükümlülükler, savaş yapma hakkı incelenmeksizin tam manasıyla anlaşılabilir.

Modern *Jus ad bellum*'un kaynağı, nispeten yenidir: *BM Şartı*'na, bunun özellikle m. 2/4'de ifade edilen kuvvet kullanma yasağına, söz konusu yasağın istisnası olan m. 51'de ifade edilen meşru müdafaa hakkına ve *Şart*'ın VII. bölümü'ne dayanır.

***Jus Ad Bellum* ve *Jus In Bello* kavramı arasındaki ayrımı açıklayınız.**

ULUSLARARASI SİLAHLI GÜÇLER VE BARIŞ GÜCÜ UYGULAMALARI

Savaş hukuku alanındaki kurallar, münferit devletler arasındaki silahlı çatışmalar çerçevesinde geliştirilmiştir. Savaşı yöneten örf ve âdet ile ahdî kurallar oluşturulurken bugünkü anlamda uluslararası silahlı güç olmadığı için bunları yöneten kurallar da bulunmamaktadır. Bu durumda uluslararası güçlerin mevcut kurullarla bağıllığına dair resmî bir düzenleme bulunmamıştır. Günümüzde, savaş hukukuna dair bir inceleme, çatışmaya taraf olanlar gibi uluslararası kumanda altındaki güçlere değinmeden sonuçlandırılmaz.

Birleşmiş Milletler, küresel ortaklaşa güvenlik sisteminin ve bunun dışında pek çok bölgesel savunma düzenlemesinin geliştirilmesi ve bu çerçevede barış gücü uygulamalarının ortaya çıkması, savaş hukuku açısından birçok sorunlar yaratmıştır.

Birleşmiş Milletler Gücü'nün amaçları, çatışma tehlikelerini teşhis etme ve kaynaklarını diplomasi yoluyla ortadan kaldırma, çatışma ortaya çıktığında buna yol açan meseleleri çözmek amacıyla barışı kurma, barışı korumak için yapılan anlaşmaların icrasına yardımcı olma, barışın tesisine yardımcı olmak için hazır bulunma, iç savaş ve çatışma nedeniyle bozulan altyapı ve kurumları yeniden inşa etme ve uluslararası barışçıl menfaat bağlarını inşa etme, çatışmanın altında yatan temel sebepleri ortaya koymadır. Bu amaçlar, uluslararası hukuk kurullarında ifadesini bulan ortak ahlak anlayışını artan şekilde idrak ederek mümkün olabilir. Önleyici diplomasi, barışı kurma, barışı koruma ve barışı uygulama bu amaçları gerçekleştirmek için kullanılan tekniklerdir. Barışı uygulama amacıyla göre yapılması için ilgili ülkenin iznine gerek yokken barışı kurma veya barışı koruma için ilgili ülkenin iznine gerek vardır.

Birleşmiş Milletler haricindeki barış gücü uygulamaları da vardır. Amerikan Devletleri Teşkilatınca Dominik Cumhuriyeti'ne gönderilen Amerikalılararası Barış Gücü, Arap Birliği'nce Lübnan'a gönderilen Arap Caydırıcı Gücü ve Güney Rodezya'da görevlendirilen barış güçleri bunlara örnek gösterilebilir. Normalde ev sahibi ülkenin izni ile aksi hâlde davetiye ile tek uluslu barış güçleri oluşturulmuştur.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra, dünyanın çeşitli kısımlarında gözlemcilik görevi yapan güçler de vardır. Mesela, Pakistan-Hindistan arasındaki ateşkesi izlemek üzere görevlendirilen Gözetim Grubu, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Cumhuriyeti arasındaki andlaşmanın gözlenmesi ve riayetsizliğin belirlenmesi için kurulan Yemen Gözlemci Görevleri, 1991'de Kuveyt'ten Irak güçlerinin zorla çekilmesini müteakiben Irak-Kuveyt sınırındaki askersizleştirilmiş bölgeyi gözlemlemek üzere oluşturulan BM Irak-Kuveyt Gözlemci Görevi bu görev çatısı altında ilgili ülkede bulunmuşlardır.

Uluslararası Silahlı Güçler ve Barış Gücü Uygulamalarını gruplandırınız.

İÇ SAVAŞ VE ÇATIŞMALAR, MUHARİPLİK VE ASİLİK

Meşru bir hükümetin devrilmesi veya devletten ayrılmak için çıkarılan iç karışıklıklar devletin iç işidir ve karışılmaz. İsyancılar suçlu sayılırsa sorun devletin yetkisindedir. *De Facto* tanımadan önce devletlerce isyancılara *savaşan veya asi* sıfatı tanımlanabilir. Üçüncü devletlerin asilerle pazarlığa girmesi durumunda asilik sıfatı tanınmış olur. Muharip (savaşan) statüsü resmî bir statüdür. Savaş hukukunun savaşanlara tanıdığı barış zamanında sahip olunmayan birtakım yetkilerin uygulanması imkânını verir. Üçüncü devletler, asilik sıfatını tanıdıklarında savaşanlara tarafsız olmak zorundadır. **Asilik sıfatının** etkileri, savaşan sıfatına göre daha sınırlıdır. Üçüncü devletler bu sıfatı tanımakla isyancılara sınırlı savaşan olma hakkı tanır. İsyancılar, açık denizde başka devletlerin gemilerini durdurup arayamazlar, bunu ancak etkin oldukları karasularındaki gemilerine yapabilirler. Üçüncü devletler, asilik sıfatını tanıdıkları zaman, savaşanlara karşı tarafsız davranmak zorundadır.

İç hukuk açısından isyancıların durumunu, her devletin kendi hukuku belirler. İdeolojik, ekonomik ve etnik sebepler, çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İç çatışmalar uluslararasılaştırılmıştır. Yakın tarihte, iç savaşlardan bazı örnekler: İspanyol İç Savaşı, 1936-1939; Kongo İç Savaşı, 1960-1968; Biafra-Nijerya, 1967-1970; Nikaragua, 1981-1990; Somali, 1990; Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (FRY-Federal Republic of Yugoslavia-), Kosova Kurtuluş Ordusu -(KLA Kosovo Liberation Army -) 1999, 2011 Libya Olayları gibi.

Bu sıfat tanınırsa mesela karasularına bitişik açık deniz kesiminde tarafsız gemileri durdurma ve arama, harp kaçağı malı yasaklama, abluka altına alma, düşmanca davranışları engelleme gibi önemli yetkilere sahip olunur. Savaşan sıfatı tanımadan asilik sıfatı tanınabilir.

SIRA SİZDE

3

İç savaş ve çatışmalarda, muhariplik ve asilik sıfatının farklarını tartışınız.

TERÖRİZMLE MÜCADELE VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK

Terör son yıllarda belirli siyasi sonuçlara ulaşmak yoğun olarak kullanılmaktadır. Pek çok örnekte teröristler, çatışma içinde olduğu devleti ve muhtemel veya farazi müttefiklerini baskı altına almak için masum üçüncü bir devleti hedef olarak seçer. Uluslararası hukuk açısından bu konuda belirlenebilecek pek çok sorun vardır. Öncelik, terörizmin tanımlanması konusundadır. Yine tanımın kapsamı konusu, yani üstlenilecek eylemler meselesi, diğer bir sorunu oluşturur. İnsanlara olduğu kadar mallara karşı saldırıların da kapsam dâhilinde sayılıp sayılmayacağı belirli değildir. Suçluların suça yönelmesinde, yalnızca suç saiki ile siyasi saiki birbirinden ayırdetmek de önem taşır. Bazı devletler terörist faaliyetleri desteklediği için, üzerinde anlaşmaya varılan uluslararası kuralların uygulanması açısından yaşanan zorluklar da mevcuttur.

NATO'nun 1999 tarihli Vaşington Toplantısı'nda kabul edilen *Vaşington Bildirisi*'nde hayati kaynakların kullanımının engellenmesi, hayati ihtiyaç maddelerin naklinin durdurulmasını önlemek için harekete geçilmesi ve terör eylemleri, NATO çerçevesinde ittifakın güvenlik çıkarlarını etkileyen riskler arasında kabul edilmiş fakat terörle mücadele için ittifak içi dayanışma ve iş birliği süreci yeterli görülmemiştir. Bu noktada terör riskinin, uluslararası insancıl hukukla ilişkisinin olup olmadığı hususunun incelenmesi uygun olacaktır.

Terör, hedefte ayırım gözetmeyen bir eylemler bütünüdür. Korkutarak siyasi amaca ulaşmayı ister. İnsancıl hukuk, savaş hukuku veya silahlı çatışma hukuku olarak belirtilebilmesine rağmen, silahlı çatışma sırasında yasaklanan eylemlerin çoğu, barış zamanında işlenmiş olsaydı terörizm olarak adlandırılabilirdi. Aslında, silahlı çatışma durumunda sivillere ve sivil hedeflere karşı işlenen kasıtlı şiddet ey-

lemlerini terörizm olarak tanımlamanın hukuken bir değeri yoktur. Zira, bu eylemler savaş suçu teşkil eder. Terör, insanlık aleyhine işlenen suçlar arasına sokulmak istenmektedir (Uluslararası Ceza Mahkemeleri Statüsü). Ancak, BM Genel Sekreter'i, 2004 yılında gerçekleştirilen bir panelde, saike bakılmaksızın sivillere karşı kasıtlı bir saldırının terörizm eylemi olarak dikkate alınabileceğini vurgulamıştır.

İnsancıl hukuk, özellikle terörizm önlemlerinden ve terörizm eylemlerinden söz açar. Hem Cenevre Sözleşmeleri, hem Ek Protokoller sivil nüfus arasında terör yaymayı amaçlayan **eylemleri** yasaklar. Bu hükümler, düşmanca davranışları yöneten uluslararası insancıl hukukun esaslı unsurlarını oluşturmaktadır.

Silahlı çatışma, çatışmaya katılan *tarafların* varlığını gerektirir. Bunlar iki veya daha fazla devlettir. Uluslararası olmayanların taraflarıysa devletler ve silahlı gruplar olabilir. Her iki durumda da silahlı çatışma tarafı, askerî benzeri bir yapılanma sergiler. Bu da belli bir düzeyde teşkilatlanma ve kumanda yapısını ihtiva eder. Böylelikle, insancıl hukuka saygı ve saygı gösterilmesini sağlama mümkün olur.

İnsancıl hukuk, saldırgan veya meşru müdafaa durumunda bulunan herkese eşit olarak uygulanır. Sözde “*terörizmle savaşın*” özel yönleri, 11 Eylül 2001 olayından itibaren sorun olmaya başlamıştır. 1949 *Cenevre Sözleşmeleri* ve teamül kuralları, Ekim 2001’de başlayan bir tarafta Afganistan diğer tarafta ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin dahil olduğu uluslararası silahlı çatışmalara tamamen uygulanır. Ancak, genellikle terörizm olarak tanımlanan dünyanın diğer kesimlerinde meydana gelen şiddetin çoğu, ortak bir ideolojiyi paylaşan gevşek olarak teşkilatlanmış gruplar veya bireylerce işlenir. Bu çerçevede söz konusu grup ve şebekelerin mevcut olaylara dayalı kanıtlara binaen uluslararası insancıl hukuk anlamında bir çatışma tarafı olarak nitelendirilmesi şüphelidir. Bu çeşit eylemlere, insancıl hukuk uygulanmamasına rağmen, bunlar yine de hukuka tabi olacaktır. Silahlı çatışma dışında işlenen terörizm eylemlerine, savaş hukuku uygulanmaz ama iç hukuk yolları veya uluslararası hukuk tedbirleri uygulanabilir.

Terörist eylemleri önlemek ve bastırmak için devletlerce alınan **tedbirlerin** çoğu silahlı çatışma niteliği taşımaz. Terörizm, bir olgu (*fenomen*)dur. Savaş, bir olguya karşı yürütülemez fakat sadece kimliği belirlenebilir bir silahlı çatışmaya karşı sürdürülebilir. Dolayısıyla *terörizme* karşı mücadele ifadesi, *terörizme karşı savaş* ifadesinden daha uygun olacaktır.

Terörizme karşı mücadele eden iki ya da daha fazla devletin, *uluslararası silahlı çatışmayla ilgili olarak alıkoyduğu kişiler*, uluslararası silahlı çatışmalara uygulanabilen insancıl hukukça korunur. Yakalanan çarpışanlara, savaş esiri statüsü verilmelidir. Bu kişiler, sadece düşmanca davranışlar içinde bulunduğu için yargılanamaz ama işlenebilecek olan savaş suçlarından yargılanabilir. Güvenlik sebebiyle alıkonan siviller, *IV. Cenevre Sözleşmesi*’ne göre korunmalıdır.

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmayla ilgili olarak alıkonan kişiler, Haziran 2002’den beri Afganistan’da olduğu gibi, *Cenevre Sözleşmeleri*’nin ortak 3. maddesindeki hüküm ve insancıl hukukun örf ve âdet kurallarınca korunur. Uluslararası insan hakları hukuku ve iç hukuk da bunlara uygulanabilir.

Terörizme karşı mücadele çerçevesinde silahlı çatışma dışında alıkonan bütün kişiler, alıkoyanın iç hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunca korunur. Yani yakalanan hiçbir kimse hukukun koruması haricinde kabul edilemez. Hukuki koruma anlamında herhangi bir boşluk mevcut değildir.

1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri* çerçevesinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi’ne, *uluslararası silahlı çatışmada alıkonan kişilere* müdahale hakkı verilmiştir. Bu doğrultuda, hem Afganistan’da hem **Guantanamo Körfezi’nde bulunan**

Yerleşim alanlarındaki sivillere bombardıman akınları yapılması veya bunların pusuya düşürülmesi gibi eylemler olabilir.

Bilgi toplama, polis ve yargının iş birliği, sınır dışı etme, cezai önlemler alınması, mali soruşturma, şüpheli teröristlere yardım eden devletler üzerinde diplomatik ve ekonomik baskı yapılması veya mal varlığının dondurulması gibi tedbirler, genellikle savaş eylemleri olarak kabul edilmez

Başta Afganistan olmak üzere çeşitli ülkelerde ele geçirilen, El-Kaide ve Taliban ile ilgisi olduğundan şüphelenilen kişilerin tutulduğu kampın bulunduğu yerdir.

Amerikan deniz üssünde alıkonan kişileri ziyaret edebilme hakkı vardır. Komite, ABD makamlarını müteaddit defalar terörizme karşı mücadelede alıkonan tüm kişilere uygulanacak hukuki çerçeveyi ve Guantanamo'daki her bireyin kesin hukuki statüsünü belirlemeye davet etmiştir.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma teşkil eden terörizme karşı mücadele ve silahlı çatışma durumları dışında alıkonan kişilere dair de birtakım insanlı hizmetleri olabilmektedir.

SIRA SİZDE

İnsancıl hukuk, özellikle terörizm önlemleri ve terörizm eylemleri ilişkisini açıklayınız.

SAVAŞ HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ

Savaş ve tarafsızlık hukukunun 19. yy.ın ikinci yarısı ve 20. yy.ın başında gerçekleşen gelişimi ve kısmen kodlaştırılması, uluslararası savaş hukuku düzeninin temelini teşkil eden belirli ilkelerin oluşmasına yol açmıştır.

Bunlardan öncelikle, savaşın davranışlarının hukuka tâbi olduğu ilkesini belirterek başlamak gerekir. Savaşta askerî zorunluluk ilkesi, savaş hukuku ve tarafsızlıktan kaynaklanan yüküm ve yasakları geçersiz kılmaz. Askerî zorunluluk uyarınca yapılan eylem, düşmanı yenmek için zorunlu olan fakat aynı zamanda hukuk ve teamül kurallarının ışığında kabul edilebilir olan birtakım önlemlerin alınmasını ihtiva etmelidir.

Hukukun gelişmesi ve kodlaştırılması teknolojik gelişme ve yeni silahların keşfinin gerisinde kalır. Ancak bu olgu, düzenlenmemiş kabul edilen durumlarda savaşın, tam bir hareket serbestisini haiz olduğu ilkesi olarak yorumlanamaz. İnsaniyet ilkesi sonuçları katlanarak artan diğer bir ilkedir. Çarpışmaların, gereksiz acıya neden olan silah, mermi veya maddeleri kullanmaları yasaklanmıştır.

Savaş hukuku, sivil nüfus, silahlı güçler, savunmalı ve savunmasız alanlar, hava savaşı tekniklerinin gelişmesiyle askerî ve sivil hedefler arasında açık bir ayırımı dayanır. Öte yandan diğer bir temel ayırım da savaşın ve tarafsız devlet ve kişiler arasındaki ayırımıdır. Bu ilkelerin esası, Divan'ın *1996 tarihli Nükleer Silahlar Danışma Görüşü*nde "İnsancıl hukukun özünü oluşturan metinlerde içerilen ana ilkelerin şu şekilde belirtilmesi mümkündür: Bunların ilki, sivil nüfusun sivil nesnelerin korunmasının amaçlanmasıdır ve çarpışan ve çarpışmayanlar arasında ayırım tesis eder; Devletler, hiç bir zaman sivilleri saldırı konusu yapmamalıdır ve sonuç olarak sivil ve askerî hedefleri ayırmaları mümkün değilse silahları kullanmamalıdır. İkinci ilke, çarpışmaların gereksiz acı çekmesine neden olmanın yasaklanmasıdır. Bu ilkenin uygulanması, kullandıkları silahların seçiminde sınırsız özgürlüğe sahip olmadıklarını gösterir." şeklinde tekrarlanmıştır.

SIRA SİZDE

Savaş hukukunun temel ilkelerini sıralayınız.

SAVAŞ VEYA SİLÂHLİ ÇATIŞMALAR HUKUKUNUN TANIMI VE TÜRLERİ

Savaş uluslararası toplumda iki amaca hizmet etmiştir: Yetkili uluslararası mahkemelerin olmadığı durumda, kendi kuvvetini kullanmak suretiyle hakkını elde etme aynı zamanda, uluslararası hukuk kurallarının değiştirilmesinde ve koşulları değiştirecek kuralların kabulünde devletlere yardımcı bir yöntem olma.

Uluslararası hukuk, savaşı yakın tarihlere kadar yasaklamamıştır. Savaş, ege-men devlet olmanın normal bir işlevi olarak görülmüştür. Savaş, uluslararası hukukun en eski konuları arasında yer alır. Savaş genel olarak, devletler arasındaki ve

belirli bir yoğunluktaki silahlı çatışmalar veya silahlı güç kullanılması vasıtasıyla diğerlerine karşı üstünlük sağlaması olarak tanımlanabilir. Zaman içinde *savaş* terimi, yerini *silahlı çatışma* terimine bırakmıştır. Silahlı çatışma, *BM Şartı* uyarınca *de facto* bir durum olarak değerlendirilmektedir. Pozitif hukuk da savaş hukuku terimi yine de varlığını sürdürmektedir. Bugün, silahlı çatışma varsa eski savaş hukuku kuralları devreye girer. Bu noktadaki değişimin başlangıcı, yukarıda da değindiğimiz üzere *B.M. Şartı*'nin kabulüdür. Günümüzde savaş ve silahlı çatışma tabirleri açısından bir kavram kargaşası mevcuttur. Barış ve savaş durumu arasındaki ayrılık açık bir şekilde seçilmekle beraber, barış ve silahlı çatışma arasında bu derece kesin bir ayrılık olmayabilir. Savaş durumunda taraflar arasındaki normal ilişkiler tamamıyla ortadan kalkarken bugün bir silahlı çatışmanın başlaması, taraflar arasındaki hasmane olmayan ilişkilere zorunlu olarak ara verilmesi anlamına gelmez. Yani, taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler zorunlu olarak sona ermez veya ertelenmez. Birleşik Krallık, Falkland Adaları uyuşmazlığının başında Arjantin ile diplomatik ilişkileri kesmiştir. 1991'de Irak'la yaşanan çatışmada, çatışmaya katılan devletlerin çoğu, bu ülkeden diplomatik misyonlarını geri çekmişler ve Irak'ın da aynısını yapmasını istemişlerdir. Diplomatik ilişkilerin kopmadığı örnekler de vardır. 1962 tarihli sınır uyuşmazlığında Çin ve Hindistan, diplomatik ilişkilerini kesmemiştir. 1965'te Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan çatışmada, İran-Irak Savaşı'nda, taraflar savaşın başlamasından sonra uzunca bir süre diplomatik temsilcileri başkentlerde buldurmaya devam etmişlerdir. Ayrıca, taraflar aralarındaki hakem veya mahkeme sürecini de sürdürmeye devam edebilirler.

Uluslararası Nitelikte Olan Silahlı Çatışmalar

Uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışmaları ikiye ayırmaktadır: *Uluslararası Nitelikte Olan ve Olmayan Silahlı Çatışmalar*.

Uluslararası nitelikte olan silahlı çatışmalar, en az iki devletin dahil olduğu çatışmalardır. Bu tür çatışmalar, *Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokol* I'deki kurallar dahil, geniş kapsamlı kurallara tabidir. Ek Protokol halkların sömürge tahakkümüne, yabancı işgale, ırkçı rejimlere karşı savaştığı, self-determinasyon haklarını kullandıkları silahlı çatışmaları kapsamakta olup Cenevre Sözleşmeleri'ni tamamlayıcı nitelik taşır.

Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar

Tek bir devletin ülkesiyle sınırlı olan çatışmalardır. Bu tür çatışmalara Ek Protokol II gereğince daha sınırlı kapsamlı bir dizi kural uygulanır. Yürürlüğe girdiği Aralık 1978 tarihine kadarsa iç çatışmalara uygulanacak temel ahdî düzenleme, *Cenevre Sözleşmeleri*'nin ortak 3. maddesidir.

Akit taraf ülkesindeki silahlı kuvvetlere muhalif silahlı kuvvetler veya teşkilatlanmış silahlı gruplar arasında, sorumlu kumanda altındaysalar, ülkenin bir kesiminde tasarlanmış bir askerî harekât yapmalarını mümkün kılacak ölçüde kontrol icra ediyor ve Protokol hükümlerine uyuyorlarsa bu tür silahlı çatışma grubuna girer. Adi ayaklanmalar, iç karışıklık vb. bu gruba dahil edilmemiştir. Bu Protokol'ün hiçbir düzenlemesi dolaylı veya doğrudan iç işlerine karışmaya gerekçe oluşturmaz. 4. maddede düşmanca davranışlarda bulunmayan kişiler için temel hak ve özgürlüklerin içeriği yansıtılmıştır. *Protokol*'ün hazırlık çalışmalarına katılan ülkelerin çoğunluğu, belgede herhangi bir zorlama mekanizması olması fikrine karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla bu belgenin uygulanabilirliği, hâlihazırda hükümetlerin ve uluslararası olmayan silahlı çatışmaya dahil olan diğer kurumların takdirinde kalır.

Savaş veya silahlı çatışmalar hukuku tanımını yapınız ve türlerini tespit ediniz.

SAVAŞ VEYA SİLÂHLİ ÇATIŞMALARIN BAŞLAMASI, DÜŞMANCA DAVRANIŞLARIN SÜRESİ VE SAVAŞIN SONA ERMESİ

Savaş, devletin kendisini savaş hâlinde kabul ettiğini ilan ve resmen bildirim ile veya bir devletin diğer bir devlete karşı basit bir şekilde askerî silahlı kuvvet kullanarak düşmanca davranışlarda bulunmasıyla başlar. Hugo Grotius'tan itibaren doktrindeki yazarlar, düşmanca davranışın başlamasından önce, savaş ilan edilmesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak uygulama, bunun pek kabul görmediğini kanıtlamıştır.

İnsan Hakları Enstitüsü öncülüğünde kabul edilen *Asgari İnsancıl Standartlara Dair 1990 tarihli Turku Bildirisi* her türlü silahlı çatışmada uygulanır. Klasik savaş hukukunda esas, *karşılıklık ilkesidir*. **Si Omnes Kuralı** gereği sözleşme kuralları, taraf olanlar âkitse uygulanır. 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri* ile karşılıklık esasından cayılmıştır. Düşmanca davranışların süresi 3 şekilde belirlenir:

1. Silah Bırakışması; İlgili silahlı çatışmanın kısa süreli ve yerel olarak durdurulacağını gösteren bir anlaşmadır. Savaşanlara yaralılarını toplama veya ölümlerini gömmeye fırsat vermek üzere çatışmaya ara verilmesi gibi sadece askerî amaçlarla yapılır.
2. Mütareke; bir savaş andlaşmasıdır ve savaşanlar arasında yapılır. Umumi veya kısmi olarak yapılabilir. Umumi mütarekelerin siyasi sonuçları da olduğundan bunları akdetmeye savaşan devlet hükümetleri veya onlar adına başkomutanlar, kısmi mütarekeleri ise başkomutanlar ve ordu komutanları yetkilidir.
3. Ateşkes; çatışmalara geçici olarak ara verildiğini belirtmek amacıyla yapılır ve silah bırakışmasından daha uzun süreli uygulanır.

Savaş, galip devletin mağlubu ortadan kaldırması, bir barış andlaşması yapılması, kayıtsız şartsız teslim, barış ilişkilerine geçilmesi, çatışmaya ara verilmesi gibi çeşitli yollarla sona erebilir. Barış andlaşması yapılması normal ve tercih edilen bir tarz olmakla beraber ateşkes, ara verme anlaşması, mütareke, ön barış görüşmeleri savaşı hukuki yoldan sona erdirmez.

Kayıtsız şartsız teslim tek örnek, II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın durumudur. Müttefiklerin Almanya adına andlaşma akdetme yetkisi dahi bulunmuştur.

Barış ilişkilerine geçilmesi bir diğer savaşın sona erme yoludur. Örneğin diplomatik elçi teatisi yapılabilir.

Çatışmaya ara verilmesi, nadir rastlanan bir olaydır. Devletler genel olarak savaşı bu yöntemle sona erdirmekten kaçınırlar. Zira savaşın sona erdiği kesin zaman hususunda sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar uluslararası silahlı çatışma durumunda geçerlidir. Uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalar açısından ise 1949 Cenevre Sözleşmesi ve Protokollerinin uygulanması tarafların ülkesinde askerî hareket sona erinceye, ülke işgal altında ise işgal sona erinceye, işgal durmasına rağmen esir, hasta ve yaralılar varsa bunlar ülkelerine gönderilene kadar devam eder. Eski Yugoslavya Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesi, **Tadić Davası**'nda, silahlı çatışma durumunun uygulanması koşulu olarak bilfiil ve o yerde, o sırada silahlı çatışmanın gerçekleşmekte olması şartını aramaz. 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ne ek protokolleri uygulamaya devam eder. O yerde silahlı çatışmanın olmadığı ama genel olarak çatışmaların devam ettiği görüşündedir. Eski Yugoslavya Mahkemesi uluslara-

Si Omnes kuralı, herkes katılırsa, herkes uygularsa anlamındadır. Bütün ilgililer için andlaşma bağlayıcı olmadıkça andlaşma hiçbirisi için bağlayıcı olmayacak kuralı.

Bu davada Tadić, Prijedor bölgesinde insanlığa karşı suçlar işlemek, Cenevre Konvansiyonlarını ve savaşın örf ve âdet kurallarını ihlal etmekten dolayı mahkeme tarafından suçlu bulunmuş ve 25 yıl hapis cezası almıştır.

rası nitelik taşımayan çatışmalara, barışçı bir çözüme ulaşıncaya kadar bu statünün uygulanacağını belirtir.

Hükümetle silahlı gruplar arasında uzun süren çatışmalar genel barışın kurulmasıyla sona erer. İç çatışmalar, barışçı çözüme kadar devam ediyor sayılır. İnsancıl hukuk, savaşın bütün ülkesinde ve fiilen çatışma olsun olmasın, bir tarafın kontrolü altındaki ülkenin bütününde uygulanır. Silahlı çatışmaların sona ermesiyle birlikte, iç hukuk uygulanmaya başlar.

Savaşın ne zaman başladığını ve ne zaman bittiğini kısaca açıklayınız.

KLASİK SAVAŞ HUKUKUNUN BAZI AYIRIMLARI

Klasik savaş hukukunu tarafsız, savaşan ayırımı; coğrafi sınır ayırımı; askerî, sivil hedef, kişi ve nesnel arasındaki ayırım; çarpışan ve çarpışmayan ayırımına tabi tutabiliriz.

Tarafsız ve Savaşan Ayırımı

Klasik uluslararası hukukta savaş ve savaşa katılıp katılmama devletler için bir hak değildir. Ancak tarafsızlık bir hak değildir. Tarafsız olduğunu söyleyen bir devlete diğer devletlerin rıza göstermeleri beklenmemektedir.

Tarafsızlık, bir devletin iki veya daha çok devlet arasında çıkmış olan bir savaşta, kendisini fiilî ve hukuki bakımdan savaş hâli dışında tutması ve savaşan devletlerin de öyle saymalarıdır. 1907 V nolu ve XIII nolu Lahey Sözleşmeleri'nde kodlaştırılmıştır. İki ana ilkede belirginleşmiştir. İlki olan çekimser kalma ilkesi, savaş eylemlerine katılmamadır. Tarafsız devlet ülkesinin bir savaşan devlete karşı üs olarak kullanılmasına izin veremez. Diğer olan fark gözetmeme ilkesi ise savaşanlardan birine tanıdığı hakkı diğerine de tanımadır. Tarafsızlık hukuku, tarafsızların savaşanlarla ticari faaliyete girmesini yasaklamaz. Ancak savaşa silah ve malzeme tedarik edilemez. Tarafsız devlet vatandaşlarına da bu konuda yasak getirebilir ancak mecbur tutulamaz.

Sürekli tarafsızlık, bir devletin diğer devletlerce siyasi bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün teminat altına alınmasına karşılık meşrû müdafaa hariç, savaş hakkından ve askerî ittifaklara girme hakkından vazgeçmesidir. Bir devlet barış zamanında sürekli tarafsızlık statüsüne girebilir. Garantisi gereklidir. **Bireysel veya ortak garanti** söz konusu olabilir. Ortak garanti durumunda, harekete geçmek için garanti edenlerin hepsinin oluru gereklidir.

Bireysel ve ortak garanti İsviçre'de mevcuttur. Belçika, Hollanda, Avusturya, Malta, Kamboçya, Laos, Türkmenistan garantisiz olarak bu statüyü haizdir.

Coğrafi Sınır Ayırımı

Savaş yapma yetkisi coğrafi sınırlamaya tabidir. Savaş bölgesi, tarafsız devlet ülkesi ve savaştan önce veya sonra anlaşmayla savaş bölgesi dışına çıkarılan **yerler** haricindeki her yer savaş bölgesi olabilir. Savaşanların deniz ülkesi, açık denizler, sahipsiz ülkeler ve üzerlerindeki hava sahası, gök cisimleri dışında uzay savaş eylemlerinin yapılabileceği yerlerdir. Açık denizler, ay ve gök cisimleri barışçıl amaçlarla kullanılmalıdır ama bu, onların askerî amaçlarla kullanımını engellemez.

Savaş sahnesi, bilfiil savaş eylemlerinin yapıldığı yerdir. Savaş sahnesinde savaşanların savaşla ilgili egemenlik yetkileri fazlaca sınırlandırılmaz.

Münhasır ekonomik bölgeyi, savaş bölgesi dışına çıkaran bir kural yoktur. Savaşanlar ticaret gemileri üzerinde savaş yetkilerini kullanabilirler. Bu deniz alanının askerî amaçlarla kullanılması uygulamasının meşrutiyeti, ilgili uygulamanın kıyı devletine burada tanınan haklarla bağdaşılabilirliğine bakarak saptanmalıdır. As-

Mesela, tarihî eserlerin yoğun olduğu yerler, Antartika.

kerî amaçlı ama silah niteliği olmayan tesis ve yapılar, münhasır bölge haklarının kullanılmasına müdahale oluşturmazken nükleer ve diğer kitle imha silahlarının deniz yatağına yerleştirilmesi andlaşmalarla yasaklanmıştır. Bazı tür mayınlar, münhasır bölge haklarının kullanılmasına müdahale oluşturur.

Tarafsız devlet ülkesi o devletin kara ülkesi, karasuları ve üzerindeki hava sahasıdır ve saldırıdan masumdur. Bu ülkede düşmanca savaş eylemleri yasaklanmıştır. Karasularından ve takımda sularından savaş gemisi geçişi tarafsızlığı ihlal etmez. Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'na göre tarafsız devletçe savaş gemilerinin karasularından zararsız geçişine izin verilmeyebilir. Uluslararası ulaşımda kullanılan boğazlar kapatılamaz veya savaşanlardan birine transit geçiş yasaklanıp diğerine izin verilemez. Savaşan devletin savaş gemisi, tarafsız ülkenin limanında en fazla 24 saat kalabilir. Savaşan devlet, tarafsız ülke karasularında diğer savaşan gemilerini zapt ve geminin mallarını müsadere edemez. Tarafsız devlet vatandaşları, savaşan devletlerle ticaret yapabilir. Tek istisnası, savaşanlardan biri adına hazırlanan gemilerin ticaretinin yapılmasıdır. Tarafsız devlet, askerî telsizleri ve hava sahasından askerî geçişi yasaklayabilir. Savaş uçaklarını inişe zorlayabilir. Savaş esirlerini serbest bırakmalıdır. Silahlı kuvvetler mensuplarını enterne etmelidir. Tarafsız devlet, savaşan devletlere kredi açamaz, harç veremez.

Tarafsız ile savaşan devlet arasındaki ilişkiler barış zamanındaki ilişkilerdir. Ancak bazı yetkiler sınırlandırılmıştır, harp kaçağı taşıyan gemilerin zaptı gibi. Savaşanların kendi bayraklarını taşıyan gemiler üzerinde savaş yetkilerini kullanmalarına izin verir. Tarafsız devlet, kendi limanında inşa edilen veya savaşa elverişli hâle getirilen bir geminin, bir savaşanca kendisinin barış içinde bulunduğu devlete karşı kullanılacağı kanısını uyandıracak makul bir neden varsa, böyle bir geminin limandan ayrılmasını engelleyebilir. Tarafsız devletin liman veya karasularının askerî harekâtlarda üs olarak kullanılması yasaktır.

Askerî, Sivil Hedef, Kişi ve Nesnelere Arasındaki Ayırım

Askerî hedef; nitelikleri, yeri, amacı veya kullanımı, askerî harekâta etkin katkı sağlayan ve tamamen veya kısmen tahribi, zaptı veya etkisiz kılınması, saldırının yapıldığı andaki hâl ve şartlar altında kesin askerî yarar sunan mallardır (*Ek Protokol I*, m. 52/2). Askerî hedef olmayan tüm hedeflerse sivil hedef sayılır (*Ek Protokol I*, m. 52/1). Hedefin niteliğinden kuşku duyuluyorsa askerî hedef olarak değerlendirilmez (*Ek Protokol I*, m. 52/3). 1977 tarihli *Ek Protokol I*, mad. 48, sivil halkın ve sivil hedeflerin korunmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. 1907 tarihli *Lahey Düzenlemeleri*'nin 27. maddesi, bazı binaların diğerlerinden ayrılmasına ilişkin düzenleme getirir.

Ek Protokol I'in 51-53, 57 ve 58'inci madde hükümleri ile kültürel varlıkları, dinî yerleri, tarihî anıtları saldırıdan veya askerî misillemelerden hariç tutmaya dair önceki düzen sürdürülmüştür. Kültürel mallar, saldırı muafiyetini haizdir. Sivil halkın varlığını devam ettirmesi için gerekli nesnelere korunması gereklidir. Bunlar, misillemeye hedef olamaz. M. 55 uyarınca doğal çevreye karşı, yaygın, uzun süreli ve ciddi zarar verecek eylemler yasaktır. Madde 54, sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilemez olan **hedeflerin** korunmasını öngörür. Bu yasak, söz konusu maddelerin, düşman silahlı kuvvetlerince besin olarak veya beslenmesi için olmasa da askerî eylemleri doğrudan desteklemek için kullanılması halinde ancak sivil nüfusun açlık çekmesine veya göçüne yol açmaması şartıyla uygulanmaz.

İçme suyu istasyonları, ekin, çiftlik hayvanları ve yiyecek üretiminde kullanılan tarım alanları vb.

Savaşa Katılanlar: Çarpışan ve Çarpışmayan Ayrımı

Savaşa hukuken katılma, geleneksel olarak egemen devletlerle sınırlanmıştır. Devlet olmayan varlıklar, hukuken savaştan olma hakkını kazanamaz. Bu konudaki ayrım:

Çarpışanlar, savaş eylemlerini yapma yetkisini haizdir. Savaş esiri muamelesine tabi tutulurlar. 1949 III. Cenevre Sözleşmesi savaş esirlerine ilişkindir. İşgal altındaki ülkede çarpışmayanlar için 1949 IV. Cenevre Sözleşmesi m. 4 uygulanır. Çarpışmayanlar, savaş eylemlerinin hedefi olamazlar. Savaş yetkisi kullanmaya haiz değildirler.

Çarpışan, normal olarak bir savaşta çarpışan kişiler, savaşın düzenli silahlı kuvvetleridir. Bu kuvvetlere kimlerin dâhil olduğu her bir ülkenin iç hukukuna tâbi olacaktır. Bu tanınmış silahlı kuvvetlere ilave olarak düzenli olmayan birlikler de görülebilir. Bu gruplar, bir savaşın tarafından yetkilendirilebilir veya özel girişimden kaynaklanmış olabilir ya da özel bir yetkiye bağlı olmaksızın kendi teşebbüsleriyle hareket ediyor olabilirler. Yakın zamanlara kadar savaş hukuku, düzenli olmayan birliklerin özel çeşitlerine hiçbir hukuki statü tanımamıştır. Bu birliklerin üyeleri yakalandıklarında savaş suçlusu olarak görülmüş ve cezalandırılmıştır. Ancak, Napolyon'a karşı yapılan İspanyol Gerilla Savaşı'yla birlikte, **düzenli olmayan birlikler** modern savaşta giderek artan bir değer kazanmış ve önemli bir faktör oluşturmuştur. Hukuka uygun çarpışanların teknik statüsünü haiz değildirlenler. *II. Dünya Savaşı* boyunca, düzenli olmayan birliklerin çoğu kendi hükümetlerinin onayıyla faaliyet göstermiş ve silahları ile diğer malzemelerini onun vasıtasıyla temin etmişlerdir.

1907 tarihli *Lahey Düzenlemeleri*, m. 1 ve 1949 tarihli *III. Cenevre Sözleşmesi*, m. 4/A/2, modern görüşü yansıtır ve düzenli olmayan birliklerin, normal silahlı kuvvetlerin hak ve ayrıcalıklarına hak kazanabilmesi için bazı koşulları yerine getirmesi istenir. Bu koşullar şunlardır: Kendisine tâbi olanlardan sorumlu bir kişinin emri altında bulunmak, sabit ve uzaktan görülebilir bir işaret taşımak, silahlarını açık olarak taşımak, eylemlerini savaş hukuku kurallarına uygun yürütmek.

Söz konusu koşullar, önemli iki ilkeyi vurgular: Savaşın, karşısındakinin sıfatını bilmek zorunda olması, karşılıklılık ilkesi. Pek çok düzenli olmayan birlik söz konusu olduğunda, bu gerekliliklerin karşılanması zor görülür. Sözde kısmi çeteciler denen birliklerin, belirtilen vasıfları yerine getirmesi imkânsızdır. Özellikle Viyetnam Savaşı sırasında sayısız örnekte problem doğmuştur. Pek çok ülkede gruplar halinde hareket eden düzenli olmayan birlikler, çarpışan statüsünde bahşedilenler altındaki koşulları belki karşılayabilirler. Çeteci olarak hareket eden bireyler ve yarı zamanlı gerillalar ise hâlâ hukuki statüye sahip değillerdir ve karşı güçlerin eline geçerse savaş suçlusu sayılabilirler. Ancak şunu hatırlatmak gerekir ki şüpheli gerillaların durumu, yetkili bir mahkemece çözülmedikçe bunlar savaş esiri statüsünden yararlanmalıdır. Bu durum, 1949 tarihli *I. II. ve III. Cenevre Sözleşmeleri* ve ayrıca 1977 tarihli *Ek Protokol I*, mad. 45 ve 1977 tarihli *Ek Protokol II*, mad. 6 açısından da doğrudur.

Hem gerillaların hem de ulusal kurtuluş savaşına katılan özgürlük savaşçılarının hukukî statüsü, 1977 tarihli *Ek Protokol I'i onaylayan bütün devletler için* büyük ölçüde değişmiştir. (m. 43, 44, 45). *Protokol*, ulusal kurtuluş savaşının ulusal değil, uluslararası olduğunu belirtir. Onaylayan devletler açısından önceleri gerillaları etkileyen sınırlamaların çoğunu kaldırır. Yalnız, sivil nüfustan ayrılabilir olma sınırlaması kalmıştır. Gerillaların, askerî bir mücadelede güçlerinin yayılmasından hemen önce silahlarını açık olarak taşımaları gerekir. Ancak, ilgili maddelerin ifa-

GDüzenli olmayan birlikler, gerillalar, çeteciler, direniş grupları ve yeraltı grupları gibi çeşitli adlarla adlandırılırlar.

Gerillalar, paralı askerler, yabancı gönüllüler, levée en masse olan özel düşman vatandaşları, imtiyazsız savaşan grubuna dâhildir.

desi kaçamak yorumları önlemek açısından çok da açık değildir. Özellikle *Protokolü* onaylamayan devletler için 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri*'nin asgarî uluslararası hukuk standard uygulamasını öngören m. 3/1/d hükmü hâlâ geçerlidir. Düşmanın yaklaşması üzerine teşkilâtlanmaya olanak bulamadan kendiliklerinden silaha sarılan ülke halkı (*levée en masse*), yine yukarıda yazılı şartlar varsa çarpışan statüsündedir ve düşman eline geçtiğinde savaş esiri sayılır. **İmtiyazsız savaşanlar**, belirli asgarî güvencelerden yararlanmakla birlikte, kural olarak savaş esiri muamelesi görmezler.

SAVAŞ HÂLİNDE İŞGAL

Temeli, Lieber Kodu ile 1899 ve 1907 tarihli *Labey Sözleşmeleri*yle atılmıştır. 1899 tarihli *Kara Savaşındaki Kural ve Örflere Dair Sözleşme*, savaş zamanında askerî işgale dair bugünkü kuralların çoğunu içermektedir. 1907 tarihli *IV. Labey Sözleşme* ve 1949 tarihli *IV. Cenevre Sözleşmesi*, konuyla ilgili önemli belgelerdir. Sadece ilan edilmiş savaşlar için değil, iki veya daha fazla âkit devlet arasındaki ihtilaflara savaş durumu birince tanınmasa da uygulanacağını belirtir. Bir ülke, 1907 tarihli *Labey Düzenlemeleri*'nin 42. maddesi uyarınca, hasım ordunun yetkisi altına girdiğinde işgal edilmiş sayılır. İstila eden, kendi yetkisini, meşrû egemenin yerine kullanır. İşgal altındaki topraklarda üç ayrı hukuk sistemi uygulanır: Meşrû egemenin yerel hukuku, işgal edenin hukuku, uluslararası hukukun uygulanabilir teamül ve ahdî kuralları.

İşgal, *de facto* temelde tesis edilir. Varlığı sürdürülmesine bağlıdır. İşgal edilen topraklarda egemenlik sona ermez. Uluslararası hukuk, işgalin geçerli olması için resmî bir ilanı gerekli görmez.

İşgal edilen alan, meşrû egemen veya müttefikleri tarafından veya yerli halkın başarılı direnişiyle kurtarılabilir. Bir barış andlaşmasıyla meşrû egemene idaresi geri dönebilir. Meşrû egemenin kayıtsız şartsız tesliminden sonra işgal edene katılabilir. Uluslararası teamül ve ahdî hukuk kurallarını ihlâl eden kural ve emirler geçersiz olacaktır. İşgal edenin işgal edilen ülkede hukuka uygun olarak yaptıklarıyla ilgiliyse, idareyi geri alan meşrû egemen bunların geçerliliğine karar verecektir. Meşrû egemen, hukuka uygun idari işlemlere saygı göstermeli ve geçerliliğini kabul etmelidir. Barış andlaşmasına dâhil edilen aksine bir hüküm yoksa işgal edenin askerî mahkeme kararları, işgalin bitmesiyle geçerliliğini kaybeder. Yerel mahkeme kararlarıysa, normalde meşrû egemence işgal edenin yetkililerince etkilenmiş veya savaş hukukunu ihlâl etmiş olmadıkça, muhafaza edilir. *IV. Cenevre Sözleşmesi* m. 6 uyarınca, hasımlığa ara verildikten sonra, işgal edilen topraklarda uygulanabilir ilkeler hakkında, Sözleşme'nin askerî harekâtın genel olarak bitişinden bir yıl sonraya kadar uygulanmaya devam edeceği ve temel hükümlerinin bütün işgal boyunca uygulanması gerektiği belirtilmektedir.

SIRA SİZDE

Savaş hâlinde işgal ve işgalin sona ermesi durumunda hangi hukuk kuralları geçerli olacaktır? Tartışınız.

İNSANCIL HUKUKUN İHLALİNİN ENGELLENMESİ, KURALLARINA RİAYETİN SAĞLANMASI VE BU KURALLARIN UYGULANMASI

Uluslararası hukuk kuralları merkezî bir organ tarafından uygulanmamaktadır. Ciddî yaygın ve sürekli insan hakları ihlalleri, terörizm eylemleri ve demokratik kurumların devrilmesi barışın tehdidi olarak algılanmıştır. Tek istisna, *BM Şar-*

*t'*nin VII. bölümü uyarınca Güvenlik Konseyi'nin barışın bozulması, tehdidi ve bir saldırı fiilinin vukuu durumunda kullanabileceği zorlayıcı tedbirlerdir. Zararla karşılık, misilleme ve meşrû müdafaa, uluslararası hukuk yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde klasik savaşa varmayan bireysel zorlama biçimleri olarak kabul edilmektedir.

Tazminat talepleri, bireylerin cezalandırılması veya bireylerin mal ve servetine karşı alınan tedbirler, özellikle insancıl hukuka ilişkin olanlarına riayet edilmesini sağlayan zorlayıcı yöntemler arasında belirtilir.

Cenevre hukuku uyarınca, hem devletler arası hem de ulusal düzeyde zorlayıcı uygulama bakımından önemi haiz özel belgeler ve kurumlar kabul edilmiştir. Bunlara Uluslararası Soruşturma Komisyonu ve Koruyucu Güç kurumları örnek teşkil eder. Her bir devlet ülkesinde, uluslararası insancıl hukukun tanınması için her türlü çaba sarf edilmelidir.

Devlet uygulamasında, özel birtakım suçların engellenmesine dair uluslararası hukuka dayanan bir yargılama usulü mevcut olmadığından askerî olsun, sivil olsun, suçların kovuşturulması ve cezalandırılmasında genellikle mevcut olağan usul izlenir. Günümüzde savaş suçlarından sorumluluk, devlet başkanları dâhil tüm bireyler açısından öngörülmüştür. Uluslararası insancıl hukuk, kurallarının ihlal edilmesini engellemek için sorumluların bireysel sorumluluğuna dayalı bir sistem öngörür.

İnsancıl Hukuka Riayetin Sağlanması

Olguların kanıtlanması maksadıyla savaşanlar, *ad hoc* soruşturma yapılması hususunda anlaşılabilir. Mağdur devlet, suçlu devlete karşı protesto edilmesi ve suçluların cezalandırılması ve/veya tazminat ödenmesi, tarafsız bir üçüncü kişinin müdahalesi, misilleme uygulanması münferit suçluların cezalandırılması yollarına başvurabilir.

Tazminat yükümü, *Ek Protokol I*, m. 91 uyarınca, düzenlenmiştir. Tazminat ödenmesi yükümü, ihlalin, tazmin edilebilir zararlar oluşturması durumunda öngörülmüştür.

Misilleme: *Karşılıklılık* ilkesine dayanır. Barış zamanında yasak olmakla birlikte, savaş hukukunda yeri vardır. Uluslararası Hukuk Komisyonu "*karşı önlemler*" terimini kullanır. Amaç, düşmanı hukuka aykırı faaliyeti durdurması için ikna etmek ve silahlı çatışma hukukuna uymasını sağlamaktır. Misilleme, savaşan hükûmetin yetkili temsilcisi tarafından emredilmelidir. Her misilleme, ilk ihlalle orantılı olmalıdır. Misilleme eylemi, düşman, hukuka aykırı faaliyetlerinden vazgeçmesi ve silahlı çatışma hukukuna uyması için ikna edilir edilmez durdurulmalıdır.

Koruyucu güç: Çatışma taraflarından birinin kontrolü altında bulunan savaş esiri veya işgal altındaki sivil, diğer çatışma tarafının vatandaşlarının haklarını korumak için atanmış Koruyucu Güçtür.

Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı: İnsancıl hukukun geliştirilmesinde ve uygulamasında önemli katkıları olan bir kurumdur. Faaliyetlerini birçok devlette sürdürür. Dört unsurdan oluşmaktadır: Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Millî Kızılhaç ve Kızılay Cemiyetleri, Millî Kızılhaç ve Kızılay Cemiyetleri Uluslararası Federasyonu, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Konferansı. *Cenevre Sözleşmeleri*'nin uygulanması, savaş esirlerinin ziyaret edilmesi, insancıl hukukun icrasını sağlamak üzere başka görevleri de üstlenir.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi: Cenevre'de konuşlanmış bağımsız bir insancıl teşkilattir. Ana amacı, silahlı çatışma mağdurlarına yardım ve koruma sağlamaktır.

tır. İnsancıl hukukun güçlendirilmesi için çalışmak, yardım ve koruma amaçlı arabuluculuk yapmak, insancıl tedbirler uygulamak gibi görevler üstlenir.

Uluslararası Soruşturma Komisyonu: *Ek Protokol I*, Sözleşme ve Protokollerinin ağır ihlallerinin ve diğer ihlallerin soruşturulması için bir Uluslararası Soruşturma Komisyonu tesisini öngörür. Uluslararası insancıl hukukun ağır ve diğer ciddi ihlallerinin araştırılmasını amaçlar. Mahkeme veya yargı işlevi gören bir organ değildir.

İnsancıl Hukukla İlgili Suçlar Bunların Cezalandırılması ve Uluslararası Ceza Mahkemeleri

Bölgesel veya uluslararası mahkemeler, uyumsuzlukların çözümü ve uluslararası hukuka saygı gösterilmesi açısından önemli vasıtalaradır. *Uluslararası Nüremberg ve Tokyo Askerî Mahkemeleri* bu konuda ilklere sahiptir.

Ad Hoc Mahkemeler: BM Güvenlik Konseyi, Şart'ın VII. bölümü uyarınca hareket ederek Eski Yugoslavya ve Ruanda'da iki uluslararası ceza mahkemesi kurmuştur. Devletler, Lahey (1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlalleri, savaş hukuku ve örflerinin ihlalleri, soykırım, insanlığa karşı suçlar için yetkili) ve Arusha'da (1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin ve Protokollerinin ağır ihlalleri, soykırım, insanlığa karşı suçlar) yerleşik *ad hoc* nitelikteki mahkemelerle iş birliği yapmakla yükümlüdürler.

Daimi Uluslararası Ceza Mahkemesi: Roma'da *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü*'nün kabul edildiği bir Diplomatik Konferans neticesinde kurulmuştur. *Mahkeme Statüsü*, Nüremberg ilkelerinin kabulüne dayanır. *Savaş suçları, soykırım, insanlığa karşı suçlar, saldırı* (ilgili suç tanımlar ve uygulama şartlarını düzenler düzenlemez) suçları üzerinde yetki kullanacaktır. Türkiye, Ceza Kanunu'nda sadece *soykırım* ve *insanlığa karşı* suçları düzenlemiştir. Devletler, Statü'ye taraf olur olmaz belirtilen suçlar hakkında Mahkemenin yetkisini kabul eder. Mahkeme devletler değil, bireyler üzerinde yetkilidir.

Suçun ülkesinde işlendiği veya suçu işlediği iddia edilen kişinin vatandaşı olduğu, Statü'yle bağlı olması şartıyla, Statü'ye taraf olan bir devletin başvurusu veya savcının soruşturma başlatmasıyla bu yetkiyi kullanabilir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü içindeki hiçbir hüküm, devleti uluslararası insancıl hukukun mevcut belgeleri veya teamül hukuku uyarınca haiz olduğu yükümlülüklerden kurtarmaz.

Resmî bir görevin ifası, üstün emri, komuta sorumluluğu, uluslararası hukukta suç teşkil eden bir eylemin, iç hukukta suç oluşturmaması veya eylem hakkında ceza tanzim edilmemesi, eylemi yapan kişiyi uluslararası hukuk uyarınca sorumlu olmaktan kurtarmaz.

Devletin Sorumluluğu

Devletin eylemleri hukuka aykırı ise uluslararası sorumluluk söz konusudur. Uluslararası sorumluluk, tamir yükümü doğurur.

Devletin sorumluluğu sorunu, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun gündemine 1949 yılında girmiş; Ağustos 2001'de gerçekleşen 53. Oturumunda Tasarı Maddeler kabul edilmiştir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırlamış olduğu tasarı bağlamında 59 madde bulunmaktadır.

Tasarı maddeler çerçevesinde şekillendirilen devletin sorumluluğuna dair başlıca özellikler, şu temel unsurlar uyarınca belirlenebilir: Haksız fiil, devletin bir eylem veya ihmalden oluşabilir. Devletin eyleminin haksız fiil olup olmadığı mese-

lesi, uluslararası hukuka göre belirlenecektir. Bir fiilin uluslararası sorumluluk doğurabilmesi için uluslararası bir yükümlülüğü ihlal etmesi gerekir. Uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesine yardım veya destek olunması da belli koşullar altında sorumluluğu doğurmaktadır. Hedef devletin rızası, devletin meşrû müdafaa durumunda olması, karşı önlemler, mücbir sebep, zaruret hâli, gereklilik ve emredici kurallara uygunluk durumları hukuka aykırılığı ortadan kaldırmaktadır. Tasarı maddeler, *BM Şartı*'nı, bireysel sorumluluğu ve uluslararası bir örgütün sorumluluğunu etkilemez.

Devletin cezai sorumluluğu da gündeme gelmiştir. Ancak Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2000 yılı raporundan bu çıkarılmıştır. Bu anlamda, devletler için söz konusu olan uluslararası hukuki sorumluluk olup, cezai sorumluluk ise bireyseldir.

İnsancıl hukukun ihlalinin engellenmesi, kurallarına riayetin sağlanması ve bu kuralların uygulanmasının yollarını açıklayınız.

Özet

Uluslararası insancıl hukukun tanımı ve kaynaklarını özetlemek tanımlamak.

Savaş veya silahlı çatışma durumlarının etkilerini sınırlandırmak amacıyla insanlara yapılması gerekli olan asgari davranış ve yardıma dair kurallar bütünüdür. Avusturya ve Fransa arasındaki *Solferino Savaşı*, insancıl hukuk kurallarının kabulüne etken olmuştur. Silahlı çatışma hukuku ve teamül kuralları, esas itibarıyla Lahey'de yapılan 1899 ve 1907 Sözleşmeleri kapsamında yazılı hâle getirilmiş, uluslararası insancıl hukukun önemli bir kısmını oluşturan 1949 tarihli dört *Cenevre Sözleşmeleri* ile geliştirilmiş ve ileriki tarihlerde yapılan birçok sözleşme ile bu gelişim sürdürüle gelmiştir.

Jus Ad Bellum ve Jus In Bello kavramı arasındaki ayrımı tanımlamak.

Uluslararası hukukun güç kullanımını meşrû saydığı hâllerle ilgili kurallar, jus ad bellum olarak nitelendirilirken çatışmalar süresince uygulanacak hukuki rejimi düzenleyen kurallar ise *jus in bello* olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası silahlı güçler ve barış gücü uygulamalarını ayırtetmek.

Ortaklaşa güvenlik sistemi ve bölgesel savunma düzenlemesinin geliştirilmesi, uluslararası silahlı güçler ve barış gücü uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Bu güçleri, Birleşmiş Milletler Barış Gücü, Birleşmiş Milletler haricindeki barış gücü, çeşitli amaçlarla gözlemcilik görevi yapan güçler olarak ayırebiliriz.

Muharip(savaşan) statüsü, savaş hukukunun savaşanlara tanıdığı barış zamanında sahip olunmayan birtakım yetkilerin uygulanması imkânını veren bir statüdür. Asilik ise etkileri, savaşan sıfatına göre daha sınırlı olan tamamen geçici bir sınıflandırmadır.

Hem *Cenevre Sözleşmeleri* hem *Ek Protokolleri*, sivil nüfus arasında terör yaymayı amaçlayan eylemleri yasaklar. Terörist eylemleri önlemek ve bastırmak için devletlerce alınan tedbirlerin çoğu, silahlı çatışma niteliği taşımaz. Terörizme karşı mücadele eden iki ya da daha fazla devletin, *uluslararası silahlı çatışmayla ilgili olarak al-*

koyduğu kişiler, uluslararası silahlı çatışmalara uygulanabilen insancıl hukukça korunur. *Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmayla ilgili olarak alıkonan kişiler*, *Cenevre Sözleşmeleri*'nin ortak 3. maddesindeki hüküm ve insancıl hukukun örf ve âdet kurallarınca korunur. *Terörizme karşı mücadele çerçevesinde silahlı çatışma dışında alıkonan bütün kişiler*, alıkoyanın iç hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunca korunur.

Savaş hukukunun temel ilkelerini ve klasik savaş hukukunun bazı ayırımlarını sıralamak.

Savaşın davranışlarının hukuka tabi olması, savaşta askerî zorunluluk ilkesinin, savaş hukuku ve tarafsızlıktan kaynaklanan yüküm ve yasakları geçersiz kılmaması, düzenlenmemiş durumların savaşın, tam bir hareket serbestisini haiz olması olarak yorumlanmaması, *insaniyet* ilkesi, askerî ve sivil hedefler, savaşın ve tarafsız devlet ve kişiler arasındaki ayırım. Savaş, devletler arasındaki ve belirli bir yoğunluktaki silahlı çatışmalar veya silahlı güç kullanılması vasıtasıyla karşı tarafa üstünlük sağlanmasıdır. Bugün, silahlı çatışma varsa eski savaş hukuku kuralları devreye girer. Klasik savaş hukukunun ayırımları tarafsız, savaşın ayırımı; coğrafi sınır ayırımı; askerî, sivil hedef, kişi ve nesnelere arasındaki ayırım; çarpışan ve çarpışmayan ayırımıdır.

Savaş veya silahlı çatışmaları yöneten kural ve uygulamaları açıklamak.

Savaşın başlaması için devletin, kendisini savaş halinde kabul ettiğini ilan etmesi ve resmen bildirmesi veya bir devletin diğer bir devlete karşı basit bir şekilde askerî silahlı kuvvet kullanarak düşmanca davranışlarda bulunması gerekir. Düşmanca davranışların süresi, silah bırakılması, mütareke, ateşkese göre belirlenir. Savaş ise galip devletin, mağlubu ortadan kaldırması, bir barış andlaşması yapılması, kayıtsız şartsız teslim, barış ilişkilerine geçilmesi, çatışmaya ara verilmesi gibi çeşitli yollarla sona erebilir. Bu düzen zamanında uygulanacak çeşitli örf ve adet kuralları ve akdi düzenlemeler vardır.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRİCEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Uluslararası insancıl hukuk ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Uluslararası hukukun parçasıdır.
- Pek çok hükmü teamül hukukudur.
- Devlet ile bireyler, arasındaki ilişkileri düzenler.
- Düzenlediği hakların askıya alınması söz konusu değildir.
- Münferit eylemleri kapsamına almaz.

2. Silahlı çatışma hukuku ile ilgili kurallar aşağıdakilerden hangisinde **yer almaz**?

- 1899 Lahey Sözleşmeleri
- 1907 Lahey Sözleşmeleri
- 1949 Cenevre Sözleşmeleri
- 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi
- 1977 tarihli Ek Protokoller

3. Aşağıda belirtilenlerden hangisi Birleşmiş Milletler Gücü amaçları arasında **bulunmaz**?

- Tarafsız gemileri durdurma ve arama
- Barışın tesisine yardımcı olmak için hazır bulunma
- Çatışma tehlikelerini teşhis etme
- Çatışma nedeniyle bozulan altyapı ve kurumları yeniden inşâ etme
- Çatışmanın altında yatan temel sebepleri ortaya koyma

4. Terörist eylemleri önlemek ve bastırmak için devletlerce alınan aşağıdaki önlemlerden hangisi silahlı çatışma niteliği **taşımaz**?

- Diplomatik ve ekonomik baskı yapılması
- Bilgi toplanması
- Cezaî önlemler alınması
- Mal varlığının dondurulması
- Güvenlik sebebiyle alıkoyma

5. Aşağıda belirtilenlerden hangisi savaş hukukunun temel ilkelerindedir?

- Adalet ilkesi
- Fark gözetmeme ilkesi
- İnsanîyet ilkesi
- Çekimsiz kalma ilkesi
- İyi niyet ilkesi

6. Aşağıdakilerden hangisi savaşı hukukî yoldan sona erdirir?

- Ateşkes
- Kayıtsız şartsız teslim
- Mütareke
- Ara verme anlaşması
- Ön barış görüşmeleri

7. Aşağıdakilerden hangisi savaş bölgesi **olamaz**?

- Sahipsiz ülkeler
- Münhasır ekonomik bölge
- Açık denizler
- Gök cisimleri dışında uzay
- Antartika

8. Hangileri imtiyazsız savaştan olarak kabul **edilmez**?

- Gerillalar
- Paralı askerler
- Silahlı kuvvetler
- levée en masse* olan özel düşman vatandaşları
- Yabancı gönüllüler

9. Savaş halinde işgal ile ilgili aşağıdaki cümlelerden hangisi **yanlıştır**?

- Varlığı sürdürülmesine bağlıdır.
- İşgal edilen topraklarda egemenlik sona ermez.
- Üç ayrı hukuk sistemi uygulanır.
- Temeli, 1949 Cenevre Sözleşmesiyle konulmuştur.
- Geçerli olması için resmen ilan gerekmez.

10. Aşağıdaki uluslararası mahkemelerden hangisi insancıl hukuk ihlallerine ilişkin yargılama **yapmaz**?

- Uluslararası Ceza Mahkemesi
- Uluslararası Adalet Divanı
- Uluslararası Nürnberg Askerî Mahkemesi
- Uluslararası Tokyo Askerî Mahkemesi
- Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi

Yaşamın İçinden

“

Guantanamo'nun çocuk tutsağı yargılanıyor

ABD'nin Guantanamo Üssü'nde alıkoyduğu en genç terör zanlısı, Guantanamo Körfezi'nde askeri mahkeme önüne çıktı. Kanadalı Omar Khadr (Ömer Kadir), bir ABD askerini öldürdüğü gerekçesiyle Afganistan'da yakalandığında henüz 15 yaşındaydı. Şimdi 23 yaşında olan Khadr, cinayet suçlamalarını işkence altında kabul etmek zorunda kaldığını söylüyor. Khadr, Obama başkanı olduğundan bu yana askeri mahkeme önüne çıkarılan ilk Guantanamo tutsağı. Aynı zamanda son yıllarda tutsaklarının çoğu başka ülkelere gönderilen Guantanamo'da kalan tek batı ülkesi vatandaşı. Birleşmiş Milletler'in savaşlardaki çocuklardan sorumlu elçisi Radhika Coomaraswamy, duruşmanın dünyadaki çocuk askerler açısından tehlikeli bir emsal yaratabileceğini söylüyor..... Birleşmiş Milletler'in savaşlardaki çocuklardan sorumlu elçisi Radhika Coomaraswamy, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hiç bir çocuğun bir savaş suçu dolayısıyla yargılanmadığını belirtiyor. Coomaraswamy "Gençler için hukuk standartları açık: Çocuklar askeri mahkemelerde yargılanmamalı" dedi.

Kaynak: www.bbc.co.uk/turkce (11 Ağustos 2010)

”

Okuma Parçası

Bazı askeri operasyonların çevre üzerindeki etkisine dair bilimsel kesinlik bulunmaması halinin bir silahlı çatışmanın taraflarını haklı gösterilemeyecek zararları engellemek için uygun tedbirleri almak yükümlülüğünden kurtarmayacağı yönünde uygulamalar mevcuttur. Çevre üzerindeki potansiyel etkiler ancak bir saldırının planlanması esasında değerlendirileceği için, çevre üzerindeki etkilere ilişkin mutlaka bazı şüphelerin mevcut kalması durumu, "tedbir ilkesinin" bu çeşit bir taarruz için geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Tedbir ilkesi çevre hukukunda git gide daha çok tanınmaktadır. Ayrıca çevre hukukuna ilişkin bu ilkenin silahlı çatışmalara uygulanabildiği sonucuna varmamıza izin veren uygulamalar mevcuttur. Nükleer Silahlar Davasında Uluslararası Adalat Divanı verdiği danışma görüşünde, 1995 tarihli Nükleer denemeler (durumun incelenmesi talebi) devasında ortaya koyduğu temel ilkelerin bir silahlı çatışma halinde nükleer silahların kullanımına da uygulanabileceğini belirtmiştir. Bu ilkeler arasında tedbir ilkesi de bulunmaktadır ki bu Nükleer Silahlar Davasında gerekçelendirilmenin kilit unsurlarından birini teşkil etmiştir. ....

Kaynak: Henckaerts, Doswald-Beck (2005), s. 164-165.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Ayrıntılı bilgi için "İnsancıl Hukukun Tanımı" konusuna bakınız.
2. d Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişimi ve Kaynakları" konusuna bakınız.
3. a Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Silahlı Güçler ve Barış Gücü Uygulamaları" konusuna bakınız.
4. e Ayrıntılı bilgi için "Terörizmle Mücadele ve Uluslararası İnsancıl Hukuk" konusuna bakınız.
5. c Ayrıntılı bilgi için "Savaş Hukukunun Temel İlkeleri" konusuna bakınız.
6. b Ayrıntılı bilgi için "Savaş veya Silahlı Çatışmaların Başlaması, Düşmanca Davranışların Süresi ve Savaşın Sona Ermesi" konusuna bakınız.
7. e Ayrıntılı bilgi için "Klâsik Savaş Hukukunun Bazı Ayırımları" konusuna bakınız.
8. c Ayrıntılı bilgi için "Klâsik Savaş Hukukunun Bazı Ayırımları" konusuna bakınız.
9. d Ayrıntılı bilgi için "Savaş Halinde İşgal" konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için "İnsancıl Hukukun İhlâlinin Engellenmesi, Kurallarına Riayetinin Sağlanması ve Bu Kuralların Uygulanması" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Jus Ad Bellum uluslararası hukukun güç kullanımını meşrû saydığı hâllerle ilgili kurallar iken *Jus in bello* ise çatışmalar süresince uygulanacak hukuki rejimi düzenleyen kurallardır. Her ikisi de uluslararası hukukun parçasıdır.

Sıra Sizde 2

Birleşmiş Milletlerin küresel ortaklaşa güvenlik sisteminin ve bunun dışında pek çok bölgesel savunma düzenlemesinin geliştirilmesi ve bu çerçevede barış gücü uygulamalarının ortaya çıkması, savaş hukuku açısından birçok sorunlar yaratmıştır. Birleşmiş Milletler Barış Gücü, çatışma tehlikelerini teşhis etme ve kaynaklarını diplomasi yoluyla ortadan kaldırma, çatışma ortaya çıktığında buna yol açan meseleleri çözmek amacıyla barışı kurma, barışı korumak için yapılan anlaşmaların icrasına yardımcı olma, barışın tesisine yardımcı olmak için hazır bulunma, iç savaş ve çatışma nedeniyle bozulan altyapı ve kurumları yeniden inşa etme ve milletler arası barışçıl menfaat bağlarını inşa etme, çatışmanın altında yatan temel sebepleri ortaya koyma amacını yerine getirir. Birleşmiş Milletler haricindeki barış gücü uygulamaları da vardır. Normalde ev sahibi ülkenin izni ile aksi hâlde davetiye ile tek uluslu barış güçleri oluşturulmuştur. Ayrıca, dünyanın çeşitli kısımlarında anlaşmaya riayetini gözlemlenmesi veya askersizleştirilmiş bölgenin gözlemlenmesi gibi çeşitli amaçlarla gözlemcilik görevi yapan güçler de vardır.

Sıra Sizde 3

Meşrû bir hükümetin devrilmesi veya devletten ayrılmak için çıkarılan iç karışıklıklar devletin iç işidir ve karışılmaz. *De Facto* tanımadan önce devletlerce isyancılara *savaşan veya asi sıfatı* tanınabilir. Üçüncü devletlerin asilerle pazarlığa girmesi durumunda asilik sıfatı tanınmış olur. Muharip(savaşan) statüsü resmî bir statüdür. Savaş hukukunun savaşanlara tanıdığı barış zamanında sahip olunmayan birtakım yetkilerin uygulanması imkânını verir. Bu sıfat tanınırsa mesela karasularına bitişik açık deniz kesiminde tarafsız gemileri durdurma ve arama, harp kaçağı malı yasaklama, abluka altına alma, düşmanca davranışları engelleme gibi önemli yetkilere sahip olunur. Asilik, tamamen geçici bir sınıflandırmadır ve isyancıların *de facto* kontrolü altındaki alanda mevcut vatandaş veya mal varlığını koruma ihtiyacı üzerine kabul edilir. Asilik sıfatının etki-

leri, savaşan sıfatına göre daha sınırlıdır. Mesela isyancılar, açık denizde başka devletlerin gemilerini durdurup arayamazlar, bunu ancak etkin oldukları karasularındaki gemilerine yapabilir ve savaşanlara karşı tarafsız davranmak zorundadır.

Sıra Sizde 4

Uluslararası hukuk açısından bu konuda belirlenebilecek pek çok sorun vardır. Öncelik, terörizmin tanımlanması konusundadır. Tanımın kapsamı konusu diğer bir sorunu oluşturur. Bazı devletler terörist faaliyetleri desteklediği için üzerinde anlaşmaya varılan uluslararası kuralların uygulanması açısından yaşanan zorluklar da mevcuttur. Silahlı çatışma durumunda sivillere ve sivil hedeflere karşı işlenen kasıtlı şiddet eylemlerini terörizm olarak tanımlamanın hukuken bir değeri yoktur. Zira, bu eylemler savaş suçu teşkil eder. Uluslararası Ceza Mahkemeleri Statüsü'nde terör, insanlık aleyhine işlenen suçlar arasına sokulmak istenmektedir. Hem *Cenevre Sözleşmeleri* hem *Ek Protokolleri*, sivil nüfus arasında terör yaymayı amaçlayan eylemleri yasaklar. Silahlı çatışma dışında işlenen terörizm eylemlerine, savaş hukuku uygulanmaz ama iç hukuk yolları veya uluslararası hukuk tedbirleri uygulanabilir. Terörist eylemleri önlemek ve bastırmak için devletlerce alınan tedbirlerin çoğu, silahlı çatışma niteliği taşımaz. Terörizme karşı mücadele eden iki ya da daha fazla devletin, *uluslararası silahlı çatışmayla ilgili olarak alıkoyduğu kişiler*, uluslararası silahlı çatışmalara uygulanabilen insancıl hukukça korunur. 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri* çerçevesinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne, *uluslararası silahlı çatışmada alıkonan kişilere* müdahale hakkı verilmiştir.

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmayla ilgili olarak alıkonan kişiler, *Cenevre Sözleşmeleri*'nin ortak 3.maddesindeki hüküm ve insancıl hukukun örf ve âdet kurallarınca korunur. *Terörizme karşı mücadele çerçevesinde silahlı çatışma dışında alıkonan bütün kişiler*, alıkoyanın iç hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunca korunur. 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri* çerçevesinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin, *uluslararası silahlı çatışmada alıkonan kişilere* müdahale hakkı, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma teşkil eden terörizme karşı mücadele ve silahlı çatışma durumları dışında alıkonan kişilere dair ise birtakım insancıl hizmetleri olabilmektedir.

Sıra Sizde 5

Savaşanların davranışlarının hukuka tabi olması, savaş-taki askerî zorunluluk ilkesinin, savaş hukuku ve tarafsızlıktan kaynaklanan yüküm ve yasakları geçersiz kılmaması, düzenlenmemiş durumların savaşanların tam bir hareket serbestisini haiz olması olarak yorumlanamaması, *insaniyet* ilkesi, askerî ve sivil hedefler, savaşan ve tarafsız devlet ve kişiler arasındaki ayırım.

Sıra Sizde 6

Genel olarak savaş, devletler arasındaki ve belirli bir yoğunluktaki silahlı çatışmalar veya silahlı güç kullanılması vasıtasıyla diğerlerine karşı üstünlük sağlaması olarak tanımlanabilir. Zaman içinde *savaş* terimi, yerini *silahlı çatışma* terimine bırakmıştır. Bugün, silahlı çatışma varsa eski savaş hukuku kuralları devreye girer. Silahlı çatışma, *BM Şartı* uyarınca *de facto* bir durum olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışmaları, *uluslararası nitelikte olan ve olmayan silahlı çatışmalar* olarak ikiye ayırmaktadır.

Sıra Sizde 7

Savaş, devletin kendisini savaş hâlinde kabul ettiğini ilan ve resmen bildiri ile veya bir devletin diğer bir devlete karşı basit bir şekilde askerî silahlı kuvvet kullanılarak düşmanca davranışlarda bulunmasıyla başlar. Düşmanca davranışlar silah bırakılması, mütareke ve ateşkese göre belirlenir. Savaş, galip devletin mağlubu ortadan kaldırması, bir barış andlaşması yapılması, kayıtsız şartsız teslim, barış ilişkilerine geçilmesi, çatışmaya ara verilmesi gibi çeşitli yollarla sona erebilir. Uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalar ise 1949 Cenevre Sözleşmesi ve Protokollerinin uygulanması tarafların ülkesinde askerî harekât sona erinceye kadar devam eder.

Sıra Sizde 8

İşgal edilen topraklarda egemenlik sona ermez. Sadece işgal süresince askıda kalır. Dolayısıyla işgal eden, bu süre zarfında yalnızca geçici bir idare hakkı kullanır. İşgal altındaki topraklarda üç ayrı hukuk sistemi uygulanır: Meşrû egemenin yerel hukuku, işgal edenin hukuku, uluslararası hukukun uygulanabilir teamül ve ahdî kuralları. İşgal edilen alan, meşrû egemen veya müttefikleri tarafından kurtarılabilir. Yerli halkın başarılı direnişiyle kurtarılabilir. Bir barış andlaşmasıyla meşrû egemene idaresi geri dönebilir. Meşrû egemenin kayıtsız şartsız tesliminden sonra işgal edene katılabilir. Uluslararası teamül ve ahdî hukuk kurallarını ihlâl eden kural

ve emirler, geçersiz olacaktır. İşgal edenin işgal edilen ülkede hukuka uygun olarak yaptıklarıyla ilgiliyse idareyi geri alan meşrû egemen bunların geçerliliğine karar verecektir. Meşrû egemen, hukuka uygun idarî işlemlere saygı göstermeli ve geçerliliğini kabul etmelidir. Barış andlaşmasına dahil edilen aksine bir hüküm yoksa işgal edenin askerî mahkeme kararları, işgalin bitmesiyle geçerliliğini kaybeder. Yerel mahkeme kararlarıysa normalde meşrû egemence işgal edenin yetkililerince etkilenmiş veya savaş hukukunu ihlal etmiş olmadıkça muhafaza edilir.

Sıra Sizde 9

Olguların kanıtlanması maksadıyla savaşanlar, *ad hoc* soruşturma yapılması hususunda anlaşılabilir. Mağdur devlet, suçlu devlete karşı protesto edilmesi ve suçluların cezalandırılması ve/veya tazminat ödenmesi, tarafsız bir üçüncü kişinin müdahalesi, misilleme uygulanması münferit suçluların cezalandırılması yollarına başvurulabilir.

Tazminat talepleri, bireylerin cezalandırılması veya bireylerin mal ve servetine karşı alınan tedbirler, özellikle insancıl hukuka ilişkin olanlarına riayet edilmesini sağlayan zorlayıcı yöntemler arasında belirtilir. Cenevre hukuku uyarınca, hem devletler arası hem de millî düzeyde zorlayıcı uygulama bakımından önemi haiz özel belgeler ve kurumlar kabul edilmiştir. Uluslararası Soruşturma Komisyonu ve Koruyucu Güç kurumları örnek teşkil eder. Her bir ülkede, uluslararası insancıl hukukun tanınması için her türlü çaba sarf edilmelidir. Bölgesel veya uluslararası mahkemeler, uyuşmazlıkların çözümü ve uluslararası hukuka saygı gösterilmesi açısından önemli vasıtalarlardır. Günümüzde savaş suçlarından sorumluluk, devlet başkanları dâhil tüm bireyler açısından öngörülmüştür. Uluslararası insancıl hukuk, kurallarının ihlâl edilmesini engellemek için sorumluların bireysel sorumluluğuna dayalı bir sistem öngörür. Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, Louise (2005).

Yararlanılan Kaynaklar

- Saulnier-Bouchet Françoise (2002). **İnsancıl Hukuk Sözlüğü**, İstanbul: İletişim.
- Tütüncü, A.N. (2012). **İnsancıl Hukuka Giriş**, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Uluslararası İnsancıl Teamül (Örf ve Adet) Hukuku Cilt 1: Kurallar**, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yarmalı, E. S., Alp S. (2011). **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Acer, Yücel (2004). **Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu**, Ankara: Roma.
- Acer, Yücel ve Kaya, İbrahim (2010). **Uluslararası Hukuk - Temel Ders Kitabı**, Ankara: USAK Yayınları.
- Aksar, Yusuf (2003). **Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Usul Hukuku**, Ankara: Seçkin.
- Alpkaya, Gökçen (2002). **Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Ankara: Turan Kitabevi.
- Aslan, Muzaffer Yasin (2006). **Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları**, Ankara: Bilge.
- Byers, Michael (2007). **Soykırımdan Son Kırımaya Savaş Hukuku**, İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Ekşi Ateş, Canan (2004). **Uluslararası Ceza Mahkemesinin İnsanlığa Karşı Suçlar Üzerindeki Yargı Yetkisi**, Ankara: Seçkin.
- Pazarcı, Hüseyin (2011). **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turan Kitabevi.
- Öktem, A. Emre (2007). **Terorizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları**, İstanbul: Derin Yayınları.
- Önder, Orhan (2006). **Birleşmiş Milletler Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi**, Ankara: Bilge.
- Şen Töner, Semin (2010). **Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı**, İstanbul: XII Levha.
- Yalçınkaya, Haldun (2008). **Savaş Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yamaner Batur, Melike (2007). **Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması**, İstanbul: Arıkan.
- Yenisey, Feridun (Yayına Hazırlayan) (2007). **Uluslararası Ceza Divanı**, İstanbul: Arıkan.

5

Amaçlarımız

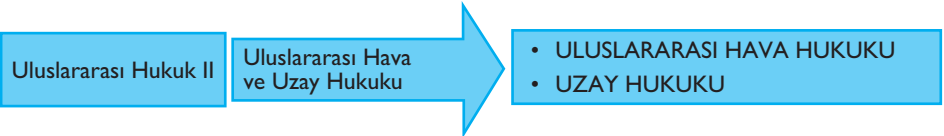
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Hava sahası ve uzay kavramı arasındaki ayırımı tanımlayabilecek,
- 👁️ Uluslararası hava hukukunun temel ilkelerini sıralayabilecek,
- 👁️ Uluslar arası uzay hukukunu yöneten kural ve uygulamaları açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Hava Ülkesi
- Hava Sahası
- Tarifeli Hava Seferleri
- Hava Ulaştırması
- Telekomünikasyon
- Uçak Kaçırma
- Uzay
- Dünyaya Sabit Konumda Olan (*jeostasyoner*) Yörünge
- Bogota Bildirisi

İçindekiler

Uluslararası Hava ve Uzay Hukuku

ULUSLARARASI HAVA HUKUKU

Uluslararası hava hukuku, hava hukukuna dair uluslararası kurumlar dâhil sivil havacılığa ilişkin uluslararası hukukun bir parçasıdır. Havacılık, bütün veçheleriyle hava araçlarının kullanımı ve işletimine karşılık gelir.

Hava Sahasının Hukuki Statüsü

Devletin hava ülkesi, devletin kara ülkesi ve **deniz ülkesi** üzerindeki, hava sahasıdır. Gerek hava hukuku ve gerek uzay hukuku, uluslararası hukukun, yeni ve gelişmekte olan konularındır.

Genel olarak devletin hava sahası, ülke ile aynı hukuki statüye sahiptir. Ancak uzayla sınırı, hukuken belirsizdir. Hava sahasının dikey olarak genişliğine yani millî yetkiye tabi olmayan uzayla sınırına dair 30 km'den 160 km'ye kadar aralıktaki mesafede olması hususunda öneriler yapılırsa da uluslararası bir anlaşma bulunmamaktadır. Herhangi hukuki bir bağlayıcılığı olmasa da, Uluslararası Havacılık Federasyonu, atmosfer ve uzay arasındaki sınırı, deniz seviyesinden 100 km yükseklikteki Karman Çizgisi olarak kabul etmiştir.

Güçlü devletlerin çoğu, uzaydan hava sahasının sınırlandırılması meselesinde *bekle gör* politikasını kabul etmeyi tercih etmiştir.

Hava sahasının hukuki statüsüne dair doktrinde çeşitli görüşler mevcuttur. Bu yüzyılın başlarına kadar hava sahası ile ilgili hukuk yerleşik değildir. Bazı yazarlar, devletin toprakları üzerinde karasularına benzer bir rejime sahip bir ülkesel hava sahası olmalıdır görüşünü önermiştir. Bu görüş uyarınca yabancı sivil uçaklar için ülkesel hava sahasında zararsız geçiş hakkı olmalıdır. Başka bir görüş, tam bir geçiş özgürlüğünü savunur.

Günümüz hukuku, hava sahası üzerinde devletin egemenlik hakkını haiz olduğu ilkesine dayanır. Devletin egemenliğine getirilen sınırlamaların kaynağı, bu konuda akdedilen, iki veya çok taraflı anlaşmalardır. Ulusal hava sahası, karasularının dış sınırına kadar uzanır. Mamafih, yabancı uçaklar için karasularının üzerindeki hava sahasında zararsız geçiş hakkı yoktur.

Devletler, hava sahasında çeşitli faaliyetler icra edebilir. Bunlar arasında en önemlileri, hava ulaştırma ve haberleşme faaliyetleridir.

Deniz ülkesi içsular ve karasularından oluşur.

Hava sahasının hukuki statüsü konusundaki görüşleri sıralayalım.

SIRA SİZDE

Hava Ulaştırması

Bahsi geçen başlık altında öncelikle uluslararası hava ulaştırmasını düzenleyen kurallar açıklandıktan sonra, bu alanda karşılaşılan önemli sorunlardan uçuş güvenliği bağlamında uçak kaçırma ve terör içeren eylemlerin önlenmesine dair kurallar incelenecektir.

Hukuki ve Kurumsal Çerçeve

Uluslararası hava ulaştırmasını düzenleyen ilk çok taraflı anlaşma, 1919 tarihli *Hava Ulaştırmasının Düzenlenmesine Dair Paris Sözleşmesi*'dir. Paris'te benimsenen yaklaşım, devletlerin ülkeleri ve karasuları üzerindeki hava sahasında egemenliklerinin tam olması gerektiğidir. Devletin egemenliğinin sınırsız bir mesafede yukarıya doğru genişlemesi bu görüşün egemenlik anlayışını tanımlar. Ulusal egemenliğe tabi olmayan açık denizler ve diğer alanların üstündeki hava sahasında ise tam bir geçiş serbestisi olduğu kabul edilmiştir.

Anlaşma, barış zamanında geçerli olan bir düzen getirir. Bu anlaşmayla âkid taraflar, diğer âkid tarafların sivil hava gemilerine, egemenliklerine tabi olan hava sahasında, zararsız geçiş hakkı tanıma yükümünü yüklenmişlerdir. Zararsız geçiş, askerî nedenlerle ve güvenlik nedeniyle yasaklanabilir. Askerî hava gemilerinin, hava sahasından uçmaları, ülke devletinin özel iznine tâbidir.

Paris Sözleşmesi'nin en eksik ve sakıncalı yönü, uluslararası tarifeli hava seferlerini, bu düzenin dışında tutması olmuştur. Anlaşmaya göre, bu seferler, ancak ülke devletinin rızası ile yapılabilir.

Hava ulaştırması ile ilgili mevcut rejim, 1944 Şikago Konferansı'nda geliştirilmiştir. Burada kabul edilen 1944 tarihli *Uluslararası Sivil Havacılığa Dair Şikago Sözleşmesi*, uluslararası sivil havacılığın hukuki çerçevesini çizmiştir. Bu Sözleşme, daha önce imzalanmış Paris ve **Havana Sözleşmeleri'nin** yerini almış ve kurumsal bir üst yapı oluşturmuştur. Hava taşımacılığının kuralları, Sözleşme'ye yapılan toplam 18 adet ek ile detaylı olarak düzenlenmiştir.

Sözleşme, çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Sözleşme ile öncelikle Birleşmiş Milletler (BM)'in uzman kuruluşu olan Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO) kurulmuştur. 1. maddesi uyarınca, hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenlik kabul edilmiştir. Uçağın uyrukluğu, uçağa ve seyir kolaylıklarına ilişkin olarak yerine getirilecek koşullar, uluslararası standartizasyon ve uyumazlıkların barışçıl çözüm yolları Sözleşme çerçevesinde yer verilen diğer konulardandır.

Anlaşma, sivil hava gemileri bakımından bir düzenleme getirir. Sözleşme ile her devlete kendi üzerindeki hava sahasında "*kısıtlamasız ve tekeli bir egemenlik*" tanınmıştır. Fakat taraflar, bu egemenliğin kullanımının yanında herhangi bir tarifeyle bağlı olmayan uçaklara önceden izin almadan -sözleşmeye taraf devletin ülkesine veya ticari amaçlı inişler hariç- sözleşmeye taraf ülkenin hava sahasından transit olarak geçebilme ve önceden izin almaksızın ticari olmayan amaçlarla yere inme hakkını açıkça tanımışlardır ve sivil havacılığı, anlaşma amaçları dışında kullanmama yükümünü yüklenmişlerdir.

Tarifeli uçuşlar veya **çarter seferlerinde** ise o ülkenin izni gerekmektedir. Sözleşme, kabotaj hakkını ülke devletine tanımış ve güvenlik nedeniyle uçuşa yasak bölgeler kurulabilmesine izin vermiştir. Ayrıca, Sözleşme ile uçakların uyruğunun belirlenmesi için kullanılacak kurallara da açıklık getirilmiş, her uçağın, tescil edildiği devletin uyruğunda olduğu kararlaştırılmıştır.

Amerika Devletleri'nin kendi aralarında akdettiği Havana Sözleşmesi, devletlerin havada mutlak ve münhasır egemenliğini kabul etmekle beraber, ticari amaçla kullanılan uçaklara daha çok serbesti tanımıştır.

Carter seferleri tarifeli ya da düzenli seferler dışında gerçekleşen uçuştur.

Şikago Konferansı sonunda *Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi*yle beraber *Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması* (İki Serbesti Anlaşması) ve *Uluslararası Hava Ulaştırması Anlaşması* (Beş Serbesti Anlaşması) da imzalanmıştır. Türkiye, Şikago'da kabul edilen bu anlaşmaları taraf olmuştur.

Bu sözleşmeler, ülke-devletinin geçiş ile ilgili olarak diğer devletlere tanıyacağı hakları ve geçiş ile beraber taşıma ve ticaret ile ilgili birtakım hak ve kolaylıkları içermektedir. Beş Serbesti Anlaşması, diğerinin aksine, yaygın olarak onaylanmamıştır. Bu anlaşmanın öngördüğü serbestiler, bugün, iki taraflı anlaşmalarla düzenlenmektedir. O zamandan beri Sözleşme'ye başka bazı serbestiler de eklenmekle beraber, bunların çoğu bazı devletlerin akdettikleri iki taraflı anlaşmalarda resmen tanınmamaktadır.

Transit Anlaşması'na göre, her âkid devlet, diğer âkid devletlerin tarifeli hava servislerine,

- 1) Yere inmesizin ülkesi üzerinden uçup geçme hakkını;
- 2) Ticari olmayan amaçlarla yere inme hakkını, tanıma yükümünü yüklenmiştir: *Hava Ulaştırması Sözleşmesi*'nde ise bu serbestilerin yanında,
- 3) Hava gemisinin uyuğunda bulunduğu devletin ülkesinden aldığı yolcu, posta ve yükü, âkid devletin ülkesine bırakma hakkı;
- 4) Hava gemisinin uyuğunda bulunduğu devlete gidecek yolcu, posta ve yükü, âkid devletin ülkesinden alma hakkı;
- 5) Diğer herhangi bir âkid devletin ülkesine gönderilen yolcu, posta ve yükü, âkid devlet ülkesinden alma veya herhangi bir âkid devlet ülkesinden alınan yolcu, posta ve yükü, âkid devlet, ülkesine bırakma hakkı tanınmıştır.

Bu beşinci serbesti açısından T.C. Hükûmeti tarafından kabul edildiği şeklinde bir çekince konularak, uygulanmasını sağlama yetkisi hükümete verilmiştir.

Askerî uçaklara ilişkin uluslararası hukuk ise açıktır. Askerî bir uçak (askeri nakliye uçağı hariç) tarafından hava sahasının ihlali, uyarı olmadan güç kullanımı ile karşılanabilir. Bu konuda en bilinen örnek, **U-2** olayıdır. 1960 yılında bir U-2, Sovyet savaş uçakları tarafından Sovyet hava sahasında vurulmuştur. Uçak, havada keşif yapmaktadır. Sovyetler Birliği, uçuşu protesto etmiş ve ABD ise uluslararası hukuka göre eylemi haklı kılmak için hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Uluslararası hukukun durumu, Kore Hava Yolları'na ait bir uçağın Sovyet uçakları tarafından 1983 yılında vurulmasının ardından daha net hâle gelmiştir. Alaska'dan Güney Kore'ye tarifeli bir uçuş gerçekleştiren uçak, Sovyet hava sahasına girmiş ve vurulmuştur. 169 yolcu ve mürettebat ölmüştür. ICAO'nun, yaptığı soruşturmada uçağın, mürettebatın ihmali sonucunda rotasından sapmış olduğu olay sırasında alanda bir Amerikan keşif uçağının bulunduğu belirlenmiştir. Sovyetler Birliği de, Amerikan keşif uçağı ile Güney Kore uçağını karıştırdığını, Güney Kore uçağının şüpheli davrandığını ve Sovyetlerin inme komutunu nazarı itibara almadığını ileri sürmüştür. Ancak soruşturma sonucunda Sovyet mürettebatın, uçağı düşürmeden önce bunun keşif uçağı olup olmadığını tespit için daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu olay sonrasında 1984 yılında ICAO, Şikago Sözleşmesi'ne yeni mükerrer bir madde olan madde 3 eklemiştir. Madde ile genel uluslararası hukukta da devletlere, uçuş hâlindeki sivil uçaklara karşı kuvvete başvurmaktan kaçınma ve uçaktaki kişilerin ve uçağın güvenliğinin tehlikeye atama anlamına gelen daha kesin bir yüküm yüklenmiştir.

U-2 Amerikan keşif uçağıdır.

Uluslararası hava hukukunun hava taşıma faaliyetlerine dair güncel hukuki rejiminin ana hatları hangi sözleşmelerle belirlenmiştir?

Uçak Kaçırma ve Terör İçeren Diğer Eylemlerin Önlenmesi

Sivil havacılığın güvenliğine karşı en sık rastlanan suçlar, uçak kaçırma, sabotaj ve uçağı başka bir devlete sığınmaya zorlamadır. 1960'lardan beri 1963 tarihli *Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesi*, 1970 tarihli *Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Labey Sözleşmesi*, 1971 tarihli *Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanun Dışı Eylemlerin Önlenmesine Dair Montreal Sözleşmesi* ve 1988 tarihli *Uluslararası Sivil Havacılığı Hizmet Veren Havalimanlarında Kanun Dışı Şiddet Olaylarının Önlenmesine İlişkin Protokol* gibi sivil havacılığa hukuka aykırı olarak müdahaleyi düzenleyen uluslararası anlaşmalar kabul edilmiştir. Birçok devlet tarafından onaylanan bu sözleşmeler, taraflardan sert cezalar ve birçok davada geniş kapsamlı yetki alanı teminini istemektedir. Ancak uçak kaçırma eylemlerinin ve uluslararası terörizmin bastırılmasında işbirliğini reddeden devletlere karşı zecri tedbirler öngören etkin bir uluslararası mekanizma tesis edilememiştir.

Bu konudaki temel sözleşmelerden 1963 tarihli *Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesi*'nin temel eksikliği, uçağı hukuka aykırı ele geçirmenin suç sayılmasının, devletlere zorunluluk olarak yüklenmemesidir. ICAO, uçak kaçırma olayının artmasından endişe duyarak Tokyo Sözleşmesi'nin eksikliklerini dikkate almış ve hukukun yeniden düzenlenmesi çağrısında bulunmuştur. Söz konusu sorunun altı, Dawson olayı örneğinde çizilmiştir. Söz konusu olay, uçak kaçırma olayları arasında Arap militanlarının Filistin'in bağımsızlığı için yaptıkları eylemlerden en önemlisidir. 6 Eylül 1970'de Filistin Kurtuluş Örgütü Halk Cephesi komandolarınca dört uçak aynı anda kaçırılmıştır. Bunlardan ikisi, Ürdün'ün başkenti Amman yakınlarındaki Dawson Hava Üssü'ne götürülmüştür. Bir uçak da yakıt ikmali için önce Beyrut'a, sonrada Kahire'ye indirilmiştir. Yolcular serbest bırakıldıktan sonra uçak, yerde hava korsanlarınca patlatılmıştır. Bu olay, uçak kaçırma sorununa dünya çapında dikkat çekmiş ve hukuk reformuna ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. 16 Aralık 1970'de ICAO, uluslararası konferans toplamış ve bu konferans, 1970 tarihli *Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Labey Sözleşmesi*yle sonuçlanmıştır.

Bu Sözleşme'yle uçak kaçırmanın önlenmesi açısından hukuksal olarak gerçekten önemli bir adım atılmıştır. Bu Sözleşme ile uçağı hukuka aykırı ele geçirme suç olarak kabul edilmiştir. Ancak *Tokyo Sözleşmesi* gibi yalnızca uçuş durumunda bulunan uçak içerisinde işlenen suçları kapsamına almıştır. Dolayısıyla uçuş öncesinde veya sonrasında meydana gelebilecek eylemler kapsam dışında bırakılmıştır. Bu Sözleşme'de havalimanı veya havaalanları içerisinde yapılması gerekenlere veya yapılabileceklerine değinilmemiştir.

1971 tarihli *Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanun Dışı Eylemlerin Önlenmesine Dair Montreal Sözleşmesi*'nin en önemli tarafını, zaten yapıma nedeni olan uçaklara karşı saldırı ve sabotaj eylemlerini kapsamı içine alması oluşturmuştur. Bu durum uçağın "serviste" olması deyimiyle Sözleşme'ye eklenmiştir. Sözleşme'yle uçağın serviste olması deyimi, bir uçağın belirli bir uçuş için yer personeli veya mürettebatın uçuş öncesi hazırlıklara başlaması ile inişten sonraki yirmi dört saat içindeki süreyi ve uçağın uçuş hâlinde bulunduğu tüm süreyi tanımlamak için kullanılmıştır. Böylece uçuş öncesi ve sonrasında uçak, koruma altına alınmıştır.

1988 tarihli *Uluslararası Sivil Havacılığı Hizmet Veren Havalimanlarında Kanun Dışı Şiddet Olaylarının Önlenmesine İlişkin Protokol* (Montreal Ek) ise Montreal Sözleşmesi'ne tamamlayıcı hükümler getirmiştir. *Montreal Ek'i*, Şikago, Tokyo,

Lahey ve Montreal Sözleşmeleri'nde yer almayan havaalanlarında sivil havacılığa hizmet veren şahısların ve havaalanlarındaki işleyişin korunmasının, sivil havacılık güvenliğinin sağlanması için gerekli olduğu bu Sözleşme'yle kabul edilmiştir.

Türkiye, bu Sözleşmelerin hepsine taraf olmuştur.

Terörizm ile mücadelede devletler arasında daha fazla bir işbirliğinin sağlanması amacıyla 11 Eylül olayları neticesinde iki yeni sözleşme daha yapılmıştır: 2010 tarihli *Uluslararası Sivil Havacılığa İlişkin Hukuka Aykırı Eylemlerin Bastırılmasına Dair Pekin Sözleşmesi* ve 2010 tarihli *1970 tarihli Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Lahey Sözleşmesi'nin Pekin Protokolü*. Bu Sözleşmeler, sivil uçakların silâh olarak kullanılması ve tehlikeli maddelerin uçağa veya yerdeki diğer hedeflere saldırmak için kullanılması eylemini suç saymaktadır. Artık, biyolojik, kimyevî ve nükleer silahların ve bunlarla ilgili maddelerin hukuka aykırı nakli cezalandırılabilir hâle gelmiştir; havalimanlarına ve uçaklara karşı saldırıları örgütleyen ve yönetenler korunmayacaktır. Sivil havacılığın tehdidi, aynı zamanda cezai sorumluluğa yol açacaktır.

Uluslararası uçak kaçırma ve terör içeren diğer eylemlerin önlenmesine dair kuralların kaynağı olan sözleşmeleri sıralayınız.

SIRA SİZDE

Haberleşme

Hava sahasının en önemli kullanım biçimlerinden biri haberleşmedir. Bu konu ile ilgili uluslararası teşkilat olan *Uluslararası Telekomünikasyon Birliği* (ITU) 1865'te Paris'te Uluslararası Telgraf Birliği olarak kurulmuştur. Şu andaki ismini 1934'te almıştır ve 1947'de BM'nin uzman kuruluşu olmuştur. İlk uzmanlık alanı telgraf olmasına rağmen, şu anda ITU'nun çalışma alanı, dijital yayıncılıktan İnternete ve mobil teknolojilerden 3D televizyona kadar bütün bilişim ve iletişim teknolojileri sektörünü kapsar. Hem devletlerin hem özel sektör kuruluşlarının üye olabildiği bir teşkilattır.

ITU'yu kuran ve birkaç kez tâdil edilmiş olan 9 Aralık 1932 tarihli *Madrid Sözleşmesi* ile âkid taraflar, uluslararası haberleşme hizmetlerinden yararlanmanın, toplum için bir hak olduğunu kabul etmişler ve aynı sınıfa giren haberleşmede, öncelikler tanımaksızın ve ücret ve hizmetlerde bir ayırım yapmaksızın, haberleşme serbestisini sağlama yükümünü yüklenmişlerdir. Sözleşme, bütün radyo istasyonlarının, diğer devletlerin veya yetkili kişi ve teşekküllerin radyo hizmetlerine ve telsiz haberleşmesine, “*zararlı bir müdabale*” teşkil etmeyecek bir şekilde kurulması ve frekansların tescil edilmesini öngörmüştür. Hava sahasının bu gibi ihlallerini, devletler, kendi olanakları ile gidermeğe çalışmak durumundadırlar. Devletlerin kara, hava ve deniz kuvvetlerinin askerî radyo tesisleri konusundaki serbestileme, sınırlanmamıştır.

Tam Yetkili Temsilciler Konferansları'nda, ITU'nun temel mevzuatının çatısı kabul edilerek uluslararası haberleşme için bağlayıcı küresel bir çerçeve oluşturulur. 1865 ve 1989 yılları arasında Birliğin uygulaması, Tam Yetkili Temsilciler Konferansları'nda her bir üye devletçe onaylanan ve öncekini ilga eden yeni bir sözleşme kabul etmek yönünde olmuştur. Birliğin temel belgesinin sürekli olarak yeniden müzakere edilmesi şeklindeki bu uygulama 1989 tarihli Nice Tam Yetkili Temsilciler Konferansı kararları ile esaslı bir biçimde değiştirilmiştir. Nice Konferansı mevcut Sözleşme'nin daha sürekli hükümlerinin bir kuruluş **yasası** içinde düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Böylelikle Sözleşme'nin daha kolay tadil edilebilmesi sağlanmıştır.

DİKKAT

Yukarıda kullanılan yasa ifadesi iç hukuktaki yasa anlamında değildir. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin amaçlarını ve ana çatısını kuran andlaşma anlamındadır.

1992'de Cenevre'de toplanan ek Tam Yetkili Temsilciler Konferansı'nda önemli yapısal reformlar kabul edilerek yeni bir kuruluş yasası ve sözleşme imzalanmıştır. Bunu izleyen Tam Yetkili Temsilciler Konferansı'nda sadece 1992 belgelerini tadil eden belgeler kabul edilmiştir. Birliğin Anayasa ve Sözleşmesi şu anda 1992 belgesinin tadil edilmiş şeklidir. Tam Yetkili Temsilciler Konferanslarının sonucusu 2010 yılında Meksika'nın Guadalajara şehrinde yapılmıştır.

Kuruluş Yasası, diğerleri yanında Birliğin amaçlarını ve ana çatısını kurar; haberleşmeye ilişkin genel hükümleri, radyo için özel hükümleri içerir ve BM ve diğer teşkilatlarla ilişkilere değinir. Sözleşme ise Birliğin özellikle radyo iletişimi, haberleşme standardizasyonu ve haberleşme gelişimi alanlarındaki görevleri olmak üzere, diğer görevlerini tesis eder. Her iki belge de andlaşma değerini taşır; idari tüzüklerle tamamlanır.

Türkiye, Madrid Sözleşmesi'ni tadil eden Sözleşmelerden 1973 tarihli Malga-Torremolinus ile 1982 Nairobi Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmeleri'ne taraf olmuştur. Tam Yetkili Temsilciler Konferansı'nda kabul edilen Uluslararası Telekomünikasyon Birliği Kuruluş Yasası ve Sözleşmesi ile bunda değişiklik yapan Sonuç Belgeleri'ni onaylamıştır.

UZAY HUKUKU

Uzay hukuku, uzayın keşfiyle birlikte gelişmiş, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hız kazandırdığı en yeni hukuk dalı olarak ortaya çıkmıştır ve kısaca insanlığın uzaydaki faaliyetlerinden doğan sorunlara değinen hukuk olarak tanımlanabilmekle beraber, bu hukukun kaynakları hem ulusal ve hem de uluslararası hukukta bulunabilir.

Uluslararası Sistemin Yapısı ve Kurumları

Uzay programlarının uluslararası etkisini verimli bir şekilde inceleyebilmek için öncelikle uluslararası sistemin ne olduğunun sorgulanması gerekir. Uluslararası hukuk, bu sınıflandırmadaki yeri açısından, Birleşmiş Milletler sistemini, iki taraflı ve çok taraflı hükümetlerarası andlaşmaları ya da teşkilâtları (mesela, Avrupa Uzay Ajansı veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi) kapsamına almakta ve çok fazla tartışma yaratmaktadır.

Birleşmiş Milletler, bu karmaşık yapılanma içinde bir görev çeşitliliği sergiler. Uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasına ilişkin çeşitli alanlarda faaliyet gösterir. BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı (UNESCO), BM Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), BM Çevre Programı, Dünya Sağlık Teşkilâtı, Dünya Tarım ve Gıda Teşkilâtı, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilâtı gibi kuruluşları, yüksek derecede uzmanlık gerektiren alanlarda hayati rol oynamaktadır.

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, uluslararası sistem içinde Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'dan ayrı olarak kullanılabilen uygulama ve teori alanındaki otoritenin benzersiz bir örneğini oluşturur. Asıl görevi, radyo frekanslarının tahsisidir. Bu sorumluluk, farklı amaçlar için elektromanyetik yelpazenin farklı kısımlarını kullanmak isteyen çok farklı ülkelerden haberleşme uydularının sayısını dikkate alır-

sak çok büyük bir önem taşımaktadır. Dünya İdari Radyo Konferansı (WARC) hem ulusal ve hem uluslararası olmak üzere yaklaşık bütün haberleşme şekilleri etkileyen bugünün çeşitlilik arz eden pazarında uzay haberleşmesine göndermede bulunulabilecek Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin bir koludur. WARC, üç bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan ikinci bölgede yer alan Güney ve Kuzey Amerika, **açık semalar siyasetini** tanıyan tek alan olarak kalmıştır. Diğer bölgesel WARC'lar dünyaya sabit konumda olan (*jeostasyoner*) yörünge noktalarının tahsisine başlamıştır. Çünkü, bu yörüngede sınırlı sayıda kullanılabilir alan kalmıştır.

Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi, Genel Kurul için uzayla ilgili sorunların bütün yönlerini düzenlemek amacıyla uyumlaştırma komitesi olarak hareket eder ve üye devletler arasında ilgili sorunların tartışılması için bir forum olarak hizmet görür. İki sürekli alt komiteye ayrılmıştır: Bilimsel Teknik Komite ve Hukuk Komitesi. 1958'de bir *ad hoc* komite olarak çalışmaya başlayan bu oluşum, 1959'da sürekli bir komiteye dönüşmüştür. Şüphesiz bu tarihler tesadüf değildir. Söz konusu tarih, uzay yolculuğunun ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki uzay yarışının yaklaşık olarak başladığı tarihtir. Devletlerin resmi temsilcilerinden müterekkib bir komite olması sebebiyle nitelik itibarıyla siyasidir. Gerçekten Komite'nin ilk yıllarında izlenecek uluslararası politikanın esaslı meseleleri üzerindeki anlaşmazlıklar kadar, üyelik ve oylama kriteri üzerinde sürekli uyuşmazlıklar olmuştur. Ancak Hukuk Alt Komitesi, 1959'da şu hususları tavsiye etmiştir: İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi dâhil, BM Şartı ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü dünya ile sınırlı olmamalı, hükümleri uzaydaki faaliyetlere de uzatılmalıdır. Hava sahasına ve denize uygulanacak ilke ve usullere dair detaylı bir çalışma, uzay düzenlemeleriyle ilgilerine göre yürütülmelidir. Uzay hukukunun kapsamlı bir Kodu'nun henüz işin başında iken yaratılması elverişsiz olmakla beraber, daha sonraları hukukun bir temeli olarak hizmet edecek bir genel ilkeler dizisinin bu yeni çevrede doğan uygulamaya dair sorunlara cevap vermek üzere geliştirilmesi yerinde görülmüştür.

Açık semalar siyaseti, uluslararası sivil havacılık endüstrisine dair kural ve düzenlemelerin serbestleştirilmesini isteyen, hükümetin müdahalesini asgari düzeye indirmek, askerî ve diğer devlet hava gemilerinin uçuşlarına izin verilebilecek bir rejimi düzenlemeyi amaçlayan bir uluslararası siyaset kavramıdır.

Uzay hukukuna dair uluslararası sistemi ana hatlarıyla açıklayınız.

SIRA SİZDE

Hukuki Rejim

Uzay hukuku, üzerinde egemenlik olmayan kâinattaki devletlerin ve özel kişilerin faaliyetlerini düzenleyen bir dizi uluslararası belgeden oluşur. 1967 tarihli *Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dabil Olmak Üzere Uzayın Keşfi ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen İlkeler Üzerinde Andlaşma*'nın (Uzay Andlaşması) bu düzenleme içinde esaslı bir önemi vardır. Bazı yazarlarca uzayın *MagnaCarta*'sı olarak da nitelendirilmiştir.

Uzay Andlaşması'nın esas kapsamı, kesin şekilde tanımlanmamıştır. Kuralların çoğu, uzaya ve ay dâhil gök cisimlerine ilişkindir. Bazı özel kurallar ise sadece ay ve diğer gök cisimleriyle ilgilidir. Bazıları ise sadece gök cisimleriyle ilgilidir. Uzay Andlaşması'nın özel hükmü, dünya çevresindeki yörüngeyle ilgilidir. Ay'ın ne anlama geldiği açık iken ne uzay, ne de gök cisimlerinin kapsamı hakkında anlaşma vardır. Gök cisimleri kavramı, ağırlıklı olarak insanların fırlattıkları dışında uzaydaki bütün doğal nesnelere kuşatan olarak anlaşılmaktadır. Ancak genelde bu tanımdaki sınırlandırılmamış yaklaşıma ve özeldir insanoğlunun yaptığı bir hukuki düzeni sınırlandırılmamış bir kâinata genişletmeye dair tereddütler taşınmaktadır. Devletler, buradaki faaliyetlerinde, BM Şartı ve uluslararası hukuk ile bağlıdırlar. Uzay

ve gök cisimleri için, *res communis* statüsü öngörülmüştür. Ay ve diğer gök cisimleri de dâhil olmak üzere uzay, işgal, kullanma ve diğer herhangi bir biçimde, herhangi bir devletin egemenliğine tâbi kılınmaz. Bu yerlerin keşfi ve kullanılması, iktisadi ve bilimsel gelişme derecesi ne olursa olsun, bütün devletlerin yararları ve çıkarları için yapılacak ve ayırım gözetilmeksizin bütün devletlere açık olacaktır. Uzay ve gök cisimlerinde, araştırma serbestisi ilkesi geçerli olacak ve bilimsel araştırmada, uluslararası işbirliğinin teşvikine ve kolaylaştırılmasına çalışılacaktır. Ay ve diğer gök cisimleri, yalnız barışçıl amaçlarla kullanılabilir. Bu yüküm, uzayı kapsamına almaz. Gök cisimleri dışında uzay, askerî amaçlarda kullanılabilir. Andlaşmada, bu ilkenin anlamı, ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Gök cisimlerinde askerî üsler ve tesisler kurulması, silah denemeleri ve askerî manevralar yapılması, yasaktır. Fakat bilimsel araştırma ve diğer barışçıl amaçların gerçekleştirilmesi için, askerî personel kullanılabilir. Uzay ve gök cisimleri nükleer ve kütle yokediciler silâhlarından arınmış olacaktır; âkid taraflar, bu tür silâhları dünya çevresine yörleneme, gök cisimleri üzerine yerleştirmeme veya herhangi bir başka biçimde uzayda bulundurmama yükümü altındadırlar.

1968'de kabul edilen *Astronotların Kurtarılması ve Dönüşüne ve Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Dönüşüne Dair Andlaşma*, acil durumda uluslararası yardım sağlanmasını amaçlar.

1972 tarihli *Uzay Cisimlerince Sebep Olunan Zarar İçin Sorumluluğa Dair Uluslararası Sözleşme* ilk defa sınırlanmamış uluslararası mutlak sorumluluğu öngörür. Buna göre uzay aracını fırlatan devlet, uçustaki hava araçlarına ve yer yüzeyinde sebep olunan zararlar için sorumlu kılınmıştır. Ancak sıklıkla uygulanamaz bulunarak eleştirilse de uzayda zarar durumunda kasıtlı ve ihmalkâr eylemler dolayısıyla sorumluluk da uygulanabilir. *Uzay cismi* terimi, uzay cisminin parçalarını ve fırlatma aracını ve parçalarını da kapsamına alır.

1975 tarihli *Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tesciline Dair Sözleşme* bütün âkit devletlere bu gibi objelerin tescil edileceği bir sistem tesis etme ve sorumlulukla ilgili nihai sorunlar açısından pratik değer taşıyabilecek bir BM tescil numarası, fırlatma tarihi ve yeri, temel yörünge sınır ölçülerini bulundurma yükümünü getirir. Uygulamada mamafih, uzay güçleri bu yükümlülüklerle şimdiye kadar yeterli bir şekilde riayet etmemektedir.

1979 tarihli *Ay ve Diğer Gök Cisimlerinde Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten Anlaşma (Ay Anlaşması)*, ay ve tabii kaynaklarının, insanlığın ortak mirası olduğunu ve teknik olarak mümkün olduğunda yalnızca uluslararası bir düzen temelinde araştırılabileceğini öngörür. Bu anlaşma, Genel Kurulun onaylama kararından kısa bir süre sonra tartışmalara sebep olmuştur. Tartışma yaratan hükümlerinden bazıları şunlardır: dünya yörüngesine uygulanmasa da sadece nükleer ve kitle imha silahları değil, bütün silâhların yasaklanması; dünya dışında gayrimenkül ve doğal kaynakların yerinde özel mülkiyetine açık bir yasak getirilmesi ve dünya dışındaki doğal kaynakların insanlığın ortak mirası olarak tahsisi; yetkisi dava edilebilen ve amacı dünya dışındaki kaynakların düzenli bir şekilde idaresini düzenlemek ve yönetmek olan bir Uluslararası Rejimi nihai olarak tesis etmek. Ay Anlaşması, yeni bir uluslararası ekonomik düzen kavramına karşılık gelir. Bu sebeple lider uzay güçleri tarafından onaylanmamıştır. Devletlerin büyük çoğunluğu da bu uzay idaresinin, Deniz Yatağı Anlaşması tartışmalarında olduğu gibi sadece devletler arasında ayırım olmaksızın ruhsat verme değil, aynı zamanda uzayın kontrolü veya

kontrolün reddi, para toplama ve/veya araç kullanımını yönetme ve uzay serbesliğini yeniden düzeltmede ısrarlı olabileceği endişesini taşımaktadır.

Türkiye bu anlaşmaların hepsine taraf olmuştur.

Bu anlaşmalar dışında bir dizi BM Genel Kurul Kararı da uzay hukuku külli-yatına dâhildir.

1992'de *Nükleer Güç Kaynaklarının Uzayda Kullanımına Dair İlkeler* (U.N. Doc. A/RES/47/68,14 Aralık 1992) kabul edilmiştir. Söz konusu ilkelerin, mutlaka gerekli olan nükleer güç kaynaklarının sınırlandırılması yönünde önemli bir adım olduğu ve hukuken bağlayıcı olan kurallara zemin hazırladığı düşünülmektedir. Şimdiye kadar, üzerinde anlaşmaya varılamamıştır.

1996 tarihli *Özellikle Gelişmekte Olan Devletlerin İhtiyaçlarını Dikkate Alarak Bütün Devletlerin Yararına ve Menfaati İçin Uzayın Keşfinde ve Kullanımında Uluslararası İşbirliğine Dair Bildiri* (U.N. Doc. A/RES/51/122,13 Aralık 1996), 1988'den beri süregelen **Kuzey-Güney diyalogunun** bir sonucudur ve oy birliğine ulaşmadan önce bir süre sürtüşme konusu olmuştur. Bu bildiri, uzay güçlerini, uzayı herkesin ortak menfaatine olacak şekilde kullanmaya davet ederek *Uzay Anlaşması*'nda öngördüğü gibi katı bir şekilde işbirliği yükümleri kabul eder. Sürtüşmenin etkili bir şekilde azalması, modern uzay hukukuna işaret eder.

1970'li yılların başlarında gündeme gelen, mevcut uluslararası ekonomik düzenin az gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet etmediği, tersine gelişmiş ülkelerle aralarındaki uçurumu daha da derinleştirdiği görüşünden hareketle, az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarının başarıya ulaşması ve bu ülkelerdeki açlık, sefalet, yoksulluk, işsizlik ve bulaşıcı hastalık vb. sorunların çözülmesi amacıyla gelişmiş kuzey ülkeleri ile az gelişmiş güney ülkeleri arasında oluşturulması istenen diyalog ve işbirliği sürecidir.

Uzay hukukunun kaynağını oluşturan anlaşmaları sıralayınız.

Uzaydan Haberleşme

Uzayın kullanım teknikleri içinde en kullanışlı olanı, bir haberleşme ağının yaratılması olmuştur. Uzayın haberleşme alanında kullanılmasının hukuki çerçevesi, çeşitli uluslararası haberleşme uyduları hakkındaki anlaşmalar vasıtasıyla sağlanır. Uydular aracılığıyla haberleşmenin ekonomik faydalarının yanında teknolojik olanakları, devletleri dünya çapında haberleşmenin düzenlenmesi ve geliştirilmesi için uluslararası örgütlerin kurulmasına yöneltmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi, Uluslararası Uydu Haberleşme Teşkilâtı (*International Telecommunications Satellite Organization*-INTELSAT)dır ki uydu ile iletişimde küresel sistemlere sahiptir ve bunları yönetir. Bu uyduların diğer kullanım alanlarının, denizcilik ve havacılık hizmetlerinde olduğu görülmüştür. Akla gelen ilk örnek, esasında uluslararası gemiciliğin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan fakat şimdilerde taşınabilir haberleşme hizmetlerinde kullanılan Uluslararası Denizcilik Uydu Teşkilâtı (INMARSAT)'tır. 1971'de komünist ülkeler kendi uydu sistemleri, INTER-SPUTNIK'i kurmuşlardır.

Söz konusu hukuki çerçevede iki ilke geçerlidir: Bilişim serbestisi, devletin egemenliği. Bu ikisini uzlaştırmak için çeşitli girişimler yapılmıştır. *Dünyanın Uzaydan Uzaktan Algılanmasına Dair İlkeler* kararı (U.N. Doc. A/RES/41/65,3 Aralık 1986) oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu Karara göre söz konusu algılama, gözlem yapan devletin önceden rızasını gerektirir. Ancak bu ilkeler listesinin önemini azaltan eksiklikler mevcuttur. Mesela, ilkeler sadece sivil uzaktan algılamaya uygulanabilir. Dolayısıyla askerî uydular ilkeler kapsamından hariç tutulmuştur. Ayrıca, ticarileşme dikkate alınmamıştır. Yine ilkelere bağlılık kontrol edilemez.

Konuyla ilgili önem taşıyan kararlardan biri, *Uluslararası Doğrudan Televizyon Yayıncılığında Yapay Dünya Uydularının Devletlerce Kullanımını İdare Eden İlkeler* (U.N. Doc. A/RES/37/92, 10 Aralık 1982)dir. Bu belge, yabancı bir devlet üzerinde yayıncılığın o devletin ön rızasına tâbi olduğu şartını koymuştur. Batılı dev-

letler, bunu bilgi edinme hakkına bir sınırlama olarak kabul eden bir hüküm olarak kabul ettikleri için bu kararın aleyhine oy kullanmışlardır.

Uyduların kullanımının artması, dünyaya sabit konumda olan yörünge üzerindeki yükü arttırmıştır. Bu yörünge, kabaca deniz seviyesinden yaklaşık olarak 35881 kilometre veya 22300 mil yukarıda ekvator üzerinde yer alan dairesel bir yörüngedir. Yer istasyonlarıyla tek bir uydu vasıtasıyla doğrudan teması olan yalnızca bu yörüngedir. Ancak 1976'da Brezilya, Kolombiya, Kongo, Ekvator, Endonezya, Kenya, Uganda ve Zaire (yeni adı Kongo Demokratik Cumhuriyeti), *Bogota Bildirisi*'ni imzalamışlardır. Bu Bildiri'de, yörüngeyi eş zamanlı dilimlerinin ekvator devletlerinin ülkelerinin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Diğer devletler bu Bildiri'yi şiddetle protesto etmişlerdir ve bir iddia veya pazarlık aracı olmaktan öteye gidememişlerdir. Ancak uydu fırlatımının artması ve dünyaya sabit konumda olan yörüngeyi sınırlı niteliği kullanımına dair kabul edilebilir ilkelerin tesisi için acil eyleme ihtiyacı göstermiştir.

Özet

Hava sahası ve uzay kavramı arasındaki ayrımı tanımlamak.

Devletin hava ülkesi, devletin kara ülkesi ve deniz ülkesi üzerindeki, hava sahasıdır. Hava sahası, ülke ile aynı hukuki statüye sahiptir. Ancak, uzayın dış sınırı, hukukten belirsizdir. Hava sahasının dikey olarak genişliğine yani millî yetkiye tâbi olmayan uzayla sınırına dair herhangi bir uluslararası anlaşma bulunmamaktadır.

Uluslararası hava hukukunun temel ilkelerini sıralamak.

1944 tarihli *Uluslararası Sivil Havacılığa Dair Şikago Sözleşmesi*, uluslararası sivil havacılığın temel ilkelerini belirlemiş ve hukuki çerçevesini çizmiştir. Hava taşımacılığının kuralları, Sözleşme'ye yapılan toplam 18 adet ek ile detaylı olarak düzenlenmiştir. Hava sahası üzerinde tam ve münhasır egemenlik mevcuttur. Fakat taraflar, bu egemenliğin kullanımının yanında herhangi bir tarifeyle bağlı olmayan uçaklara önceden izin almaksızın sözleşmeye taraf ülkenin hava sahasından transit olarak geçebilme ve ticari olmayan amaçlarla yere inme hakkını açıkça tanımışlardır. Tarifeli uçuşlar veya charter seferlerinde ise o ülkenin izni gerekmektedir. Sözleşme, kabotaj hakkını ülke devletine tanımış ve güvenlik nedeniyle uçuşa yasak bölgeler kurulabilmesine izin vermiştir.

Uluslararası uzay hukukunun yöneten kural ve uygulamaları açıklamak.

Uzay hukuku, Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi'nin öncülüğünde hazırlanan bir dizi uluslararası belge ve BM Genel Kurul Kararı'ndan oluşur. Bu belgelerde, uzay ve gök cisimleri için, *res communis* statüsü öngörülmüştür. Ay ve diğer gök cisimleri de dâhil olmak üzere uzay, işgal, kullanma ve diğer herhangi bir biçimde, herhangi bir devletin egemenliğine tâbi kılınmaz. Bu yerlerin keşfi ve kullanılması, iktisadi ve bilimsel gelişme derecesi ne olursa olsun, bütün devletlerin yararları ve çıkarları için yapılacak ve ayırım gözetilmeksizin bütün devletlere açık olacaktır. Uzay ve gök cisimlerinde, araştırma serbestisi ilkesi geçerli olacak ve bilimsel araştırmada, uluslararası işbirliğinin teşvikine ve kolaylaştırılmasına çalışılacaktır. Ay ve diğer gök cisimleri, yalnız, barışçıl amaçlarla kullanılabilir. Bu yüküm, uzayı kapsamına almaz. Gök cisimleri dışında uzay, askerî amaçlarda kullanılabilir. Uzayda zarar durumunda kasıtlı ve ihmalkâr eylemler dolayısıyla sorumluluk da uygulanabilir. Uzaya fırlatılan cisimlerin tescil edileceği bir sistem oluşturulmuştur.

Kendimizi Sınavalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRİCEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Aşağıdaki andlaşmalardan hangisi uluslararası hava hukukunun kaynaklarından biri **değildir?**

- Uluslararası Sivil Havacılığa Dair Şikago Sözleşmesi
- Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması
- Uluslararası Hava Ulaştırması Anlaşması
- Deniz Hukukuna Dair BM Sözleşmesi
- Hava Ulaştırmasının Düzenlenmesine Dair Paris Sözleşmesi

2. Aşağıdaki hangisi Uluslararası Hava Ulaştırması Anlaşması'nda düzenlenen serbestilerden biri olarak **ka-bul edilemez?**

- Yere inmeksizin ülkesi üzerinden geçme hakkı
- Ticarî amaçlarla yere inme hakkı
- Geminin uyuğunda bulunduğu devletin ülkesinden aldığı yolcu, posta ve yükü, âkid devletin ülkesine bırakma hakkı
- Geminin uyuğunda bulunduğu devlete gidecek yolcu, posta ve yükü, âkid devletin ülkesinden alma hakkı
- Diğer herhangi bir âkid devletin ülkesine gönderilen yolcu, posta ve yükü, âkid devlet ülkesinden alma hakkı

3. Uluslararası sivil havacılığa hukuka aykırı olarak müdahaleyi düzenleyen sözleşmelerden hangisi Dawson olayı sonrasında akdedilmiştir?

- Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Lahey Sözleşmesi
- Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesi
- Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanun Dışı Eylemlerin Önlenmesine Dair Montreal Sözleşmesi
- Uluslararası Sivil Havacılığı Hizmet Veren Havalimanlarında Kanun Dışı Şiddet Olaylarının Önlenmesine İlişkin Protokol
- Uluslararası Sivil Havacılığa İlişkin Hukuka Aykırı Eylemlerin Bastırılmasına Dair Pekin Sözleşmesi

4. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ile ilgili aşağıdaki cümlelerden hangisi **yanlıştır?**

- Paris'te Uluslararası Telgraf Birliği olarak kurulmuştur.
- BM'nin uzman kuruluşlarından.
- Sadece devletlerin üye olabildiği bir teşkilâttir.
- Madrid Sözleşmesi ile kurulmuştur.
- ITU'nun temel mevzuatının çatısı, Tam Yetkili Temsilciler Konferansları'nda kabul edilir.

5. Aşağıdakilerden hangisi, ITU'nun çalışma alanı kapsamı dahilinde **değildir?**

- Dijital yayıncılık
- İnternet
- Mobil teknoloji
- 3D televizyon
- Posta hizmetleri

6. Aşağıdaki Birleşmiş Milletler uzman kuruluşlarından hangisinin uzayın barışçıl amaçlarla kullanılmasına ilişkin faaliyeti **yoktur?**

- BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı
- Uluslararası Para Fonu
- Dünya Gıda ve Tarım Teşkilâtı
- Dünya Sağlık Teşkilâtı
- Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilâtı

7. Uzay Andlaşması aşağıdakilerden hangisini **içermez?**

- Esas kapsamı, kesin şekilde tanımlanmıştır.
- Uzay ve gök cisimleri için *res communis* statüsü öngörülmüştür.
- Uzay, işgal, kullanma ve diğer herhangi bir biçimde, herhangi bir devletin egemenliğine tâbi kılınamaz.
- Uzay ve gök cisimlerinde, araştırma serbestisi ilkesi geçerlidir.
- Uzay ve gök cisimleri, nükleer ve kütle yok edici silâhlardan arınmış olacaktır.

Yaşamın İçinden

8. Aşağıdaki hangisi 1979 tarihli Ay ve Diğer Gök Cisimlerinde Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten Anlaşma'daki tartışma yaratan hükümler arasında **yer almaz**?

- Uzay cisimlerinden sebep olunan zarar için ilk defa sınırlanmamış uluslararası mutlak sorumluluk öngörülmesi.
- Sadece nükleer ve kitle imha silâhları değil, bütün silâhların yasaklanması.
- Dünya dışında gayrimenkül ve doğal kaynakların yerinde özel mülkiyetine açık bir yasak getirilmesi.
- Dünya dışındaki kaynakların idaresini düzenlemek ve yönetmek için bir Uluslararası Rejim tesis edilmesi
- Dünya dışındaki doğal kaynakların insanlığın ortak mirası olarak tahsisi

9. Aşağıdaki devletlerden hangisi *Bogota Bildirisi*'ni imzalayan ülkelerden **değildir**?

- Brezilya
- Kongo
- Avusturalya
- Kenya
- Ekvator

10. Aşağıdakilerden hangisi dünyaya sabit konumda olan yörünge ile bağlantılı **değildir**?

- Deniz seviyesinden yaklaşık olarak 35881 kilometre yukarıda yer alır.
- Kuzey kutup dairesi üzerinde bulunur.
- Dairesel bir yörüngedir.
- Yer istasyonlarıyla tek bir uydu vasıtasıyla doğrudan teması vardır.
- Ekvator devletleri, bu yörüngeye eş zamanlı dillerinin ülkelerinin bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir.

21.10.2011

Alman Rosat uydusunun hafta sonunda düşmesi bekleniyor.

2,4 ton ağırlığındaki uydunun, toplam 1,6 tonluk yaklaşık 30 parçasının nereye düşeceği ise bilinmiyor.

Alman Stern dergisinin haberine göre, bu parçalar 53. kuzey ve güney meridyenleri arasındaki herhangi bir noktaya düşebilir. Uydu parçalarının tam olarak nereye düşeceği ise ancak düşmelerinden hemen önce belirlenebiliyor.

Çok küçük bir ihtimal de olsa uydu parçalarının bir evin, insanın veya nükleer santralin üzerine düşme riski de var. Bu durumda da kimin sorumlu olacağı belli: Uluslararası Uzay Hukuku, zararın, uyduyu uzaya fırlatan ülke tarafından karşılanmasını öngörüyor.

Kaynak: ntvmsnbc, 21.10.2011, www.ntvmsnbc.com/id/25290797, (B.T. 25.04.2012).

Okuma Parçası

"... ICAO'nun kuruluşundan itibaren örgütün girişimleriyle yapılan toplantılarda sağlanan mutabakatlarla, hava seyrüseferinin düzeni açısından tüm dünya atmosferi, söz konusu hizmetlerin verildiği ve FIR hattı olarak da anılan çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Yeryüzündeki devletin kara ve deniz ülkesinin büyüklüğüne bağlı olarak bir devletin kontrolünde bir ya da birden fazla FIR söz konusu olabilir. Hava sahasının özelliği nedeniyle FIR [...], devletlerin kara ve deniz ülkelerinin dışına, uluslararası hava sahasına da uzanabilir. Ancak bir başka devletin ülkesine kadar uzanması, uluslararası hukuka göre, ancak diğer devletin rızası ile mümkün olabilmektedir."

Kaynak: Günel 2010, s. 92.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Ayrıntılı bilgi için “Hukukî ve Kurumsal Çerçeve” konusuna bakınız.
2. b Ayrıntılı bilgi için “Hukukî ve Kurumsal Çerçeve” konusuna bakınız.
3. a Ayrıntılı bilgi için “Uçak Kaçırma ve Terör İçeren Diğer Eylemlerin Önlenmesi” konusuna bakınız.
4. c Ayrıntılı bilgi için “Haberleşme” konusuna bakınız.
5. e Ayrıntılı bilgi için “Haberleşme” konusuna bakınız.
6. b Ayrıntılı bilgi için “Uluslararası Sistemin Yapısı ve Kurumları” konusuna bakınız.
7. a Ayrıntılı bilgi için “Hukuki Rejim” konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için “Hukuki Rejim” konusuna bakınız.
9. c Ayrıntılı bilgi için “Uzaydan Haberleşme” konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için “Uzaydan Haberleşme” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bazı yazarlar, devletin toprakları üzerinde karasularına benzer bir rejime sahip bir ülkesel hava sahası olmalıdır görüşünü önermiştir. Bu görüş uyarınca yabancı siviluçaklar için ülkesel hava sahasında zararsız geçiş hakkı olmalıdır. Başka bir görüş, tam bir geçiş özgürlüğünü savunur.

Günümüz hukuku ise hava sahası üzerinde devletin egemenlik hakkını haiz olduğu ilkesine dayanır. Devletin egemenliğine getirilen sınırlamaların kaynağı, bu konuda akdedilen, iki veya çok taraflı anlaşmalardır.

Sıra Sizde 2

Uluslararası Sivil Havacılığa Dair Şikago Sözleşmesi, Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması ve Uluslararası Hava Ulaştırması Anlaşması'nda düzenlenmiştir.

Sıra Sizde 3

Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesi, Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Lahey Sözleşmesi, Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Kanun Dışı Eylemlerin Önlenmesine Dair Montreal Sözleşmesi ve Uluslararası Sivil Ha-

vacılığı Hizmet Veren Havalimanlarında Kanun Dışı Şiddet Olaylarının Önlenmesine İlişkin Protokol, Uluslararası Sivil Havacılığa İlişkin Hukuka Aykırı Eylemlerin Bastırılmasına Dair Pekin Sözleşmesi ve Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesine Dair Lahey Sözleşmesi'nin Pekin Protokolü.

Sıra Sizde 4

Bu sistem, karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinde, Birleşmiş Milletler, BM'nin uzman kuruluşları, iki taraflı ve çok taraflı hükümetlerarası anlaşmalar ya da teşkilâtlar (meselâ, Avrupa Uzay Ajansı veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı gibi) görev çeşitliliği sergiler. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin bu sistem içerisinde frekans tahsisinde yetki kullanması, Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi de uzayla ilgili sorunların bütün yönlerinin düzenlenmesi ve üye devletlerarasında ilgili sorunların tartışılması için bir forum olarak hizmet görmesi dolayısıyla özel bir önemi vardır.

Sıra Sizde 5

Uzay hukukunun kaynağını Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi öncülüğünde hazırlanan beş anlaşma biçimlendirir. Bunlar, Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil Olmak Üzere Uzayın Keşfi ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen İlkeler Üzerinde Anlaşma, Astronotların Kurtarılması ve Dönüşüne ve Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Dönüşüne Dair Anlaşma, Uzay Cisimlerince Sebep Olunan Zarar İçin Sorumluluğa Dair Uluslararası Sözleşme, Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescline Dair Sözleşme, Ay ve Diğer Gök Cisimlerinde Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten Anlaşma'dır. Bunlardan ilki, uzay hukukunun anayasası konumunda olup, en fazla taraf olunan anlaşmadır.

Sıra Sizde 6

Uluslararası Uydu Haberleşme Teşkilâtı, Uluslararası Denizcilik Uydu Teşkilâtı, INTER-SPUTNIK Uluslararası Haberleşme Teşkilâtı.

Yararlanılan Kaynaklar

- Günel, Reşat Volkan (2010), **Uluslararası Havacılık Hukuku**, İstanbul: Beta Yay.
- Malanczuk, Peter, Akehurst's (1997) **Modern Introduction To International Law**, Seventh revised Edition, Routledge ,London ve New York.
- Toluner, Sevin (1989), **Milletlerarası Hukuk Dersleri Devletin Yetkisi (Yer ve Kişiler Bakımından Çevresi ve Niteliği)**, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Basım, İstanbul: Beta, Yay.
- Tütüncü, A. Nur, **"Uzay Hukuku ve Uzaydaki Faaliyetlerin Gelişmesiyle İlgili Milletlerarası Sistemin Yapısı, Düzenlediği İlişkiler ve Dayandığı Esaslara Genel Bir Bakış"**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Aysel Çelikel'e Armağan, Yıl: 19-20, S:1-2, 1999-2000, s. 979-989.
- Yarmalı, E. S., Alp S. (2011). **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- www.tdk.gov.tr

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Erdem, Merve (2011), **Uzaya İlişkin Birleşmiş Milletler Antlaşmaları İle Öngörülen Rejimin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Kılınc, Salih Uygur (2011). **Avrupa Birliği Eurocontrol Sivil Havacılık Düzenlemeleri ve Türkiye**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Köni, Hasan S. (1977), **Uçaklara Karşı Girişilen Eylemlerin Uluslararası Hukukta Doğurduğu Sorunlar**, Ankara: Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi Yayınları.
- Milde, Michael (1992), **Law and Aviation Security, Ferenda, De Lege, Air and Space Law**, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers,.
- Pazarcı, Hüseyin (2011). **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tarhanlı, Turgut (1991). **Uydular Aracılığıyla Yer Doğal Kaynakları'nın Uzaktan Algılanması ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3669.
- Uzuner, Ali (2003). **Sivil Havacılık Güvenliği**, Ankara: Özen Yayıncılık.
- Ünlü, Sinem (2009). **11 Eylül Olaylarının Uluslararası Sivil Havacılık Güvenliğine Etkileri**, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya.

6

Amaçlarımız

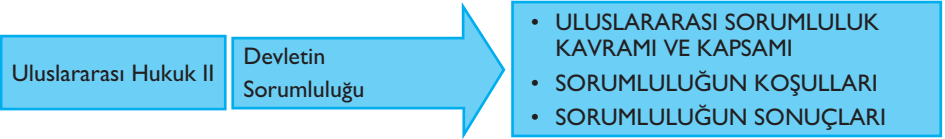
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Devletin sorumluluğu kavramını tanımlayabilecek,
- Devletin sorumluluğun doğma koşullarını listeleyebilecek,
- Sorumluluğun sonuçlarını açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Sorumluluk
- Hukuka aykırı eylemler
- Onarım
- Tazminat

İçindekiler

Devletin Sorumluluğu

ULUSLARARASI SORUMLULUK KAVRAMI VE KAPSAMI

Sorumluluk, hukukun, hak ve yükümlülük kavramlarının, zorunlu ve mantıksal bir sonucudur. Bir hukuk kişinin bir hak veya yükümlülüğe sahip olduğunu söylemek, aynı zamanda, hakkın ihlali ya da yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda bir sorumluluğun bulunduğunu söylemektir.

Uluslararası sorumluluk, en geniş hâliyle, uluslararası hukuk kişilerinin eylemlerinden veya eylemlerinin sonuçlarından uluslararası hukuk nedeniyle sorumlu tutulabilmeleri anlamına gelir. Uluslararası hukuk açısından çeşitli sorumluluk hâllerinden bahsetmek olanaklıdır. Uluslararası hukuk kişileri söz konusu olduğunda, devletin, uluslararası örgütlerin, devlet dışı varlıkların ve gerçek kişilerin uluslararası sorumluluğu gündeme gelir. Bunun yanında uluslararası hukuka aykırı eylemler nedeniyle sorumluluk ile uluslararası hukukun yasaklamadığı eylemler nedeniyle sorumluluk arasında da ayırım yapmak gerekir. Nihayet hukuki sorumluluk ile ceza sorumluluğu da farklı sorumluluk türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceza sorumluluğu, aynı zamanda bireysel sorumluluktur ve uluslararası topluluğu ilgilendiren bazı önemli eylemler, devlet kurumları vasıtasıyla gerçekleştirilmiş bile olsa devletlerin değil bu eylemleri gerçekleştirilmesi emrini veren kişilerin yargılanmasını ve cezalandırılmasını öngörür. Nüremberg, Tokyo, Ruanda ve Eski Yugoslavya'da kurulan geçici (*ad hoc*) uluslararası mahkemeler ile Uluslararası Ceza Mahkemesi, bu sorumluluk kavramının işletilmesinin örneklerini oluşturur. Uluslararası hukukun yasaklamadığı eylemler nedeniyle sorumluluk ise esasen yasak olmayan ancak sınır aşan tehlikeli faaliyetlerin ortaya çıkardığı zararların önlenmesi ve tazmin edilmesini içerir.

'Devletin sorumluluğu' asıl olarak devletin uluslararası hukuka aykırı eylemleri nedeniyle sorumluluğunu kapsar. Dolayısıyla bu ünite, uluslararası hukuka aykırı eylemin ne olduğunu, hangi eylemlerin devletin eylemi sayıldığını, uluslararası hukuka aykırı bir eylem nedeniyle sorumluluğu doğan bir devletin yükümlülüklerinin neler olduğunu inceleyeceğiz. Hukuka aykırı eylemleri nedeniyle devletin sorumluluğu konusu, hâlihazırda, uluslararası örf adet kurallarına tabidir. Bununla birlikte, uluslararası hukukun kodifikasyonunda önemli bir yere sahip olan **Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)** BM bünyesinde devletlerin imzasına açılacak birçok taraflı andlaşmanın taslağını oluşturmuş bulunmaktadır. Bu taslağın tartışmalı bazı noktaları bulunmakla birlikte, örf adet hukukunu büyük ölçüde yazılı

Uluslararası Hukuk Komisyonu: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1947 yılında, uluslararası hukukun geliştirilmesi için kurulmuştur. Komisyonun çalışmalarının büyük bölümünü uluslararası hukukun çeşitli konuları için taslakların hazırlanması oluşturur. Uluslararası hukukun yazılı olmayan kurallarını kodlaştırır, yani yazılı hâle getirir.

hâle getirdiğini söylemek olanaklıdır. Komisyon çalışmalarının, en azından temsilcileri vasıtasıyla, bir ölçüde çalışmalara katılan devletlerin tutumunu yansıttığı da söylenebilir. Biz de bu ünite de devlet sorumluluğu konusunu, UHK'nin hazırladığı Nihai Taslak Maddeler çerçevesinde ele alacağız.

SORUMLULUĞUN KOŞULLARI

Devletin sorumluluğunu doğuran olay, devlete yüklenebilen, uluslararası hukuka aykırı bir eylemin varlığıdır. Dolayısıyla, en genel şekliyle devletin sorumluluğunun ortaya çıkması için iki koşulun bulunduğunu söylemek mümkündür:

- 1) Bir devletin uluslararası hukuk uyarınca sahip olduğu bir yükümlülüğü ihlal eden bir eylemin varlığı
- 2) Bu eylemin o devlete yüklenebilmesi.

Uluslararası Hukuka Aykırı Eylem

Uluslararası hukuka aykırılık, devletlerin hem yapma hem de yapmama/kaçınma şeklindeki eylemlerinde söz konusu olmaktadır. Uluslararası hukuka aykırılığı doğuran eylem, yapma ve kaçınma (yapmama) şeklindeki eylemlerin birleşiminden de doğabilir.

Devletin sorumluluğu, devletin uluslararası yükümlülüğü ihlal eden eylemi sonucunda doğar. Nihai Taslak'ta (md. 12) belirtildiği şekliyle, yükümlülüğün "kaynağı veya niteliği", uluslararası sorumluluğun doğması açısından herhangi bir önem taşımaz. Uluslararası yükümlülük, andlaşmalara, örf ve adet hukukuna, uluslararası hukuk düzenince uygulanabilirliği kabul edilmiş bir ilkeye veya bir andlaşma hükmünün sonucu olarak tarafların kararlarına uymayı vaat ettikleri uluslararası bir örgütün yahut mahkemenin kararına dayanabilir. Ayrıca, devletler tek taraflı işlemleriyle de kendileri için uluslararası bir yükümlülük yaratabilirler. Pek tabii olarak bu saydıklarımıza, uluslararası hukukun emredici normları da dâhildir.

Bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmiş olması için, doğrallıkla, söz konusu eylemin atfedildiği devletin, eylemin gerçekleştirilmesi esnasında bu yükümlülükle bağlı olması gerekir. Henüz kendisi için bağlayıcı bir etki doğurmamış olan uluslararası hukuk kurallarının devlet tarafından ihlal edilmesi, dolayısıyla da bu devlet açısından sorumluluk doğurması söz konusu olamaz. Devletin eyleminin uluslararası hukuka aykırı olabilmesi için dikkate alınması gereken yükümlülükler, eylemin gerçekleştiği anda devletin sahip olduğu yükümlülüklerdir.

Uluslararası hukuka aykırı eylemin gerçekleştiği anda var olmakla birlikte eylemden sonra ortadan kalkan yükümlülük, devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, önemli olan eylemin gerçekleştiği anda devletin sahip olduğu yükümlülüklerdir. Dolayısıyla, bir andlaşmanın bir devlet için uluslararası hukuk açısından etkisini yitirmesi, devletin yükümlü olduğu dönemdeki eylemi nedeniyle sorumluluğunu etkilemez. Uluslararası hukukun emredici normları söz konusu olduğu durumlarda ise, sorumluluk geriye yürümez. *Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* md. 64 uluslararası hukukun emredici bir normunun ortaya çıkmasını takiben bu normla çatışma hâlinde olan bir andlaşmanın sona ereceğini belirttikten sonra, md. 71/2'de, "*andlaşmanın sona ermesi[nin]... tarafların andlaşmanın sona ermesinden önceki icrası suretiyle doğan herhangi bir hak, yükümlülük veya hukuki durumlarını etkilemeyeceği*" açıkça belirtilmiştir. Buradan hareketle, sadece andlaşma hükümleri açısından değil, genel olarak da, emredici normların ortaya çıkmasından önce gerçekleştirilmiş ve bu normlara aykırı eylemler açısından sorumluluk doğmayacağını söylemek mümkündür.

Devletin söz konusu eyleminin kendi millî hukuku bağlamındaki hukuki değeri, daha açık bir ifadeyle millî hukuka uygun olması, eylemin uluslararası sorumluluk doğurmasına engel olamaz.

(A) devleti, komşusu (B) devleti topraklarının bir kısmını işgal eder ve bu toprakları kendi ülkesine dahil eder. Daha sonra (A) ve (B) devletleri, aralarındaki sorunları çözmek üzere daimi bir kurul oluştururlar ve heyete bireylerden gelecek talepleri de sonuca bağlamaları kararı alırlar. Kurul, kurulmasından önceki davalara bakamayacaktır. İşgal öncesinde işgal edilen kısımda yaşayan ve taşınmaz malları bulunan ancak işgal sonrasında (A) devleti tarafından sınır dışı edilen bir (B) devleti vatandaşı, işgalle elinden alınan taşınmaz malının iadesini ve kullanmadığı süre için tazminat ödenmesini talep eder. (A) devleti ise talebe dayanak oluşturan eylemin Kurulun oluşturulmasından önce gerçekleştiğini iddia eder. Kurul, devletin sorumluluğu hakkındaki uluslararası hukuk uyarınca nasıl karar vermelidir? Tartışınız.

Devletin Eylemden Sorumlu Tutulması

Devletin sorumluluğunun doğmasında hukuka aykırı eylem, devlet tarafından gerçekleştirilmelidir; bir başka deyişle, hukuka aykırılığı, devletin eylemi oluşturmaktadır. ‘Devlet’, eylemde bulunan somut bir varlık olmadığına göre, hangi eylemlerin devlet eylemi sayılacağına, bir başka ifade ile hangi insanların eylemlerinin devlete atfedileceğinin belirlenmesi, devletin uluslararası hukuka aykırı eylemden sorumlu tutulmasının temelini oluşturur. Bir devletin tüm vatandaşlarının eylemleri devlete atfedilemez. Yani, millî hukuk uyarınca herhangi bir resmî görevi olmayan veya eylemleri hiçbir şekilde devlet tarafından yönlendirilmemiş olan bir vatandaşın eylemi, kime yönelmiş ve hangi boyutta gerçekleşmiş olursa olsun, devletin eylemi olarak kabul edilemeyecek, dolayısıyla da devletin sorumluluğunu doğurmayacaktır.

Bazı eylemler devletin ‘doğrudan eylemi’ kabul edilirken bazı eylemler ‘dolaylı’ olarak devletin eylemi sayılır. Doğrudan devlet eylemleri, devlet organları ve görevlileri ile federe devletlerin ve özerk bölgelerin eylemleridir. Devletin dolaylı eylemlerinde ise uluslararası hukuku ihlal eden eylem bizzat devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilmemekle birlikte, devlet ya eylemin gerçekleştirilmesine neden olmakta ya da eylem niteliği itibarıyla devlete ait sayılmaktadır.

Doğrudan Devlete Ait Eylemler

Yasama organının yaptığı eylemlerin devletin sorumluluğunu doğurması, yukarıda belirttiğimiz kapsama uygun olarak yapma veya yapmama türlerinde ortaya çıkabilmektedir. Bir başka deyişle, yasama organının çıkardığı yasalar veya çıkarmaktan kaçındığı yasalar, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali sonucunu doğuruyorsa, devletin sorumluluğunu doğurmaktadır.

Yürütme, devletin idari faaliyetlerini devam ettiren tüm birimleri kuşatan bir kavram olmakla, çok geniş bir faaliyet sahasına sahiptir ve devletin sorumluluğunun doğması konusunda yasama ve yargıya oranla çok daha büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu çerçevede, kolluk kuvvetlerinin, silahlı kuvvetlerin, istihbarat görevlilerinin, konsolosluk görevlilerinin ve diğer idari memurların eylemlerinin devletin sorumluluğunu doğurduğuna ilişkin uluslararası hakem kararları bulunmaktadır.

Yargı organlarının eylemleri, daha doğru bir deyişle yargı kararları, devletin sorumluluğunun doğmasında, diğer devlet organları gibi sonuç doğurmaktadır. Yargı kararının uluslararası yükümlülüğü ihlal etmesi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Uluslararası uygulamalarda somut örneklerine çoğunlukla yabancıların haklarının korunması konusunda rastlanmaktadır. Bu tür kararlarda ya millî hukukun yabancıların haklarını ihlal eden hükümleri yargı kararıyla somutlaştırılmakta ya da yabancıların haklarının ihlal edilmesine özgü olarak uluslararası hukukta kullanılan adaletten kaçınma durumu söz konusu olmaktadır. Bunun dışında, bir yargı organı bakmakta olduğu davada mesela, uluslararası bir andlaşmanın hükümlerini yorumlamak durumunda kalabilir ve yorumunda hata yapabilir. Böyle bir durumda da devletin sorumluluğu söz konusu olacaktır. Ancak unutulmaması gereken nokta, bir yargı kararının salt millî hukuka aykırı olması, hiçbir şekilde devletin sorumluluğunun ortaya çıkması için yeterli bir koşul olarak görülemeyeceğidir. Devletin sorumluluğunun doğması için, uluslararası bir yükümlülük bu kararla ihlal edilmiş olmalıdır.

Uluslararası yükümlülüğü ihlal eden eylemin federe devlet organları tarafından meydana getirilmiş olması durumunda, sorumluluğun federal devlete ait olduğu genel kabul görmüş bir ilkedir. Federal devlet yapılanmalarında, genel olarak uluslararası ilişkilere girme, andlaşma akdetme ve federe devletleri uluslararası alanda temsil yetkisi federal devlettedir. İstisnai bazı durumlarda federe devletler de kendi adlarına uluslararası ilişkilere girme yetkisini, federal devlet anayasasından almış olabilmekte yahut bir uluslararası anlaşmada federe devletlerin taraf olmasına ilişkin özel bir hüküm bulunabilmektedir. Bu tip durumlarda, federe devletin akdetmiş olduğu andlaşma ile yüklendiği yükümlülükleri ihlal eden eylemi, federal devlete atfedilemeyecektir. Devlet yapılanması bir federasyon şeklinde ortaya çıkmaya bile, devlet içerisinde belli bölgelere çeşitli adlar altında özerk bir yönetim tanınmış olabilmektedir. Bu tip özerk yönetimlerin eylemleri de bağlı oldukları devlete ait sayılır.

Dolaylı Olarak Devlete Ait Eylemler

Kamusal faaliyetler, bazı durumlarda, doğrudan devlet eliyle yürütülmeyebilir. Son dönemlerde bazı devletlerde ortaya çıkan yeni bir olgu olarak bazı kamusal faaliyetlerin, sahibi devlet bile olsa özel hukuk kişisi niteliğindeki veya doğrudan özel sektörün sahip olduğu kurumlar tarafından yerine getirildiği gözlemlenmektedir. Mesela, özünde kamusal bir faaliyet olan hapishanelerin güvenliği, özel şirketlere devredilebilmektedir. İdari yapılanma içerisinde doğrudan yer almayan ya da kısmen yer alan bu tip kurumların varlığı durumunda da uluslararası bir yükümlülüğün ihlali söz konusu olduğunda devletin sorumluluğunun doğduğuna dair uluslararası yargı ve hakem kararı bulunmamaktadır.

Devrim hareketlerinden ya da bir devletin yabancı işgalinden kurtuluşundan sonra düzenin yeniden sağlanması sürecinde, devlete ait düzenli birliklerin ve kamusal yetkiyi kullanacak birimlerin yokluğunda bazı kişi veya kişiler normal koşullarda kamusal yetkinin unsurları içerisinde yer alabilecek bazı faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Uluslararası hukuk, bu faaliyetlerin yürütülmesi sırasında meydana gelebilecek uluslararası hukuka aykırı eylemler nedeniyle sorumluluğun yine bu devlete ait olduğunu kabul eder.

Sorumluluğun doğmasında öncelikle devletin eylemlerinin, yani devlet organlarının eylemlerinin söz konusu olduğunu belirtmiştik. İlke olarak bireylerin davranışları devlete atfedilemez, dolayısıyla da bireylerin eylemleri nedeniyle devletin sorumluluğu ortaya çıkmaz. Eylemleriyle devletin sorumluluğunu doğuran devlet organlarının belirlenmesi ise bu devletin millî hukuku çerçevesinde, devlet yapılanması içinde yer almalarına göre yapılmaktadır. Bazı durumlarda, millî hukuk uyarınca resmî olarak devlet yapılanması içerisinde yer almasa bile, bazı kişi veya gruplar, devlet birimlerinden aldıkları talimatlarla eylemde bulunabilmekte ve bu eylemleriyle uluslararası bir yükümlülüğü ihlal edebilmektedirler. Çoğunlukla merkezî otoritenin zayıfladığı dönemlerde, merkezî otoritenin iradesini yansıtır şekilde yerel güçler bazı idari yetkileri kullanabilmektedirler. Uluslararası hukuk, bu tip durumlarda da söz konusu devletin sorumlu tutulacağını kabul eder.

Devletler arasındaki ilişkilerde, bir devlete ait birimler, çeşitli amaçlarla bir başka devletin emrine verilerek bu devletin ülkesinde çeşitli faaliyetlerde bulunabilmektedir. Sözgelimi, doğal afette yardımcı olması için yahut belli bir durumda adli destek sağlayarak o devlet adına yargılama faaliyetinde bulunmak için gönderilen kişi ve birimler, gönderildikleri devletin sevk ve idaresi altında işlem yapabilirler. Bu tip durumlarda uluslararası hukukun ihlal edilmesi hâlinde, uluslararası hukuk, gönderen devletin değil, kabul eden devletin sorumluluğunu kabul eder.

Başka Bir Devletin Eylemleri Nedeniyle Sorumluluk

Buraya kadar olan kısımda gördüğümüz durumlarda devletin sorumluluğu, uluslararası yükümlülüğü ihlal eden eylemin ya doğrudan devletin eylemi olduğu ya da dolaylı olarak devletin eylemlerinden yükümlü sayıldığı varlıklar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası hukuk, çeşitli koşulların varlığı durumunda bir devletin, başka bir devletin hukuka aykırı eylemleriyle ilişkili olarak sorumlu tutulabileceğini kabul eder. Bu durumlar, (1) bir devletin, uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunmasında bir başka devlete yardım etmesi, (2) eylemi gerçekleştiren devletin bir başka devlet tarafından yönlendirilmesi (3) böyle bir eylemde bulunmaya zorlanmasıdır.

Yardım Eden Devlet: Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devlete yardım eden devletin de sorumlu olduğuna dair herhangi bir uluslararası yargı veya hakem kararı yoktur. Bununla birlikte, uluslararası ilişkilerde bazı devletlerin çeşitli olaylarda uluslararası hukuka aykırı bir eylem nedeniyle bu eylemin gerçekleştirilmesine yardım ettiğini iddia ettikleri devlet veya devletler hakkında da suçlayıcı açıklamalarda buldukları, iddia ettikleri yardımları protesto ettikleri görülmektedir. Bu durumun en açık örneklerinden birisi, kuvvet kullanma yasağını ihlal eden devlet eylemlerine başka bir devletçe yardımda bulunulmasıdır. Bu konuda da en çok rastlanan durum, silah yardımdır. Mesela 1984 yılında İran, İngiltere'nin Irak'a kimyasal silâh yardımında bulunduğunu iddia etmiş, İngiliz Hükümeti ise bu iddiayı kabul etmemiştir. Silah yardımının dışında bir devletin başka bir devlete kuvvet kullanma yasağının ihlali konusunda çeşitli şekillerde yardımcı olması da mümkündür. Sözgelimi, bir devlet üçüncü bir devletle savaşmakta olan bir devlete topraklarını kullanma izni verebilir. Doğal olarak söz konusu yardım ve yardımcı olma eylemleri, kuvvet kullanma yasağının ihlali dışında da gerçekleşebilecek niteliktedir. Mesela, BM tarafından uygulanan ambargonun delinmesine yardımcı olmak ya da insan hakları ihlallerinde kullanılan araçları temin etmek, yardım eden devlet olarak sorumluluk doğuracaktır. Uluslararası hukuka aykırı bir eylemin ger-

çekleştirilmesi için bir başka devlete yardım etme eyleminin bizzat kendisi bir sorumluluk doğurur. Bu çerçevede, uluslararası hukuka aykırı eylemi gerçekleştiren devlet ile yardım eden devletin sorumlulukları birbirine karıştırılmamalıdır. Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devletin sorumluluğu devam eder, yardım eden devletin sorumluluğu ise ancak yardımın sonuca etkisi oranında gerçekleşir. Dolayısıyla bir müşterek sorumluluk değil, kısmi sorumluluk söz konusudur.

Yöneten veya Yönlendiren Devlet: Özellikle sömürgecilik döneminde ortaya çıkan devletlerarası ilişkiler, bazı devletlerin uluslararası ilişkilerini kendileri adına yürüten diğer devletlerin himayesi, vekâleti veya vesayeti altında bulunmaları durumunu doğurmuştur. Bu devletlerin uluslararası hukuka aykırı eylemleri nedeniyle sorumlulukları da uluslararası ilişkileri kendileri adına yürüten devlete yükletilmiştir. Zira bu tip devletlerle ilgili sorunlarda dikkate alınan asıl konu, uluslararası ilişkilerin yürütülmesinden ziyade, bu devletlerin eylemlerini himaye, vekâlet veya vesayeti altında buldukları devletin yönetim ve yönlendirmesiyle gerçekleştirmiş olmalarıdır. Günümüzde bu tip devletlere herhangi bir örnek göstermek mümkün değilse de himaye, vekâlet veya vesayet altında devletlerin uluslararası hukuka aykırı eylemleri nedeniyle sorumluluğunun dayandığı düşünce çerçevesinde, bir başka devletin yönetimi altında bulunan ve eylemleri başka bir devletçe yönlendirilen devletlerin sorumluluğundan bahsedilmektedir. Nitekim söz konusu devletlerin ortadan kalkması nedeniyle UHK da Nihâî Taslak da (md. 17) konuyu belli devlet türleri açısından değil, yönlendirme ve yönetme çerçevesinde ele almıştır.

Zorlayan Devlet: Bir başka devletin eylemiyle ilişkili olarak sorumluluğun ortaya çıktığı durumlardan sonuncusu, bir devleti uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunmaya zorlayan devletin sorumluluğudur. Nihâî Taslak md. 18'de düzenlendiği şekliyle zorlama eylemi, zorlanan devletin başka bir eylemde bulunma olasılığını tamamen ortadan kaldırmalı ve zorlama bizzat uluslararası hukuka aykırı eylemin gerçekleştirilmesine yönelik olmalıdır.

Bazı durumlarda zorlama eyleminin bizzat kendisi de uluslararası bir yükümlülüğün ihlali olarak ortaya çıkabilir. Örneğin, kuvvet kullanma yasağı kapsamına giren kuvvet kullanma tehdidi veya bir devletin iç işlerine karışma durumunda, zorlamanın kendisi de uluslararası hukuka aykırıdır. Bununla birlikte, hukuka aykırı olmayan zorlama biçimleri de ortaya çıkabilir. Örneğin, ağır bir ekonomik baskı, bir devlet için uluslararası bir yükümlülüğe aykırı eylemde bulunmaktan başka bir seçenek bırakmayabilir.

SORUMLULUĞUN SONUÇLARI

Uluslararası Hukuka Aykırı Davranan Devletin Yükümlülükleri

Uluslararası hukuka aykırı bir eylemin gerçekleşmesiyle eylemin sahibi devlet ile bu eylemin etkilediği devlet arasında ortaya çıkan yeni ilişki, eylemin sahibi olan devlete birtakım yükümlülükler yükler. Uluslararası hukuka aykırı bir şekilde eylemde bulunan devletin öncelikli yükümlülüğü, eylemi durdurmak ve tekrarlamamaktır. Bu, ortaya yeni çıkan sorumluluk ilişkisinden önce var olan bir yükümlülüğün mantıksal sonucu olarak ortaya çıkar. Devletin ikinci ve en önemli yükümlülüğü ise, onarma yükümlülüğüdür. Onarma, uluslararası hukuka aykırı eylemin sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaçlar ve mümkünse eski hâle getirmeyi, değilse tazmini ve eylemden etkilenen tarafı manevi olarak tatmin etmeyi kapsar. Söz ko-

nusu onarım yükümlülüğü, sadece uluslararası sorumluluğun veya devletin sorumluluğunun değil, genel olarak hukuk düşüncesinin bir ilkesidir.

Eylemi Durdurma ve Tekrarlamama Yükümü

Uluslararası hukuka aykırı bir eylemin gerçekleşmesi, eylemin ihlal ettiği uluslararası yükümlülüğü etkilemez. Devletin, hukuka aykırı eylemle ihlal ettiği yükümlülük varlığını ve bu devlet açısından bağlayıcılığını korumaya devam eder. Hem devam eden yükümlülüğün gereği hem de uluslararası hukuka aykırı eylem nedeniyle devletler arasında bozulan ilişkinin onarılmasının bir aracı olarak süreklilik arz ettiği takdirde söz konusu eylemin durdurulması, uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devletin yükümlülükleri arasındadır. Eylemin durdurulması, hem yapma hem de kaçınma şeklindeki eylemleri kapsar.

Uluslararası hukuk, *pacta sunt servanda* yani ahde vefa ilkesine dayanır. Bu ilke çerçevesinde devletlerin yapmayı taahhüt ettikleri eylemleri gerçekleştirmeleri beklenir. Hatta uluslararası düzenin sağlıklı bir şekilde devam etmesinin en büyük güvencesinin, devletlerin birbirlerine karşı böyle bir beklenti içinde olmaları olduğu söylenebilir.

Uluslararası hukuka aykırı eylemin varlığı, uluslararası yükümlülüğün geçerliliğine etkide bulunmamasının doğal sonucu olarak böyle bir eylemin tekrarlanmaması da uluslararası hukuk açısından bir yükümlülüktür. Bununla birlikte uluslararası hukukun bir kuralının ihlal edilmesi, uluslararası hukukun bir parçası olmakla belli şekilde davranmayı taahhüt etmiş bir devletin uluslararası düzenin devamını sağlayan bu beklentiyi ortadan kaldırması anlamına gelir. Hukuka aykırı eylem durdurulmuş veya sona ermiş dahi olsa böyle bir eylemde bulunan devletin, bir defa ihlal etmekle bozduğu karşılıklı güven ortamını yeniden kurabilmesi için böyle bir ihlali gerçekleştirmeyeceğine dair güvence vermesi, uluslararası uygulamada talep edilen ve gözlemlenen bir olgudur.

Onarım Yükümü

Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunarak bir zarara yol açan devlet, bu zararı onarmakla yükümlüdür. *Chorzów Fabrikası Davası'nda (Esas)* onarım yükümünü “uluslararası hukukun, hatta genel olarak hukuk düşüncesinin bir ilkesi” olarak gören Uluslararası Daimi Adalet Divanı (UDAD), onarıma ilişkin şu belirlemede bulunmaktadır:

“Gayrimeşru eylemin şu anki anlaşılışı içerisindeki temel ilke -ki bu ilke uluslararası uygulama ve özellikle de bakem mahkemeleri kararlarıyla oluşturulmuştur-, onarımın, mümkün olduğunca, gayrimeşru eylemin tüm sonuçlarını yok etmesi ve mümkün olduğunca, söz konusu eylem gerçekleştirilmeseydi durum nasıl olacak idiyse o durumu yeniden kurmaktır. Eski hâle getirme ya da bu mümkün değilse, eski hâle getirmenin tutacağı değere karşı gelen miktarda ödeme; eğer ihtiyaç varsa eski hâle getirme yabut bunun yerine yapılacak ödeme ile karşılanmayan zararlar için bir bedel ödenmesi, uluslararası hukuka aykırı eylem nedeniyle verilecek tazminat miktarının belirlenmesine hizmet edecek ilkelere.”

Görüldüğü üzere, UDAD, onarımı en geniş anlamıyla ele almış ve uluslararası hukuka aykırı eylemin ortaya çıkardığı sonuçların tümüyle ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise *Papamichalopoulos ve diğerleri Davası'nda*, onarma yükümüne ilişkin şöyle bir tespitte bulunmuştur:

“Mabkemenin bir iblal tespit ettiği kararı, davalı devlete iblali sona erdirmeye ve mümkün olduğu ölçüde iblalden önceki durumu yeniden kuracak bir şekilde tüm sonuçlarını onarma hukuki yükümlülüğünü yükler.”

Devletin sorumluluğunda onarım yükümü içerisinde ortadan kaldırılması veya tazmin edilmesi gereken zarar kavramı, maddi ya da manevi her türlü zararı kapsar. Maddi zarar bir devletin kendisine yahut vatandaşlarına ait mallara veya diğer maddi olarak değer biçilebilir çıkarlarına verilen zarara karşılık gelir. Manevi zarar ise kişilerin eylem nedeniyle çektikleri acı ve ızdırabı kapsar.

Onarım Çeşitleri

Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devlet, onarım yükümlülüğünü çeşitli biçimlerde yerine getirebilir. Uluslararası hukukta görülen onarım çeşitleri, eski hâle getirme, tazminat ödeme ve manevi olarak tatmin etmedir. Bu yükümlülük, zarara uğrayan devlet açısından aynı zamanda bir talep hakkının varlığı anlamına gelir. Yani zarara uğrayan veya bir devletin sorumluluğunu iddia etme hakkına sahip olan devlet, söz konusu onarım çeşitlerinden bir veya bir kaçını talep etme hakkına sahip olacaktır. Uluslararası hukuk, bu onarım çeşitlerinin seçimi konusunda herhangi bir sıralama yapmadığı gibi, devletlerin çeşitli saiklerle farklı seçimlerde buldukları görülmektedir. Her ne kadar bazı kararlarda eski hâle getirmeye bir öncelik tanınmaktaysa da, uyuşmazlık konusu olayın niteliklerine göre böyle bir onarım mümkün olmayabilir yahut talep eden devlet açısından eski hâle getirmenin sağlayacağı faydalar önemsiz kalabilir. Bu durumlarda zararın tazmini tercih edilen bir yol olmaktadır.

Eski hâle getirme: Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devletin yükümlü bulunduğu onarım çeşitlerinden ilki ‘eski hâle getirme yükümü’dür. Eski hâle getirme, uluslararası hukuka aykırı eylem gerçekleştirilmeden önceki durumun mümkün olduğunca aynı şekilde yeniden kurulmasını ifade eder. Ancak bazı durumlarda, eski hâle getirmenin imkânsızlığı dışında, bu yöntem, zarar gören taraf açısından önemini yitirmiş olabilir. Bu durumlarda zararın tazmin edilmesi veya eylemin niteliğine göre sadece manevi tatmin yoluna gidilmesi mümkün olabilecektir. Eski hâle getirme, uyuşmazlık konusu olayın niteliğine göre farklı şekillerde söz konusu olur. Eski hâle getirme, genel itibarıyla, maddi açıdan eski hâle getirme ve hukuki açıdan eski hâle getirme olmak üzere iki türe ayrılabilir. İşgal edilmiş bir toprağın asıl sahibi olan devlete bırakılması, el konulmuş gemi veya uçak gibi vasıtalar söz konusu olduğunda bunların sahiplerine iade edilmesi maddi açıdan eski hâle getirmeye örnek olarak verilebilir. Bir yasanın salt çıkarılmış olmasının uluslararası bir yükümlülüğü ihlal etmesi durumunda, bu yasanın kaldırılması veya değiştirilmesi yahut haksız bir gözaltı veya tutuklama durumu söz konusu olduğunda bu kişilerin salıverilmesi ise hukuki açıdan eski hâle getirme olarak kabul edilir.

Tazminat ödeme: Uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devlet, bu eylemin sonuçları eski hâle getirme ile ortadan kaldıramadığı durumda, meydana gelen zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Bu yüküm, uluslararası hukuka aykırı eylemin tüm sonuçlarını ortadan kaldırma ilkesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tazminat ödeme yükümünde bahsedilen zarar, daha önce de belirttiğimiz gibi, maddi veya manevi zararları kapsamaktadır. Zararın tazmini, belli miktardaki paranın ödenmesi anlamına gelir ki bu da zararın ancak kendisine parasal de-

ğer atfedilebilen kısmının tazmin edilebileceği sonucunu doğurur. Dolayısıyla, salt bir hak ihlali anlamındaki zararlar tazmin edilmeyecek, manevi tatmin yoluna gidilecektir. Tazminat, bir cezalandırma aracı değildir. Dolayısıyla tazminatın miktarı verilen zarar dikkate alınarak hesaplanacaktır. Bazı durumlarda eski hâle getirme mümkün olsa dahi, zarara uğrayan devlet açısından bu onarım eski değerini kaybetmiş olabileceğinden, hem eski hâle getirme hem de tazminat ödenmesi karşılaştırılabilir. Yine burada dikkat edilmesi gereken husus, tazminatın bir ceza gibi eski hâle getirmeye eklenmediği, eski hâle getirmenin karşılayamadığı kayıpları karşılama amacı güttüğüdür. Tazminatın hesaplanmasında, meydana gelen zarar kadar eylemin ortaya çıkardığı zararın yahut hukuki sonucun oluşmasına katkıda bulunan diğer tarafın kusuru da dikkate alınmak durumundadır.

Manevi tatmin: Uluslararası hukuka aykırı eylemden kaynaklanan zarar, eski hâle getirme ya da tazmin yollarıyla karşılanamadığı durumlarda, eylemi gerçekleştiren devletin zarar gören devleti manevi yoldan tatmin etme yükümlülüğü vardır. Hatta manevi tatmin, uluslararası ilişkinin normale dönmesine yardımcı olması açısından, diğer onarım çeşitlerinin yanında sıklıkla görülebilmektedir. Manevi tatmin, parasal değer atfedilebilen maddi veya manevi zararın dışında, parasal değer atfedilemeyen durumlarda söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede sembolik miktarlarda para ödemesi yapılabilse dahi, bunun adı tazminat değil, manevi tatmin olacaktır. Bununla birlikte, söz konusu manevi tatmin aracı verilen zarardan daha büyük ya da sorumlu devleti küçük düşürecek, devletlerin eşitliği ilkesini zedeleyecek tarzda olmamalıdır. Manevi tatminin ne şekilde gerçekleştirileceği, belli bir standarda bağlanabilecek mahiyette değildir. Manevi tatminin içeriği, devletler arasında yürütülen görüşmelere, ihlal edilen kuralın, meydana gelen zararın niteliğine ve tarafların talebine göre belirlenecektir.

Uluslararası Hukukun Emredici Kurallarına Aykırı Eylemlerin Hukuki Sonuçları

Devletin sorumluluğunun doğabilmesi için, uluslararası bir yükümlülüğün ihlal edilmesi gerektiğini belirtmiştik. Doğal olarak uluslararası hukukun emredici kuralları da devletin sorumluluğunun doğması açısından diğer yükümlülük yaratan normlardan farksız bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, emredici kuralların doğası gereği ve sahip oldukları kabul edilen *erga omnes* etki nedeniyle, devletin sorumluluğunun sonuçları açısından ayrı bir uygulamaya tabidir. Nitekim UHK da Nihai Taslak'ta bir kısım, emredici kuralların ihlalinin hukuki sonuçlarına ayırmıştır.

Uluslararası hukuka aykırı eylemin bundan önceki bölümlerde ele alınan hukuki sonuçlarından farklı olarak *jus cogens* kuralların ihlali, sahip oldukları önem itibarıyla diğer devletler açısından bazı yükümlülükler doğurur. Bunun anlamı, *jus cogens* niteliğindeki bir kuralı ihlal eden devletin, diğer hukuki sonuçlar açısından yükümlülüklerinin bulunmadığı değildir. *Jus cogens* bir kuralı ihlal eden devlet, eylemi durdurma, tekrarlamama ve onarma yükümlülerine sahiptir. Aynı şekilde, esasında, *jus cogens* kuralların ihlalinin sonuçları olarak ele alacağımız durumlar da özünde, diğer yükümlülüklerin ihlali için de söz konusudur. Ancak bu kuralların hükme bağladığı eylemlerin ağır sonuçlara sahip olması, hatta literatürde ve kodifikasyon çalışmaları sırasında 'uluslararası suç' olarak isimlendirilmesi yönünde ciddi bir taraftar bulunması, diğer devletler açısından bazı yükümlülüklerin günde- me gelmesine neden olmuştur.

Nihai Taslak'ta, hazırlık aşamasında yer alan 'uluslararası suçlar' için öngörülen durumlar yerine kabul edilen md. 40'a bağlı olarak emredici normların ihlalinin sonuçlarını düzenleyen md. 41 (1, 2) şu şekildedir:

1. Devletler, madde 40 anlamında ciddi bir ihlali meşru araçlarla sona erdirmek için işbirliği yapmalıdırlar.
2. Hiçbir Devlet, madde 40 anlamındaki ciddi bir ihlal tarafından yaratılmış durumu meşru olarak kabul etmemeli, bu durumun devam etmesine yardımcı olmamalıdır.

Bu düzenlemedeki işbirliği kavramının somut karşılığını belirlemek güç olsa da yansıtılan düşünce, *jus cogens* kuralların ihlali söz konusu olduğunda, ihlalden doğrudan etkilenmeyen devletlerin de ihlalle ilgili bazı sorumluluklarının olduğudur.

SIRA SİZDE

2

(A) ve (B) devletleri, (A) devletin belli bir ücret karşılığında (B) devletine 20 yıl boyunca her yıl belli miktarda doğalgaz sağlaması konusunda andlaşma yaparlar. (A) devleti, iki yıl sonra herhangi bir sebep ileri sürmeden bundan sonra (B) devletine doğalgaz satmayacağı ilan eder. Sanayideki enerji ihtiyacını tümüyle (A) devletin sağlayacağı enerjiye göre planlayan (B) devleti büyük bir ekonomik krize sürüklenir. (A) devleti, (B) devletin tazminat talebine, doğalgaz sağlamaya devam edeceğini, bunun dışında bir sorumluluğu olmadığını beyan ederek karşılık verebilir. Bu durumda eski hâle getirme yeterli olur mu? Tartışınız.

Özet

Devletin sorumluluğu kavramını tanımlamak.

- Uluslararası sorumluluk, en geniş hâliyle, uluslararası hukuk kişilerinin eylemlerinden veya eylemlerinin sonuçlarından uluslararası hukuk nedeniyle sorumlu tutulabilmeleri anlamına gelir. Uluslararası hukuk açısından çeşitli sorumluluk hâllerinden bahsetmek olanaklıdır. Uluslararası hukuk kişileri söz konusu olduğunda, devletin, uluslararası örgütlerin, devlet-dışı varlıkların ve gerçek kişilerin uluslararası sorumluluğu gündeme gelir. Bunun yanında uluslararası hukuka aykırı eylemler nedeniyle sorumluluk ile uluslararası hukukun yasaklamadığı eylemler nedeniyle sorumluluk arasında da ayırım yapmak gerekir. Nihayet hukuki sorumluluk ile ceza sorumluluğu da farklı sorumluluk türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Devletin sorumluluğu' asıl olarak devletin uluslararası hukuka aykırı eylemleri nedeniyle sorumluluğunu kapsar.

Devlet sorumluluğunun doğma koşullarını listelemek.

- Devletin sorumluluğunun ortaya çıkması için iki koşulun bulunduğunu söylemek mümkündür: (1) Bir devletin uluslararası hukuk uyarınca sahip olduğu bir yükümlülüğü ihlal eden bir eylemin varlığı ve (2) bu eylemin o devlete yüklenebilmesi. Uluslararası hukuka aykırılık, devletlerin hem yapma hem de yapmama/kaçınma şeklindeki eylemlerinde söz konusu olmaktadır. Devletin sorumluluğu, devletin uluslararası yükümlülüğü ihlal eden eylemi sonucunda doğar. Yükümlülüğün kaynağı veya niteliği, uluslararası sorumluluğun doğması açısından herhangi bir önem taşımaz. Bir eylemin devletin sorumluluğunu doğurabilmesi için, bu eylemin devletin eylemi sayılabilmesi gerekir. Devlet organlarının, devlet görevlilerinin, federe devletlerin ve özerk bölgelerin eylemi doğrudan devletin eylemi kabul edilir. Kamu faaliyeti niteliğindeki özel hukuk kişilerince yürütülen faaliyetler ile devletin yönettiği, yönlendirdiği eylemler de dolaylı olarak devlet eylemidir.

Sorumluluğun sonuçlarını açıklamak.

- Uluslararası hukuka aykırı bir şekilde eylemde bulunan devletin öncelikli yükümlülüğü, eylemi durdurmak ve tekrarlamamaktır. Bu, ortaya yeni çıkan sorumluluk ilişkisinden önce varolan bir yükümlülüğün mantıksal sonucu olarak ortaya çıkar. Devletin ikinci ve en önemli yükümlülüğü ise, onarma yükümlülüğüdür. Onarma, uluslararası hukuka aykırı eylemin sonuçlarını ortadan kaldırmayı amaçlar ve mümkünse eski hâle getirmeyi, değilse tazmini ve eylemden etkilenen tarafı manevi olarak tatmin etmeyi kapsar. Söz konusu onarım yükümlülüğü, sadece uluslararası sorumluluğun veya devletin sorumluluğunun değil, genel olarak hukuk düşüncesinin bir ilkesidir.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınızı sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRECEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Uluslararası hukuka aykırı eylemle ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Eylem yapma ve yapmama şeklinde olabilir.
- Eylem devletin uluslararası bir yükümlülüğünün ihlali olmalıdır.
- Eylemin milli hukuka uygun olması sorumluluğa engel olur.
- Yükümlülükler, eylemin gerçekleştiği anda devletin sahip olduğu yükümlülüklerdir.
- Devletin sorumluluğun ortaya çıkması için gerekli koşullardan biridir.

2. Aşağıdakilerden hangisinin eylemi devletin sorumluluğunu **doğurmaz**?

- Vatandaş
- Kolluk kuvveti
- Yasama organı
- Konsolosluk
- Silahlı kuvvetler

3. Bir devlete ait birimler, çeşitli amaçlarla, bir başka devletin emrine verilerek bu devletin ülkesinde çeşitli faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bu tip durumlarda bu birimlerin uluslararası hukuku ihlal etmesi hâlinde aşağıdakilerden hangisi uluslararası alanda sorumlu kabul edilir?

- Gönderen devlet
- Bireyler
- Birim
- Kabul eden devlet
- Üçüncü devlet

4. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası yükümlülüğün kaynağını teşkil **etmez**?

- Uluslararası andlaşma
- Uluslararası örf ve adet kuralları
- Uluslararası mahkeme kararı
- Uluslararası örgüt kararı
- Uluslararası görgü kuralları

5. Uluslararası hukuk, çeşitli koşulların varlığı durumunda bir devletin, başka bir devletin hukuka aykırı eylemleriyle ilişkili olarak sorumlu tutulabileceğini kabul eder. Aşağıdakilerden hangisi bu duruma örnek **değildir**?

- Yardım eden devlet
- Üçüncü devlet
- Yöneten devlet
- Yönlendiren devlet
- Zorlayan devlet

6. Onarım yükümlülüğüyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- Eski hâle getirme onarım çeşididir.
- Onarım çeşitlerinden sadece birine başvurulabilir.
- Zarar olmasa bile onarım yükümü olur.
- Zarar sadece maddi zarar anlamındadır.
- Eylemi durdurmak onarım çeşididir.

7. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan devletin yükümlü bulunduğu ilk onarım çeşidi hangisidir?

- Tazminat
- Manevi tatmin
- Eski hâle getirme
- Eylemi durdurma
- Eylemi tekrarlamama

8. Uluslararası hukukun emredici kurallarına aykırı eylemlerin hukuki sonuçlarıyla ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Sorumluluğun doğması açısından diğer yükümlülük yaratan kurallardan farksızdır.
- Devletin sorumluluğunun sonuçları açısından ayrı bir uygulamaya tabidir.
- İhlalden etkilenmeyen devletlere de bazı sorumluluklar yüklenebilir.
- Nihai Taslak'ta bu konuda ayrı bir düzenleme vardır.
- Emredici kuralı ihlal eden devletin, onarma yükümü yoktur.

Yaşamın İçinden

Cumhuriyet

14.01.2011

9. Esasen yasak olmayan ancak sınır aşan tehlikeli faaliyetlerin ortaya çıkardığı zararların önlenmesi ve tazmin edilmesini içeren aşağıdakilerden hangisidir?

- Uluslararası hukuka aykırı eylemlerden sorumluluk
- Cezai sorumluluk
- Bireysel sorumluluk
- Uluslararası hukukun yasaklamadığı eylemler nedeniyle sorumluluk
- Devlet sorumluluğu

10. Devletin sorumluluğuyla ilgili olarak hazırlanan Nihai Taslak ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanmıştır.
- Tartışma kısmı yoktur.
- Çok taraflı anlaşma taslağıdır.
- Örf ve adet kurallarının kodlaştırılmasıdır.
- Uluslararası hukuka aykırı eylemler nedeniyle sorumluluğu incelemektedir.

NATO, Afganistan'a tazminat ödedi.

NATO, Afganistan'da NATO komutası altında görev yapan yabancı askerlerin düzenlediği operasyonlar sonucu zarara uğrayan Afganlara son iki ay içinde 1,4 milyon dolar tazminat ödedi. Afganistan'ın güneyinde görev yapan Uluslararası Güvenliğe Destek Gücü (ISAF) komutanı Orgeneral James Terry imzasıyla yayımlanan yazılı açıklamada, 2 Kasım 2009'dan itibaren 800'den fazla tazminat talebinde bulunulduğunu ve bu taleplerin yarısından fazlasının ödenmesi konusunda anlaşmaya varıldığını belirtti. Terry, aralarında Kandahar'ın da bulunduğu 6 vilayeti kapsayan, güney bölge komutanlığı denetimindeki bölgede son iki ay içinde 1,4 milyon dolarlık ödeme yapıldığını belirtilerek, "Bölge sakinlerinin talepleri çok ciddiye alınıyor. Bir zarar verirse bunu tazmin etmek bizim yükümlülüğümüz ve sorumluluğumuzdur" ifadelerini kullandı.

Açıklamada, tazminat taleplerinin içeriği konusunda daha ayrıntılı bilgi verilmedi. ISAF'tan yapılan açıklamada, Afganistan Cumhurbaşkanı **Hamid Karzai**'ye 11 Ocak Salı günü bir hükümet heyeti tarafından sunulan, "**Afgan ve yabancı güçlerce düzenlenen operasyonlar sonucu, Kandahar vilayetinin güneyindeki meyve ürünleriyle evlere verilen zararın 100 milyon dolar olduğu**" şeklindeki rapora da değinildi.

Daha önce yapılan tüm ısrarlara karşın, sözkonusu rapor hakkında doğrudan bir yorumda bulunulmamasına karşın, bugün yayınlanan ISAF açıklamasında, Kandahar'daki yetkililerin sözlerinden alıntılara yer verilerek, sözkonusu rapor, "**aşırı abartılı**" olduğu gerekçesiyle kınandı. Açıklamada, Kandahar Valisi **Toryalai Visa** ile ilçe liderlerinin, Karzai'ye sunulan, Argandeb, Zari ve Pencvei ilçelerinde meydana gelen zarar için düzenlenen heyet raporu için, "abartılmış" ifadesini kullandıklarına dikkat çekildi.

Kaynak: Cumhuriyet, 14 Ocak 2011.

<http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=208298>
(B.T. 25.05.2012)

Okuma Parçası

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından daha önce Almanya sınırları içerisinde olan Yukarı Silezya, Polonya'ya dahil olur. Bu değişiklikten önce Almanya'nın izniyle Yukarı Silezya'da faaliyet gösteren bir Alman şirketinin sahip olduğu bir fabrikayı yeni Polonya Hükümeti kamulaştırır. Almanya da, Yukarı Silezya hakkındaki 1922 tarihli bir andlaşmaya dayanarak, bu kamulaştırma eyleminin hukuka aykırı olduğu iddiasında bulunur. Divan, kamulaştırmanın hukuka aykırı olması nedeniyle Polonya'yı tazminat ödemeye mahkum eder.

Kaynak: The Factory at Chorzów (Merits), Germany v Poland, PCIJ, Ser. A. No. 17, 1928.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Hukuka Aykırı Eylem" konusuna bakınız.
2. a Ayrıntılı bilgi için "Doğrudan Devlete Ait Eylemler" konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için "Dolaylı Olarak Devlete Ait Eylemler" konusuna bakınız.
4. e Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Hukuka Aykırı Eylem" konusuna bakınız.
5. b Ayrıntılı bilgi için "Başka Bir Devletin Eylemleri Nedeniyle Sorumluluk" konusuna bakınız.
6. a Ayrıntılı bilgi için "Onarım Yükümü" konusuna bakınız.
7. c Ayrıntılı bilgi için "Onarım Yükümü" konusuna bakınız.
8. e Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Hukukun Emredici Kurallarına Aykırı Eylemlerin Hukuki Sonuçları" konusuna bakınız.
9. d Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Sorumluluk Kavramı ve Kapsamı" konusuna bakınız.
10. b Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Sorumluluk Kavramı ve Kapsamı" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Uluslararası hukuka aykırılığı iddia edilen eylemler, yapma veya yapmama şeklindeki eylemler olabilir. Bazı eylemler yapıldıkları anda sona ererler. Bu tip eylemlerde sorumluluk, eylemin yapılması ve doğrudan sonuçlarıyla sınırlıdır. Bununla birlikte bazı eylemler, sürekli eylem olarak isimlendirilir. Bu eylemler yapıldıkları anda sonra ermez, varlıklarını devam ettirirler. Sözgelimi, bir kişinin hukuka aykırı şekilde tutuklanarak özgürlüğünün kısıtlanması, salıverme işlemi gerçekleşene kadar devam eden sürekli bir eylemdir. Yine bir uluslararası yükümlülükleri ihlal etme anlamına gelen bir yasanın çıkarılmasında da yasa yürürlüğünü koruduğu sürece, uluslararası hukuka aykırı eylem devam etmektedir. Örneğimizde de her ne kadar Kurul, kuruluşundan önceki davalara bakamayacaksa da ortada devam eden bir ihlal söz konusudur.

Sıra Sizde 2

(A) devleti, andlaşmayı ihlal etmekle, uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunmuş olur. Ortaya çıkan sorumlulukta öncelikli amaç, ihlalden önceki duruma sağlanmasıdır. Nitekim (A) devleti de ihlalden önceki duruma dönmeyi vaat etmiştir. Bu yükümlülük, zaten ortada yürürlüğü devam eden bir andlaşma olduğu için mevcuttur. Bir yükümlülüğün ihlal edilmesi yükümlülüğü ortadan kaldırmaz. Andlaşma da ihlalden etkilenen taraf ihlale dayanarak andlaşmayı feshetmedikçe sona ermez. Dolayısıyla (A)'nın teklifi, hem eski hâle getirme yükümlülüğü açısından hem de devam eden andlaşma açısından zaten yapması gereken bir eylemdir. Ancak böyle bir durumda eski hâle getirme yeterli olamaz. Çünkü andlaşmanın ihlaliyle (B) devleti büyük zarara uğramıştır. (B)'nin uğradığı zararın ne kadarının (A) tarafından karşılanması gerektiği, somut olaya ilişkin pek çok verinin değerlendirilmesi sonucunda belirlenecektir. Ancak önceden söylenebilecek olan, (A)'nın (B)'nin uğradığı zararın en azından bir kısmını tazmin etmek zorunda kalacağı ama bunun dışında ceza anlamına gelebilecek ilave bir bedelin de istenemeyeceğidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Chorzów Fabrikası Davası (Esas), MDAD, 1928. The Factory at Chorzów (Merits), Germany v Poland, PCIJ, Ser. A. No. 17, 1928. Kaynak: [WORLD COURTS.COM](http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.09.13_chorzow), <http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1928.09.13_chorzow> (26.06.06).

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, General Assembly Official Records, Fifty-sixth session, Supplement No. 10, A/56/10, ss. 43-365. Kaynak: United Nations Treaty Collection, <<http://untreaty.un.org/ilc/reports/2001/2001report.htm>> (13.04.06).

Papamichalopoulos ve diğerleri Davası, Papamichalopoulos ve diğerleri v. Yunanistan, AİHM, 1995. Papamichalopoulos and Others v. Greece, ECHR, 1995. Kaynak: HUDOC Database, <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=PAPAMICHALOPOULOS&sessionid=8096321&skin=hudoc-en>> (16.07.06).

Uzun, Elif (2007). **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, İstanbul: Beta Yayınları.

Yılmaz, Ejder (1992). **Hukuk Sözlüğü**, Ankara: Yetkin Yay.

Başvurulabilecek Kaynaklar

Erkiner, Hakkı Hakan (2010). **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Tütüncü, Ayşe Nur (2002). **Milletlerarası Hukuk Komisyonu'nun 53'üncü Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış**, MHB, ss. 889-947, İstanbul: Beta Yay.

Tütüncü, Ayşe Nur (2012). **İnsancıl Hukuka Giriş**, İstanbul: Beta Yay.

7

Amaçlarımız

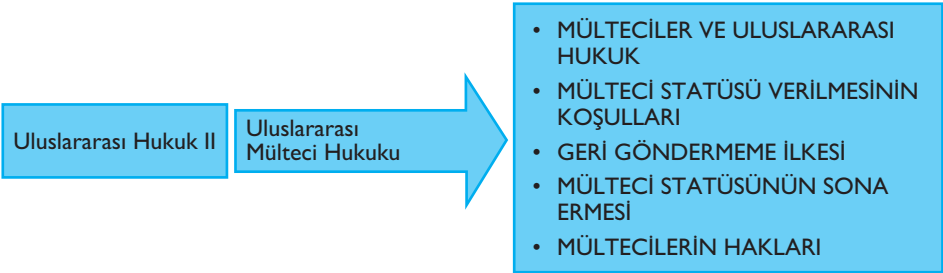
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası hukuktaki mülteci kavramını tanımlayabilecek,
- Uluslararası hukukta mültecilere tanınan hakları listeleyebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
- Geri Göndermeme
- Mülteci
- Sığınmacı

İçindekiler

Uluslararası Mülteci Hukuku

MÜLTECİLER VE ULUSLARARASI HUKUK

İnsanlık tarihinin her döneminde, bireysel veya kitlesel insan hareketliliğine rastlamak mümkündür. İnsanlar çeşitli nedenlerle ya tek tek kişiler, ya küçük gruplar yahut da çok büyük topluluklar hâlinde yerleşik buldukları yurtlarından başka yerlere gitmişlerdir. Dünya tarihi, yer değiştiren insanlarca şekillendirilmiştir.

Devletler arasındaki sınırların keskinleştiği, merkezî otoritenin kuvvetlendiği modern dönem, daha pek çok şey gibi devletler arasındaki insan hareketliliğini de kurallara bağlamıştır. Bu konudaki ilk ve genel kuralın, bir devletin vatandaşlarının başka bir devlette serbestçe yaşamasının ilkesel olarak mümkün olmaması bunun, kabul eden devletin iznine bağlı olmasıdır. Ekonomik, siyasi ve güvenlikle ilgili pek çok kaygı, devletlerin başka devletlerin vatandaşlarını ülkelerine kolaylıkla kabul etmemesine neden olmaktadır. Ancak her türlü engelleme ve yasaklama, bu insan hareketliliğini sona erdirmemiştir.

İnsan hareketliliği konusunda iki ana grubu birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan ilki, kendi devletlerindeki yaşam koşullarını beğenmeyerek daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için yani salt ekonomik nedenlerle başka ülkelere göç edenlerdir. Devletler **göçmen** kabulünü çoğunca belli koşullara bağlamışlardır. Ne var ki az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş devletlere yönelmiş göç talebi, devletlerin belirlediği koşul ve sınırların çok daha ötesindedir. Dolayısıyla ekonomik nedenlerle göç edenler, genellikle yasadışı olarak gelişmiş ülkelere girmeye çalışmakta, girmekte ve yaşamlarını sürdürmektedir. Yasa dışı olarak bir ülkeye girmiş göçmen, yakalandığı takdirde cezalandırılmakta, sınır dışı edilmekte veya ülkesine geri gönderilmektedir. Uluslararası insan hareketliliği konusunda göçmenler yanında belirlenmesi gereken diğer grup, mültecilerdir. Mülteciler de göçmenler gibi kendi ülkeleri dışında yaşamayı istemektedir. Ancak mültecilik, ağırlıklı olarak siyasi bir kavramdır. Mülteciler, kendi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Mülteci kendi ülkesinde ırkı, dinî, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından korkmaktadır.

Yirminci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, milyonlarca insanın yer değiştirmesine neden olmuş ve devletler günümüz mülteci hukukunun temelini oluşturan çeşitli düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır. *1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme* (bundan sonra *1951 Mülteci Sözleşmesi*) ile kurulan hukuki düzen, devletlere, mülteci statüsündeki kişilere çeşitli haklar sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Bunun yanında mültecilerin sorunlarını çözmeye ve haklarını garanti al-

Göçmen ve mülteci birbirinden farklı kavramlardır. Gündelik dilde ve medyada ülkeye yasa dışı yollarla giren bütün yabancılara kaçak göçmen denir. Ancak bunların bir kısmı, zulme uğrama korkusundan kaçan mültecilerdir.

tına almaya yönelik çeşitli bölgesel teşebbüsler de bulunmaktadır. Mültecilerin gerek hedef ülkeye ulaşmaları sürecinde gerekse ulaştıkları devlette yaşadıkları dram uluslararası bir sorun olarak görülmüş ve Birleşmiş Milletler bünyesinde küresel ölçekte mültecilerle ilgili çalışmalar yapmak üzere Mülteciler Yüksek Komiserliği kurulmuştur. Bunların yanında pek çok sivil toplum örgütü, yerel, bölgesel ve küresel ölçekte yardım ve izleme faaliyeti yapmaktadır.

Kitabımızın bu bölümünde, uluslararası mülteci hukukunu ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Altını çizmemiz gereken bir nokta, mülteci hukukunun çok boyutlu olduğu gerçeğidir. İlk boyut, BM öncülüğündeki küresel mülteci hukuku boyutudur. Bu boyutun belkemiğini 1951 Mülteci Sözleşmesi ile BM Mülteciler Yüksek Komiserliği oluşturur. Diğer bir boyutta, uluslararası insan hakları hukuku yer alır. Uluslararası insan hakları hukukunun herkes için sağladığı koruma, genel kabul görmüş olması ve bazı hükümlerinin uluslararası hukukun jus cogens (emredici) kuralları arasında yer alması nedeniyle mülteciler için de önemli bir koruma sağlamaktadır. Aynı zamanda bölgesel insan haklarını koruma mekanizmaları, mülteciler için bireysel başvuru imkânı sağlayan etkin bir denetim oluşturmaktadır. Son olarak ise mülteci hukukunun ulusal/yerel boyutuna dikkat çekmek gerekir. Zira mülteci sorununun doğası, mültecilerle ilgili hak ihlallerinin devletler arası bir sorun hâline gelmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla uluslararası mülteci hukukuna ve uluslararası insan hakları hukukuna uygun ulusal düzenlemeler ile bu düzenlemelerin hataya geçirilmesi, mültecilerin haklarının sağlanması için en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Biz ise bu üniteye, mülteci hukukunun uluslararası boyutuyla ancak lisans seviyesinde bir ders kitabının sınırları çerçevesinde ilgileneceğiz. Uluslararası insan hakları hukukuna birkaç noktada değinecek, ulusal düzeydeki düzenlemelere ve uygulamalara ise yer vermeyeceğiz.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MÜLTECİLER YÜKSEK KOMİSERLİĞİ

BM Mülteci Örgütü, İkinci Dünya Savaşı sonunda savaşlar nedeniyle yerlerinden edilmiş Avrupalılara yardım etmek amacıyla kuruldu. BM Genel Kurulu tarafından, 14 Aralık 1950 açılan kurumun, 3 yıl içinde mültecilik sorununa son verdikten sonra kapanmasını planlandı. BMMYK'nın kuruluş amacını yansıtan ve mülteci sorunu çözümünün temel dayanağı olan, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 28 Temmuz 1951 yılında kabul edildi.

Sovyetlerin, Macaristan Devrimi'ni bastırması sonucu ortaya çıkan mülteci akımıyla birlikte BMMYK ilk büyük vakası ile karşı karşıya geldi. BMMYK'nın bir gün kendini feshedeceği beklentisinin ise hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği ortaya çıktı. 1960'larda Afrika'nın dekolonizasyonu süreci, BMMYK'nın müdahalesini gerektiren ilk yoğun mülteci krizini beraberinde getirdi. Takip eden yirmi yıl boyunca BMMYK, Latin Amerika ve Asya'da yaşanan yerlerinden edilme vukuatlarının, sonlandırılması için çalışmalar yapmak durumunda kaldı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Afrika kıtasında yaşanan yeni mülteci sorunlarını, Balkan Savaşları nedeniyle Avrupa'da patlak veren mülteci yeni dalgaları takip etti.

21. yüzyılın başında BMMYK, Asya'daki çatışmalara, Afrika'daki Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Somali gibi ülkelerdeki mülteci krizlerine ve özellikle Afganistan'da 30 yıldır devam eden mülteci sorunlarına çözüm aradı. Aynı zamanda, çatışmalar yüzünden ülke içinde yerlerinden edilmiş birçok insana yardımcı olması için BMMYK'nın

uzmanlığına başvuruldu. Örgüt ilk başlarda çok fazla göz önünde olmasa da vatansız kişileri de ilgi alanına katarak görev kapsamını genişletti. Söz konusu bu kişiler, vatandaşlıkları bulunmadığı için temel haklarından mahrum bırakılmış milyonlarca göz ardı edilmiş insandan oluşuyor. Dünyanın Latin Amerika ve Afrika gibi bazı kesimlerinde, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin uygulama alanı bölgesel yasal düzenlemelerle güçlendirildi.

Yeni Örgüt, Avrupa'daki mültecilere yaptığı yardımlarla alanında çığır açtı. Bu sebeple, 1954'te Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Ödülü aldığı sırada ise örgütün görev süresi henüz 1950'li yılların sonuna kadar uzatılmıştı. BMMYK, 1981 yılında Örgütün karşı karşıya kaldığı politik engellemelere gönderme yaparak, mültecilere dünya çapında yardım sağlama açısından teşvik edici olan ödülü, ikinci kez aldı. Kurulduğu zaman sadece 34 çalışmanı olan Örgüt şu an, 123 ülkede 396 BMMYK ofisi, olağan veya geçici olarak faaliyet gösteren 702'si Cenevre merkezinde görevli yaklaşık 7.190 personeli ile çalışmalarını yürütüyor. 396 ofisin 124'ünü bölge ve şube ofisleri, 272'sini ise alt ve saba ofisleri oluşturuyor.

BMMYK, ilk yılında 300.000 Amerikan doları olan bütçesini, 2011 yılına gelindiğinde 3.32 milyar Amerikan dolarına çıkardı. Bugün dünyada yaklaşık 43 milyon yerlerinden edilmiş insan bulunmaktadır. BMMYK ilgi alanındaki 36.4 milyondan fazla kişinin, 15.6 milyonunu ülke içinde yerlerinden edilmiş insanlar, 10.4 milyonunu mülteciler, 2.5 milyonunu eve geri dönüş yapanlar, 6.5 milyonunu vatansız kişiler, 980.000'den fazlasını sığınmacılar ve 400.000'den fazlasını kurumun ilgi alanına giren diğer kişiler oluşturuyor. Görev süresi üç yıl ile sınırlandırılan Örgüt, mültecilerin sorunlarını çözmek için çıktığı bu zorlu yolda, insani ihtiyaçların geçen yüzyıllar boyunca olduğu gibi şu an da devam etmekte olduğunu bilerek 14 Aralık 2010 tarihinde kuruluşunun 60. yılına tanıklık etti.

Kaynak: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Resmi Web Sayfası, www.unhcr.org.tr

Uluslararası mülteci hukukunun en önemli metni, 1951 Mülteci Sözleşmesi ve bu Sözleşme'ye dair 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol'dür (Bundan sonra 1967 Protokolü). 22 Mart 2012 itibarıyla 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne 145, 1967 Protokolü'ne 146 taraf devlet bulunmaktadır. Birleşmiş Milletlere üye devlet sayısının 193 olduğu düşünülecek olursa söz konusu belgelerin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

1951 Mülteci Sözleşmesi ile 1967 Protokolü, evrensel düzeyde mültecilere özgülenmiş tek çok taraflı andlaşmadır. Bu belgelere, 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne ve/veya 1967 Protokolü'ne taraf devletlerin bakanlar toplantısında 2001 yılında kabul edilen beyannameyi ve BM Genel Kurulu tarafından 1967'de kabul edilen Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname'yi de BM'nin öncülük ettiği bağlayıcı olmayan belgeler olarak eklemeliyiz. Bunların yanında, bölgesel düzeyde doğrudan mültecileri konu alan çeşitli andlaşmalar ve bağlayıcı olmayan ancak devletlerin beyanlarını ve tutumlarını ifade etmesi bakımından önemli olan ve çeşitli derecelerde devletlerin iç hukuklarında benimsedikleri çok taraflı beyannameler bulunmaktadır. Sözgelimi, 1969 tarihli Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi, Cartagena Mülteciler Bildirisi, Asya-Afrika Mültecilere Karşı Muameleye İlişkin İlkeler, bu tarz belgelerdendir. Nihayet, özellikle aşağıda ele alacağımız geri göndermeme ilkesi çerçevesinde çeşitli andlaşmalar devletlere mültecilerin durumuna ilişkin bazı yükümlülükler getirmektedir.

1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, uluslararası mülteci hukukunun temel andlaşmasıdır.

Mültecilere özgülenmiş uluslararası belgelerin dışında bazı çok taraflı insan hakları andlaşmalarının çeşitli hükümleri mültecilerle ilgili koruma sağlamaktadır. İnsan hakları andlaşmaları, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin kapsamıyla veya yorumuyla ilgili sorunlar nedeniyle koruma altına alınamayan kişiler açısından önem taşımaktadır. Bu belgelerin örneklerini aşağıda, özellikle geri göndermeme ilkesi çerçevesinde ele alacağız.

MÜLTECİ STATÜSÜ VERİLMESİNİN KOŞULLARI

'Mülteci', *1951 Mülteci Sözleşmesi* madde 1A(2)'de,

"ırkı, dinî, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen"

kişi olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası mülteci hukuku bağlamında ele alacağımız temel metin 1951 Mülteci Sözleşmesi olmakla birlikte, başka andlaşma veya beyannamelerde mülteci tanımının biraz daha genişleyebildiğini belirtmemiz gerekiyor. Sözgelimi, 1969 tarihli *Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi* mülteciyi "ırk, din, milliyet, siyasi inanç ya da belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti yüzünden zulüm ya da haklı bir temele dayanan zulme uğrama korkusu nedeniyle" vatandaşı olduğu ülke dışında bulunanlar yanında, "kendi menşe ülkesinin ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde, dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle" de ülkesi dışında bulunan kişileri kapsar şekilde tanımlamaktadır. *Cartagena Mülteciler Bildirisi* 3. maddede ise "yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı hayatları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçan kişileri de" mülteci olarak kabul edilmektedir.

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin tanımından anlaşılabilceği üzere mültecilik, koruma sağlayan devletin verdiği bir statü değildir. Mülteci, maddede yer alan unsurların gerçekleşmesi nedeniyle kendiliğinden mülteci hâline gelmiştir; devletler ise kendi iç hukuklarında belirledikleri usullerle bu durumu tespit etmekte ve durumun tespit edilmesiyle Sözleşme'nin öngördüğü korumayı sağlama yükümlülüğü altına girmektedirler.

Koruma sağlayan devlet tarafından kişinin **mültecilik** statüsünün hukuki yollardan açıkça beyan edilmesinden önce bu kişinin 'mülteci' olarak adlandırılması mümkün olmamaktadır. Zira koruma sağlayan devlet, iltica talebinde bulunan kişinin durumunu incelemekte ve maddede yer alan şartların gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırmaktadır. Nitekim uygulamada da koruma talebinde bulunan kişiler önce yasal veya yasal olmayan yollarla koruma talebinde bulunacakları ülkeye giriş yapmakta ve mültecilik statülerinin resmî olarak tanınmasını beklemektedirler. İşte mültecilik statüsünün resmî olarak tanınmasına kadar olan sürede iltica talebinde bulunan kişiler, terminolojik olarak ayrı bir şekilde isimlendirilmektedir. İngilizcede *asylum seeker* olarak kullanılan ifade, Türkçe literatürde ağırlıklı olarak sığınmacı kelimesi ile karşılanmaktadır. Sığınmacı, koruma (*asylum*) talebinde bu-

Mülteciliğin tanımı, bazı uluslararası belgelerde 1951 Mülteci Sözleşmesi'nden daha geniş bir şekilde yapılmaktadır.

Mültecilik, devletlerin verdiği değil, tanıdığı bir statüdür. Devletin iç hukuku açısından iltica talebinde bulunanlar sığınmacı, talepleri kabul edilenler ise mülteci'dir. Uluslararası hukuk ise iltica talebinde bulunanları da mülteci kabul eder ve koruma altına alır.

lunmakta, eğer mülteci olduğu anlaşılırsa bu durumu tanınmakta ve mülteci (*refugee*) statüsü kazanmaktadır. Mültecilik statüsü resmen kabul edilmemiş kişiler için fiili (*de facto*) mülteci, bu statüyü elde etmiş kişiler için ise hukuki (*de jure*) mülteci tabiri de kullanılmaktadır.

1951 Mülteci Sözleşmesi sığınmacı kavramına yer vermezken ‘mülteci’yi tanımlamakta ve mülteciler için koruma sağlamaktadır. Ancak aşağıda da göreceğimiz üzere, mülteci statüsünün belirlenmesi süreci çoğunca zorunlu olarak sığınma hakkının tanınmasını, henüz mültecilik statüleri tanınmamış olanlar için bazı hak ve özgürlüklerin sağlanmasını içerir.

1951 Mülteci Sözleşmesi 1A(2) maddesinin yaptığı tanım çerçevesinde, mültecilik statüsünün varlığından bahsedebilmek için şu koşulların bulunması gerekir:

1. Zulme uğramaktan haklı nedenlerle korkma
2. Zulme uğrama korkusunun ırk, din, tabiiyet (milliyet), belirli bir toplumsal gruba mensup olma veya siyasi düşüncelerden kaynaklanması
3. Ülkesi dışında bulunma
4. Kendi ülkesinin korumasından yoksun bulunma, yararlanmak istememe veya ülkesine göre dönememe, dönmek istememe

Şimdi bu koşulları yakından inceleyelim.

Zulme Uğramaktan Haklı Nedenlerle Korkma

Bir kişinin mülteci sayılabilmesi için kişinin kendi ülkesinde zulme uğramaktan korkması ve bu korkunun **haklı nedenlere** dayanması gerekir. Zulme uğrama korkusu, öznel/subjektif bir hâldir. Dolayısıyla mültecilik statüsü verecek makamlar iltica talebinde bulunan kişinin ülkesindeki durumu, o kişinin algısı ve anlatımları çerçevesinde değerlendirmek durumundadır. Korku hâli öznel bir durum olsa bile, tümüyle kişinin algısına bağlı kalınarak karar verilmesini gerektirmez. Zira kişinin içinde bulunduğu korku hâlini destekleyen nesnel koşullar da bulunmalıdır ki bu da “haklı nedenlerle korkma” ifadesiyle dile getirilmiştir. Mültecilik statüsü verecek makamların talepte bulunanın ülkesinde koşullar hakkında resmî bir araştırma yapması zorunlu ve gerekli olmadığı gibi bazen böyle bir araştırma yanlıtı da olabilir. Asıl olan talepte bulunanın içinde bulunduğu korkunun haklı nedenlere dayandığı yönünde inandırıcı bir anlatım yapabmesidir. Bunun yanında talepte bulunan kişi, ülkesinde doğrudan zulme uğramış olduğunu göstermek zorunda değildir. Zira mültecilik çerçevesinde sağlanan koruma, zulme uğrama korkusuyla ilişkilendirilmiştir; yani zulme uğramadan önce ülkesinden ayrılmış kişiler, amaçlanan korumanın merkezindedir. Bununla birlikte, doğal olarak zulme uğramış ve yine zulme uğrayacağından korkan kişiler mültecilik tanımına dâhildir. Talepte bulunan kişi kendisiyle benzer durumda olan kişilerin ülkesinde maruz kaldığı zulmü, zulme uğrama korkusunun haklı nedeni olarak gösterebilir.

İddia edilen zulüm korkusu, kişinin vatandaşı olduğu ülkeden kaynaklanmalıdır. Kişi eğer kendi ülkesinde değil de başka bir ülkede zulme uğramaktan korkuyorsa mülteci değildir.

Kişi, asıl olarak devlet görevlilerinin zulmünden korkuyor olmalıdır. Ancak bazı durumlarda hatta kitlesel iltica talepleri söz konusu olduğunda genellikle devlet görevlilerinin yanında veya dışında farklı gruplar da zulüm oluşturan eylemler yapabilmektedir. Bu gruplar ya devletten güç alarak devlet iktidarına yaslanmaktadır yahut da fiilen iktidarı ellerinde bulundurmaktadırlar. Kişinin ülkesinin başka bölgelerine kaçma imkânı yoksa fiilen iktidarı elinde bulunduranların eylemleri de zulüm olarak görülür ve kişinin mülteci olduğu kabul edilir.

Haklı korkunun tespitinde ülkedeki koşullar araştırılır ama kişinin tehdit algısı da görmezden gelinemez.

DİKKAT

Zulme uğrama korkusunun nedeni asıl olarak devlet uygulamalarıdır. Ancak bazen devlet destekli veya bağımsız gruplar da zulüm korkusu yaratabilir.

'Zulüm' kavramı, mültecilik statüsünün belirlenmesinde anahtar kavram olarak ortaya çıkmakla birlikte, kavramın açık ve kesin bir tanımını yapmak mümkün olmadığı gibi iltica talebinde bulunanların birkaç başlık altında sınıflandırılması çok zor olan çeşitli öznel durumları ile bu kişilerin maruz kaldıkları muameleye verdikleri psikolojik tepkilerin farklılığı karşısında, böyle bir tanımın yetersiz olduğu kabul edilmektedir. En genel hatlarıyla özgürlüğün ve yaşamın tehdit altında olması ve ağır insan hakları ihlallerinin zulüm oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Devletin işlenen bir suç iddiasıyla takibat yapması ve bu takibat sonucunda ceza vermesi, zulüm oluşturmaz. Adi bir suçun kovuşturulması ve cezalandırılması, zulüm kavramının dışındadır. Ancak böyle bir takibatın veya cezalandırmanın zulüm oluşturduğu veya haklı zulüm korkusuna neden olduğu durumlar söz konusu olabilir. Temel hak ve özgürlüklerin kullanımı anlamına gelen bir eylemin, haklı sınırlama sebepleriyle ilgisiz bir şekilde soruşturulması, yargılanması ve cezalandırılması pekâlâ zulüm teşkil edebilir. Yine aşırı ve insan haklarının ihlali anlamına gelen cezalar da zulüm olarak kabul edilir.

DİKKAT

Mültecilik statüsü, sıradan bir suçun normal bir şekilde cezalandırılmasından kaçmak için kullanılamaz.

Zulme Uğrama Korkusunun Irk, Din, Tabiiyet (Milliyet), Belirli Bir Toplumsal Gruba Mensup Olma veya Siyasi Düşüncelerden Kaynaklanması

Ayrımcılık tek başına zulüm değildir. Zulüm oluşturması için belli bir yoğunluğa ulaşmalıdır.

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin zulüm korkusu için bazı nedenler sayar. Bu nedenler, **ayrımcılık** başlığı altında toplanabilir. Maddenin lafzı, mültecilik statüsü için ayrımcılıktan kaynaklanan zulmün gerekli olduğunu söyler görünmekle birlikte, ağır insan hakları ihlalleri gibi durumlarda zulmün sadece ayrımcılığa dayanmasının gerekmediğini savunan çok sayıda yazar bulunmaktadır. Ayrıca tek başına ayrımcılığın zulüm oluşturmadığını, bazı ayrımcı uygulamaların ancak belli bir yoğunluğa ulaştıktan sonra zulüm olarak nitelenebileceği de unutulmamalıdır. Ve nihayet, belli bir ayrımcı uygulamanın kişilerde haklı zulüm korkusu oluşturup oluşturmadığı, somut durumun koşulları çerçevesinde değerlendirilebilecek bir konudur.

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin yaptığı mülteci tanımı çerçevesinde, zulme uğrama korkusunun kaynaklandığı nedenlerden ilki, ırka dayalı ayrımcılıktır. Sözleşme kapsamına, 'ırk' kelimesinin gündelik dilde karşıladığı bütün durumlar girer.

Sözleşme'nin mülteci tanımında sayılan diğer bir neden, dine dayalı ayrımcılıktır. Belli bir dinsel gruba mensup olmanın, tek başına veya toplu ibadet etmenin, dinini öğrenmenin ve öğretmenin engellenmesi, belli bir dine mensup olma nedeniyle ayrımcı düzenlemelere maruz kalma, dine dayalı zulüm olarak kabul edilmektedir.

Sözleşmenin zikrettiği tabiiyet (milliyet) nedeni, ırk kavramına benzer şekilde, her türlü etnik veya dilsel toplulukları ifade eder.

Toplumsal bir gruba mensubiyet nedeniyle zulme uğrama söz konusu olduğunda, ortak özelliklere sahip ve toplumun diğer kesimlerinden ayrı algılanabilecek bir grup bulunmaktadır. Kadınlar, aileler, aşiretler, meslek grupları ve eşcinseller bu tip toplumsal gruplara örnek oluşturur. Kültürel farklılıklar çerçevesinde farklı toplumlarda çok çeşitli toplumsal gruplar ayrımcılığa maruz kalabilmektedir.

Siyasal düşünce, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin saydığı son zulüm nedenidir. Devletin yönetimi ve iktidarın kullanımıyla ilgili farklı görüşlere sahip olma, tek başına zulme uğrama korkusu, dolayısıyla da mültecilik nedeni sayılamaz. Siyasal düşüncesi nedeniyle zulme uğrama korkusu içinde olduğunu iddia eden kişinin, düşüncelerini açıklamış olduğu yahut er geç açıklayacağı için yetkili makamlarca kovuşturmayaya tabi olduğunu veya olacağını göstermesi gerekir.

Sıradan ve siyasi hiçbir eylemi olmayan bir vatandaşın muhalif düşünceleri nedeniyle korku duyması, mültecilik statüsü için yeterli değildir.

Ülkesi Dışında Bulunma

Bir kişiye mülteci statüsü tanınabilmesi için, kişinin vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunması gerekir. Kişi kendi ülkesinde bulunduğu müddetçe uluslararası korumadan yararlanamaz. Bununla birlikte, kendi ülkesindeki olumsuzlardan kaçarak iltica talebinde bulunacakları yahut transit ülke olarak kullanacakları bir ülkenin sınırlarına kadar gelen kişiler, henüz tam olarak ülkelerini terk etmemiş bile olsalar, *1951 Mülteci Sözleşmesi* çerçevesinde en azından mülteci olup olmadıkları belirleninceye kadar koruma altındadır. Aşağıda geri göndermeme ilkesi kapsamında da göreceğimiz gibi zulme uğrama ihtimali bulunan kişilerin, böyle bir durumda geri gönderilmeyecekleri kabul edilmektedir.

Kendi ülkesinde bulunan kişi, mülteci değildir.

Kendi Ülkesinin Korumasından Yoksun Bulunma, Yararlanmak İstememe veya Ülkesine Göre Dönememe, Dönmek İstememe

Mülteciler, devletler tarafından, özellikle güvenlik açısından bir risk olarak görülür. Dolayısıyla devletler kişilere mülteci statüsü verme konusunda çoğunca isteksizdirler. Devletlere mültecilerle ilgili yükümlülük getiren *1951 Mülteci Sözleşmesi*, kişilerin korunması konusunda birincil değil, ikincil bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla uluslararası koruma ancak kişinin kendi ülkesinin korumasından yoksun bulunması durumunda söz konusudur. Bir devlet, iç karışıklık gibi çeşitli nedenlerle vatandaşlarını koruma imkanına sahip değilse, bazı vatandaşları için açıkça veya örtük olarak koruma sağlamıyorsa, kişi zulüm korkusuyla devletin korumasını reddediyorsa, korumadan yoksun olma durumu söz konusudur.

Mülteci Statüsü Kapsamı Dışındakiler

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 1F maddesi, anılan 1A(2)'de yapılan mülteci tanımının bazı kişiler hakkında uygulanmayacağını belirtir. Bunlar;

- “(a) barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç gibi suçlar için hükümler koyan uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işlediğine,
- (b) mülteci sıfatıyla kabul edildiği ülkeye sığınmadan önce, sığındığı ülkenin dışında ağır bir siyasi olmayan suç işlediğine,
- (c) Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna dair hakkında ciddi kanaat mevcut”

olan kişilerdir. Böylece Sözleşme, uluslararası toplum açısından ağır kabul edilen suçları işlemiş kişilerin veya içinde buldukları toplum için zararlı olacakları kabul edilebilecek kişilerin Sözleşme'nin getirdiği haklardan yararlanmamasını amaçlanmıştır.

GERİ GÖNDERMEME İLKESİ

Mülteci hukukunun iki önemli ayağı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, geri göndermeme ilkesidir. İlke, zulme uğrama tehdidi altında bulunanların ülkelere gönderilmesini yasaklamaktadır. Böylece devletler, *1951 Mülteci Sözleşme-*

sî'nin tanımladığı mülteciler söz konusu olduğunda, kendi ulusal düzenlemeleri ne olursa olsun, bu kişileri zulme uğrayacakları ülkeye iade edemeyeceklerdir. Şüphesiz bu, mültecilerin en azından ilk aşamada ihtiyaç duydukları en büyük güvenecedir. Mülteci hukukunun ikinci ayağı ise bir devlette bulunan mültecilerin sahip oldukları haklardır. Ünitenin bu kısmında, geri göndermeme ilkesini ele alacağız.

1951 Mülteci Sözleşmesi md. 33 (1), geri göndermeme ilkesini/geri gönderme yasağını ifade eder:

“Hiçbir taraf devlet; bir mülteciyi, ırkı, dinî, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehlike altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade (“refouler”) etmeyecektir.”

Geri göndermeme ilkesinde önemli olan, eylemin sonucudur. Devletin kişiyi hangi nitelemeyle ve nasıl gönderdiğinden çok, göndermenin sonucunda kişinin zulme uğrama korkusu duyduğu ülkesine dönmek zorunda kalıp kalmadığına bakılır.

Sınıra kadar gelmiş kişilerin, artık kendi ülkelerinden ayrıldığı kabul edilir.

Devletler, denizden gelen mültecilerin karasularına girmesini engelleyebilir. Ancak bu engellenmenin sonucunda kişilerin hayatlarının tehlikeye girmemesi gerekir.

Geri gönderme yasağı, mültecilerle ilgili koruyucu bir şemsiye ilkedir. Uluslararası ve ulusal düzeylerde, ülke topraklarında bulunan yabancıların ülke dışına çıkarılması sonucunu doğuran çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 32. maddesi de dikkate alındığında geri göndermeme ilkesi, sınır dışı etme, iade etme, suçluların iadesi gibi her ne adla olursa olsun, mültecilerin ölüm, işkence, zulüm tehdidi altında olacakları ülkeye gönderilmemesini gerektirmektedir. Aksi takdirde devletler arasında yapılacak suçluların iadesi anlaşmalarıyla yahut idari önlemler olarak başvuru dışı etme uygulamalarıyla geri gönderme ilkesinin uygulanabilirliği ortadan kalkmış olacaktır.

Geri göndermeme ilkesinin kapsamının belirlenmesi ile ilgili önemli bir nokta, Sözleşme'nin yaptığı mülteci tanımının ortaya çıkardığı bir sorunla ilgili olarak, ülkeye henüz giriş yapmamış kişilerin durumuna ilişkindir. Ülke sınırlarına (sınır kapısı, liman, havalimanı) gelerek iltica talebini beyan eden kişiler, mülteci tanımından ve özellikle de geri göndermeme ilkesinden yararlanacaklar mıdır? Bu soruya verilen ve devletlerin koruma talepleriyle ilgili yükümlülüklerini azaltma eğilimini yansıtan bir cevap, devletlerin yükümlülüğünün sadece bir şekilde ülke sınırlarını geçmiş kişiler için söz konusu olduğunu, devletin sınırda kabul gibi yükümlülüğünün bulunmadığını belirtir. Ne var ki *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin lafzından açıkça çıkarılamayan ancak aksi için de açık kanıt bulunamayan bu durumun, Sözleşme'nin yapılmasından sonraki elli yılı aşkın sürede devlet uygulaması ve doktrindeki tartışmalarla geliştirildiğini ve geri göndermeme ilkesinin sınırda iltica başvurusunda bulunanlar için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zira devletlerin sınırda ret imkânına sahip olduğunu iddia etmek, Sözleşme'nin hiç de amaçlamadığı bir şekilde, bazı kişilerin zulme maruz kalmaları sonucunu doğurabilecektir.

Bir ülkenin sınırlarına henüz giriş yapmamış kişilerin durumlarıyla ilgili bir başka sorun, deniz yoluyla gelen sığınmacıların durumudur. Uluslararası göç sorunları çerçevesinde devletlerin yasa dışı göçü ve insan kaçakçılığını önleme yönünde aldıkları önlemler, bir ülkeye deniz yoluyla girmeye çalışan kişilerin hayatlarını dramatik şekilde kaybetmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu konuda en fazla olay, ABD'ye, Avustralya'ya ve Akdeniz'e kıyısı olan Avrupa Birliği üyesi devletlere (İspanya, Fransa, İtalya, Yunanistan) ulaşma çabalarında meydana gelmektedir. Özellikle belirtilmelidir ki geri göndermeme ilkesi, devletler açısından mutlak bir 'kabul yükümlülüğü' doğurmaz. Belirtildiği üzere ilke, koruma talebinde bulunan kişinin ülkesine gönderilmesi durumunda ölüm, işkence, insanlık dışı eylem veya cezaya maruz kalması ve zulme uğrama tehdidi ve korkusu içinde bulunmasıyla ilgilidir. Ayrıca devletlerin *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nden doğan yükümlülükleri, fi-

li egemenliklerini kullandıkları alanlarda söz konusudur. Bu hususlar ışığında, iç sular ve karasuları söz konusu olduğunda, bu alanların devletin ülkesi sayıldığı ve kara ülkesi gibi düşünülmesi gerektiği açıktır. Yani iç sularda ve karasularında bulunan gemilerdeki yabancılar açısından mültecilik statüsünün araştırılması ve bu statü açıklığa kavuşturulana kadar söz konusu kişilerin -sığınmacıların- korunması esastır. Bununla birlikte, bitişik bölge söz konusu olduğunda, sahil devletinin yetkilerinin sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Bu durumda sahil devletinin bir gemiye müdahale etmesinin uluslararası deniz hukukunda belirlenmiş sınırları bulunmaktadır. Ne var ki bir geminin bitişik bölgeden zorla çıkarılması, geminin zorunlu olarak kaynak ülkeye dönmesi anlamına geliyorsa geri göndermeme ilkesi ihlal edilmiş olabilir. Denizden gelen sığınmacılarla ilgili olarak en çok dikkat edilmesi gereken nokta, 1951 Mülteci Sözleşmesi md. 33'te yer alan 'her ne şekilde olursa olsun' ifadesinin kapsayıcılığı ve reddetmenin sonuçlarıdır.

1951 Mülteci Sözleşmesi 33 (1) maddesinin sağladığı koruma mutlak değildir. Aynı maddenin ikinci fıkrası, geri göndermeme ilkesinin istisnasını oluşturur. Madde 33 (2) şu şekildedir:

"Bununla beraber, bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez."

'Ulusal güvenlik' ve 'tehlike oluşturma' ifadelerinin belirsizliği, söz konusu istisnanın uygulanması konusunda oldukça dikkatli olmayı gerektirir. Zira ifade ve kavramlara verilecek geniş anlamlar, Sözleşme'nin amacını ve işlerliğini ortadan kaldıracaktır. 'Ulusal güvenlik' kavramı, devletin yapısına, bağımsızlığına, meşru hükümetin işleyişine yönelik bir içeriğe sahiptir. Genel olarak bu tehlikenin muhatabının, kendisinden koruma talebinde bulunulan devlet olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanında ulusal güvenlik ve toplum açısından 'tehlike oluşturma' kanaati, basit bir zan veya temelsiz bir korkuyla gerekçelendirilmemeli, değerlendirmeyi yapan devlet, bu konuda kanıtlara dayanmalı ve 'tehlike oluşturma' çitası yüksek tutulmalıdır.

İstisnaların uygulanması ile ilgili olarak uyulması gereken standartları şu şekilde sıralanabilir (Lauterpacht ve Bethlehem 2003'ten aktaran Çiçekli 2009, s. 90-1):

1. 33 (2). maddede düzenlenen ulusal güvenlik ve kamu güvenliği istisnaları Sözleşme'nin geri göndermeme ilkesine izin verdiği tek istisnalardır,
2. Bu istisnaların uygulanması işkence, zalimane, gayriinsani ya da aşağılayıcı muamele ya da cezaya ya da buna denk düşecek bir muameleye veya sınırlandırılması mümkün olmayan diğer insan hakları prensiplerine aykırılık oluşturmamalıdır,
3. Ülkenin insani karakteri ve ihlalinde ortaya çıkacak ciddi sonuçlar dikkate alındığında, istisnalar dar yorumlanmalı ve özel dikkatle uygulanmalıdır,
4. Geri gönderilmeme ilkesine yönelik istisnaların uygulanmasında adil yargılama ilkesine sıkı bir şekilde bağlı kalınmalıdır,
5. İstisnaların uygulanması durumunda dahi, ilgili Devlet bireyin güvenli üçüncü bir ülkeye kabulünü sağlamaya yönelik bütün makul önlemleri almalıdır.

İstisnaların uygulanmasında bağlı kalınması gereken orantılılık ilkesi, aşağıdaki hususların dikkate alınmasını gerektirmektedir (Lauterpacht ve Bethlehem 2003'ten aktaran Çiçekli 2009, s. 92-3):

1. Ülke güvenliğine yönelik tehlikenin ciddiyeti,
2. Bu tehlikenin gerçekleşme olasılığı ve yakınlığı,
3. Ülke güvenliğine yönelik tehlikenin ilgili kişinin gönderilmesiyle giderilip giderilmeyeceği ya da önemli ölçüde azaltılıp azaltılmayacağı,
4. Gönderme işleminin birey için oluşturacağı riskin niteliği ve ciddiliği,
5. Geri gönderme yasağı ile uyumlu diğer alternatiflerin gerek iltica ülkesinde gerek güvenli üçüncü ülkede mevcut olup olmadığı ve bunların takip edilip edilemeyeceği.

İstisnalar konusunda değinilmesi gereken son nokta, kitlesel sığınma durumunda geri göndermeme ilkesinin uygulanıp uygulanmayacağı sorunudur. **Kitlesel sığınma talepleri**, özellikle iç savaş, iç savaş korkusu yahut baskıcı hükümetlerin askerî yöntemlere başvurması veya tehdidinde bulunması durumunda komşu devletlere yönelen geniş insan topluluklarından gelmektedir. 'Kitlesellik'in tanımı tam olarak yapılamazsa da kısa sürede gerçekleşen önemli sayıda insanın koruma talebiyle sınıra gelmesi ve koruma talep edilen devletin bu sayıdaki insana koruma sağlama kapasitesine sahip olamaması olarak betimlenebilir. Söz konusu durum, kendisinden koruma talebinde bulunulan devletler açısından büyük bir külfet getirmekte ve uygulamada, *1951 Mülteci Sözleşmesi* tarafı olsun olmasın, bazı devletlerin kitlesel sığınma taleplerine olumsuz yanıt verdikleri gözlemlenmektedir. Bunun yanında söz konusu taleplerin olumlu karşılandığı pek çok örnekte, geri göndermeme ilkesi uygulanmış olmakta ancak *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin mültecilere (ve mültecilik statüsünün resmen belirlenmesini bekleyen sığınmacılara) tanıdığı haklar hayata geçirilememektedir. Bu durumda, belki bazı en temel haklar dışında, mülteciler (ve sığınmacılar) çok zor koşullar altında yaşamaya mecbur bırakılmaktadır.

Kitlesel sığınma olaylarında gözlemlenen sorunların çözümü için iki önemli kavram geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, külfet paylaşımıdır. Buna göre kitlesel sığınma olaylarında uluslararası topluluk, kitlesel sığınmanın getirdiği külfeti paylaşmalıdır. İkinci kavram ise geçici koruma kavramıdır. Geçici koruma, devletlerin kitlesel sığınma taleplerini ilk aşamada olumlu karşılamasını ancak sonrasında *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin getirdiği yükümlülüklerle (yani mültecilik statüsü tanıma ve bu statünün gereklerinden yararlandırmayla) bağlı olmayarak farklı bir kalıcı çözüm bulma olanağına sahip olması anlamına gelir.

Kitlesel sığınmanın ortaya çıkardığı sorunlar, geri göndermeme bağlamında bazı uluslararası belgelere de yansımıştır. Sözgelimi 1967 tarihli *Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname*'nin 3 (1) maddesi geri göndermeme ilkesini biraz daha geniş bir kapsamla hatırlatırken aynı maddenin ikinci fıkrası, 'kitlesel nüfus akışı'nı, nüfusun korunmasını sağlama amacıyla başvurulabilecek istisnai bir 'olağanüstü durum' olarak nitelemektedir.

Pek çok yazar *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin kitlesel sığınmayı geri göndermeme ilkesinin bir istisnası olarak görmediğini açıkça dile getirir. Bununla birlikte bunlardan bir kısmı, söz konusu durumun gerçekliğe uymadığını ve yakın gelecekte de devletlerin kitlesel sığınma talepleri konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmeyeceklerinin açık olduğunu belirterek, yukarıda anılan geçici koruma ve külfet paylaşımı çerçevesinde yeni mekanizmaların kurulmasını önerirler. BMMYK İcra Komitesi ise uluslararası dayanışma ve külfet paylaşımının doğrudan önemi olduğunu kabul eder ancak devletin koruma yükümlülüklerinin bunlara bağlı olamayacağını, zira temel insan hakları ve insancıl ilkelerin uluslararası toplumun bütün üyeleri için yükümlülük oluşturduğunu dile getirir.

Kitlesel sığınma talepleri, bir insanlık dramı olarak ortaya çıkmaktadır. Devletler, uluslararası yardım olmaksızın kitlesel sığınma taleplerini olumlu karşılamak istememektedir.

Mülteciler için en önemli korumayı sağlayan geri göndermeme ilkesi, 1951 Mülteci Sözleşmesi dışındaki başka uluslararası andlaşmalarda da kendine yer bulmuştur. Böylece Sözleşme'nin yorumundan ve kapsamından kaynaklanan bazı farklı görüşler nedeniyle bu Sözleşme çerçevesinde korunma imkânı bulunmayanların da uluslararası koruma altına girmesi mümkün olmaktadır. Üstelik denetim mekanizmalarını da barındıran uluslararası belgeler, etkin bir denetim imkânı sağlamaktadır.

1951 Mülteci Sözleşmesi dışında geri göndermeme ilkesini içeren belgelerden belki de en önemlisi olan 1984 tarihli *İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi* (bundan sonra *İşkenceye Karşı Sözleşme*) madde 3 (1) uyarınca,

“Hiçbir Taraf Devlet bir şahsı, işkenceye tabi tutulacağı tehlikesinde olduğuna dair esaslı sebeplerin bulunduğu kanaatini uyandıran başka devlete geri göndermeyecek, sınırdışı etmeyecek veya iade etmeyecektir”.

İşkenceye Karşı Sözleşme'nin 1 (1) maddesine göre işkence,

“bir kimseye karşı, kendisinden itiraf almak veya üçüncü kişi hakkında bilgi edinmek, kendisinin veya üçüncü kişinin yaptığı veya yaptığından kuşkulandığı bir eylem nedeniyle cezalandırmak veya kendisini veya üçüncü kişiyi korkutmak veya zorlamak amacıyla veya ayrımcılığa dayanan herhangi bir sebeple, bir kamu görevlisi veya resmî sıfatla hareket eden bir başka kişi tarafından veya bu görevlinin veya kişinin teşviki veya rızası veya muvafakatiyle işlenen ve işlendiği kimseye fiziksel veya ruhsal olarak aşırı acı veya ıstırap veren her hangi bir fiildir. Kanuni yaptırımlardan kaynaklanan veya yaptırımın doğasında bulunan veya bu yaptırımlarla rastlaşan acı veya ıstırap, işkence sayılmaz”.

Şüphe yok ki hüküm açıkça mülteci ifadesini içermiyor bile olsa, pratikte hükümün korumasından öncelikle yararlanacak olanlar 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde geri gönderme yasağının kapsadığı kişilerdir. Nitekim BM İşkenceye Karşı Komite'nin verdiği pek çok karar, devletlerin topraklarındaki mültecileri işkenceye uğrama ihtimali bulunan ülkelere göndermelerine ilgilidir. *İşkenceye Karşı Sözleşme*'nin işkenceye tabi tutulacağı tehlikesinde olduğuna dair esaslı sebeplerin bulunduğu kanaatini uyandıran başka devlete iade etmeyi yasaklayan bu hükmü, istisna kabul etmeyen bir düzenleme olarak kabul edilmekle birlikte, geri göndermemeyi sadece işkenceye bağlamış olması ve yapmış olduğu işkence tanımı nedeniyle sınırlı bir koruma sağlamaktadır.

1966 tarihli *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nin 7. maddesi, “İşkence yasağı” başlığı altında, “Hiç kimse işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz” derken, aynı Sözleşme'nin 2(1) maddesi, taraf devletlerin

“Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi her hangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi ülkesinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt”

ettiğini belirtir. Söz konusu hükümler, geri göndermeme ilkesini zımnen içerir şekilde yorumlanmaktadır. Sözgelimi, BM İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'nin 7. maddesi hakkındaki 1992 tarihli 20 sayılı Genel Yorumunda, taraf devletlerin bireyleri işkence veya zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele yahut ceza tehlikesine bırakmama yükümlülüğü altında olduğunu belirtmiştir.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin "Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz" şeklindeki 3. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin uygulamasında, *İşkenceye Karşı Sözleşme*'ye paralel bir şekilde, geri göndermeme ilkesini içerir şekilde anlam kazanmıştır.

Avrupa Birliği bünyesinde konuyla ilgili yapılan düzenlemeler arasında özellikle anılmayı gerektiren bir belge, 2004 tarihli *Üçüncü ülke uyruklarının ya da devletsiz kişilerin mülteci olarak ya da başka şekilde uluslararası korumaya muhtaç kişiler olarak nitelendirilmeleri ve statüleri ve sağlanacak korumanın içeriği için asgari standartlara ilişkin Konsey Yönergesi*'dir. Üye devletlerin mülteci statüsünün verilmesiyle ilgili farklı uygulamalarının birbirine yaklaştırılması amacıyla çıkarılan yönerge, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin genel ruhunu yansıtır. Yönerge'nin 21. maddesi üye devletlerin geri göndermeme yasağına uluslararası sorumluluklarına uygun olarak uyması gereğine işaret ederek *1951 Mülteci Sözleşmesi*'yle paralel istisnalar getirirken 15. maddede uluslararası veya iç çatışmaları da koruma nedeni olarak sayar.

MÜLTECİ STATÜSÜNÜN SONA ERMESİ

Mültecilik statüsü, kişinin kendi devletinde koruma görememesinden yahut görmek istememesinden kaynaklanan bir durumdur. Bu durum ortadan kalktığında mültecilik statüsü sona erer. Böylece devletler, mültecilik statüsü verdikleri kişilere karşı uluslararası alanda yükledikleri yükümlülüklerden kurtulmuş olurlar. Mültecilerin, kendilerine koruma sağlayan devlet tarafından genellikle bir yük olarak görülmesi, sadece mültecilik statüsünün verilmesinin değil, bu statünün sona ermesinin de belli koşullara bağlanmasını gerektirmiştir. *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 1 (C) maddesi bu koşulları hükme bağlar.

Sözleşme'de yer alan koşulların bir kısmı mültecinin iradesine bağlı, diğer kısmı ise iradesinin dışındaki durumları kapsar. Mültecinin iradesine bağlı olarak mültecilik statüsü, ilk olarak, vatandaşı olduğu ülkenin korumasından kendi isteği ile tekrar yararlanma durumunda ortaya çıkar. Mültecinin zulme uğrama korkusuyla ayrıldığı ve doğallıkla ilişkisini kestiği ülkesiyle yeniden, olağan ve resmî yollarla, söz konusu korkunun ortadan kalktığını gösterir şekilde ilişki kurması, korumadan yararlanma anlamına gelir. Bununla birlikte yine de her bir durumun özellikleri göz önüne alınarak, kurulan ilişkinin gerçekten zulme uğrama korkusunun ortadan kalkması anlamına gelip gelmediği, koruma talebinin kabul edilip edilmediği, kişinin giriş iznini geçici ve zorunlu bir seyahat için isteyip istemediği gibi hususlar değerlendirilmeden mültecilik statüsünün sona erdiği kabul edilmemelidir.

Mültecinin iradesine bağlı olarak mültecilik statüsünü sona erdiren başka bir neden, ilk nedene benzer bir şekilde, kişinin irade ve gönüllü olarak kaybettiği vatandaşlığını kazanması durumudur. Mültecilik statüsünü ortaya çıkaran olaylar çerçevesinde vatandaşlığını kaybeden ve başka bir ülkeye sığınan kişinin, muhtemelen değişen koşullar nedeniyle kendi devletinin vatandaşlığını yeniden kazanmak için başvurması ve bu devletin de başvuruyu kabul etmesi, hem kişinin korkusunun ortadan kalktığını hem de artık kendi devletinin koruma sağlamaya hazır olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu kişinin uluslararası korumaya ihtiyacı olmadığı kabul edilir.

Mülteci, kendi devleti dışında başka bir devletin vatandaşlığını kazanmış olabilir. Böyle bir durumda da mültecilik statüsünün getirdiği koruma, gereksiz hâle gelmiştir. Ancak bu durumun mültecilik statüsünün sona erdirmesi için, salt vatandaşlığın kazanılmış olmasının yanında, söz konusu devletin koruma sağlıyor olma-

Kaybedilen vatandaşlığın gönüllü ve iradi olarak yeniden kazanılması, mültecilik statüsünün sona erme nedeni olabilir.

sı da gerekmektedir. Yeni bir vatandaşlığın kazanılması, genellikle mültecinin kendisine mültecilik statüsü vererek ikamet etmesine izin veren devletin vatandaşlığına kabul ile gerçekleşir. Ancak mülteciler ikamet ettikleri ülkenin dışında başka bir devletin vatandaşlığını da kazanabilirler.

Mültecilik statüsünü mültecinin iradesine bağlı olarak sona erdiren nedenlerin sonuncusu, mültecinin zulme uğrama korkusuyla ayrıldığı devlete, kendi rızasıyla yerleşmek üzere dönmesidir. Mültecilik statüsünün verilmesini gerekli kılan husus, kişinin zulme uğrama korkusu ile ülkesinden ayrılmak zorunda kalması olduğuna göre, kişinin kendi rızasıyla ülkesine dönmesi, mültecilik statüsünün verilme nedenini ortadan kaldırmış olmaktadır. Ancak mültecinin yerleşme kastı olmayan, yakınlarını ziyaret gibi kısa süreli ve geçici ziyaretleri, mültecilik statüsünün kalkması için yeterli değildir.

Mültecinin iradesi dışında gerçekleşen bazı durumlar da mültecilik statüsünü sona ermesine neden olabilir. Mültecilik statüsünün verilmesini gerekli kılan zulme uğrama korkusuna neden olan olayların, yeni mültecinin kendi ülkesinde zulüm korkusunu doğuran uygulamaların ortadan kalkması, mültecilik statüsünü sona erdirir. Sözelimi iç savaşın sona ermesi, ayrımcı politikalar güden yönetimin uygulamalarına son vermesi gibi olaylar, zulüm tehdidini de ortadan kaldırmış olabilir. Bu durumda mültecilik statüsü vererek koruma sağlayan devlet, bu statünün sona erdiğini beyan edebilir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, her türlü değişikliğin yahut resmî beyanın mültecilik statüsünün verilmesini gerekli kılan hâlleri ortadan kaldırmayabileceğidir. Mültecinin kendi devletindeki değişiklikler, zulme uğrama korkusunu ortadan kaldırmamış olabilir yahut kişinin daha önceki deneyimleri böyle bir korkunun devam etmesini haklı gösteriyor olabilir.

Kendi ülkesine kalıcı olarak dönen kişinin mültecilik statüsü sona erer.

Mültecinin kendi ülkesindeki korku nedenini oluşturan olayların ortadan kalkması, mültecilik statüsünü sona erdirir.

Ülkeye komşu bir ülkeden hukuka aykırı bir şekilde girmiş olan bir grup yabancıyı polis tarafından yakalandığını ve bu kişiler ülkelerinde kendileriyle aynı dine mensup kişilerin işkenceye maruz kalması nedeniyle ülkelerinden kaçtıklarını söylediğini düşünelim. Güvenlik güçlerinin bu kişiler hakkında geldikleri ülkeye gönderilmeleri için işlem yapması doğru mudur?

MÜLTECİLERİN HAKLARI

Mülteciler, kendi ülkelerinden ayrılmış olmakla işlerini, toplumsal çevrelerini ve genellikle de mal varlıklarını kaybetmiş kişilerdir. Çoğunca dil, kültür ve din açısından farklı bir ülkeye sığınmak zorunda kalmışlardır. Her ne kadar mülteciliğin geçici bir durum olması, yani mümkün olan en kısa sürede mültecilerin kendi ülkelerine dönmesi gerek koruma sağlayan devlet gerekse bizzat mülteciler tarafından arzu edilen sonuç ise de mülteciler çok uzun süreler hatta hayatlarının sonuna kadar ülkeleri dışında yaşamak zorunda kalabilmektedir.

Kendi ülkesinde dışında bir mültecinin, talep ettiği statünün verilmesiyle bağlantılı olarak çeşitli aşamalarda farklı ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlara paralel olarak öncelik sıralamasına tabi tutulabilecek hakları bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, mültecilik devletlerin verdiği değil, tanıdığı bir statüdür. Yani bir devlet tarafından kişinin iltica talebi kabul edilmeden önce kişi zaten mültecidir ve devlet de söz konusu talebi bu nedenle kabul etmek durumundadır. *1951 Mülteci Sözleşmesi* ve Sözleşme temelinde gelişen uluslararası hukuk, zulme uğrama korkusuyla ülkesinden ayrılmış olan kişinin haklarını, bu kişinin bir başka ülkedeki bulunuşunun hukuki durumunun çeşitli boyutları çerçevesinde hükme bağlar. Ancak uluslararası insan hakları hukuku da mültecilerin haklarının belirlenmesinde

1951 Mülteci Sözleşmesi'nin yanında diğer ana kaynak olarak yer alır. Böylece 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin eksik kaldığı noktalarda mülteciler açısından tamamlayıcı bir koruma oluşturulmuş olur.

Aşağıda, genel olarak 1951 Mülteci Sözleşmesi ile tanınan hakları ana hatlarıyla göreceğiz. Ancak bu haklara geçmeden, Sözleşme'nin getirdiği genel bir ilkeye değinmekte fayda var. Sözleşme'nin 3. maddesi uyarınca, "Taraflar Devletler, bu Sözleşme hükümlerini mültecilere, ırk, din veya geldikleri ülke bakımından ayırım yapmadan uygulayacaklardır". Dolayısıyla aşağıda sayılacak haklardan yararlanma konusunda, mülteciler arasında ırk, din veya geldikleri ülke bakımından ayrımcılık anlamına gelebilecek her türlü düzenleme yasaklanmış olmaktadır.

Salt Fiziksel Olarak Bulunanların Hakları

Bir mültecinin kendi ülkesinden başka ülkede bulunmasının ilk boyutunu, fiziksel bulunuş oluşturur. Böyle bir durumda kişi sadece kendi devletin sınırları dışında, başka bir ülkede bulunmaktadır. Mülteci olup olmadığı belli değildir; durumu resmî makamlarca incelenecektir. Bu kişilerin statüleri henüz kesinlik ve resmîyet kazanmaması, korunmayacakları anlamına gelmez. Nitekim yukarıda dile getirdiğimiz geri gönderme ilkesi, esasında bu durumdaki kişilerin sahip oldukları en büyük haktır. Hatırlanacağı üzere, geri gönderme ilkesi, sadece resmî olarak mültecilik statüsünü kazanmış olan kişilerin değil, iltica talebinde bulunmuş olan kişilerin de zulme uğrama korkusu duydukları ülkelere geri gönderilmelerini yasaklamaktaydı. Aksi bir durum, geri gönderme ilkesinin ve mülteci hukukunun amaçladığı korumanın anlamsız kalması sonucunu doğuracaktır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, mülteciler ülkeye yasa dışı yollarla girdikleri için tutuklanamazlar ve cezalandırılmazlar. 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 31. maddesine göre,

"Taraflar Devletler, bayatlarının veya özgürlüklerinin tehdit altında bulunduğu bir ülkeden doğrudan gelerek izinsizce kendi topraklarına giren veya bu topraklarda bulunan mültecilere, gecikmeden yetkili makamlara başvurarak yasa dışı girişlerinin veya bulunuşlarının nedenlerini göstermeleri koşuluyla, yasa dışı yollardan girişleri veya bulunuşlarından dolayı ceza vermeyeceklerdir".

Mültecilerin hukuka uygun yollarla kendi ülkelerinden ayrılmaları çok zor olduğu dikkate alınacak olursa bu hüküm mülteciler açısından önemli bir koruma sağlamaktadır.

Henüz mültecilik statüleri resmîyet kazanmamış kişilerin fiziksel güvenliği, insan hakları hukuku çerçevesinde güvence altındadır. Yani mültecilerin yaşama hakkı; işkenceye, zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muameleye maruz kalmama hakkı ve kişisel özgürlük ve güvenlik hakkı bulunmaktadır. Bu hak, devlet görevlileri tarafından ülkeye ulaşmak isteyen mültecilerin öldürülmesi, ülkeye giriş yapmış olan mültecilere kötü davranılması yoluyla ihlal edilebileceği gibi devlet görevlilerinin mültecilere diğer vatandaşlarca yapılan saldırı, tecavüz ve kötü muamele gibi eylemlere göz yumması yoluyla da ihlal edilebilir.

Gerek 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin bazı hükümleri gerekse uluslararası insan hakları hukuku, mültecilerin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlara ulaşma hakkı bulunduğunu belirterek bu konuda devletlere yükümlülük getirir. 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 20. maddesine göre,

Geri göndermeden yararlanma hakkı.

İzinsiz giriş nedeniyle cezalandırılmaması hakkı.

Fiziksel güvenliğin sağlanması: yaşama hakkı; işkenceye, zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muameleye maruz kalmama kişisel özgürlük ve güvenlik hakkı.

“bütün nüfusun tabi olduğu ve nadir bulunan maddelerin genel dağıtımını düzenleyen bir vesika usulünün mevcut bulunduğu hâllerde, mültecilere vatandaşlar gibi muamele edilecektir”.

Bu hüküm, özellikle Afrika ve Asya'daki genel bir açlık ve yoksulluk durumunun bulunduğu ve gerek hükümetin gerekse uluslararası kuruluşların yürüttüğü yardım çalışmalarında mültecilerin vatandaşlardan farklı muameleye tabi tutulmasını öngörmektedir. Yine sağlık hizmetlerinden yararlanma da insan hakları hukuku çerçevesinde mültecilere tanınması gereken önemli bir haktır. Zira mülteciler, özellikle Afrika ve Asya'daki kamp koşulları çerçevesinde salgın hastalıklara maruz kalabilmektedirler.

Temel ihtiyaçlara ulaşma hakkı.

1951 Mülteci Sözleşmesi, mülkiyet hakları ve vergi yükümlülükleri ile ilgili bazı hükümler içermektedir. Sözleşme'nin 13. maddesi uyarınca,

“Taraf Devletler, menkul ve gayrimenkul mülkiyet edinme ile buna bağlı diğer hakları, menkul ve gayrimenkul mülkiyete ait kira ve diğer sözleşmelerle ilgili diğer hakları, her mülteciye, mümkün olduğu kadar müsait ve her hâlde genel olarak aynı koşullardaki yabancılara sağlanandan daha az müsait olmayan bir şekilde uygulayacaktır”.

Sözleşme'nin 29. maddesi ise taraf devletlerin

Mülkiyet ve aşırı vergilendirilmeme hakkı.

“mültecilere, her ne isimle olursa olsun, benzer koşullarda vatandaşlara uyguladıklarından veya uygulayabileceklerinden farklı ya da daha yüksek resim, harç ve vergi uygulamayacaklarını”

hükme bağlamaktadır.

Fiziksel bulunuş düzeyinde mültecilerin sahip olduğu kabul edilen haklardan birisi de aile birliği hakkıdır. Nitekim mültecilerin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi de ailenin parçalanmış olmasıdır. Zira mülteciliğin doğasından kaynaklanan nedenlerle plansız ve hızlı hareket etmeyi gerektiren yer değiştirmeler sonucu aile üyeleri aynı anda hareket edememektedir. Bazı durumlarda, sözgelimi sadece erkek mültecilerden oluşan gruplar ülkelerini terk etmek zorunda kalmaktadır. Farklı zamanlarda ülkesinden ayrıldığı için farklı yerlere yerleştirilen aynı ailenin üyesi mülteciler, aynı ülkede bulunmalarına rağmen ayrı yaşamak zorunda kalabilmektedir. Bunun yanında koruma sağlayan ülkenin bazen iyi niyetli uygulamaları, sözgelimi sağlık, eğitim vb. konularda çocuk veya kadınlara farklı muamele edilmesi de aile birliğini ortadan kaldırmaktadır. *1951 Mülteci Sözleşmesi* metninde açık bir hüküm olmamakla birlikte, Sözleşme'yi ortaya çıkaran konferansın nihai metninde aile birliğine yapılan vurgu ve uluslararası insan hakları hukuku, BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin aldığı kararlarla birlikte aile birliğinin sağlanmasında devletlere bazı yükümlülükler getirmektedir. Bu çerçevede, mültecilik statüsünün verilmesinde aile üyelerinden daha önce mültecilik statüsü verilenlerin bulunmasının kolaylaştırıcı bir etken olarak görülmesi; aynı ülkede ancak farklı yerlerde bulunan aile üyelerinin bir araya getirilmesinin sağlanması; aile kavramının sadece koruma sağlayan ülkenin hukukuna ve kültürüne göre tanımlanmaması gibi hususlar, mültecilerin aile birliği hakkının hayata geçirilmesi açısından önemli görülmektedir.

Aile birliği hakkı.

Mültecilerin yararlanması gereken haklardan bir diğeri düşünce, vicdan ve din özgürlüğüdür. Mülteciliğin siyasi bir kavram olduğu hatırlanacak ve mültecilerin ülkelerini terk etmek zorunda kalmalarının en önemli nedenleri arasında dinî azın-

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü.

lığa mensup olma nedeniyle ayrımcı muameleye maruz kalmaları olduğu düşünülecek olursa bu özgürlüğün önemi daha iyi anlaşılabilir. Üstelik mültecilerin gittikleri ülkelerde karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi, farklı dinî inanca sahip olmaları nedeniyle o ülkenin devlet görevlileri tarafından ceza soruşturmasına ve cezalandırmaya yahut sivil vatandaşlar tarafından saldırıya maruz kalmalarıdır. Uluslararası insan hakları hukukunun tanıdığı güvenceler yanında mültecilerin bu hakkı, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 4. maddesindeki “mültecilere, dinî vecibelerini yerine getirme hürriyeti ve çocuklarının dinî eğitim hürriyeti bakımından, en az vatandaşlara uyguladıkları muamele kadar uygun muamele uygulama” yükümlülüğü ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Eğitim hakkı, statüleri belirsizlik taşımakta olsa bile, ülkede bulunan mültecilerin sahip olduğu haklardandır. *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 22 (1) maddesine göre

“Taraf Devletler; mültecilere, temel eğitim konusunda vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklardır”.

Ücretsiz temel eğitiminden yararlanma hakkı.

İnsan hakları hukuku uyarınca gelişen ilkeler çerçevesinde ilk ve temel eğitimin ücretsiz olarak devlet tarafından sağlanması bireyler için bir haktır. Bununla birlikte, ilk ve temel eğitimin sonrasındaki mesleki eğitim ve yükseköğretim ücretli olabilmektedir. Bununla birlikte, *1951 Mülteci Sözleşmesi* 22 (2) maddesi,

“Taraf Devletler; mültecilere, temel eğitimin dışındaki eğitim konusunda ve özellikle çalışmalarından yararlanma, yabancı ülke okullarından alınmış eğitim sertifikalarının, üniversite diplomalarının ve derecelerinin tanınması, harç ve resimlerden muafiyet ve eğitim bursları alanlarında mümkün olduğu kadar müsait ve her hâlde genel olarak aynı şartlar içindeki yabancılara tanınanlardan daha az müsait olmayan şekilde muamele edeceklerdir”

hükmüyle, mültecilere diğer yabancılardan daha elverişsiz bir muameleyi yasaklamaktadır.

Kimlik belgesi edinme hakkı.

1951 Mülteci Sözleşmesi 27. maddesinde devletlere, “ülkelerinde bulunan ve geçerli bir seyahat belgesine sahip olmayan her mülteciye kimlik kartı çıkartma” yükümlülüğü getirmektedir. Böylece mültecilerin, henüz resmî olarak mülteci olmamış olsalar bile, mevcut statülerini belgeleme imkânları olmakta ve kendilerine tanınan haklardan yararlanmak için talepte bulunma olanağı sağlanmaktadır.

Mahkemelere ulaşabilme hakkı.

Fiziksel olarak ülkede bulunmuş olmakla sahip olunan haklar konusunda son olarak değinilmesi gereken hak, mültecilerin mahkemelere başvurma hakkıdır. Bu hak, geniş bir şekilde yorumlanarak idari yardım almayı da kapsar şekilde, mültecilerin buldukları ülkenin hukukuna tabi olduklarının kabul edilerek aralarındaki uyuşmazlıkların bu ülkenin mahkemelerince çözümlenmesinin reddedilmemesini ve mültecilik durumlarıyla ilgili karşılaştıkları sorunlar için yine idari makamlara ve mahkemelere başvurabilmeyi içerir. *1951 Mülteci Sözleşmesi* md. 16, bu hakla ilgili olarak, “Her mülteci, bütün Taraf Devletler’in toprakları üzerindeki hukuk mahkemelerine serbestçe ve kolayca başvurabilecektir” hükmünü içermektedir.

Hukuka Uygun Olarak Bulunanların Hakları

Bir mültecinin bir ülkede bulunuşu, sadece fiziksel bulunuşunun ötesinde bir resmîyet taşıyor olabilir. Sözelimi, bir başka ülkede mülteci olarak yaşayan ancak geçici bir süre için *1951 Mülteci Sözleşmesi* tarafı olan bir devlette bulunan mülteci, bu devletin koruma sağladığı bir mülteci olmamakla birlikte, mültecilik statüsü nedeniyle uluslararası korumanın kapsamındadır. Bunun yanında iltica talebinde

bulunmuş ve taleplerinin sonucunu bekleyen hatta iltica talepleri kabul edilmemekle birlikte ret kararının temyiz sonucunu bekleyen kişilerin, aynı çerçevede, ülkede hukuka uygun bir şekilde buldukları kabul edilir. Söz konusu devletin bu durumdaki kişilere, mülteci hukuku bağlamında sağlaması gereken ilave haklar bulunmaktadır.

Ülkede hukuka uygun şekilde bulunan mülteciler, sınır dışı edilmeme hakkına sahiptirler. Bunun aksine ülkede sadece fiziksel olarak bulunan kişilerin sınır dışı edilmeme hakları yoktur. Ancak sınır dışı etme, kişilerin zulme uğramaktan korktukları ülkelerine dönme zorunluluğunu doğuruyorsa bu durum sınır dışı etme olarak değil, geri gönderme olarak kabul edilir. Ülkede hukuka uygun şekilde bulunanlar açısından *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 32 (1). maddesi,

Sınır dışı edilmeme hakkı.

“Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak bulunan bir mülteciyi, ulusal güvenlik ve ya kamu düzeni ile ilgili sebepler dışında sınır dışı etmeyeceklerdir”

hükümünü içermektedir. Böylece hüküm bir yandan mülteciler için sınır dışı edilmemeyi bir hak olarak ortaya koyarken diğer yandan da ulusal güvenlik ve kamu düzenini istisna olarak getirmektedir. Bununla birlikte ulusal güvenlik ve kamu düzeni istisnaları da mülteciyi tümünden korumasız bırakmaz. Aynı maddenin ikinci ve üçüncü fıkraları şu şekildedir:

“Böyle bir mültecinin sınır dışı edilmesi ancak ilgili yasal sürece göre alınmış bir karara uygun olabilir. Zorunlu ulusal güvenlik nedenlerinin, aksine bir uygulamayı gerekli kıldığı hâller dışında, mültecinin, durumunu açıklaması için delil sunmasına, temyiz etmesine, bu amaçla yetkili bir makamın ya da yetkili makamın özel olarak atayacağı bir kişinin veya kişilerin önünde temsil edilmesine izin verilecektir. Taraf Devletler bu gibi bir mülteciye, diğer bir ülkeye yasal olarak kabulünü sağlayabilmesi için makul bir süre tanıyacaklardır. Taraf Devletler, bu süre içinde, gerekli gördükleri işleriyle ilgili her hangi bir önlemi alma hakkını saklı tutarlar.”

Ülkede hukuka uygun olarak bulunan mülteciler, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 26. maddesi uyarınca seyahat ve ikamet özgürlüğüne sahiptir. Maddeye göre,

Seyahat ve ikamet özgürlüğü.

“Her Taraf Devlet, ülkesinde yasal olarak bulunan mültecilere genel olarak aynı koşullardaki yabancılara yönetmeliklerce sağlanan, toprakları üzerinde ikamet edeceği yeri seçme ve özgürce seyahat etme hakkını tanıyacaktır”.

Buna karşın ülkede sadece fiziksel olarak bulunan mültecilerin seyahat ve ikamet özgürlüğü sınırlanabilmektedir. Bu sınırın kaynağını ve sınırını, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 31 (2). maddesi oluşturur. Maddeye göre,

“Taraf Devletler, bu mültecilerin [ülkeye izinsiz olarak giren mültecilerin] hareketlerine gerekli olanların dışında sınırlama uygulamayacaklardır ve bu kısıtlamalar ancak ülkedeki statüleri belirleninceye veya bir başka ülkeye kabulleri sağlanıncaya kadar uygulanacaktır. Taraf Devletler, bu mültecilerin diğer bir ülkeye kabullerini sağlamak için makul bir süre ve gerekli bütün kolaylıkları sağlarlar”.

Ülkede hukuka uygun olarak bulunan mültecilere tanınan son hak, *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 18. maddesinde yer alan, kendi işinde çalışarak gelir elde etme hakkıdır. Maddeye göre,

Kendi işinde çalışma hakkı.

“Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere tarım, sanayi, küçük sanatlar ile ticaret sabahlarında kendi işyerlerini açmak ve sanayi, ticari şirketler kurmak haklarıyla ilgili olarak, mümkün olduğu kadar müsait ve her hâlde genel olarak aynı şartlardaki yabancılara tanındıklarından daha az müsait olmayan muameleyi uygulayacaklardır”.

Dikkat edileceği üzere bu hüküm, devletlerin ülkedeki iş gücü piyasasını koruma amacıyla yabancılara verme eğiliminde olmadıkları ücretli işte çalışma hakkını değil, kendi işinde çalışma hakkını vermekte; diğer yandan da bu hakkın sınırını vatandaşlarla değil, diğer yabancılara verilen haklarla eş düzeye getirmektedir.

Hukuka Uygun Olarak Kalanların Hakları

Çalışma hakkı.

Mülteci statüsünün resmî olarak verilmesine bakılmaksızın geçici yahut daimi ikamet izni verilenlerin, ülkede hukuka uygun olarak kaldıkları kabul edilir. Hukuka uygun olarak ülkede kalmakta olan mülteciler, yukarıda sayılan haklardan yararlanacakları gibi ayrıca başka haklara da sahip olacaklardır. Bu haklara ana hatlarıyla değinecek olursak, ilk olarak bahsedilmesi gereken çalışma hakkıdır. *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin çalışma hakkıyla ilgili 17. maddesi şu şekildedir:

“1. Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak kalan her mülteciye, ücretli bir meslekte çalışma hakkı bakımından, aynı şartlar içinde yabancı bir memleketin vatandaşına uyguladıkları en müsait muameleyi uygulayacaklardır.”

Bu hüküm, mülteciler açısından, yabancılara uygulanan en avantajlı düzenlemeden yararlanma hakkı getirmektedir. Ancak neredeyse bütün devletler iş gücü piyasasını korumak amacıyla yabancı işçiliğe belli sınırlamalar hatta yasaklar getirmektedirler. Hayatlarını sürdürmeleri açısından diğer yabancılardan farklı koşullara sahip ve zorunlu olarak kendi ülkeleri dışında bulunmaları nedeniyle mülteciler açısından bu durum çok da avantajlı değildir. Nitekim aynı maddenin ikinci fıkrası, yabancılara aynı düzeydeki ilk fıkrayı, bazı mülteciler açısından genişletir. *1951 Mülteci Sözleşmesi*'nin 17 (2) maddesine göre;

“2. Her hâlde ulusal işgücü piyasasını korumak amacıyla, yabancılara veya yabancılardan çalıştırılmalarına konan sınırlama tedbirleri, bu Sözleşme'nin, ilgili Taraf Devlette yürürlüğe girdiği tarihte söz konusu tedbirlerden muaf tutulan veya aşağıdaki koşullardan birine sahip mültecilere uygulanmayacaktır:

(a) Ülkede üç yıl ikamet etmiş olmak;

(b) İkamet ettiği ülkenin vatandaşı olan bir kimse ile evli bulunmak. Eşini terk etmiş olan bir mülteci bu hükümden istifadeyi iddia edemeyebilir;

(c) İkamet ettiği ülkenin vatandaşlığını taşıyan bir veya daha fazla çocuğu olmak.”

Adil koşullarda çalışma hakkı.

Mültecilerin korumasız bir konumda olmaları, onları iş yaşamı koşullarında sömürüye ve istismara açık hâlde getirmektedir. *1951 Mülteci Sözleşmesi* bu noktayı dikkate alarak devlete, mültecilerin uygun koşullarda çalışmalarının sağlanması için yükümler getirmektedir. Sözleşme'nin 24. maddesi şu şekildedir:

“1. Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, aşağıdaki konularda vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklardır:

(a) Yasalarla düzenlendiği veya idari makamların yetkisine tabi oldukları ölçüde; ücretin bir parçası olduğu durumlarda aile yardımlarını da içerir şekilde

ücretler, çalışma saatleri, fazla mesai düzenlemeleri, ücretli tatil, evde çalışmaya ilişkin sınırlamalar, asgari çalışma yaşı, çıraklık ve mesleki eğitim, kadınların ve küçüklerin çalışması, toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan imkânlardan yararlanma.

...”

Görüldüğü üzere, mültecilere çalışma hakkının tanınmasının yanında devletler, mültecilerin yukarıda sayılan çalışma koşullarında vatandaşlarından daha elverişsiz bir düzenleme yapamayacaklardır. Çalışma hakkının yanında önemli bir hak da sosyal güvenlikten yararlanma hakkıdır. 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 24. maddesinin 1. fıkrasının b bendi ile ikinci ve üçüncü fıkraları bu konuyla ilgilidir:

“1. Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, aşağıdaki konularda vatandaşlarına uyguladıkları muamelelerin aynısını uygulayacaklardır:

...

- (b) Aşağıdaki sınırlamalara tabi olmak üzere, sosyal güvenlik (iş kazaları, meslek hastalıkları, analık, hastalık, sakatlık, yaşlılık, ölüm, işsizlik, ailevi yükümlülükler ile ulusal yasalara ve yönetmeliklere göre bir sosyal güvenlik programının kapsamına giren her hangi bir olağanüstü durum);*
- (i) Kazanılmış hakların ve kazanılmak üzere olan hakların korunması için uygun düzenlemeler mevcut olabilir;*
- (ii) Tamamen devlet fonlarından karşılanan ödenekler veya ödenek bölümleri ile normal bir emeklilik ödeneği için lüzumlu aidat koşullarını yerine getirmemiş kişilere yapılan yardımlar konusunda, ikamet edilen ülkenin ulusal yasaları ve yönetmelikleri hükümler içerebilir.”*

Ülkede hukuka uygun olarak kalmakta olan mültecilerin sahip olduğu başka bir hak, kamu yardımlarından faydalanma hakkıdır. 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 23. maddesine göre,

“Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, kamu bağışları ve yardımları konularında, vatandaşlarına uyguladıkları muamelelerin aynısını uygulayacaklardır.”

Bu madde mülteciler için büyük önem taşımaktadır. Zira özellikle Afrika ve Asya'daki mülteciler, buldukları ülkenin ekonomik koşullarından da kaynaklanan nedenle çalışma ve temel ihtiyaçlarını giderme imkânı bulamamaktadır. Ancak belirtilen bölgelerdeki ülkelerin ekonomik koşullarının zaman zaman kendi vatandaşlarının en temel ihtiyaçlarının karşılanması için bile yeterli olmadığı düşünülürse uluslararası yardım kuruluşlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Anahatlarıyla değindiğimiz bu haklar yanında, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 21. maddesiyle getirdiği yabancılarla eşit düzeyde konut edinme hakkını; 14. maddesiyle getirdiği vatandaşlarla eşit düzeyde fikrî mülkiyet hakkını; 28. maddesiyle getirdiği yabancılarla eşit düzeyde uluslararası seyahat hakkını; 15. maddesiyle getirdiği siyasi amaç ve kâr amacı taşımayan dernekler ile meslek sendikaları ile ilgili hakları ve 16. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarıyla getirdiği vatandaşlarla eşit düzeyde mahkemelere ulaşma hakkını not etmeliyiz.

Kamu bağış ve yardımlarından yararlanma hakkı.

Uluslararası mülteci hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinde mültecilere tanınmış haklar olmasaydı, mültecilerin karşılaşılabilecekleri sorunlar neler olurdu? Tartışınız.

SIRA SİZDE

2

Özet

Uluslararası hukuktaki mülteci kavramını tanımlamak.

Mülteci; ırkı, dinî, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir. Barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç gibi suçlar için hükümler koyan uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işlediğine; mülteci sıfatıyla kabul edildiği ülkeye sığınmadan önce, sığındığı ülkenin dışında ağır bir siyasi olmayan suç işlediğine; Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna dair hakkında ciddi kanaat bulunanlar, mülteci kabul edilmez. Kendi ülkesinin veya başka bir ülkenin vatandaşlık bağıyla kurulan korumasından yararlanabileceklerin mültecilik statüsü sona erer.

Uluslararası hukukta mültecilere tanınan hakları listelemek.

Mültecilere tanınan en büyük hak, geri gönderme ilkesi ile hayata geçirilmektedir. 1951 Mülteci Sözleşmesi çerçevesinde devletlerin mültecileri; ırkı, dinî, tabiiyeti belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehlike altında olacak ülkelerin sınırlarına göndermeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bunun dışında devletler, ülkelerinde bulunan mültecilerin hayatlarını devam ettirmeleri açısından önemli olan bazı hakları sağlamalıdır. Statüleri ve bulunuş koşulları belirsiz olsa bile, salt fiziksel olarak bulunuşları dahi, mültecilerin bazı haklardan yararlanabilmesi sonucu doğurur. Bunlar; yaşama hakkı, temel ihtiyaçlara ulaşma hakkı, mülkiyet hakkı, aile birliği hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, eğitim hakkı, kimlik belgesi, mahkemeye başvurma hakkıdır. İltica talebinde bulunmuş ve durumları resmî makamlarca incelenen yahut başka bir devletin tanıdığı mültecilik statüsüne sahip olduğu hâlde geçici bir süre için 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne taraf bir devlette kalan ve ülkede hukuka uygun olarak bulunduğu kabul edilen kişiler, söz konusu haklara ilaveten sınır dışı edilmeme, seyahat ve ikamet özgürlüğü, kendi işinde çalışarak gelir elde etme hakkına sahiptir. Mültecilik statüsü yahut ikamet izni verilmiş ve ülkede hukuka uygun bir şekilde kalmakta olduğu kabul edilen mülteciler ise tüm bu haklara ek olarak, ücretli bir işte çalışma hakkı, adil koşullarda çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, kamu bağış ve yardımlarından yararlanma hakkı, konut edinme hakkı, fikrî mülkiyet hakkı, uluslararası seyahat hakkı, dernek ve sendika hakkı, mahkemelere ulaşma hakkına sahiptir.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığımızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümüne ya da cevaplamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmayacağınıza kendiniz karar veriniz. **UNUTMAYINIZ Kİ, SİZİ DEĞERLENDİRİCEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Uluslararası mülteci hukukunun temelini oluşturan belge aşağıdakilerden hangisidir?

- Cartagena Mülteciler Bildirisi
- 1951 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme
- Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi
- İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

2. Mültecilik statüsü resmen kabul edilmemiş ancak iltica talebiyle ülkesinin dışında bulunan kişi için aşağıdakilerden hangisi kullanılabilir?

- Hukuki mülteci
- De jure mülteci
- Kaçak işçi
- Fili mülteci
- Göçmen

3. Aşağıdakilerden hangisi mültecilik statüsünün varlığından bahsedebilmek için gereken koşullardan **sayılamaz**?

- Ekonomik sıkıntı içerisinde olmak
- Ülkesi dışında bulunmak
- Kendi ülkesinin korumasından yoksun bulunmak
- Zulme uğramaktan haklı nedenlerle korkuyor olmak
- Zulme uğrama korkusunun ırk, din, tabiiyet (milliyet), belirli bir toplumsal gruba mensup olma veya siyasi düşüncelerden kaynaklanması

4. Aşağıdakilerden hangisi, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 1F maddesiyle mültecilik kapsamı dışında bırakılan kişileri **göstermez**?

- Barıya karşı suç işlemiş olanlar
- Savaş suçu işlemiş olanlar
- Hırsızlık suçu işlemiş olanlar
- İnsanlığa karşı suç işlemiş olanlar
- Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı fiillerde bulunanlar

5. Devletlerin mültecileri, ırk, din, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi fikirler dolayısıyla hayatları ya da özgürlükleri tehlike altında olacağı ülkelerin sınırlarına gönderemeyeceklerini ifade eden ifade aşağıdakilerden hangisidir?

- İltica hakkı
- Sığınma hakkı
- Egemenlik ilkesi
- Ayrımcılık yasağı
- Geri göndermeme ilkesi

6. Aşağıdakilerden hangisi geri göndermeme ilkesinin istisnalarındandır?

- Mültecinin ülkenin tanımadığı bir dili konuşuyor olması
- Mültecinin diplomatik ilişkinin kesildiği bir ülkeden gelmesi
- Mültecinin ulusal güvenlik açısından tehlike oluşturması
- Mültecinin ülkeye yasadışı yollarla girmiş olması
- Mültecinin siyasi suçlu olması

7. Aşağıdakilerden hangisi, bir mültecinin ülkede sırf fiziksel bulunuşundan dolayı sahip olduğu haklardan **değildir**?

- Ücretli bir işte çalışma hakkı
- Yaşama hakkı
- Temel eğitim hakkı
- Mülkiyet hakkı
- Aile birliği hakkı

8. Aşağıdakilerden hangisi ülkede hukuka uygun olarak bulunanların sahip olduğu haklardandır?

- Kendi işinde çalışarak gelir elde etme hakkı
- Uluslararası seyahat hakkı
- Sosyal güvenlik hakkı
- Kamu bağışlarından yararlanma hakkı
- Konut edinme hakkı

9. Aşağıdaki haklardan hangisi, sadece ülkede hukuka uygun bir şekilde kalmakta olduğu kabul edilen kişilere ait haklardandır?

- Mülkiyet hakkı
- Temel eğitim hakkı
- Aile birliği hakkı
- Uluslararası seyahat hakkı
- Yaşama hakkı

10. Aşağıdakilerden hangisi hangi durumda olursa olsun bütün mültecilerin yararlanacağı haklardan **değildir**?

- Yaşama hakkı
- Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü
- Temel eğitim hakkı
- Aile birliği hakkı
- Uluslararası seyahat hakkı

Yaşamın İçinden

“

Hürriyet

18 Aralık 2011

Türkiye'den gelen mültecilerin de bulunduğu gemi battı: 200 kişi kayıp

Yetkililer, kurtarma görevlilerinin kayıp 200 kişiyi ararken bir yandan da yüksek dalgalarla mücadele ettiğini bildirirken, Endonezya'nın en büyük adası Cava açıklarında batan gemiden denize düşen yolculardan şimdiye kadar sadece 33 kişinin sağ çıkarıldığı belirtiliyor. Kurtulanlar, arama-kurtarma çalışmalarına başkanlık eden Teğmen AlviMudzakir'e Avustralya'ya ulaşmaya çalıştıklarını söyledi.

Mudzakir, ahşap geminin haddinden fazla dolu olması nedeniyle battığını ifade ederek, gemide Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'dan gelen kadın, çocuk ve erkek 250 kişinin bulunduğunu, gemiye kapasitesinin iki katından fazla yolcu alındığını açıkladı.

Endonezyalı yetkililer ve kazadan kurtulanlar, Cava'nın 32 kilometre açıklarında geminin yüksek dalgalar nedeniyle birden sallanmaya başladığını, bunun üzerine insanların paniğe kapıldığını, zaten haddinden fazla dolu olan geminin battığını ifade etti.

Gemide 40'tan fazla çocuk olduğu söylenirken, Mudzakir, kurtarılanlar arasında iki çocuk ile bir kadının da bulunduğunu bildirdi. Polis yetkilileri, artık daha fazla canlı bulma ümitlerinin kalmadığını belirterek, yüksekliği 4 metreye ulaşan dalgalara rağmen 4 balıkçı gemisinin, deniz kuvvetlerine ait bir savaş gemisinin kurtarma çalışmalarına katıldığını kaydettiler.

Yetkililer, kimlikleri tespit edilemeyen bir grubun insanları 4 otobüse doldurduktan sonra bir limana getirerek, Hindistan Okyanusu'ndaki Avustralya toprağı Christmas Adası'na götürmeyi taahhüt ettiklerinin belirtildiğini söyledi.

Nüfusu 240 milyon olan Endonezya'da irili ufaklı 18 binden fazla ada bulunuyor. Bu durum yetkililerin binlerce mili bulan sahil kıyılarını denetlemesini imkansız kılıyor.

Kaynak: Bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19491526.asp> (B.T. 9 Haziran 2012)

Okuma Parçası

Kongolu Bir Mülteci Çocuğun Rüyası “Eve Dönmek”

Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Betou, 22 Şubat (UNHCR) - Obed, ailesine yaşadıkları mülteci kampını ülkelerinden ayıran nehri geçme konusunda baskı yapılmadan önceki hayatını güzel bir çocukluk tarif eder gibi yavaşça ve etrafa bakarak anlatıyor.

Eve dönme hayalleri kuran 14 yaşındaki Obed “Biz ülkemizde yaşarken, Libenge’de büyük bir evimiz ve bir çok arkadaşımız vardı. Neredeyse her gün futbol oynardık. Ronaldino benim idolümdü. Babam bir rahip olarak çalışıyordu ve bazen ihtiyaç olduğunda hemşirelik de yapıyordu. Annem bize ve kardeşlerime bakıyordu” dedi.

2 yıl önce, istemeden Demokratik Kongo Cumhuriyeti içinde devam eden etnik çatışmalara karıştıklarında tüm bunlar değişti. Her şey bir trafik kazasında yaralananlara yardım etmeye çalıştıkları sırada başladı.

“O günü hatırlıyorum. 2 yıl önce, etnik gruplar arasındaki çatışma devam ediyordu. Çarşamba günüydü. Babam bir klinikte çalışıyor, trafik kazası geçiren yaralılarla ilgileniyordu. Onun süren çatışmalarla ilgili olarak yapacak bir şeyi yoktu, sadece işini en iyi şekilde yapmaya çalışıyordu. Onunla gurur duyuyordum” dedi Obed.

Kazalarda yaralanan bir çok insanın tedavi edildiği klinikten ayrılması olanaksızdı, bu yüzden dini bir tören düzenleyeceği yerel kiliseye zamanında yetişemedi. Karşıt etnik grubun bazı üyeleri arasında, onun Lobala etnik grubunu desteklediğine dair söylentiler yayılmaya başladı.

“Babam komşularına hangi etnik gruptan olduklarını sormaksızın onlarla yakın ilişki içindedir. Ancak onlar babam ve Lobala arasında bir bağlantı oluşturmak için her şeyi yapıyorlardı. Babamın yaptığı şeyleri bu kadar yanlış yorumladılar... Ve ailemiz için durum hızla değişti. Babamı kamu düzeni için tehlikeli biri olmakla suçladılar. Bizi kaçmak zorunda bıraktılar” diye devam etti Obed.

Ailenin 11 üyesi bir gece kayıkla Ubangui nehrinden karşı tarafa geçti. Birkaç gün içinde UNHCR çalışanlarının onları mülteci olarak kaydettikleri, nehrin diğer yanındaki Betou köyüne ulaştılar. 2 yıl sonra aile hala Betou’daki mülteci kampında yaşıyor. Obed’in babası kampta ara sıra erkek hemşire olarak çalışıyor, annesi ise ev yapımı tatlılar ve sabunlar satıyor.

Betou bölgesi hala yaklaşık 17.000 aileye ev sahipliği yapıyor. Özellikle Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nden 60.000 kişi UNHCR elemanları tarafından mülteci olarak kaydedildi. Bu kişilerin yarısından fazlası çocuk ve bu çocuklardan bir kısmı yetim veya refakatsiz.

”

Tüm zorluklara rağmen, Obed tüm ailesi hayatta olduğu için ve onlarla birlikte yaşayabildiği için kendisinin çok şanslı olduğunu düşünüyor.

Obed kampta yeni arkadaşlar ediniyor ancak hala ülkesini özleyiyor. Arkadaşlarından bazıları çoktan evlerine geri döndüler bile. Bu 2 yıl sonunda onun ailesinin de artık mülteci kampından ayrılmasını umuyor.

UNHCR Nisan'da başlayacak olan gönüllü geri dönüş programı için 24 milyon dolarlık güçlü bir bağış desteği anıyor. Bu programla Obed'e ve onun gibi on binlerce mülteciye eve dönüş hususunda yardım edilecek.

"Burada savaş yok ama burası benim doğduğum yer değil. Ebeveynler bizim adımıza karar veriyor. Biz çocuklar olarak onları takip ediyoruz. Onlar yaşadıkları yeri terk ediyor, biz de ediyoruz; onlar kalıyor, biz de kalıyoruz. Ama eğer kendim için bir seçim yapma hakkım olsaydı, okulumu bitirmek için hemen şimdi eve dönerdim"

Obed, Betou'da, UNHCR sponsorluğunda eğitimine ortaokul düzeyinde devam ediyor. En çok sosyal eylem metodları dersini seviyor. Onun hayali ileride bir gazeteci olmak. "Ancak eğer ailem benim eğitim masraflarımı karşılayamazsa, tamircilik de yapabilirim" diyor.

Obed'in söylediğine göre ailesi bu sıralar Libenge'ye gönüllü geri dönüş programı hakkında konuşuyor ve Obed babasının fikrini değiştirmemesini umuyor. "Evet, bence bu program yardımcı olacak. Bu tarz girişimler her zaman yardımcı olur"

Onları eski, özledikleri yaşamlarından ayıran yalnızca 1.5 km uzunluğundaki bir nehir.

DanielaLiviaBiciu, Betou, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, 23 Şubat 2012

Kaynak: BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Resmi Web Sayfası, www.unhcr.org.tr

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise "Mülteciler ve Uluslararası Hukuk" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise "Mülteci Statüsü Verilmesinin Koşulları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlış ise "Mülteci Statüsü Verilmesinin Koşulları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "Mülteci Statüsü Verilmesinin Koşulları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise "Geri Göndermeme İlkesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "Geri Göndermeme İlkesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise "Mültecilerin Hakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise "Mültecilerin Hakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise "Mültecilerin Hakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise "Mültecilerin Hakları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ülkelerinden çeşitli nedenlerle zulme uğrama korkusu ile kaçanlar, çoğunlukla, durumlarını açıklıkla anlata-mazlar. Geri göndermeme ilkesi, ayırımcılığa dayalı olarak zulüm görme korkusu içinde olanların korunmasını amaçlamaktadır. Devletler bu amacın gerçekleşmesi için biçimsel gerekliliklerin ötesinde özen göstermelidir. Uluslararası hukuka göre, sorudaki durumda olan bir kişi mültecidir. Bu kişinin mülteci olduğunu ifade etmesi, iltica talebinde bulunması, mültecilik koşullarına dair açık ve ayrıntılı bir anlatımı ilk etapta yapması, bu kişinin mültecilere dair uluslararası korumadan yararlanması için ön koşul değildir. Zaten bu durumda olan kişiler, genellikle geldikleri ülkenin dilini de bilmemektedir. Resmî makamlar, bu tip kişilerin durumlarının mülteciliğe uyup uymadığını değerlendirmeli ve bu kişilere yardımcı olmalıdır. Söz konusu kişilerin korunabilmesinin ilk ve en önemli aracı, geri göndermeme ilkesidir. Geri göndermeme ilkesi, devletlerin zulme uğrama korkusu ile ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan kişilerin ülkelerine geri gönderil-memesini gerektirir.

Sıra Sizde 2

Mülteciler, buldukları ülkelerde korunmaya muhtaç kişilerdir. Çünkü genellikle dilini ve kültürünü bilmedikleri bir ülkede bulunmakta ve en temel ihtiyaçlarını karşılamak imkânından mahrum kalmaktadırlar. Özellikle mülteci sayısının binlerle, yüzbinlerle ifade edildiği durumlarda, gerek sığınan devletin resmî organları gerekse halk, mültecileri bir yük olarak görebilmektedir. Üstelik bu kişilerin kırılgan durumda olmaları, onları saldırılara ve istismara açık hâle getirmektedir. Uluslararası ve ulusal düzeylerde getirilen pek çok hak ve yükümlülüğe rağmen, mültecilerin bütün dünyada pek çok sorunla karşı karşıya kaldığı da bir gerçektir. Uluslararası hukuk, getirmiş olduğu yükümlülüklerle, mültecilerin yaşam hakkının ihlali, mülkiyet hakkının ihlali, cinsel saldırı ve kölelik gibi pek çok olumsuz durumu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

1951 Mülteci Sözleşmesi'ne ve/veya 1967 Protokolü'ne Taraf Devletler Beyannamesi (2001). 13 Aralık 2001'de, Cenevre'de yapılan toplantıda kabul edilmiştir. Orijinal metin için bkz. *Declaration of States Parties to the 1951 Convention and/or the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*. İnternet erişimi: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d60f5557.html> (Erişim Tarihi: 4 Nisan 2012).

Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi (1969). AddisAbaba'da 10 Eylül 1969'da imzalanmıştır. Sözleşme'nin orijinal metni için bkz. *OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*, <http://treaties.un.org/untc/Pages/doc/Publication/UNTS/Volume%201001/volume-1001-I-14691-English.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci**..., ss. 313-20.

Asya-Afrika Mültecilere Karşı Muameleye İlişkin İlkeler (2001). Asya-Afrika Hukuksal Danışma Komitesi'nin (Asian-African Legal Consultative Organization) 1966'da kabul ettiği Bangkok İlkeleri'nin, Komite'nin 2001 yılında kabul ettiği nihai metni için bkz. *Bangkok Principles on the Status and Treatment of Refugees ("Bangkok Principles") - Final Text of the AALCO's 1966 Bangkok Principles on Status and Treatment of Refugees*, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3de5f2d52.html> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci**..., ss. 321-6.

Başak, C. (2011). **Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasa Dışı Göçmenler**, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.

BMMYK Türkiye Temsilciliği (1998). Mülteci Statüsünün Belirlenmesinde Uygulanacak Ölçütler ve Usuller Hakkında Elkitabı, Ankara: BMMYK Türkiye Temsilciliği.

BMMYK Türkiye Temsilciliği (2010). **Sığınma ve Mülteci Korularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler**, Ankara: BMMYK Türkiye Temsilciliği.

BMMYK-Türkiye ve Türk İçişleri Bakanlığı (2005). **İltica ve Göç Mevzuatı**, Ankara.

Cartagena Mülteciler Bildirisi (1984). 22 Kasım 1984'te Cartagena'da (Kolombiya) düzenlenen Orta Amerika, Meksika ve Panama'daki Mültecilerin Uluslararası Korunması Kolokiyumu'nda kabul edilmiştir. Bildiri'nin orijinal metni için bkz. *Cartagena Declaration on Refugees*, <http://www.unhcr.org/45dc19084.html> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci**..., ss. 327-29.

Çiçekli, B. (2009). **Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Devlete Sığınmaya İlişkin Beyanname (1967). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK), *Declaration on Territorial Asylum*, A/RES/2312 (XXII), 14 Aralık 1967. Orijinal metin için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f05a2c.html> (19 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci**..., ss. 92-3.

Ekşi, N. (2010). **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Abdolkhani ve Karimina-Türkiye Davası-Mülteci Hukuku Açısından Bir Değerlendirme**, İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.

Ergül, E. (2012). **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukuku'nda Sınır Dışı Etme, Geri Gönderme ve Geri Verme**, Ankara: Yargı Yayınevi.

Hathaway, J. C. (2005). **The Rights of Refugees Under International Law**, Cambridge: CUP.

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (1950). 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzaya açılmış, 03 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraftır. Bkz. R.G. 19.03.1954, S. 8662. Sözleşme'nin orijinal metni için bkz. *European Convention on Human Rights (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)*, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Projesi-İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları*, <https://ihami.anadolu.edu.tr/> (Çeviri Osman Doğru'ya aittir) (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012).

İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi (1984). 10 Aralık 1984'te, BMGK'de kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmeye tarafır. Bkz, R.G. 10.8.1988, S. 19895. Orijinal metin için bkz. *The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, UN, *Treaty Series*, C. 1465, s. 113. İnternet erişimi: <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201465/volume-1465-I-24841-English.pdf> (Erişim tarihi: 16 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci...**, ss. 278-92.

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966). BMGK'nın 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Sözleşme'ye tarafır. Bkz. R.G. 21.07.2003, S. 25175. Orijinal metin için bkz. *International Covenant on Civil and Political Rights*, <http://treaties.un.org/doc/publication/UNTS/Volume%20999/v999.pdf> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Projesi-İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İctibaları*, <https://ihami.anadolu.edu.tr/> (Çeviri Osman Doğru'ya aittir) (Erişim Tarihi: 19 Mart 2012).

Lauterpacht, E. ve Bethlehem, D. (2003). 'The Scope and Content of the Principle of *Non-refoulement*: Opinion' içinde E. Feller, V. Türk and F. Nicholson (der.). **Refugee Protection in International Law**, Cambridge: CUP, ss. 87-177.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol (1967). Protokol, 31 Ocak 1967'de New York'ta imzalanmış, 4 Ekim 1967'de yürürlüğe girmiştir. Protokolün orijinal metni için bkz. *Protocol Relating to the Status of Refugees*, <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20606/volume-606-I-8791-English.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2012). Yararlanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci...**, ss. 87-91. Türkiye Protokol'e 01.07.1968 tarihli ve 6/10266 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (RG T. 05.08.1968, S. 12968) ile katılmıştır.

Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951). 28 Temmuz 1951'de Genevre'de imzalanmış, 22 Nisan 1954'te yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin orijinal metni için bkz. *Convention Relating to the Status of Refugees*, <http://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20189/volume-189-I-2545-English.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK Türkiye Temsilciliği, **Sığınma ve Mülteci...**, ss. 67-87. Türkiye Sözleşmeyi 29.08.1951 tarihinde imzalamış, 29.08.1961 tarihli ve 359 sayılı Kanun ile Sözleşme'ye taraf olmuştur (RG T. 05.09.1961, S. 10898).

Odman, T. (1995). **Mülteci Hukuku**, Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları,.

Üçüncü ülke uyruklarının ya da devletsiz kişilerin mülteci olarak ya da başka şekilde uluslararası korumaya muhtaç kişiler olarak nitelendirilmeleri ve statüleri ve sağlanacak korumanın içeriği için asgari standartlara ilişkin Konsey Yönergesi (2004). Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted. İnternet erişimi: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:EN:HTML> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2012). Kullanılan Türkçe kaynak: BMMYK-Türkiye ve Türk İçişleri Bakanlığı, **İltica ve Göç Mevzuatı**, ss. 208-225.

Yarmalı, E. S., Alp S. (2011). **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Başvurulabilecek Kaynaklar

Pazarıcı, Hüseyin (2011). **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi.

Saraçlı, Murat (2011). **Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler**, Ankara: Seçkin Yay.

Taneri, Gökhan (2012). **Mülteci ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi İlkesi**, Ankara: Seçkin Yay.

8

Amaçlarımız

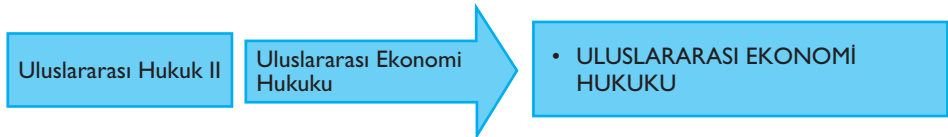
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Uluslararası ekonomi hukukunu tanımlayabilecek,
- Uluslararası ekonomi hukukunun kişilerini ve kaynaklarını açıklayabilecek,
- Uluslararası yatırımların ve uluslararası ticaretin hukuki yönlerini özetleyebilecek,
- Ekonomi ile ilişkili uluslararası örgütleri listeleyebilecek,
- Finans, yatırım ve ticaret alanlarında uluslararası uyuşmazlıkların nasıl çözüme kavuşturulduğuna hakim olabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Döviz
- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
- Uluslararası Ticaret Andlaşmaları
- GATT
- Dünya Ticaret Örgütü
- ICSID
- IMF
- Tahkim
- Gümrük Tarifeleri
- Uyuşmazlık

İçindekiler

Uluslararası Ekonomi Hukuku

ULUSLARARASI EKONOMİ HUKUKU

Tanım ve Kapsam

Uluslararası ekonomi hukuku, uluslararası hukukun alt dallarından biridir. *İktisadi devletler hukuku* olarak da ifade edilebilir. Uluslararası ekonomi hukuku alanında çalışan ve bu konuda eser veren birçok hukukçu, farklı şekillerde tanımlamalarına rağmen bu alanın, uluslararası hukukun bir dalı olduğunda hem fikirdir. Ancak uluslararası ekonomi hukuku; deniz hukuku, insan hakları hukuku, kuvvet kullanma hukuku gibi, ülkemizde uluslararası hukukun üzerinde sıkça çalışan dallarından biri olmamıştır. Dünyada ise uluslararası hukuk sahasında geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bu dalın açık bir tanımına varıldığını söylemek zordur. Uluslararası ekonomi hukuku, çeşitli yazarlarca farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan ilkinde göre, “Uluslararası hukukun, doğal kaynakların mülkiyeti ve işletilmesi, malların üretimi ve dağıtımı, iktisadi ve mali özellik arz eden işlemleri, para birimi ve finansı, bunlarla ilgili hizmetleri ve bu faaliyetlerle uğraşanların durumu ve düzeni ile ilgilenen dalı”dır. Başka bir hukukçu, uluslararası ekonomi hukukunu, “uluslararası hukukun sùjeleri arasındaki iktisadi mübadeleler ile doğrudan alakalı tüm uluslararası hukuk kuralları” şeklinde tanımlamaktadır. Bu sonuncu tanıma göre, ekonomik faaliyetler sadece devletler arasında değil, aynı zamanda çok uluslu şirketler ve devlet ile diğer devlet vatandaşları arasında gerçekleşmektedir.

Uluslararası ekonomi hukuku, uluslararası ticaret hukuku özelinde, en basit hâliyle başta özel hukuk kişileri olmak üzere, devletlerin sınırlar ötesinde yaptığı mal ve hizmet mübadelelerini kapsar. Farklı anlatımla milletlerarası ticaret, A devleti vatandaşının veya özel hukuk tüzel kişisinin, kendi ülkesi dışında, B devleti ülkesinde mal satışı gerçekleştirmesi, bunun karşılığında, B devleti vatandaşlarından sattığı mal karşılığında bedelinin tahsil ve kendisine havale edilmesidir. Bu faaliyetler malların alım-satımıyla sınırlı olmayıp, hizmetlerin, sermayenin ve bazen iş gücünün dolaşımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada, doğrudan doğruya devletler arası bir faaliyet mevcut değildir. Devletin bu sahada ortaya çıkışı, bu faaliyetlere getirdiği sınırlama ve düzenlemeler ile kendini göstermektedir. Diğer bir ifade ile devletin bu ilişkilere menfi ya da müspet yönde müdahalesi, milletlerarası ticaret hukukunun konusunu oluşturmaktadır.

Uluslararası Ekonomi Hukukunun Kişileri

Uluslararası hukukun kişileri devletler ve uluslararası örgütlerdir. Özel hukuk kişileri çok sınırlı olarak yer alabilir. Oysa pazar ekonomilerinde ticaret, daha çok devlet dışı aktörler, bireyler ve firmalar, yani özel hukuk kişileri eliyle yürütülür. Malların, sermayenin, hizmetlerin, hatta iş gücünün sınırlararası dolaşımı ile uluslararası ticaret yapılmaktadır. Öte yandan, uluslararası hukuk sahasında eşit ve egemen devletlerin birbiriyle olan ilişkileri kurallarla düzenlenir. Devletler arasında ticaret, bireysel ekonomik mübadelelerden doğmakta, devletlerin bağımsızlığının aksine, karşılıklı bağımlılık esasına dayanmaktadır. Uluslararası ekonomi hukuku bir bütün olarak ele alındığında, yeri geldikçe devletlerin, örgütlerin ve özel hukuk kişilerinin ne şekilde bu sahada rol aldığını göreceğiz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda, uluslararası ekonomi hukuku hakkında, uluslararası ticaret boyutu üzerinden bilgi verdik. Aslında, uluslararası ekonomi hukuku, kendi içinde üç alt dala ayrılır. Bunlar, Uluslararası Finans Hukuku Uluslararası Yatırım Hukuku ve Uluslararası Ticaret Hukuku'dur. Başka bir deyişle uluslararası ticaret, uluslararası finans ve uluslararası yatırımlara ilişkin hukuk kurallarının toplamı, uluslararası ekonomi hukukunu oluşturmaktadır.

Uluslararası Ekonomi Hukuku'nun Kaynakları

Uluslararası ekonomi hukukunu kendi içinde barındırdığı bu üç başlık altında incelemeye geçmeden önce, bu branşa ilişkin kuralların nelerden oluştuğunu görelim. Hangi hukuk kuralları uluslararası ekonomi hukukunun kaynaklarıdır? Bu kurallara nerede rastlanır? Bu kurallar milli hukukta mı yer alır yoksa uluslararası kurallardır? Tıpkı uluslararası hukukun kaynakları gibi, uluslararası ekonomi hukukunun kaynakları, başta uluslararası andlaşmalar ve örf-âdet, bunların yanı sıra, hukukun temel ilkeleri, yargı kararları ve öğretilerdir. Denebilir ki uluslararası ekonominin ağırlıklı kaynağı, uluslararası andlaşmalardır. Fakat bunların dışında, özellikle yatırım hukuku söz konusu olduğunda, özel hukuk tüzel kişileri ve devletler arasında yapılan sözleşmeler, finans konusunda uluslararası teşkilatlar ile devletler arasında akdedilen andlaşmalar, taahhütler göz ardı edilmemesi gereken diğer kaynaklardır. Bu bakımdan, özel hukuk kişileri ile yapılan sözleşmeleri ayrı bir kategori olarak değerlendirmek gerekir.

Uluslararası Ekonomi Hukuku'nda Uluslararası Örgütlerin Rolü

Uluslararası hukukun aktörleri başta devletler ve uluslararası örgütlerdir. Uluslararası hukukta pek çok hukuk kuralının yaratılması, geliştirilmesi veya yazılı hâle getirilmesinde başta Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) olmak üzere pek çok uluslararası örgütün katkıları ve rolü vardır. Uluslararası hukukun alt dalı olan uluslararası ekonomi hukuku alanında da örgütlerin ve organlarının, gerek finans ve yatırım gerekse ticaret boyutunda önemli faaliyetleri olmuştur. Şimdi kısaca bu örgütlerden bahsedeceğiz.

Ekonomik ve Sosyal Konsey: BM'nin altı asli organından biri olan Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC), ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık konularında yetkili olup bu hususlarda, incelemeler yapma, istatistiksel bilgiler toplama, üye devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınmaları için programlar hazırlamak, uluslararası andlaşmalar için taslak metinler hazırlamak vb. faaliyetleri yerine getirir. Konsey'e milletlerarası andlaşmalarla kurulan, statüleri gereği, ekonomik, sosyal, kültür, eğitim, sağlık ve bunlarla bağlı alanlarda yetkileri bulunan ihtisas kuruluşlarını BM Örgütü'ne bağlama yetkisi verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Programı (UNCTAD): 1964'te kurulan, BM bünyesinde Genel Kurul'a bağlı hükümetler arası bu organ, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarının görüşüldüğü bir forum niteliği taşır. Amacı, gelişmekte olan ülkelerin ticaret, yatırım ve kalkınma imkânlarını arttırmak, hakkaniyetli bir şekilde dünya ekonomisi içinde yer çabalarını desteklemektir. Bunların dışında ticaret, finans, teknoloji, lojistik, küreselleşme gibi kalkınma ile ilgili tüm konularda politikalar oluşturmaktır.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL): BM Genel Kurulu'nun 1966 tarihli bir kararı ile kurulan komisyon, uluslararası ticaret hukuku kurallarının yeknesaklaştırılması ve uyumlulaştırılması görevini üstlenmiş, bu amaçla önemli sayıda çok taraflı uluslararası ticaret anlaşmasının hazırlanması ve akdedilmesini sağladığı gibi, devletlerin millî hukuklarında benimseyip kanunlaştırabilecekleri model hukuk kuralları hazırlamıştır. Bu alanda en verimli çalışmalara imza atmış uluslararası kurumdur. Çalışmalarının ürünü olan en önemli anlaşmalar; uluslararası mal satışına (örneğin, CISG anlaşması) ve (kara ve/veya deniz yolu ile) uluslararası mal taşımacılığına ilişkindir. Model kurallar ise daha çok uluslararası ticari tahkim ve uzlaştırmaya ilişkindir. Elektronik ticarete ilişkin kurallarda meydana getirilmekte ve geliştirilmektedir.

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD): II. Dünya Savaşının ardından yıkılan ve ekonomileri çöken Avrupa devletlerinin Marshall Planı çerçevesinde yeniden inşası için 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü'nün mirasçısı kabul edilen OECD, 1961'de kurulmuştur. Bugün, Batılı sanayileşmiş devletler arasında dayanışma, iş birliği ve eşgüdüm sağlama amacını güden bir uluslararası örgüttür.

Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası uluslararası ekonomi hukukunda önemli yere sahip diğer uluslararası örgütler olup, ilerleyen bölümlerde yer geldikçe ayrıntılarıyla bunlara değinilecektir.

Uluslararası Ekonomi Hukuku'nda Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları

Hukuki uyumsuzluk, bir meselenin tarafları arasında, bir hukuk kuralının varlığı, geçerliliği veya ihlâl edilip edilmediği hakkında ciddi anlaşmazlık olarak tanımlanabilir. Uluslararası hukuk bakımından uyumsuzluk, en az iki veya daha fazla devlet arasında, bir uluslararası hukuk kuralının uygulanması veya uygulanmaması, yorumlanması, mevcudiyetinin reddi, uluslararası bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi gibi hususlardan doğar. Uluslararası Ekonomi Hukuku çerçevesinde, uyumsuzluklar, konuları ve tarafları bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Konu bakımından, bu kapsamda ortaya çıkan sorunların büyük bir kısmı ya uluslararası ticarete ya da uluslararası yatırımlara ilişkindir. Tarafları bakımından ise üç ayrı tipte hukuki uyumsuzluktan bahsedebiliriz:

1. İki veya daha fazla devlet arasında
2. Bir devlet ile özel hukuk kişisi (gerçek veya tüzel kişi) arasında
3. İki veya daha fazla özel hukuk kişisi arasında

Tarafları bakımından saydığımız bu üç ayrı grup hem yatırım hem de ticaret uyumsuzlukları açısından geçerlidir. Hemen belirtmek gerekir ki son saydığımız özel hukuk kişileri arasındaki uyumsuzluklar, millî hukuk kuralları veya uluslararası ticarî tahkim yolu ile çözülür, uluslararası hukukun kapsamı dışındadır, özel hukuka ilişkindir. Bu nedenle konumuz dışındadır. Bizi ilgilendiren ilk iki gruptan ikincisinin taraflarından biri özel hukuk kişisi olmakla beraber hem uluslararası hukuku hem de yabancılik unsuru taşıdığından uluslararası özel hukuku ilgilendi-

ren yönlerine sahiptir. Bu tür uyuşmazlıkları, bu bölümün devamında uluslararası yatırım hukuku kısmında yatırım uyuşmazlıkları bahsinde göreceğiz. İki veya daha fazla devlet arasında çıkan uyuşmazlıklar, çözüm şekil ve usulleri yönünden uluslararası hukukun başlıca konularındandır. Uluslararası hukukta uyuşmazlıkların devletler arasında kaba kuvvete yani silahlı güce başvurarak çözülmesi yasaklanmış olup diplomatik veya yargı yolları ile barışçıl şekilde çözülmesi kuraldır. Ancak yargı yoluna gitmek, diğer bir anlatımla, uluslararası bir mahkemeye veya tahkime başvurmak zorunlu tutulmamış, uyuşmazlık tarafı tüm devletlerin meseleinin çözümü için yargı yoluna gitmeyi kabul etmesi şartına bağlanmıştır. Uluslararası hukukta her konuda genel yetkili tek mahkeme Uluslararası Adalet Divanı'dır. Divan, uyuşmazlıkları uluslararası hukuk kurallarına göre çözer ancak taraflar istemde bulunursa hakkaniyet ve nisfete uygun çözüme gidebilir. Taraflar buraya uyuşmazlıklarını sunabilecekleri gibi, ileride uluslararası ticaret hukuku kısmında inceleyeceğimiz uluslararası ticaret üzerine ihtisaslaşmış DTÖ uyuşmazlık çözüm mekanizmasını da işletebilirler.

Uluslararası Finans Hukuku

Uluslararası ekonomik ilişkilerin düzenli bir şekilde işleyebilmesi, etkin bir uluslararası para sisteminin varlığına bağlıdır. Klasik iktisatçılardan Adam Smith, dünya ekonomisini bir otomobile benzeterek para sistemini de otomobili yürüten büyük bir tekerlek olarak addeder. Uluslararası para sistemi, devletlerin döviz kuru sistemleri, uluslararası mali kuruluşları ve bunları oluşturan uluslararası anlaşmaları ve onların oluşturduğu mekanizmayı ifade eder. Döviz kuru sistemleri, sabit kur ve dalgalı kur sistemlerinden oluşur. En eski sabit kur sistemi olan "Altın Para Standardı", XIX. yüzyılın son çeyreği ile I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar uygulanmıştır. Bu sistemde, her ülke parasının değeri, belli ağırlıkta saf altın olarak tanımlanmıştır. Böylelikle, tüm ulusal paralar sabit kurlarla birbirine bağlanmış olup para değişimi, her birinin değeri olan altın miktarlarının oranıdır. Altın Para Standardı, kendiliğinden oluşmuş bir sabit kur sistemi olup tatbiki, I. Dünya Savaşı süresinde kesintiye uğramış, savaşın ardından tekrar uygulamaya konulmuşsa da iki Dünya savaşı arasındaki dönemde ekonomik buhranın temellerini atmıştı. Çünkü XX. yüzyılın başında iktisadi alana devlet müdahalesi kendini göstermiş, savaş sırasında enflasyonist politikalar gelişmiş ve uluslararası ticaret serbestisi belirli sınırların içine hapsolmüştü. Özellikle, 1929 ekonomik buhranı ile altın para standardı terk edilmiştir. Bretton Woods Konferansları neticesinde yeni bir sistemin inşasına kadar geçen süreçte, altın para standardı terk edilmesinden dolayı ulusal paraların birbirlerine dönüştürülme veya denkleştirilmesi imkânı ortadan kalkmıştı. Devletlerin, ödemeler bakımından, iki taraflı uluslararası anlaşmalarla sorunu çözmeye çalışmaları uluslararası ticareti zora soktuğu gibi, mali bazı gruplaşmaları beraberinde getirmiştir. Örneğin, sömürge devletlerinin ulusal paraları, sömürgeye sahip devletin parasına bağlanmıştır. Bunların dışındaki devletlerin bazılarının kendi aralarında çözüm arayışları, farklı para bloklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bretton Woods Konferansları, bu karışık mali ortamı bir düzene oturtmak, II. Dünya Savaşı ile yıkılan ekonomileri canlandırmak ve uluslararası ticareti serbestleştirmek, yeni bir uluslararası finans ve ticaret sistemi tesis etmek için 1944 yılında toplanmıştır. Bu konferans neticesinde, iki büyük mali kuruluş doğmuştur: Merkezleri Washington'da bulunan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (bugünkü Dünya Bankası) IMF, uluslararası para sisteminin işleyişini; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ise savaşta yıkılan Avrupa'nın ye-

niden inşası için kaynak temin edecektir. Bu düzende IMF, dış açık veren üye devletlere kısa süreli kredi vermek, devalüasyon yapılacaksa buna izin vermek gibi uluslararası para sisteminin idaresi ve kontrolünde önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa devletlerinin aksine savaştan güçlü bir ekonomi ile çıkan Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal parası yani dolar, bu yeni düzende yabancı paralar için uluslararası bir değer standardı hâline gelmiştir. Ancak, ilerleyen yıllarda, doların uluslararası değer standardı olması, Batıda dolar kıtlığına, ABD'de ise dolar bolluğuna sebep olmuş, ancak ABD'de dolar bolluğunun yarattığı aşırı değerlenme devalüasyonu elzem kılınca da uluslararası değer standardı olmasından ötürü bunun gerçekleştirilmesinin önünü tıkamıştır. Batı'nın, özellikle de Fransa'nın ekonomilerini toparlamaları ardından dolardan dönerek altına hücum etme politikası izlemeleri yeni bir buhran doğurmuştur. Uluslararası değer standardı dolardaki dalgalanmalar, uluslararası ticarete sorunlar yaratmakla birlikte devletlerin rezervlerinin dolar olarak tutulması, dolardaki düşüşün rezervlerin kendiliğinden azalması sonucunu doğuruyordu. XX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu gelişmeler, değeri göreceli de olsa sabit kalacak bir para standardı arayışı, Bretton Woods döneminin kapanmasını hızlandırmıştır.

Günümüzde, sabit kur sisteminde ulusal para, hükümet tarafından yabancı bir devletin parasının değeri ile ölçülüp bu değer, hükümetlerin piyasaya yapacakları müdahale ile sabit tutulmaya çalışılmakta, bu şekilde belirlenmiş sabit değere de parite adı verilmektedir. Ancak parite çevresinde belirli sınırlar içinde değişikliklere de izin verilir. Öte yandan, hükümetler tarafından gerektiğinde kurlarda değişiklikler de yapılarak devalüasyon veya revaülasyon sonucu yaratılabilir. Bu da ayarlanabilir sabit kur sistemi olarak adlandırılır. Dalga kur sistemi ise döviz kurları, döviz piyasasındaki arz ve talebe bağlıdır. Bu sistemde kurlar, toplam döviz talebi ile toplam döviz arzının eşitlendiği düzeyde oluşur, piyasada arz veya talepte doğacak bir değişiklik, kurların da değişmesine sebep olur. Hükümetlerin piyasaya müdahalesi söz konusu değildir. Kurların her an değişimine açık olması, dalgalı kur sisteminin temelini oluşturur.

Günümüzde, aynı kur sistemine bağlı tek uluslararası para sistemi mevcut değildir. Her devletin tercih ettiği farklı sistem ve uygulamalardan oluşan karma düzen mevcuttur.

Türkiye 1985'te kambiyo sistemini değiştirmiş, serbest piyasada döviz işlemlerinin önünü açmıştır. Türk Lirası 1990 yılında konvertibl bir para olarak IMF'ye tescil edilmiştir. Türkiye'nin finans hukukuna ilişkin en önemli düzenlemesi, Türk Parası'nın Kıymetinin Korunması Hakkında Kanun'dur. Ayrıca Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu vardır. Bunun dışında çok sayıda Hazine Müsteşarlığı tebliğleri ve T.C. Merkez Bankası genelgeleri mevcuttur.

IMF, sabit kurlu Bretton Woods Sistemi'ni yürütmek üzere kurulmuş, bugün farklı para sistemlerini benimseyen üye devletlerin tümünü kapsayan uluslararası para ve mali sistemi yöneten bir kuruluş hâline gelmiştir. Kurucu üyeleri arasında Türkiye de yer almaktadır. En üst karar organı Yönetim Kurulu, üye devletlerin maliye bakanları veya Merkez Bankası başkanlarından oluşur. Yürütme Kurulu, Fon'un daimi karar organı yani kararların icra organıdır. Bunların dışında Ara Komite ve Kalkınma Komitesi gibi diğer organları bulunur. Fon'un başlıca görevleri, dış açık veren devletlere kredi sağlamak mali krizdeki devletlere mali destek temin etmek; üyelerinin ödenmeyen borçları için aracılık etmek, yeni ödeme planları ve borç erteleme anlaşmalarının hazırlanmasında rol almak; devletlerin kur politikalarını kontrol etmektir. IMF'de her üye eşit oy hakkına sahip değildir, Fon'un o devlete üyeliğe girişte tanıdığı kotaya bağlıdır. Bu kota, Fon ile tüm ilişkilerde

önem taşır. Kota, devletlerin sermayeye katılma payı olarak tanımlanabilir. Bu kotaların yüksekliği, oy değerini arttıracak gibi yararlanılabilecek mali imkânların, özel çekme haklarının (SDR) belirleyicisidir. Bu kotalar her beş yılda bir gözden geçirilir. 1947'de üye olan Türkiye'nin IMF'deki kotası 964 milyon SDR'dir. Türkiye'nin IMF ile ilişkileri Hazine Müsteşarlığı eli ile yürütülmektedir. 1990 yılında tadil edilen IMF Kuruluş Andlaşması'nın yeni hâline de Türkiye taraf olmuştur. Geçtiğimiz yıllarda, basında sıkça Türkiye'nin IMF ile yaptığı "Stand by Anlaşmaları"ndan Stand By Arrangements-SBA) bahsedilmiştir. İşte bu düzenlemeler, ödemeler dengesi sorunuyla karşı karşıya kalan devletlerin, IMF'nin sunduğu koşullarla, Fon'dan ödünç para, başka bir deyişle kredi almasını ifade eder. Yine IMF ile ilişkilirse sıkça duyulan diğer bir terim de "Niyet Mektubu"dur. IMF kaynaklarına başvuran bir üye ülkenin uygulayacağı programın genel çerçevesini çizen, IMF Başkanı'na hitaben yazılmış, üye ülke yetkililerinin (Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı) imzalarını taşıyan mektuptur. Niyet Mektubu'nun, uluslararası bir andlaşma olmamasından ötürü, bağlayıcı etkisi olmadığı iddia edilmekteyse de uluslararası hukuk bakımından kolaylıkla bunu söylemek mümkün değildir. Hem mektupta imzası bulunan kişilerin eylem ve işlemleri devlete izafe edilebilecek kişiler olması, bunun sonucunda devletin hukuki sorumluluğuna yol açabilecek olması hem de IMF'nin uygulayabileceği zorlayıcı önlemlerin varlığı böyle bir yorum yapmayı engeller. Bir üye devletin, Fon'a sunduğu niyet mektubunda belirlenen ekonomik programa uymaması veya stand by düzenlemesinde öngörülen performans hedeflerine ulaşılamaması hâlinde, stand by düzenlemesi çerçevesindeki kredi çekme hakkının askıya alınması veya Fon'un yeni bir stand by düzenlemesi yapmaktan kaçınması gibi sonuçları doğurabilir.

IMF'nin ikiz kuruluşu kabul edilen Dünya Bankası, az gelişmiş devletlerin kalkınma sorunları alanında görev yapmaktadır. Bu amaçla gerektiğinde uzun vadeli krediler sağlamaktadır. Kalkınma ve para politikalarına ilişkin sorunların çoğu zaman iç içe geçmiş olması, bu iki kurumun iş birliği içinde çalışmasını gerektirmektedir. Örneğin, Sovyet Bloğu ve Doğu Avrupa devletlerinin piyasa ekonomilerine geçişleri sırasında IMF'nin ve Dünya Bankası'nın ortak çalışmasını gerektirmiştir.

Avrupa'da Parasal Birlik

Uluslararası ekonomi ve uluslararası ticaret konusu çerçevesinde, Avrupa'da ekonomik ve mali birleşme yoluna gidilmesi, önce Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ardından bugünkü Avrupa Birliği'ne dönüşmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir entegrasyon hareketidir. Tek bir çatı altında toplanmayı hedefleyen Topluluk Devletleri, siyasi ve ekonomik alanda birleşmeyi öncelikle gerçekleştirmiş ancak mali alanda birleşmeyi sağlayacak tek bir para birimi "avro"ya geçmeyi daha ileride hayata geçirebilmiştir. Birleşmenin ayaklarından biri olan parasal birleşme, ancak 1991'de Maastricht Andlaşması ile sağlanabilmiştir. Bu andlaşma ile Topluluk Devletlerinin birlik içinde mal, hizmet, sermaye ve iş gücünün serbest dolaşımı ile ekonomi politikalarını uyumlaştırmaları, üçüncü devletlere ortak gümrük tarifeleri koymaları, ortak bir Merkez Bankası kurulması kabul edilmiştir, aynı zamanda para politikaları da merkezîleştirilmiştir. Avrupa para birimi euro'ya geçiş kademeli bir şekilde gerçekleştirilmiş, 2002 yılı itibarıyla da bankacılık ve finans işlemlerinde kullanılan Topluluk Devletlerinin (İngiltere hariç) resmî para birimi hâline gelmiştir. Avrupa Merkez Bankası, para arzı ve enflasyonun kontrolü ile görevlidir. Topluluk Devletleri para politikalarını belirleme yetkilerinden fera-

gat ederek bu yetkiyi kendileri adına kullanmak üzere ulusüstü nitelikte kararları alacak Avrupa Merkez Bankası'na devretmiştir. Topluluk üyesi devletlerin hükümetleri ise Avrupa Merkez Bankası'nın alacağı kararları uygulamakla yükümlüdür. Diğer bir ifade ile hükümetlerin mali alanda hareket serbestisi, alınan kararlar doğrultusunda izlenecek para politikasının nasıl uygulayacağı ile sınırlıdır.

Türkiye'nin bahsettiğimiz uluslararası örgütlerle ilişkisi olup olmadığını düşünün. Basında, haberlerde bunlardan kaçından bahsedildiğini bağ kurarak hatırlamaya çalışın.

Uluslararası Yatırım Hukuku

Yatırım, en basit tanımıyla, makul oranda bir risk karşılığında, ticari bir girişime kâr veya kazanç beklentisi ile belirli bir süre sermaye sunulması şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde, dolaylı veya doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası ticari ve ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ulus devletler tarafından, özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan devletler bakımından bir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Uluslararası yatırım hukuku söz konusu olduğunda ise önem taşıyan doğrudan yabancı yatırımlardır. Dolaysız veya doğrudan yabancı yatırım ile kastedilen, yabancı bir ülkede bulunan bir şirketin, diğer bir devlet ülkesinde (ev sahibi ülkede) bir şirketi satın alması veya o ülkedeki mevcut faaliyetlerini başka alanlara genişletmesi yolu ile o ülkede doğrudan üretim yapmasını ifade eder. Daha açık bir anlatımla çok uluslu bir şirketin, merkezinin bulunduğu ülke dışında başka bir ülkede yeni üretim tesisleri kurması veya o ülkede mevcut bulunan tesisleri satın alması, doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak kabul edilmektedir. Yatırımcılar, bu yolla kuruluş veya idare merkezinin dışında farklı ülkelerde işletmelere sahiptir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, serbest ticaret ve piyasa ekonomisini savunanlar tarafından destek görmekte, devletin ekonomik faaliyetlerde müdahaleciliğini benimseyenler tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Özellikle, çok uluslu şirketlerin tepki görmelerinin sebebi, şirketlerin çıkarları ile ev sahibi ülkenin önceliklerinin her zaman örtüşmemesi, bazen kârlarının ülkedeki gayrisafî millî hasıladan bile yüksek olması dolayısıyla siyasi bir güç hâline dönüşmeleridir.

İki Taraflı Yatırım Andlaşmaları (BITs)

Yabancı yatırımları teşvik etmek ve korumak amacıyla, **iki taraflı yatırım andlaşmaları** akdedilmektedir, bu andlaşmalar, uluslararası yatırım hukukunun en önemli kaynaklarından. (Çalışkan 2009, s.86) Yabancı yatırımlar, çoğunlukla iki taraflı yatırım andlaşmaları ile gerçekleştirilmektedir. Bu andlaşmalar, diğer bir ifade ile "Yatırım Teşvik ve Koruma Sözleşmeleri"dir. (Ataman-Figanmeşe 2011, s.96, dn.8) Bu andlaşmalar, yabancı bir devlet vatandaşı gerçek kişilerin veya özel hukuk tüzel kişilerinin diğer bir devlet ülkesinde yapacakları yatırıma ilişkin kural ve şartları içerir. Bu kural ve şartlar, ev sahibi devletin ülkesinde yatırımcının yerli sermaye sahibi yatırımcı gibi eşit, adil ve hakkaniyete uygun muamele görmesini sağlayan bazı teminatlara ilişkindir. Bunlar; kamulaştırmadan korunma, sermayenin serbestçe transferi, hukuk güvenliği ve hukuki koruma: tazminat ve uyuşmazlık hâlinde başvurulabilecek yargı yolları (tahkim) gibi.

Doğrudan yabancı yatırımların en önemli özelliği, yatırımcının ev sahibi ülkedeki üretim tesisinin kısmen veya tamamen mülkiyetine sahip olması, yönetim ve denetimini elinde bulundurmasıdır. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yatırımcıların bu yola yönelmelerinin çeşitli sebepleri vardır: Ham maddenin dünya üye-

İki taraflı yatırım andlaşmaları, uluslararası kamuoyunda, özellikle sivil toplum kuruluşları tarafından yabancı yatırımcıyı koruyup kolladığı; işçi haklarını ve sosyal güvencelerini, doğal kaynakların korunmasını ve sürdürülebilirliğini, çevrenin korunması ve muhafazasını göz ardı ettiği iddialarıyla ciddi şekilde eleştirilmektedir.

rindeki dengesiz dağılımı, ücretlerin düşüklüğü, ticari sırların paylaşılmasından kaçınılması, vergi muafiyetleri, gümrükten muafiyet, nakliyat giderlerinden vazgeçilmesi gibi. Yabancı bir şirkete ait hisse senedini satın almak bir yatırım olmakla beraber, doğrudan yabancı sermaye yatırımı değil, portfolyo yatırımıdır. Bu iki yatırım arasındaki fark, portfolyo yatırımlarında, yabancı ülkeye sadece döviz girişi söz konusu iken doğrudan yabancı sermaye yatırımında yabancı ülkeye döviz ile birlikte teknoloji, donanım, know-how, yönetim ve pazarlama bilgileri aktarılır. Doğrudan yabancı yatırımların zannedilen aksine, çoğu az gelişmiş ülkelere değil, sanayileşmiş ülkelere yine sanayileşmiş başka ülkelere yapılmaktadır. Montaj sanayii ve yap-işlet-devret modeli, özel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına örnektir (Seyidoğlu (2007), s.598-633). Yatırımcı açısından ele aldığımız konuyu, ev sahibi ülke bakımından inceleyecek olursak, bu ülkede hem üretim kapasitesi artar hem de istihdam sağlanır, diğer bir ifade ile, işgücü ve teknolojik kazanımlar artar, döviz girişi hızlanır. Bunlara mukabil, ülke ekonomisinde yabancı yatırımcının ağırlığının artarak söz sahibi olması, yerli üreticinin ezilmesi, teknolojik bağımlılığa yol açması, kur dalgalanmalarına ve vergi kaybına neden olması gibi olumsuz sonuçları da olabilir.

Türk Hukuku'nda 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çıkarılarak Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapmak serbesttir. Yabancı yatırımcı, yerli yatırımcı ile eşit muamele görür, yatırımları kamulaştıramaz, kârının ve diğer nakdî hususlarının yurt dışına transferine engel olunamaz. "Doğrudan yabancı yatırım", yeni bir şirket kurmayı veya şube açmayı, menkul kıymetler borsaları dışında hisse edinmeyi veya menkul kıymetler borsalarından en az %10 hisse alarak veya aynı oranda oy hakkı ile mevcut bir şirkete ortak olmaktır. "Yabancı yatırımcı" ise, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan, yabancı devlet vatandaşlığındaki gerçek kişiler ile yurt dışında ikâamet eden Türk vatandaşlarını ve yabancı devletin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişiler ile uluslararası kuruluşları ifade etmektedir. Kanuna göre, yatırımcı, ülkemize, T.C. Merkez Bankası tarafından alım satımı yapılan konvertibl (çevrilebilir) para şeklinde sermayeyi, şirket hisseleri, makine, teçhizat, fikrî ve sınaî hakları getirebilecektir. Kurabilecekleri veya ortak olabilecekleri şirketler, TTK ve Borçlar Kanunu ile düzenlenmiş adî ortaklıklardır (Seyidoğlu, (2007), s.629).

Uluslararası Hukuk, Millî Hukuklar ve Yabancı Yatırımların Korunması

Uluslararası hukuk bakımından yabancı yatırımların önem arz ettiği pek çok hukuki husus vardır. Örneğin, çok uluslu bir şirketin, başka bir deyimle, yabancı özel hukuk tüzel kişisinin bir süje olarak devletler hukuku sahasında yeri, yatırım uyumsuzluklarının çözümü gibi. Yabancı özel hukuk tüzel kişisinin devletler arasındaki ilişkileri düzenleyip buna ilişkin hukuk kuralları getiren uluslararası hukuk sahasına konu olması, yabancıya yapılacak muameleden doğar. Yabancı özel hukuk tüzel kişisinin haklarının ev sahibi ülkede çiğnendiği durumda, kendi devleti tarafından diplomatik himaye hakkının kullanılabilmesi mümkündür. Diplomatik himaye uluslararası hukukun örf-âdet kurallarından doğan bir haktır. Diplomatik himaye hakkının kullanılabilmesi için aranan vatandaşlık bağı, çifte vatandaşlık dışında gerçek kişiler söz konusu olduğunda sorun yaratmazken tüzel kişiler bakımından bu bağın nasıl kurulacağı önem arz etmektedir. Tüzel kişilerin tabiiyeti konusunda iç hukuklarda, kuruluş yeri, idare merkezinin bulunduğu yer, şirketin faaliyetlerini sürdürdüğü yer gibi farklı esaslar bu bağın kurulmasını sağlar. Ancak Ulus-

lararası Adalet Divanı'nın Barcelona Traction Davası'nda verdiği karara göre, bu esasların bu bağı kanıtladığı varsayımsal kabul edilemez, somut durumda, bu esasların işaret ettiği devletlerin o tüzel kişi ile olan ilişkileri karşılaştırılarak hangi devletin tabiiyetinde kabul edilirse o devletin diplomatik himaye hakkını kullanabileceği ortaya çıkacaktır. Öte yandan, tüzel kişinin bir devletle tabiiyet ilişkisi kurulabiliyorsa tüzel kişinin hissedarlarının vatandaşı oldukları devletin bu hakkı kullanması düşünülemez.

Yabancı yatırımların ülkeye girişi, teşviki ve himayesi ile ilgili hususlar millî hukuklara, yani o ülkenin kanunlarına tabidir. Bu kanunlarda cevaz verilen kurallar, ilkeler ve ölçütler çerçevesinde devletler yabancı yatırımcılarla ikili veya çok taraflı yatırım andlaşmalarını akdetmektedir. Yabancı yatırımları bir kalkınma vasıtası olarak gören devletler bundan dolayı yatırımcıları ülkeye çekmek için özendirici yollara başvurmuştur. Buna mukabil, ev sahibi ülkenin yatırımcı için cazip olması, o ülkedeki siyasî, iktisadi ve hukuki istikrara bağlıdır. Bu sebeple, özellikle, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yapılacak yatırımların önünü açmak amacıyla, Dünya Bankası himayesinde, yabancı sermaye yatırımlarının karşılaşılabileceği ticarî olmayan riskler dolayısıyla "Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu" (MIGA) meydana getirilerek bir garanti fonu oluşturulmuştur. Bu riskler, döviz transferinin önündeki zorluklar ve para biriminin çevrilebilir olmaması, kamulaştırma, sözleşme ihlalleri ve savaş, terörizm, iç karışıklık halleridir. Somut bir yatırım söz konusu olduğunda, yatırımcı, bunu garanti altına almak için MIGA'ya tescil talebinde bulunur, kabulü hâlinde garanti altına alınır, o devletle MIGA arasında bir garanti sözleşmesi akdedilir, o devletin hükümeti tarafından onaylanmadıkça etki doğurmaz. MIGA'nın kabulü için aradığı ölçütler şunlardır: Yatırımın elverişliliği, ev sahibi devletin ekonomik gelişmesine katkı düzeyi, ev sahibi devletin kanunlarına uygunluğu gibi. MIGA ile yabancı yatırımcı arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar, iyi mesai, tazminat ödenmesi veya tahkim yolu ile çözülecektir.

Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü

Yabancı yatırımcıların kararlarını etkileyen önemli etkenlerden biri vergi kolaylıkları ise diğeri de ileride doğabilecek hukuki uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında hukuk güvenliğidir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Devletler ile Yabancı Devlet Vatandaşı Kişiler Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümüne Dair Washington Andlaşması" bu amaçla düzenlenmiş, faaliyetlerini Dünya Bankası nezdinde yürüten, buna ilişkin bir merkez Washington'da kurulmuştur. Bu andlaşma ile özel bir kurumsal tahkim usulü öngörülmüştür. Kısaca ICSID olarak bilinen bu merkez eli ile yargı yetkisinin kullanılabilmesi için, yatırım uyuşmazlığının tarafı devletle, yatırımcının mensubu olduğu devletin andlaşmaya taraf olmaları gerektiği gibi somut olayın çözümü için tarafların merkezin yargı yetkisini kabul ettiklerine dair özel bir anlaşma (tahkimname) da bulunmalıdır. Merkezin görevi, tahkim sürecini yönetmekten ibarettir.

ICSID Andlaşması'na göre, yatırım uyuşmazlığı, andlaşmaya taraf bir devlet ile diğeri bir taraf devlet vatandaşı gerçek veya tüzel kişi yatırımcı arasında, yatırıma ilişkin sözleşmeden (imtiyaz, istisna, lisans, know-how sözleşmeleri vb.) kaynaklanan uyuşmazlıklar; yatırımcıya verilen yatırım yapma izninin yorum ve uygulamasından uyuşmazlıklar; bir yatırımla ilgili, andlaşma ile bahsedilen bir hakkın ihlâlinden kaynaklanan uyuşmazlıklardır.

Taraflar ICSID dışında yine alternatif uyuşmazlık çözüm yollarına, tahkime başvurabilir. *Ad hoc* tahkim, yani o uyuşmazlığın çözümüne özel bir hakem yargıla-

Türkiye, hem MIGA'ya hem de ICSID'e taraftır.

masının seçilmesi de mümkündür. Taraflar, bu kendilerine özel tahkimde, prosedüre ilişkin usul kurallarını belirleyebilecekleri gibi Birleşmiş Milletler Teşkilatı Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu'nun (UNCITRAL) "Uluslararası Ticarî Tahkime ilişkin Model Kuralları"na tabi kılabilirler. Bunun dışında, tahkimin seyrine ilişkin tüm kuralları önceden belirlenmiş uluslararası kurumsal ticari tahkim yollarından biri de tercih edebilirler. Örneğin, Londra Uluslararası Tahkim Merkezi, Stockholm Ticaret Odası Tahkim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Odası bünyesinde tahkim gibi. 2009 yılı istatistiksel verilerine göre, yatırım uyuşmazlıklarının yarısından fazlası (% 63'ü) için ICSID tercih edilmiştir. (Ataman-Figanmeşe 2011, s.98)

Tahkim Heyeti, diğer bir deyişle hakemler, uyuşmazlığı, tarafların seçtiği hukuk kuralları çerçevesinde kesin ve bağlayıcı olarak çözüme kavuşturur. Bu konuda taraflar bir mutabakata varmamışsa, uyuşmazlığa taraf devletin hukuku ve ilgili uluslararası hukuk kuralları uygulanır. Hatta taraflar, hakemleri, hukuk kurallarını bir yana bırakarak, uyuşmazlığı hakkaniyet ve nisfete göre çözmek üzere yetkilendirilir.

Yabancı bir devlet mahkemesinin veya yabancı hakem kararlarının, verildiği devlet ülkesinin dışında diğer bir devlet ülkesinde hüküm ve sonuç doğurması, tanınmaları ve tenfiz edilmeleri şartına bağlıdır. Eğer kararın yerine getirilmesi için cebri icraya başvurulması gerekiyorsa, tenfiz; kararın yerine getirilmesi için cebri icraya başvurulması gerekmiyorsa tanıma yoluna gidilmelidir, her iki durumda da bir dava açılarak karar, millî bir mahkeme tarafından, hukuk ilkelerine ve usulüne uygun olup olmadığı incelenerek hükme varılır. ICSID Andlaşması ile bu kararların tanınması ve tenfizi için milletlerarası tahkim kararlarından farklı bir sistem getirmiştir. ICSID hakem kararları tanıma ve tenfiz konusundaki Newyork Andlaşması hükümlerinden muaf tutulmuş, nakdî bir yükümlülük getiren hakem kararlarının, araya millî bir prosedür girmeden, doğrudan doğruya, kendiliğinden tenfizi kabul edilmiştir. ICSID hakem kararına karşı, **tanıma** ve tenfiz sırasında, kararın niteliği ve taraflar arasındaki esas ilişki ile ilgili itirazlar ileri sürülemeyecek ve hattâ hakem kararının kamu düzenine aykırı olduğu iddiası ile tanınması veya tenfizi engellenemeyecektir. Hakem kararının icrası ise kendiliğinden gerçekleşmeyecek, ilamlı icraya ilişkin millî hukuk prosedürü işletilecektir (Ekşi 2009, s.82-95).

Doğrudan Yabancı Yatırımlara Dair Kanunumuz ile özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıkları dışında, ayrıca, yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu imtiyaz şartname, sözleşmeleri ve bunlardan doğacak hukuki uyuşmazlıkların çözüm yolları da belirlenmiştir. Buna göre, devletin iç hukuk yollarına başvurulabileceği gibi, anlaşarak uluslararası tahkim yoluna başvurmaya da izin verilmiştir.

Uluslararası Ticaret Hukuku

Uluslararası Ticaretin Tarihçesi ve Dış Ticaret Teorileri

Ticaret, kâr amacı ile mal veya hizmetlerin, üretici ile tüketici arasında alım-satım anlamına gelirken uluslararası ticaret, devletler arasında bu faaliyetin gösterilmesini, dünya ticareti de, tüm devletlerin dış ticaretinin toplamını ifade eder. Her iki düzeydeki ticarî faaliyetleri düzenleyen kurallarda tarihsel bir gelişimin eserdir. Ticaretin kökenine inecek olursak, ilkel çağlardaki değiş tokuş faaliyetleri bile bunun içine girecektir. Orta Çağ ve sonrasındaki dönemde ticarete ilişkin Latince ticaret hukuku anlamına gelen "lex mercatoria" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Ancak bununla kast edilen, uluslararası ticaretin hukukudur. Elbette, ulus devletin or-

Tanıma, yabancı mahkeme veya hakem kararına, tanındığı devlet ülkesinde kesin hüküm ve kesin delil etkisini bahşeder.

taya çıkmasından önceki uluslararası ticaret, bugün anladığımız anlamda devletler arası ticaretten ziyade, tacirlerin faaliyetlerini düzenleyen örf-âdet kurallarıdır. Hatâ günümüz tahkim sisteminin kökü olarak bile algılanmaktadır. Tacirler için geçerli olan bu hukukun doğmasının en önemli nedeni denizciliğin gelişmesi ile deniz taşımacılığının ticareti kolaylaştırmasıdır. Klasik uluslararası hukukun kaynakları da deniz hukukunun bu geliştiği dönemlere rastlar, zira, denizcilikle ilgili evrensel kuralların oluşumu, tacirlerin faaliyetleri ile gelişen bir hukuk olmasına dayanmaktadır. Yeni Çağ'ın başında, Avrupalı denizcilerin açık denizleri aşmaları ile Uzakdoğu ile Avrupa ülkeleri arasında baharat, ipek, cam ve porselen ticareti dışında din, felsefe ve kültürleri de taşıyan en eski uluslararası ticaret güzergâhı İpek Yolu önemini yitirmiştir. Yeni dünyanın keşfi, yeni pazarlar yaratmış, yeni dünyada keşfedilen yeni madenler merkantilizmi doğurmuştur. Sömürge topraklarından elde edilen altın, gümüş, değerli madenler ve hammadde işlenerek tekrar aynı pazara (sömürgelere) satılmaktadır. İktisadi zenginlik, siyasî gücün de sembolü hâline gelmiştir. Merkantilist dönem, insan gücü yerine buhar gücünü ikame edilmesiyle İngiltere'de ortaya çıkan, sanayi devrimi ile kapanmıştır. Kurulan fabrikalar ve makineler yardımıyla üretimin kolaylaşması ve artması, artık, üretilen mallara pazar bulunması sorunu gündeme getirmiştir.

Uluslararası ticaretin bilimsel şekilde incelenmesi, klasik iktisat ekolünün kurucusu Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Ulusların Zenginliği" eseri ile başlar. Buna göre, bireyler ekonomik çıkarlarına göre hareket eder, devlet bireylerin ekonomik faaliyetlerini kısıtlamamalıdır çünkü aynı zamanda toplum çıkarına hizmet etmektedirler. Devletin, ticarete müdahalesi yok denecek bir düzeye inmeli, özel alana ait bir mesele addedilip dış ticareti bütünüyle özel hukuk kişilerine terk ederek devlet müdahaleci elini bu alandan çekmelidir, bu düşünce "Bırakınız yapsınlar!" (*laissez-faire*) şeklinde sembolik bir ifade ile yerleşmiştir.

Smith için, uluslararası ticaret, ülkede yeterli miktarda üretilmeyen malların, dış ticaret yoluyla elde edilmesi, buna mukabil, üretimi veya hammadde bolluğu yaşanan malın dışarıya satışını ifade eder. Smith'e göre, devletlerin hangi malları üretmesi daha düşük maliyetli ise, bu alanlara yönelmeli, bu malları dışarı ihraç ederken pahalıya üretebildiklerini de dışarıdan daha ucuza almalıdır. David Ricardo, "Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi"ni kurmuştur. Smith'inkinin aksine güçlü bir yapıya sahip bu teori, bugün halen uluslararası ticaretin temeli kabul edilir. Ricardo, bazı malların üretiminde diğer malların üretiminden daha düşük maliyetleri elde edebiliyorsa yüksek maliyetli malları üretirse kaynaklarını israf eder. Bu sebeple karşılaştırmalı olarak en etkin alanlarda uzmanlaşmalı, bu malları ihraç ederken diğerini ithal etmelidir. Liberal ekonominin temeli olan bu teori, ticaretin serbestleşmesini amaçlar. Devletler, hükümetleri eli ile sosyal, siyasî veya ekonomik amaçlarla uluslararası ticarete müdahalede bulunur. Tüm bu müdahaleler, o devletin dış ticaret politikasını oluşturur. Gümrük vergileri, kotalar; dış ticareti engelleyici veya kısıtlayıcı, doğrudan tedbirlerdir. Serbest ticaretin malların, hizmetlerin ve sermayenin sınırlar ötesinde dolaşımını önündeki engellerin kalkmasına işaret eder.

Küreselleşme, Soğuk savaş döneminin kapanması, sosyalist ve komünist düzenin yıkılması, eski Doğu Bloğu devletlerinin serbest piyasa düzenine geçmesi, yeni bir düzenin teşekkülünde rol oynamıştır. birçok ülkede yurtdışına çıkarılabilecek ve yurda sokulabilecek döviz kontrolü ortadan kalmış, bunun neticesinde, ülkeler arasında sermaye akışı çoğalmıştır. Dolayısıyla, sermaye artık milli bir iktisadi araç olmaktan çıkıp serbest dolaşıma girmiştir. Sermaye dolaşımının serbestleşme-

si, üretimin de ülkeye bağlılığını ortadan kaldırmış, imalat sanayisini teknolojinin ileri, iş gücü maliyetinin ucuz olduğu ülkelere kaydırmıştır. Bu durum, artık, “mal ve hizmetlerin uluslararasılaşması, millî ekonomilerin diğer millî ekonomilerle ayrılmaz bir bağ tesis etmesi, “küreselleşme”yi ifade eder.

Uluslararası Ekonomi Hukuku'nun en geniş konusunu uluslararası ticaret hukuku bahsi kaplar. Bir bakıma uluslararası finans ve uluslararası yatırımlar, uluslararası ticaretin yürümesine hizmet eder. Çünkü malların, sermayenin, hizmetlerin, hatta iş gücünün sınırlararası dolaşımı ile uluslararası ticaret yürütülmektedir. Burada, doğrudan doğruya devletler arası bir faaliyet mevcut değildir. Devletin bu sahada ortaya çıkışı, bu faaliyetlere getirdiği sınırlama ve düzenlemeler ile kendini göstermektedir. Bu nedenle, serbest ticaret düzeni ve öncesindeki ekonomik düzen, bu hukuk dalının ve kapsadığı sorunların anlaşılması için üzerinde durulmasını gerektiren hususlardır. Uluslararası ticaret politikası, devletlerin hükümetleri eli ile dış ticarî ilişkilerine koyduğu kısıtlamaları ve dolaylı veya doğrudan müdahalelerini ifade eder. Uluslararası ticaret hukukunun amacı da devletlerin, sınırlar ötesinde cereyan eden ekonomik faaliyetlere müdahaleci ve kısıtlayıcı tasarruflarda bulunmasını dengelemektir.

Devletler arasındaki ilişkiler, siyasî ve hukuki boyut dışında ekonomik alanda da cereyan etmektedir. Devletlerin birbirleriyle ekonomik münasebetleri, özellikle savaş döneminde ciddi anlamda sekteye uğrar. 1940'ların ikinci yarısında tekrar tesis edilmeye çalışılmış, siyasî bloklaşma ve savaşın getirdiği yıkım, dünya ekonomisinin tekrar canlandırılması ve yaygınlaştırılması için çeşitli adımlar atılmıştır. Modern anlamda uluslararası ticaretin hukuku, II. Dünya Savaşı ve müttefik devletlerin ürünüdür.

GATT ve Dünya Ticaret Örgütü

Finans hukukunda da bahsettiğimiz 1944 yılında ABD'de Bretton Woods Konferansı, paralelinde BM'nin kurulması, BM'nin aslı organlarından Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde, dünya ticaretini düzenlemek için bir ihtisas kuruluşu olarak uluslararası bir ticaret örgütü kurma fikri ve çalışmaları, 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşması'nın (GATT) akdedilmesini sağlamış fakat kurulması amaçlanan örgüt ancak yaklaşık elli sene sonra 1994'te ortaya çıkmıştır. GATT, aslında, kurulması amaçlanan örgüt işlemeye başlayana kadar yürürlükte kalacaktı. GATT, Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşuna kadar geçen kırk yedi yıl boyunca, “geçici” olarak uygulanmıştır. Aslında, 1947'lerde kurulacak Milletlerarası Ticaret Örgütü'nün kuruluş metninin bir kısmına ilişkin hükümleri içeren GATT, onun yerine, bir andlaşma metninden başlayarak elli yıla yakın âdetâ, böyle bir teşkilatı ikame etmiş, nihayet kurulmasına bir vesile olmuştur.

GATT 1947 bugün halen geçerli ve yürürlükte. Bu andlaşma, ayırım yapmama ilkesi, en çok gözetilen ulus kaydı ve gümrük vergisi (tarifeleri) çizelgeleri, serbest ticaretin oluşumu ve temel ticaret ilkelerini, millî muamele, antidamping ve telafi edici gümrük vergileri, ihracat açısından gümrük kıymetleri, menşe şahadetnameleri, ithalat ve ihracat kotaları ve sınırlamalar, ödeme dengeleri bakımından ithalat kısıtlamaları, döviz düzenlemeleri, sübvansiyonlar, kamu iktisadi kuruluşları, ekonomik kalkınmada hükümet destekleri, kamu sağlığı ve güvenliği amaçlı istisna hükümleri gibi konuları düzenlemektedir. Andlaşma ile miktar kısıtlamaları, kotalar gibi koruma yöntemleri yerine tercihli gümrük vergilerinin konması, kotaların ortadan kaldırılması, kotaların sadece istisnai durumlarda çok taraflı izinle uygulanması gibi yollarla ticaretin serbestleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye, 1953 yılında GATT'a taraf olmuş, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur.

1995 yılında nihayet Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulur. 2012 itibariyle 155 üyesi vardır, BM'ye üye devletlerin toplam sayısı 193 olduğuna göre bu sayı azımsanamayacak bir rakamdır. Örgütün amacı, çok taraflı ticaret sistemini kalıcı ve tutarlı kılabilmek için (gümrük tarifelerinde indirim, tarife-dışı engellerin azaltılması, ayrımcı muamelenin kaldırılması gibi) ilkeleri ve hedefleri belirlemek, ticaret müzakereleri için forum oluşturmak ve anlaşmaların akdedilmesine zemin hazırlamak, üyelerinin ticaret politikalarını izlemek ve gelişmekteki ülkelere yol gösterici olmaktır. DTÖ'nün bu amaçlarını gerçekleştirmek için üye devletlerin uyması gereken temel ilkeler şunlardır: Gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller bakımından ayrımcılık yapma yasağı ve pazara giriş serbestisi; ticaretin adil şekilde yürütülmesi için dış ticarete rekabeti bozan tekelleşme, damping ve sübvansiyonların önlenmesi ve sınırlandırılmasıdır.

Ayrımcılık yapma yasağı, uluslararası anlaşmalarda "en çok gözetilen ulus kaydı"na yer verilerek, millî muamele kuralı ile de ithalata gelen mallar için yerli mal ve hizmetlerin tabi olduğu işlem ve standartlardan daha ağır bir muameleye tabi kılmamayı ifade eder. En çok gözetilen ulus kaydı, aralarında bir anlaşma akdeden devletlerin, üçüncü devletlerle geçmişte yapılan veya gelecekte yapacakları, en geniş hakları içeren anlaşmalardan birbirlerini karşılıklı olarak veya sadece bir tarafı faydalandırmak hususunda üstlendikleri hukuki yükümdür. Ulaştırma, ikamet ve ticaret anlaşmalarında sıklıkla rastlanmaktadır. Uluslararası ekonomi hukuku alanında, bu kayda, ticarete, yatırımların korunmasına dair anlaşmalarda rastlanmaktadır. GATT 1947 ve 1994'ün 1. maddesindeki bu kayıt, milletlerarası hukukta, en çok gözetilen ulus kaydının en önemli örneği telakki edilmektedir. Bu ilke, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları'nın âdeta belkemiğini oluşturmaktadır. Sübvansiyon, millî ekonomilerde yerli sanayiciyi korumak için yapılan devlet yardımıdır. Damping ise uluslararası fiyat farklılaşmasını ifade eder. Üreticilerin yerli pazarlarında satamadıkları artık malları, iç piyasada fiyat indirme zorunluluğuna katlanmamak için yabancı pazarlara boşaltmalarını anlamına gelir. Büyük firmaların, rakip üreticileri yabancı pazarlardan silmek için kullanılan bir stratejidir, tamamen yasak değil fakat çok sıkı koşullara bağlıdır.

DTÖ Kuruluş Anlaşması ve DTÖ Anlaşmaları

DTÖ'nün kurulması Uruguay Müzakere Turu'nun ürünüdür. Bu tur sonunda oluşturulan, uluslararası bir anlaşma niteliği taşıyan Uruguay Nihai Senedi'ni imzalayıp ardından iç hukuklarında gerekli prosedürleri tamamlayıp onaylamakla, müzakere turuna iştirak eden devletler, tüm DTÖ Anlaşmaları ve onun tüm ekleri ile bağlanmayı kabul etmektedir. İşte buna "tek taahhüt" denir. Tek taahhütle kabul edilen tüm bu anlaşmalar, ayrılmaz ve birbirleriyle bağlantılı haklar ve kurallar bütünüdür. Uruguay Nihai Senedi, bu konuda ana metin olup buna ekli DTÖ Kuruluş Anlaşması ve diğer ekleri vardır. GATT tarafı olmayan devletler, DTÖ Kuruluş Anlaşması'nı kabul etmeden önce, GATT'a taraf olmalıdır.

DTÖ'nün Kuruluşuna dair Marakeş Anlaşması diye de anılan DTÖ Anlaşması, 16 maddeden ve dört ekten oluşur. Bu eklerden ilk üçü, "Çok taraflı Anlaşmalar" olarak adlandırılır ve tüm taraflar için bağlayıcıdır. Dördüncü ek ise "Çoklu Ticaret Anlaşmaları" olarak adlandırılmakla birlikte, sadece bu anlaşmaları kabul eden devletler için bağlayıcıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün tüm kuruluş belgeleri, 1994 sayfadır.

Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması Ekleri liste hâlinde aşağıdakilerdir:

EK-IA: Mal Ticaretinde Çok Taraflı Anlaşmalar

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (**GATT**)1994

GATT 1994, GATT'ın 1947 yılındaki hâli ile birlikte bununla ilgili alınan kararları, değişiklikleri kapsar.

Tarım Andlaşması
 Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Andlaşması
 Tekstil ve Giyim Andlaşması
 Ticaretle Teknik Engeller Andlaşması
 Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Andlaşması (TRIMS)
 GATT 1994'ün VI'ncı Maddesinin Tatbikine İlişkin Andlaşma
 GATT 1994'ün VII'nci Maddesinin Tatbikine İlişkin Andlaşma
 Sevköncesi İnceleme Andlaşması
 Menşe Kuralları Andlaşması
 İthalat Lisansları Andlaşması
 Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Andlaşması
 Korunma Tedbirleri Andlaşması

EK-IB: Hizmet Ticareti Genel Andlaşması ve Ekleri (GATS)

EK-IC: Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Andlaşması (TRIPS)

EK-II: Uyuşmazlık Çözümüne ilişkin Usul ve Kurallara dair Mutabakat Metni

EK-III: Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması

EK-IV: Çoklu Ticaret Andlaşmaları: Sivil Uçak Ticareti Andlaşması, Devlet Alımları Andlaşması, Uluslararası Süt Ürünleri Andlaşması, Uluslararası Sığır Eti Andlaşmasıdır.

DTÖ'nün Organları

DTÖ'nün ana organları Bakanlar Konferansı, Genel Konsey, DTÖ Genel Direktörü ve DTÖ Sekreteryası'dır. Bunlar dışında özel konsey, komite ve çalışma grupları bulunur.

Bakanlar Komitesi: Teşkilatın en yüksek seviyedeki organı olup tüm üye devletler temsil edilmekte, iki yılda bir en az bir defa toplanması öngörülmüştür. Bakanlar seviyesinde toplanan bu organ, Genel Kurul niteliğindedir. Görevi, DTÖ Andlaşmaları'nı yorumlamak, istisnai durumlarda, üye bir devlete derogasyon bahsetmek, andlaşmalara ilişkin değişiklikleri kabul etmek, yeni üyelerin katılmasına dair karar vermektir.

Genel Konsey: Bakanlar Konferansları arasında geçen zamanda DTÖ'nün idaresinden sorumlu, tüm üye devletler temsil edildiği daimi icra organıdır. Bu organ, üye devletlerin, DTÖ merkezinin bulunduğu Cenevre'de bulunan büyükelçi veya DTÖ nezdinde daimi temsilcileri bulunan devletlerin diplomatik temsilcilerinden oluşur. İki ayda veya ayda bir toplanmaktadır. İcra organı olmanın yanı sıra, Genel Konsey'in yerine getirdiği iki önemli görevi daha vardır: Bunlardan biri, Uyuşmazlık Çözüm Organı ve Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı olarak faaliyet göstermektedir. Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı rolünü üstlendiği zaman, üye devletlerin kendi ticaret politikalarına ilişkin siyasetlerini, karar ve düzenlemelerini takip eder.

Bakanlar Konferansı ve Genel Konsey'de, her üyenin bir oy hakkı mevcut olup AT bakımından bu oy hakkı, üye sayısına eşittir. Kuruluş Andlaşması veya DTÖ Andlaşmalarıyla aksi kararlaştırılmadığı sürece, Bakanlar Konferansı ve Genel Konsey'de kararlar oyçokluğu ile alınır. Bazı özel kararlar için farklı nisaplar aranır.

Dünya Ticaret Örgütü Genel Direktörü ve DTÖ Sekreteryası: DTÖ Genel Direktörü'nü, Bakanlar Konferansı tayin eder, yetki ve görevlerini, görev süresini kararlaştırır. DTÖ Sekreteryası, DTÖ Genel Direktörü idaresinde çalışır. Sekreteryanın görevleri, üyelere, lojistik, teknik ve profesyonel destek sağlamaktır.

DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması

Bölümün en başında belirttiğimiz gibi, devletler arasında uluslararası ticaret alanındaki uyuşmazlıkların DTÖ bünyesinde çözülmesi mümkündür. DTÖ Kuruluş Andlaşması'nın eklerinden biri olan "Uyuşmazlık Çözümüne ilişkin Usul ve Kurallara dair Mutabakat Metni" DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması'nı yönetir. Muhakemenin tüm safhalarına, idaresine, işleyişine dair bütün kurallar bu belge ile getirilmiştir. Bu kısımda "DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması" ifadesini yargılamanın tüm safhalarını kapsayacak şekilde kullanacağız.

Bu mekanizmanın işleyişini başlatacak olan üye devletlerden birinin talebidir. Burada dikkat edilecek nokta, DTÖ üye devletleri arasında çıkan ticaret uyuşmazlıklarının hukuk yolu ile çözümü tarafların anlaşması kuralına bırakılmamış, başvurulması *zorunlu* tutulmuştur.

Uluslararası ticaret alanındaki her uyuşmazlık DTÖ nezdinde kurulan uyuşmazlık çözümüne götürülebilir mi? Üye olmayan devletler isterlerse uyuşmazlığın DTÖ nezdinde çözümünü isteyebilir mi? İşte tüm bu soruların yanıtı, DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması'nın konu ve kişi açısından yetkisine bağlıdır. Kişi açısından, sadece üyesi devletler arasındaki uyuşmazlıklara bakabilir, bunu şimdi konu bakımından yetkiyi incelerken daha iyi anlayacağız çünkü bu uyuşmazlıklar DTÖ Andlaşmaları'ndan kaynaklanmaktadır. Konu bakımından yetkiyi doğuran haller şunlardır:

1. Üye devletin kazanımlarının ortadan kaldırılması veya haleldar edilmesi
2. Andlaşma amaçlarına ulaşılmasının engellenmesi

İkinci sebep oldukça geniş, yorum açık bir husus olup davalar sıklıkla ilk sebepten dolayı açılmaktadır. Örneğin, genellikle, üye devletlerden birinin iç hukukunda kabul ettiği dış ticarete ilişkin yeni bir düzenleme, GATT ile bağdaşmamakta, gümrük vergisi indirilen ürüne ilişkin yeni bir vergi getirilmektedir. Bu durumda, diğer üye devletlerin o devlet ülkesine satacakları mallar için DTÖ Andlaşmaları, bunun içinde GATT ile sağladıkları kazanımları çığnenebilir veya ortadan kalabilir. İşte bunlar, ihlale dayalı şikâyetlerdir. Bir de "ihlale dayalı olmayan şikâyet" türü vardır. Bilindiği gibi, ticaret hayatında öngörülebilirlik alınacak kararları, yapılacak yatırımları yönlendiren çok önemli bir husustur. Uluslararası ticarete şeffaflaşma ve öngörülebilirlik, bu sahadaki aktörlerin haklı beklentilerine yol açar. Üye devletlerden birinin dış ticareti kısıtlayıcı bir tasarrufu haklı beklentilerin gerçekleşmesinin önünü tıkar. İşte bu durumun tamiri için, "ihlale dayalı olmayan şikâyet" ile özel bir giderim yolu getirilmiştir.

Davaların Görülmesi

DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması kapsamında görülen davalara ilişkin üç safha vardır. Bunlar: 1.İstişareler Safhası, 2.Panel Heyeti (Dava) Safhası, 3. Temyiz Safhası.

İstişareler Safhası ile hukuki anlamda dava başlamadan, başvurulması zorunlu bir safha olup şikâyet ve istişare talebi muhatap devlete yapılır, ayrıca "Uyuşmazlık Çözüm Organı"na bildirilir. İstişareler, tarafların yetkililerinin sorunu müzakere edip dava açılmadan çözmesini ifade eder. Muhatap devlet, istişarelerde bulunmayı kabul etmez ya da cevap vermezse işte o zaman yargılama safhası olan Panel'de dava görülmeye başlanır. İstişarelerle 60 gün içinde mesele çözüme kavuşturulmazsa Panel safhasına geçilir.

Panel Safhası: Panel, Her uyuşmazlık için uluslararası ticaret konusunda uzman olan hukukçular ile iktisatçılardan oluşan üç kişilik bir heyet olup tıpkı toplu bir mahkemede hakimler gibi davayı inceler, uyuşmazlığı çözer. Panel kurulması tale-

Devletler dışında özel hukuk kişilerinin (gerçek veya tüzel kişi) burada dava açma yetkisi hiçbir surette tanınmamıştır.

bi, Uyuşmazlık Çözüm Organı'na yapılır. Paneldeki yargıçlar, sorunu DTÖ Andlaşmaları ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözüme kavuşturur. Panel süreci boyunca, tarafların kendi aralarında bir çözüme ulaşması ve yargılamayı sonlandırması mümkündür. Panel safhası, tarafların itirazları, iddiaları, savunmaları ve bunlara cevapları ile geçer, bunun sonunda, heyetin ara raporu taraflara tebliğ edilir, ara rapora itiraz edilirse tekrar incelenir, sonuçta nihai kararını verir. Millî hukuklardaki ve uluslararası mahkemelerden farklı olarak, iç hukuklardaki ilk derece mahkemelerine benzetebileceğimiz Panel'in nihai kararının taraflar için bağlayıcı olması için, "Uyuşmazlık Çözüm Organı"nın onayı gerekir. Buradaki onay şekli bir işlemde ibarettir. Bunun ardından, davayı kaybeden taraf ya kararın gereğini yapacak ya da bir sonraki aşama olan Temyiz Mercii'ne başvuracaktır.

Temyiz Safhası: Panel kararı aleyhine olan DTÖ üyesi devlet, her uyuşmazlık için yeniden panel kurulmasına karşın, daimi nitelikli temyiz organına başvurabilir. Burada, panel kararının uygunluğu incelenip karar onaylanabilir, değiştirilerek onaylanabilir veya bozulur. Temyiz Organı'nın kararı da "Uyuşmazlık Çözüm Organı"nın onayından geçecektir.

Kararların İcrası ve Yaptırım Uygulanması

Karara göre DTÖ Andlaşmaları'nın ihlali tespit edilmişse bu ihlali oluşturan düzenlemenin geri alınması veya iptali gerekir. Bunun için, "Uyuşmazlık Çözüm Organı" bunun nasıl sağlanacağına dair davayı kaybeden devletten bir rapor ister ve makûl süre tanır. Şayet karara uymaz, süre içinde gerekli işlemleri yapmadan ihlâl devam ederse, o üye devlete yaptırım uygulanması söz konusu olacaktır. Yaptırım, ya tazminat ya da DTÖ Andlaşmaları'nın sağladığı ticaret imtiyazlarından faydalanmasının askıya alınmasıdır. Burada tazminat, zengin devletlerin para ödeyip ihlâlden caymamaları riski karşısında nakdî bir meblağın ödenmesi değildir. Burada tazminat, davayı kaybeden devletin, kazanan devletle müzakere ederek onun lehine olacak bir alanda gümrük tarifelerini indirmesidir. Amaç, ticaretin sürekliliği ve cezanın yine ticarete ilişkin olmasıdır.

Sonuçta, Panel kararı veya Temyiz Mercii'nin kararı, uyuşmazlığı çözen kesin hüküm niteliğindedir. Yabancı bir mahkeme kararı gibi sayılmayacağından, tanıma veya tenfizi gerekmez.

DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması içinde, Panel yargılaması dışında tahkim yolu da sunulmuş, fakat bu yol tercih edilmemektedir.

SIRA SİZDE

Uluslararası ekonomi hukukunda doğabilecek uyuşmazlıkları türlerine göre sınıflayın ve bunların hangi yargı organları önünde çözülebileceğini tartışın.

Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası, Gümrük Birliği ve DTÖ

Türk ekonomisinin dışa açılması, 1980 yılında meşhur "24 Ocak Kararları" ile ihracata dönük bir politikaya geçilmesi ile sağlanmıştır. Amaçlanan, ihracatın teşvikine dayanan bir kalkınma modeline ve liberal ekonomi düzenine geçilmesidir. Türk ekonomisinde yaşanan bu önemli gelişme, 1970'lerin sonunda yaşanan dünya enerji krizi, döviz darboğazı ve yüksek enflasyonun sonucudur. Kararlar uyarınca, ihracat dışında ayrıca ithalat rejiminde de değişikliklere gidilip kotaların kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmaya çalışılıp, yabancı sermaye teşvik edilip ithalat serbest bırakılmış, buna paralel olarak, döviz serbestisi getirilip esnek kur sistemine geçilmiştir.

Gümrük Birliği, genel anlamıyla, birliğe mensup olmayan devletlere karşı tek bir gümrük vergisinin belirlendiği, mensupları arasında gümrük vergilerinin mal ticaretinde tamamen ortadan kaldırıldığı, üçüncü devletlerden gelen mallardan alınan vergilerin üyeler arasında paylaştırıldığı birliktir. Gümrük birliğinin doğal so-

nucu, üye ülkeler arasında ortak pazar yaratılması böylelikle mal, hizmet, sermaye ve iş gücü birlik içinde serbest dolaşıma tabi olması ve son aşamada ekonomik birliğin, başka bir deyimle, parasal birliğin sağlanıp, ekonomik, parasal ve sosyal kurum ve politikaların birleştirilmesidir.

Serbest Ticaret Bölgeleri, üyesi ülkelerin, aralarındaki ticarete gümrük tarifelerine ve miktar kısıtlamalarını kaldırdıkları ancak birlik dışında kalan ülkelere karşı her birinin kendi özel tarifesini uyguladığı iktisadi bütünleşme türlerinden biridir. Gümrük birliği ile serbest ticaret bölgesinin farkı, bu bölgelerde, üyeleri arasında bölge dışı ülkelere uygulanan ortak bir gümrük tarifesi sisteminin mevcut bulunmamasıdır. Bunlardan en bilinenleri Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'dir. (NAFTA) İlki, AB'nin gümrük birliği ile pek çok devletin ayrılması ardından bugün sadece Norveç, İsviçre, İzlanda ve Liechtenstein arasında devam etmektedir. İkincisi ABD, Kanada ve Meksika arasındadır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında, Türkiye- AB Ortaklık Konseyi'ndeki görüşmeler sonucu, 1995'te gümrük birliği kurulması ile AB ülkelerinden sanayi mallarının ithalatında gümrük tarifeleri kaldırılmış, üçüncü ülkelere AB'nin ortak gümrük tarifesini uygulamaya başlanmıştır. AB ile Gümrük Birliği, sadece sanayi mallarını kapsamakta olup, tarım ürünleri bunun dışında tutulmuştur. Ancak Türkiye, Avrupa Birliği'ne henüz üye olmadan (müzakereler safhasındadır) Gümrük Birliği kurarak kendi lehine olmayan bir durum yaratmıştır.

Türkiye'nin yabancı devletlere ithalatta uygulayacağı tarifeler, o devletin AB ülkesi veya DTÖ üyesi (GATT tarafı) olmasına göre değişir. AB ülkesine gümrük tarifeleri hiç uygulanmazken, DTÖ üyesi devletlere tavizli tarifeler uygulanır. Tüm bu oluşumların dışındaki ülkelere ise kanuni tarifeler uygulanır. Türkiye'nin dış ticareti ile ilgili mevzuatı, başta Gümrük Kanunu, Gümrük Yönetmeliği, İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun, Türkiye'nin Ticarî Haklarının Korunması Hakkında Karar ve Yönetmelik, İthalat ve İhracat Yönetmelikleri, birçok dış ticaret tebliğleridir. Bunların dışında vergi kanunlarında hükümlere rastlamak mümkündür.

Özet

Uluslararası ekonomi hukukunu tanımlamak.

Uluslararası ekonomi hukuku, uluslararası hukukun bir dalıdır. Bu dal, kendi içinde üç alt dala ayrılır: Uluslararası Finans Hukuku, Uluslararası Yatırım Hukuku ve Uluslararası Ticaret Hukuku. İşte, uluslararası finansı, uluslararası yatırımları ve uluslararası ticareti yöneten tüm kuralların toplamı uluslararası ekonomi hukukunu oluşturur. Malların, sermayenin, hizmetlerin, hatta iş gücünün sınırlararası dolaşımı her üç alanı da ilgilendirmekte, âdeta birbiri içine geçmesine sebep olmaktadır.

Uluslararası ekonomi hukukunun kişilerini ve kaynaklarını açıklamak.

Uluslararası hukukun kişileri devletler ve uluslararası örgütlerdir. Özel hukuk kişilerinin bu alandaki sınırlı yeri, uluslararası ekonomi hukuku sözkonusu olduğunda daha belirginleşir zira finans konusunda doğrudan doğruya devlet politikaları rol oynarken sıra yatırım ve ticarete geldiğinde bu faaliyetlerin yürütülmesinde en büyük rolü üstlenmektedirler. Tıpkı uluslararası hukukun kaynakları gibi, uluslararası ekonomi hukukunun kaynakları, başta uluslararası andlaşmalar ve örf-âdet, bunların yanı sıra, hukukun temel ilkeleri, yargı kararları ve öğretilerdir. En büyük pay uluslararası andlaşmalarındır. Bunlara örnek vermek gerekirse sadece DTÖ Andlaşmaları, iki bin sayfaya yakındır.

Uluslararası yatırımların ve uluslararası ticaretin hukuki yönlerini özetlemek.

Yabancı yatırımları teşvik etmek ve korumak amacıyla, iki taraflı yatırım andlaşmaları akdedilmektedir, bu andlaşmalar, uluslararası yatırım hukukunun en önemli kaynakları olup yatırımları teşvik ve himaye etmek için kuralları düzenlerler. Yabancı yatırımların ülkeye girişi, teşviki ve himayesi ile ilgili hususlar millî hukuklara, yani o ülkenin kanunlarına tabidir. Türk Hukuku'nda 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çıkarılmıştır. Buna göre, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapmak serbesttir. Yabancı yatırımcı, yerli yatırımcı ile eşit muamele görür, yatırımları kamulaştırılmaz, kârının ve diğer nakdî

hususlarının yurt dışına transferine engel olunmaz. Ev sahibi ülkenin yatırımcı için cazip olması, o ülkedeki istikrara bağlıdır. Bu sebeple, yabancı sermaye yatırımlarının siyasî risklere karşı korunması için bir garanti fonu oluşturulmuştur. Uluslararası ticaretin serbestleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri yüksek gümrük tarifeleri ve devletlerin millî hukuklarında ithalata ilişkin getirdikleri kotalar, bürokratik zorluklar, vergi, resim, harçlarla tarife dışı engellerdir. Bunların azaltılması, minimuma indirilmesi için akdedilen en önemli uluslararası andlaşma, GATT'tır. Bu andlaşma ile tarafları arasında gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerin indirilmesi yoluna gidilerek tarife çizelgeleri yayınlanmış, en çok gözetilen ulus kaydı ile devletlerin lehe olan imtiyazlardan, tavizlerden yararlanma imkânı sağlanmış, yerli üretici ile yabancı üretici arasında ayırım yapmadan işlem yapmak için millî muamele esası getirilmiştir.

Ekonomi ile ilişkili uluslararası örgütleri listelemek.

Uluslararası hukukta pek çok hukuk kuralının yaratılması, geliştirilmesi veya yazılı hale getirilmesinde uluslararası örgütlerin katkıları ve rolü oldukça fazladır. Uluslararası ekonomi alanında da, örgütler, kuralların oluşmasında ve yeknesaklaştırılmasında önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bölüm içinde bahsettiğimiz gibi, uluslararası ekonomi sahasında dolaylı veya doğrudan doğruya faaliyetleri olan bazı örgütler şunlardır: Birleşmiş Milletler, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası.

Finans, yatırım ve ticaret alanlarında uluslararası uyumsuzlukların nasıl çözüme kavuşturulduğuna bakım olmak.

Bu alanlardaki uyumsuzlukların ne şekilde çözüleceği taraflarının kimler olduğuna bağlıdır. Millî mahkemeler, devletler arası uyumsuzluklara yargı muafiyeti dolayısıyla bakamayacak, uluslararası mahkemeler, tahkim veya uzlaştırma, arabuluculuk gibi diplomatik yollarla bu tip sorunlar halledilecektir. Taraflardan en az birinin özel hukuk

kişisi olduğu durumlarda millî mahkemeler devreye girebileceği gibi, tahkim yolu da seçilebilecektir.

Yabancı yatırımcıların kararlarını etkileyen önemli etkenlerden biri ileride doğabilecek hukuki uyuşmazlıkların ev sahibi devlet ile arasında nasıl çözüleceğine ilişkin endişelerdir. Ev sahibi devlet mahkemelerinin, devleti ve kamu menfaatini koruyup kollaması ve uzun sürmesi endişesi bu sorunların millî mahkemeler yerine, hakemlerini tarafların aralarında belirledikleri bağımsız ve tarafsız heyetlere yani tahkime sunarak çözüme yoluna itmiştir. Hatta, kurumsal tahkim müessesesi içinde, devletler ile yabancı devlet vatandaşları arasındaki yatırım uyuşmazlıklarının çözümünün bir merkez kurulmuş, özel bir tahkim usulü öngörülmüştür.

DTÖ üyeleri devletler arasında, DTÖ Andlaşmalarından kaynaklanan tüm uyuşmazlıklar zorunlu olarak, kendi içindeki Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması işletilerek çözülecektir. Uluslararası ticaret alanındaki her uyuşmazlık DTÖ nezdinde kurulan uyuşmazlık çözümünün sunulamayacak, sadece, üye devletler arasındaki ve DTÖ Andlaşmalarından doğan meselelerin hukuki halli yoluna gidilecek ve yargılama yapılabilecektir. Üye olmayan bir devletin, herhangi bir devletler arası ticaret uyuşmazlığını isteyerek DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması'na sunması mümkün değildir. Ayrıca, üye bir devletin tabiiyetinde olsa bile, özel hukuk gerçek ve tüzel kişileri, bu mekanizmaya başvurarak dava açamayacaktır.

Kendimizi Sıyalım

Bu üniteyi anlayıp anlamadığınızı ölçmek için aşağıdaki soruları, sınav oluyormuş gibi cevaplayınız. Doğru cevapları ünitenin sonunda bulacaksınız. Başarı durumunuza göre ünitenin tümünü ya da cevaplayamadığınız sorulara ilişkin bölümleri yeniden çalışıp çalışmaya çağınıza kendiniz karar verin. **UNUTMAYINIZ Kİ SİZİ DEĞERLENDİRECEK KİŞİ, ŞU ANDA YİNE SİZSİNİZ.**

1. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ekonomi hukukunda rol alan aktörlerden biri **olamaz?**

- Atlasjet Hava Yolları
- İşadamı Bay A
- Kadıköy Belediyesi
- Dünya Ticaret Örgütü
- Güney Sudan Cumhuriyeti

2. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ticaretin konusu **olamaz?**

- Sermaye
- İş gücü
- Hizmetler
- Mallar
- İnsanlar

3. Avrupa Birliği'nde para politikalarını yöneten kurumun adı hangisidir?

- Avrupa Ekonomik Topluluğu
- IMF
- ICSID
- Avrupa Merkez Bankası
- Anayasa Mahkemesi

4. Türkiye'nin yabancı bir devlete ithalatta uygulayacağı gümrük tarifesi belirlenirken aşağıdakilerden hangisinin göz önüne alınmasına gerek duyulur?

- Yabancı devletin Türkiye'ye borcu olup olmadığına
- Yabancı devletin DTÖ veya AB ülkesi olmasına
- Türkiye'nin İhracat Yönetmeliğine
- Birleşmiş Milletler Andlaşması'na
- Gayri safi millî hâsıla seviyesine

5. Yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde IC-SID'in yerine getirdiği yargı faaliyeti hangisidir?

- Danışma görüşü verme
- Arabuluculuk
- Uzlaştırma
- Tahkim
- Tahkikat Komisyonu

6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin uluslararası ticaret hukuku ile ilgili iç hukuk mevzuatının bir parçası **olamaz?**

- Gümrük Kanunu
- Türkiye'nin Ticarî Haklarının Korunması Hakkında Yönetmelik
- Katma Değer Vergisi Kanunu
- Hazine Müsteşarlığı Tebliği
- Ceza İnfaz Kanunu

7. Aşağıdakilerden hangisi DTÖ'nün birden fazla sıfatla görev icra eden organıdır?

- Bakanlar Konferansı
- Kalkınma Komitesi
- Avrupa Komisyonu
- Genel Konsey
- Güvenlik Meclisi

8. Aşağıdakilerden hangisi uluslararası ticarete, ticaretin önünü tıkayan nedenlerden biri **değildir?**

- En çok gözetilen ulus kaydı
- Tekelleşme
- Tarife dışı engeller
- Haksız rekabet
- Sübvansiyonlar

9. Aşağıdakilerden hangisi diplomatik himaye hakkının kullanılabilmesi için devletin yabancı bir ülkede zarar gören özel hukuk tüzel kişisi ile devletin tabiiyet ilişkisini açıklamaya yeterli **olamaz?**

- Kuruluş yeri
- İdare merkezinin bulunduğu yer
- Faaliyetlerini sürdürdüğü yer
- Şubelerinin bulunduğu yer
- Hissedarının ikâmetgah yeri

10. Milletlerarası ticarî tahkime, yani özel hukuk tahkimine tâbi olan ilişki hangisidir?

- Bir devletle yabancı yatırımcı arasındaki uluslararası yatırım uyuşmazlığı
- İki devlet arasındaki ticaret uyuşmazlığı
- İki özel hukuk tüzel kişisi arasındaki ticaret uyuşmazlığı
- Üç devlet arasındaki yatırım uyuşmazlığı
- Bir devletle, biri gerçek kişi diğeri tüzel kişi olan iki özel hukuk kişisi arasındaki uyuşmazlık

Yaşamın İçinden

“

Hürriyet

“ABD, Türkiye’ye açtığı pirinç davasında öne geçti Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Türkiye’nin pirinç ithalatına uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle ABD’nin açtığı davayı, Ankara’nın uygulamalarının uluslararası ticaret yasalarıyla uyuşmadığı gerekçesiyle haklı buldu. Merkezi İsviçre’nin Cenevre kentinde bulunan WTO’nun açıklamasında, Türkiye tarafından pirinç ithalatına uygulanan kısıtlamaların, uluslararası ticaret kurallarına uygun olmadığı kararı verildiği belirtildi. Açıklamada, WTO’nun Türkiye’ye örgütün kurallarına uygun davranması çağrısı yaptı. Washington, 2005 Kasım ayında Türkiye aleyhine açtığı davada, Ankara tarafından ithalatçılara uygulanan koşulların, yabancı pirinç ithalatçılarına haksız biçimde cezalandırdığını savunmuştu. Amerikalı yetkililer, Türkiye’nin pirinç ithalatçılarına büyük miktarda Türk pirinci aldıkları takdirde gümrük vergilerinde indirim uyguladığını ileri sürmüşlerdi.”

Kaynak: 22.9.2007, Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=7337286> (B.T. 01.06.2012).

Okuma Parçası

Yatırım Tahkiminde Devletler Hukukunun Tatbikini Gerekli Kılan Sebep

“Yabancı yatırımcı, bir tâcirden farklı olarak sadece ticarî risklerle karşılaşmaz; yatırımcı ev sahibi devlette yatırımın hayatiyetini sürdürdüğü zaman zarfında ortaya çıkabilecek, önceden bilinebilme imkânı olmayan, sosyal-ekonomik şartlardaki değişikliğin, istikrarsızlıkların veya ev sahibi devletin hükümet politikalarındaki farklılaşmaların ürünü olan siyasî risklerle karşılaşabilecektir. Hatta belirtmek gerekir ki, yatırımcının karşılaşılabileceği bir risk de Prof.Gülan’ın ifade ettiği gibi, ev sahibi devletin şartlarında öylesine önemli değişiklikler olmasa da, bu devlet organlarının, devletin egemenlik gücüne dayanarak, özensizce hatta âdetâ “mızıkçılık” yapma hakkı varmış da bu hakkını kullanıyormuşçasına, yabancı yatırımın işletilmesine ilişkin şartlarda değişiklik yapmasından kaynaklanan riskdir.

İşte, yatırımcının ev sahibi devletin müdahalelerinden korunabilmesi için devletler hukukunun tatbikine ihtiyaç duyulur. Zira, devletler hukuku, devletlerin ulusal hukuk sistemlerinden ayrı bir hukuk sistemi olup, devletlerin egemenliklerinin üstünde yer alan farklı bir boyuttur. Bu nedenledir ki, devletler hukuku devletlerin egemenlik haklarına ilişkin olarak, tüm devletlerce kabul edilen sınırlamaları öngörebilmektedir. Devletler hukukunun devletlerin egemenlik gücüne getirdiği sınırlamalar bulunmasa, ev sahibi devletler sahip oldukları “en üstün emretme kudretini” -bazen adetâ mızıkçılık hakları varmışçasına- kullanarak, karşılığında herhangi bir bedel ödmeden yatırımları bütünüyle kamulaştırabilir veya hiç değilse yatırımları kâr edemez duruma getirebilirlerdi. Yatırım hukukunda devletler hukukunun tatbiki, egemenlik gücünü elinde bulunduran ev sahibi devletin müdahalelerine karşı yatırımın korunmasını sağlar.”

Kaynak: Ataman-Figanmeşe 2011, s.102-103

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Ekonomi Hukununun Kişileri" konusuna bakınız.
2. e Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Ekonomi Hukununun Kişileri" konusuna bakınız.
3. d Ayrıntılı bilgi için "Avrupa'da Parasal Birlik" konusuna bakınız.
4. b Ayrıntılı bilgi için "Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası, Gümrük Birliği ve DTÖ" konusuna bakınız.
5. d Ayrıntılı bilgi için "Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü" konusuna bakınız.
6. e Ayrıntılı bilgi için "Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası, Gümrük Birliği ve DTÖ" konusuna bakınız.
7. d Ayrıntılı bilgi için "DTÖ'nün Organları" konusuna bakınız.
8. a Ayrıntılı bilgi için "GATT ve Dünya Ticaret Örgütü" konusuna bakınız.
9. e Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Hukuk, Millî Hukuklar ve Yabancı Yatırımların Korunması" konusuna bakınız.
10. c Ayrıntılı bilgi için "Uluslararası Ekonomi Hukuku'nda Uyuşmazlıklar ve Çözüm Yolları" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Finans alanından başlayacak olursak Türkiye, yıllarca, kredi almak için IMF ile stand by andlaşmaları imzalamış, izleyeceği ekonomik ve parasal programları açıklayan niyet mektuplarını bu kuruluşa sunmuştur. Yatırım, ticaret, kalkınma alanını düşünecek olursak OECD, her yıl raporlar ve istatistikler yayınlarken Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok devletin istihdam kapasitesi, kalkınmışlık seviyesi, yaşam ve gayrisafi millî hasılasına ilişkin veriler ortaya koyar. AB'ye üyelik için aday ülke statüsünde olan Türkiye, bu ülkelerle Gümrük Birliği ilişkisi kurmuştur. 1995 yılında basında bu gelişme büyük yankı bulmuştur.

Sıra Sizde 2

Uluslararası ekonomi hukukunda doğabilecek uyuşmazlıklar iki yönden sınıflandırmaya tabi tutulabilir, konularına ve taraflarına göre. Konularına göre, yatırım veya ticaret uyuşmazlıkları; taraflarına göre, devletler arası uyuşmazlık, devletle özel hukuk kişisi arasında uyuşmazlık, özel hukuk kişileri arasında uyuşmazlık. Bunlardan son ikisi millî mahkemeler önünde, uluslararası ticarî tahkim veya uluslararası yatırım tahkimi yolu ile çözülebilir. Fakat devletler arasındaki ticaret ve yatırım uyuşmazlıklarının çözümü ancak uluslararası alanda mahkeme veya devletler arası tahkim yollarından biri ile yapılabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akün, Verda Neslihan (2010), **Dünya Ticaret Örgütü'nün Uyuşmazlık Çözüm Mekanizması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ataman-Figanmeşe, İnci (2011), **"Milletlerarası Ticarî Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar"**, Milletlerarası Hukuk Bülteni (MHB), Yıl:31, S.1, s.91-152.
- Aust, Anthony (2010), **Handbook of International Law**, 2nd Edition, Cambridge.
- Aydoğmuş, Yasemin (2009), **İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID'e Başvuru İmkânı**, Milletlerarası Hukuk Bülteni (MHB), Yıl: 29, S.1-2, s.21-85.
- Çalışkan Zeynep (2009), **Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalardaki Yatırım Kavramı**, Milletlerarası Hukuk Bülteni (MHB), Yıl:29, 2009, S.1-2, s. 85-119.
- Ekşi, Nuray (2009), **ICSID Hakem Kararlarının Tanınması Tenfizi ve İcrası**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kayihan, Şaban; Eski, Mehmet (2010), **Uluslararası Ekonomi Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lowenfeld, Adreas (2002), **International Economic Law**, Oxford.
- McRae, Donald (1996), **The Contribution of International Trade Law to The Development of International Law**, Recueil des Cours, vol.260, p.103-237.
- Schwarzenberger, Georg (1966), **The Principles and Standards of International Economic Law**, Recueil des Cours, vol.117-I, p.5-96.
- Seridoğlu, Halil (2007), **Uluslararası İktisat**, Genişletilmiş 16. Bası, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seidl-Hohenveldern, Ignaz (1999), **International Economic Law**, 3rd revised ed., Kluwer Law International.
- Şanlı, Cemal (2011), **Uluslararası Ticarî Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**, 4. bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Telli, Serap (1993), **Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumsallaşması**, Ankara.
- Toluner, Sevin (1996), **Milletlerarası Hukuk Dersleri Devletin Yetkisi**, 5.tıpkı bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Toluner, Sevin (2004), "Yabancı Sermaye ve Milletlerarası Hukuk", Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, İstanbul, genişletilmiş 2. Bası, Beta Yayınları.
- Yarmalı, E. S., Alp S. (2011). **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Başvurulabilecek Kaynaklar

- Tiryakioğlu, Bilgin (2003), **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması (Yabancı Sermaye)**, Ankara: Dayınlarlı.
- Arıkan, Deniz (2006), **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Schill, Stephan W. (2009), **The Multilateralization of International Investment Law**, Cambridge.
- Ekşi, Nuray (2010), **Milletlerarası Ticaret Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları.

Sözlük

A

Abluka: Bir liman ya da kıyının denizden geliş ya da gidişini tümüyle kapatan askeri operasyon.

Açık deniz: Karasularının ötesinde kalan deniz; hiçbir ülkenin değildir.

Ad Hoc: Geçici

Akaçlama: Biriken suları boşaltma

Azınlık: Bir devletin ülkesi içinde yaşayıp o devletin vatandaşı olmakla beraber toplumun baskın nüfusuna dahil olmayıp ondan ırk, dil ya da din bakımından farklılık gösteren gruplara denir.

B

Barış gücü: Uluslararası alanda, barışın sağlanması için BM Güvenlik Konseyi'ne bağlı görev yapan silahlı kuvvetler.

Bitişik bölge: Karasularına bitişik açık deniz ülkesi.

Boğaz: Denizleri birbirleri ile birleştiren ve iki kara arasındaki doğal açıklıktan geçen deniz parçası.

Ç

Çarter: Hava seferlerinde düzenli olmayan uçuşlar için uçak kiralama

Çekince: Bir uluslararası hukuk kişinin, bir andlaşmanın kimisi hükümleri ile bağlı kalmayacağını belirttiği tek taraflı bildiri.

Çerçeve sözleşme: Normal bir andlaşmayla karşılaştırıldığında ayrıntılı yükümlülükler dizisi oluşturan ilkeleri beyan eden ve esasen çevre hukuku alanında kullanılan özel bir andlaşma çeşidi.

D

Damping: Bir pazarı elde etmek ya da elde birikmiş malları elden çıkarmak amacıyla çok düşük fiyata satmak.

E

Ekoloji: Organizmaların birbirleri ile ve diğer fiziki çevreleri olan ilişkilerine değinen biyolojinin dalı.

Ekosistem: Canlı organizmalarla canlı olmayan çevrenin uyumlu bir karşılıklı etkileşimde buldukları yersel doğabilimi; bitki, hayvan ve mikroorganizmalarla bunların çevresinin canlı olmayan unsurları; birbiriyle bağımlı olan ve birlikte işlev gören canlı ve canlı olmayan unsurlardan, birimlerden oluşan ekolojik birim.

Esnek hukuk belgesi: Bağlayıcı olmayan andlaşma, bağlayıcı olmayan belge, siyasal anlaşma, moral anlaşma, biçimsel olmayan anlaşma, centilmenler anlaşması, andlaşma niteliği taşımayan çok yanlı işlem veya bağit dışı birlikte işlemler.

G

Gemi: Tahsis edildiği amaca uygun olarak kullanılması, denizde hareket etmesi olanağına bağlı bulunan ve pek küçük olmayan her türlü tekne.

Göçmen: Muhacir, göç eden.

İ

İç İşlerine Karışma Yasağı: Her devlet başka bir devletin kişiliğine, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine karşı ister silahlı ister başka şekilde olsun her türlü müdahale ve tehdit kullanmaktan kaçınmak zorundadır.

İç sular: Bir devletin sınırları içinde bulunan ve gidip gelmeye elverişli, nehirler, göller gibi sular.

İşgal: Bir yeri ele geçirme.

J

Jus Ad Bellum: Kuvvete başvurma hakkı, savaşa başlamadan önceki süreç.

Jus In Bello: Savaş sırasında uygulanması gereken kurallar.

K

Kabotaj: Bir ülkenin iskele veya limanları arasında gemi işletme işi.

Karasuları: Açık deniz ile kara ülkesi arasında kalan deniz parçası.

Kıta sahanlığı: Kıta tabanı; sahillere bitişiki fakat karasularının dışında, ikiyüz metre derinliğe kadar ya da bu derinliğin ötesinde, üzerindeki suların derinliğinin doğal kaynakların işletilmesine olanak verdiği noktaya kadar uzanan deniz yatağı ve denizaltı bölgelerin toprak altı.

Külliyat: Bütün eserleri içeren dizi.

M

Muhaceret: Göçmenlik; kişinin geri dönmek üzere, bulunduğu ülkeden ayrılarak, yerleşmek niyeti ile başka bir ülkeye gitmesi.

Mülteci: İltica eden, sığınan.

Mülteci: Vatandaşı olduğu devletin dışında yabancı bir ülkede bulunan ve ülkesine döndüğü takdirde ırkı, dini, etnik veya belli bir sosyal gruba mensubiyeti yüzünden fiziki veya hukuki bakımdan zulme uğrayacağına dair ciddi korkusu olan ve bu nedenle vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen insanlardır.

Münhasır ekonomik bölge: Kıyı devletinin karasularının ölçülmeye başlandığı hattan itibaren 200 deniz mili içindeki deniz alanlarında, deniz yatağında, toprak altında ayrıca üzerindeki sularla canlı ve canlı olmayan doğal kaynaklar üzerinde bazı ekonomik haklar kullandığı deniz parçasıdır.

Münhasır Yetki: Bir devletin egemenliğine dayanarak kendi ülkesinde bulunan kişi ve şeyler bakımından tek başına kural koyma ve bunları uygulama yetkisidir.

S

Savaş: Toplumlar arasındaki ilişkileri ya da toplumlar içindeki iktidar ilişkilerini etkileyen organize ve kolektif şiddet olaylarıdır.

Sığınmacı: Başka bir ülkeye iltica eden.

Sorumluluk: Uyulması gereken bir kurala aykırı davranışın hesabını verme.

Sübvansiyonların: Kamu yararına çalışan bir kişiye bu çalışmasını desteklemek için devlet tarafından ödenen para.

T

Tazminat: Ödence; zarar ödemeler.

Terörizm: Toplumda bir güven bunalımı yaratmak, siyasal iktidara güçlükler çıkararak onu yıpratmak ve düşürmek amacıyla yapılan toplu ya da tek tek şiddet hareketleri

U

Uluslararası nitelikte olmayan silâhli çatışmalar: İç savaş olarak da anılır. Bir devletin topraklarında, devletin silâhli kuvvetleri ile isyancı güçler ya da örgütlenmiş gruplar arasında cereyan eden çatışmadır.

Y

Yabancı: Bir devletin egemenliğini kullandığı ülkesinde yaşayıp o ülkenin uyrukluğunda bulunmayan gerçek veya tüzel kişilere denir.

Z

Zarar: Kişinin malvarlığına veya manevi varlığında ortaya çıkan eksilme.

Zecri: Zorlayıcı, zorlayan, yasaklayan.